תנ״ך · ראשונים

הדר זקנים על התורה

בעלי התוספות

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

הדר זקנים על התורה

בעלי התוספות

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/הדר-זקנים-על-התורה/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

בראשית 6
פרק א 6
פרק ב 8
פרק ג 9
פרק ד 10
פרק ה 11
פרק ו 11
פרק ז 12
פרק ח 13
פרק ט 15
פרק י 15
פרק יא 16
פרק יב 16
פרק יד 17
פרק טו 17
פרק יז 17
פרק יח 18
פרק יט 21
פרק כ 23
פרק כא 23
פרק כב 24
פרק כג 26
פרק כד 27
פרק כה 32
פרק כו 37
פרק כז 39
פרק כח 41
פרק כט 45
פרק ל 47
פרק לא 49
פרק לב 52
פרק לג 54
פרק לד 55
פרק לה 57
פרק לו 59
פרק לז 60
פרק לח 65
פרק לט 68
פרק מ 70
פרק מא 71
פרק מב 74
פרק מג 76
פרק מד 77
פרק מה 80
פרק מו 82
פרק מז 83
פרק מח 85
פרק מט 87
פרק נ 91
שמות 93
פרק א 93
פרק ב 97
פרק ג 99
פרק ד 101
פרק ה 104
פרק ו 105
פרק ז 107
פרק ח 110
פרק ט 111
פרק י 112
פרק יא 114
פרק יב 115

פרק יג 119
פרק יד 123
פרק טו 127
פרק טז 130
פרק יז 133
פרק יח 135
פרק יט 139
פרק כ 141
פרק כא 146
פרק כב 156
פרק כג 159
פרק כד 161
פרק כה 162
פרק כו 166
פרק כז 167
פרק כח 168
פרק כט 170
פרק ל 170
פרק לא 174
פרק לב 175
פרק לג 178
פרק לד 181
פרק לה 183
פרק לו 183
פרק לח 184
פרק מ 185
ויקרא 185
פרק א 185
פרק ב 187
פרק ד 187
פרק ה 187
פרק ו 188
פרק ח 188
פרק ט 188
פרק י 189
פרק יא 190
פרק יב 190
פרק יג 191
פרק יד 193
פרק טז 193
פרק יח 194
פרק יט 195
פרק כ 196
פרק כא 197
פרק כב 198
פרק כג 198
פרק כד 201
פרק כה 201
פרק כו 202
פרק כז 203
במדבר 204
פרק א 204
פרק ב 204
פרק ג 204
פרק ד 205
פרק ה 206
פרק ו 206
פרק ז 206
פרק ח 207
פרק י 207
פרק יא 208
פרק יב 209
פרק יג 211
פרק יד 212

פרק טו 214
פרק טז 215
פרק יז 217
פרק יט 218
פרק כ 219
פרק כא 220
פרק כב 223
פרק כג 225
פרק כד 227
פרק כה 230
פרק כו 230
פרק כז 232
פרק כח 232
פרק כט 232
פרק ל 234
פרק לא 234
פרק לב 236
פרק לג 236
פרק לד 236
פרק לה 237
דברים 238
פרק א 238
פרק ב 239
פרק ג 240
פרק ד 241
פרק ה 242
פרק ו 242
פרק ז 242
פרק ח 243
פרק ט 244
פרק י 244
פרק יא 247
פרק יב 248
פרק יג 248
פרק יד 249
פרק טו 251
פרק טז 252
פרק יז 253
פרק יח 253
פרק יט 255
פרק כ 255
פרק כא 256
פרק כב 257
פרק כג 258
פרק כד 258
פרק כה 259
פרק כו 260
פרק כז 261
פרק כח 262
פרק כט 263
פרק לא 266
פרק לב 268
פרק לג 273
פרק לד 277

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית ברא אלהים. לא מצי למימר שברא אלהים השמים והארץ תחילה שהרי השמים נבראו מאש ומים א"כ אש ומים קדמו אלא הכי ר"ל קודם שברא אלהים שמים וארץ והארץ היתה תוהו ובוהו וכן תרגם אונקלוס בקדמין:

בראשית. בגימ' אש ברית כלומר העולם נברא בזכות התורה שנקראת אש שנא' מימינו אש דת למו ובזכות מילה שנק' ברית שנא' גם את בדם בריתך שלחתי אסירייך מבור. תימה אמאי לא קחשיב מתי נבראו צבאות מעלה כגון אופנים ומרכבה ומלאכים. י"ל דלא חשיב אלא דברים הנראים לעינים ואע"פ שמספר מג"ע שאינו נראה לעינים היינו לאשמועי' מעשה של אדם הראשון:

בראשית. למה התחילה התורה בבי"ת לפי שהוא לשון ברכות כדמפרש במסכת כתובות. ד"א לכך התחילה בבי"ת לפי שהבית מסובבת מג' רוחות ופתוחה מרוח רביעית כמו כן העולם יש לו ג' רוחות ורוח רביעית פרוץ דהיינו רוח צפונית ולעת"ל יבא הב"ה ויאמר לאו"ה יבא אלהיכם ויברא רוח צפונית. ד"א לכך התחילה התורה בבי"ת לפי שרצה הב"ה להתחיל בא"לף ונסגה לאחור לפי שמנינה קטן אמר הב"ה חייך בך אתחיל עשרת הדברות וכן עשה דכתי' אנכי ה' אלהיך. ד"א לכך התחילה התורה בבי"ת לרמוז לב' חרבנות וזהו שייסד הפייט באשישת שלוחתו דירה הב' פרועה בדלתים דינו רום לחרבות שתים. והתורה מתחלת בבי"ת ומסיימת בלמ"ד כלומר ב"ל והיינו דכתיב משפטים בל ידעום הללויה:

בראשית. בגימטריא בלא האל"ף בתשרי ואל"ף של בראשית אינה נשמעת ונחשבת כאלו לא נכתבה. בראשית לכך התחילה התורה בתיבה זו לפי שכלל בו כל בריות שבעולם. ב' ברא ר' רקיע א' ארץ ש' שמים י' ימים ת' תהומות ושש אל"פין יש בפסוק בראשית מכאן סמכו רבותינו לדרוש שיתא אלפי שני הוי עלמא. בראשית לכך התחילה התורה בבי"ת לרמוז שני עולמות ומסיימת בל"מד לומר לך למוד התורה ותזכה לשני עולמות. ונ"ב תיבות יש מבראשית עד אחד כנגד נ"ב שנים שהיה אברהם אבינו כשהתחיל ללמוד התורה שנקראת אור:

ברא אלהים את. סופי תיבות אמת והיינו דכתי' ראש דברך אמת וכן בסוף הבריאה חתם אמת ברא אלהים לעשות כמו שעשה הפייט אשר חותם שמו בתחילה ובסוף וכן ויברא אלהים את הוי אמת:

בראשית. לפיכך מתחלת התורה בב"ית ומסיימת בלמ"ד כנגד ל"ב חוטין שבציצית ששקולה כנגד כל המצות שנא' ועשיתם את כל מצותי:
השמים. לפיכך נקראו כן לפי שנעשו מאש וממים. ד"א שמים נקראו כן לפי ששמים מעשים של הבריות זכו ישקיפו לטובה לא זכו ישקיפו לרעה לטובה דכתיב צדק משמים נשקף לרעה יגלו שמים עונו:

פסוק ב
והארץ היתה תוהו ובוהו. פשט כמו ובגדי ערומים תפשיט כלומר אותם שהם עתה לבושים הפשטת והנחתם ערומים וכן והארץ שהיא עתה ארץ היתה תוהו ובוהו:

פסוק ד
וירא אלהים א"ת האו"ר כי טוב. את האור בגימטרייא תרי"ג והיא התורה שיש בה תרי"ג מצות והיא הנקראת אור דכתיב כי נר מצוה ותורה אור. וחמש אור כתיבי בפרשה ראשונה כנגד חמשה חומשי תורה:
ויבדל אלהים בין האור. תחילה היה אור וחשך מעורבים זה עם זה והבדילם הקב"ה זה מזה. ירושלמי אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו שנא' וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל:

פסוק ח
ויהי ערב ויהי בקר יום ב'. למה לא נאמר כי טוב בשני לפי שעתיד הקב"ה להשחית העולם על ידי מים כשיביא מבול לעולם כך אמר הרב ר' יוסף לאופיסייאל. ד"א מפני שנברא בו גהינם שנא' כי ערוך מאתמול תפתה ואיזהו יום שיש לו תמול ואין לו שלשום הוי אומר זה יום שני. ד"א לפיכך לא נאמר כי טוב בשני לפי שהיה בו מחלוק' שכאשר נתחלקו המים התחתונים מן העליוני' געו בבכיה שיהיו במקום טומאה אמר להם הקב"ה שתקו ואני אצוה עליכם ניסוך המים ולא נתפייסו כי אינם כי אם פעם א' בשנה וכרת להם הקב"ה ברית שימלחו הקרבנות שנאמר על כל קרבנך תקריב מלח ולא תשבית מלח וכיון שהיה בו מחלוקת לא נא' בו כי טוב שנאמר ובצאתם לפני החלוץ אומר הודו לה' כל"ח ולא נאמר כי טוב. וגם מזה יש להשיב למינים מה שלא נאמר כי טוב בשני לפי שרוב העולם אובדין ע"י מים. וכן הוא נרמז בספר תהלים רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו:

פסוק ט
יקוו המים מתחת השמים אל מקום א'. וא"ת והלא כל העולם כולו מלא מים וא"כ היאך יוכלו להיות במקום א'. י"ל דהיינו משל לאדם שיש לו ענבים בגת וכל הגת מלא ועדיין מביא ענבים בגת ומצאו אדם א' אמר לו להיכן אתה נושא הענבים הרי כל הגת מלא

הלך ודרך בגת על גבי הענבים והשפילם אף הקב"ה דרך על המים והלכו להם והיינו דכתיב ודורך על במותי ים:
ותראה היבשה. וא"ת מאי קאמר פשיטא דכיון דנקוו המים אל מקום א' פשיטא דנראית היבשה. אלא י"ל דכאן רמז קריעת ים סוף והכי קאמר יקוו המים אל מקום א' ויהיו לעולם לשם. אבל על מנת שתראה היבשה בקריעת ים סוף:

פסוק טז
המאורות הגדולים. פירש הר' יוסף בכור שור גדולים שהיתה הלבנה גדולה כמו החמה. אבל גבי הנחה הא' גדול מחבירו כדמוכח בקרא את המאור הגדול ואת המאור הקטן:

פסוק כו
נעשה אדם בצלמנו. כאן פוקרים המינים ואומרי' שהם שני רשויות מדקאמר נעשה בלשון רבים משמע. אכן הבל הוא כי אין זה כי אם דרך ארץ דהא כתיב בתריה ויברא אלהים את האדם בצלמו דמשמע שהיה יחיד בבריאה. ואומר הר' יוסי בכור שור שבשעה שעשה הקב"ה הבהמות והחיות נתגאו המלאכים למי שהיו למעלה מהם אמר להם הקב"ה כדי להשפילם נעשה כל א' וא' ממנו אדם והם לא יכלו לעשות והיינו דכתי' ויברא אלהים אבל המלאכים לא יכלו לברא:

פרק ב

פסוק ב
ויכל אלהים ביום הז'. וא"ת והלא כלה מלאכתו ביום ששי י"ל דודאי כל מעשה מלאכה ברא מיום ששי אבל העולם היה צריך למנוחה וכשבא שבת באה מנוחה והיינו דכתיב ויכל אלהים ביום הז' שהיא מנוחה לעולם כשבא שבת והאי דלא כתיב ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי לפי שבליל שבת לא החשיך כלל אלא היה אור כל השבת ובמוצאי שבת החשיך והיה אדם חסר אורה נטל שני אבנים וטחנם זה בזה והוציא מהן אורה לפיכך מברכין במוצאי שבת בורא מאורי האש. עוד י"ל ויכל אלהים ביום הז' כלומר ביום הז' היה ניכר לעולם ששבת לפי שבליל ז' סבר אדם הראשון שיעשה הקב"ה מלאכתו למחר כשם שעשה בשאר הימים כשראה ששבת הבין והכיר שכלה הקב"ה מלאכתו:

פסוק ג
לעשות. אלו השדים שברא אלהים בע"ש בין השמשות ולא הספיק לבראם עד שבא שבת ולפיכך יש להם רוח ולא גוף:
ויברך אלהים את יום השביעי. ברכו באורה שלא פסק אורה עד מוצאי שבת כדמפ'. עי"ל ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו במה קדשו שלא ירד המן לישראל והיינו דאמרי' וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים. ברכו מכל הימים באורה כדפי'

וקדשתו מכל הזמנים שלא ירד בו מן לישראל. וא"ת והלא אין המן יורד בי"ט. וי"ל דמ"מ יורד ליום של חול שחל בו י"ט לפעמים אבל ביום שבת לא ירד כלל לעולם:

פסוק ז
ויפח באפיו נשמת חיים. ברא האדם הנשמה מן העליונים והגוף מן התחתונים:

פסוק כ
ולאדם לא מצא עזר כנגדו. י"מ שתבע אדם עזר בפה אמר אדם לכל יש עזר ולי לא יהיה שום עזר:

פסוק כג
זאת הפעם עצם מעצמי. פי' רשב"ם זאת הפעם עצם מעצמי דוקא אבל מכאן ואילך אינו כן אלא אדרבה איפכא האיש יוצא מן האשה:

פרק ג

פסוק ד
ויאמר הנחש לא מות תמותון. י"מ שהנחש דחף חוה ואמר לה כשם שאינך מתה בדחיפה כך אין אתה מתה מן האכילה:

פסוק ח
לרוח היום ויתחבא האדם. וא"ת היאך הבין שהוא הקב"ה. י"ל שהרוח בא מצד דרום וראה אילנות מנענעים לדרום ואין מנענעים בצפון אמר היינו כסא הכבוד שחופף בין האילנות:

פסוק יד
ארור אתה מכל הבהמה. מכאן שאין טוענין למסית שהרי היה יכול לומר דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין. וא"ת והנחש מפני מה לא טען כן. י"ל כיון דהיה עון להיות מסית יהיה עובר על דברי הרב ולא רצה הנחש לומר שעבר על מצות המקום. וא"ת והא אין מסית כי אם ע"ז. י"ל כיון שאמר לה והייתם כאלהים יודעי טוב ורע כלומר בוראי עולמות הוי כמסית לע"ז. וא"ת למה היתה נענשת חוה מזה והלא לא הזהיר המקום לאכול ממנו רק לאדם דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם. וי"ל דגם היא נמי נצטוית שהרי בתר בריאה כתיב זכר ונקבה בראם ויקרא שמם אדם אלמא דשניהם קרויים אדם והיתה היא בכלל דויצו על האדם:

פסוק טז
ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך. פירש"י דלא זו אף זו קתני הרבה ארבה עצבונך. וא"ת יהיו לי שפחות ולא אעשה מלאכה כי אם מעט לכך אמר והרונך כלו' ואפי' לא תעשה מלאכה כי אם מעט יהי קשה לך. וא"ת לא אעשה מלאכה כלל עם כל זאת בעצב תלדי. וא"ת אשמרה נפשי מלכת עם בעלי לתשמיש ואל אישך תשוקתך

שיהא לך תאות תשמיש וא"ת אפ"ה אשמור נפשי ממנו ואמשול ביצרי לכך נאמר והוא ימשול בך כלומר בעל כרחך יבא עליך:

פסוק כב

ולקח גם מעץ החיים. וא"ת מפני מה לא לקח מתחלה מעץ החיים. י"ל שעץ החיים היה מעץ הדעת מוקף. עי"ל דכל זמן שלא נקנסה מיתה על האדם לא מהני ליה לעולם עץ חיים משל לאחד שיש לו מכה על ידו ומביאים לו רפואה לרפא אותו מתרפא ע"י הרפואה וקודם שהיה לו המכה לא מהנייא ליה הרפואה שום דבר כמו כן עץ החיים לא מהני אלא למי שצריך לו ואדם לא נצטרך לו עד שאכל מעץ הדעת שאז נקנסה עליו מיתה:

פרק ד

פסוק ד

והבל הביא גם הוא. וכו' צמר לפי שע"י צמר ופשתים בא פורענות לעולם דמתוך שלא שעה הקב"ה למנחת קין קם על הבל והרגו ולפיכך נאסרו בלבישה צמר ופשתים יחדיו וה"ר יוסף בכור שור אומר דמשום הכי לא שעה אל קין משום דקין לא הביא מנחה אלא לאחר הימים כדכתיב ויהי מקץ הימים ויביא קין מפרי האדמה מנחה לה' כלו' לאחר שהיה שבע אבל הבל הביא מבכורות כלו' קודם שטעם כלל:

פסוק ה

ואל קין ואל מנחתו. פ"ה משום שהביא מן הגרוע. וי"מ שזרע פשתן היה.

פסוק ח

ויאמר קין אל הבל אחיו. מה א"ל י"מ דא"ל קח מן הבהמות ואני אקח את הארץ א"ל הן. א"ל קין כיון שאין לך שום דבר בארץ קום לך מעל ארצי. א"ל לא נתכוונתי לכך אלא דעתי היה כשחלקנו שלא אהיה עובד אדמה כל זאת לא הועיל ויאבקו יחד ויפל הבל לקין א"ל קין אחי אל תהרגני ויקם הבל מעליו מיד ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו ואין שייך לומר ויקם אלא א"כ נפל. וה"ר יוסף בכור שור אמ' דמתחלה שראה הבל שלא שעה הקב"ה אל מנחת קין היה הבל ירא מקין ונסתר מפניו וכשאמר הקב"ה אם תיטב שאת מיד בא קין והגיד להבל שכך א"ל הקב"ה וסבור היה הבל שנתפייס קין ולא היה נסתר מפניו מיד ויהי בהיותם בשדה ויקם קין וכו':

פסוק י

צועקים אלי מן האדמה. כלומר אי אתה יכול לומר שחיה הרגתו שלא היה לה דעת לכסות את הדם והיינו דקאמר מן האדמה שהדם היה מכוסה באדמה:

פסוק יג
גדול עוני מנשא. אמר קין להקב"ה היאך אתה יודע שהרגתי אחי והלא אבי ואמי שהם למטה אינם יודעים. א"ל שוטה אני סובל כל ויודע כל א"ל גדול עוני מנשוא:

פסוק כב
וצלה גם היא ילדה. אע"פ שלא היתה ראויה ללדת שהיו לו שתי נשים אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש וצלה היתה אותה של תשמיש וא"כ אינה ראויה לילד אפ"ה היה לה בן:

פרק ה

פסוק כט
זה ינחמנו. היה לו לקוראו מנחם אלא לשון נופל על הלשון ינחמנו ינח ממנו. וא"ת אמאי והא אמרי' נביא גדול היה למך שקרא בנו נח. י"ל ראה שהיה לו פיסוק אצבעות וכל ראשי האצבעות דבוקות יחד. עי"ל דבשעה שנולד מת אדם הראשון:
אנשי השם. אותן שהוזכרו למעלה:

פרק ו

פסוק ו
וינחם ה' כי עשה את האדם. כאן המינים פוקרים דכתוב אחר אומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ועוד שאל מין אחד לר' יהושע כיון שעתיד להחריבו למה בראו. שאל לו ר' יהושע וכי לא היה לך בן מעולם א"ל אין. ומפני מה שמחת בו וכי לא היית יודע שסופו למות אלא בשעת חדוה חדוה. ואומר הרי"ט דה"ק וינחם ה' כי עשה כלומר נחמה היתה לפניו מן מה שעשאו בארץ דע"י כן העצבון יהיה אל לבו של אדם דאם עשאו בשמים העצבון יהיה אל לבן של מלאכים ואל מי שבראו ולפי' זה קאי ויתעצב אל לבו של אדם:

פסוק ז
כי נחמתי. נחמה זו אינו ר"ל חוזר אני בי אלא הכי ר"ל יפה לי להרוג אותך מלהרגם. כי עשיתם דהא עשיתם כי זו משמש בלשון דהא. בש"גם בגי' משה:

פסוק ט
נח נח. ב"פ נח בעוה"ז ונח בעוה"ב. נח בעוה"ז שנשבע לו ולבניו שלא יביא מבול לעולם ונח לעוה"ב שנשבע הקב"ה לעתיד לבא בשם נח הצדיק לציון שלא יחריבנה עוד והיינו דכתיב נשבעתי מעבור מי נח וכו' כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך. וי"מ נח נח לשמים ונח לבריות. ועי"ל דדרך לכפול שם צדיק כמו אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה. ואע"ג דגבי תרח שמו כפול ולא היה צדיק מ"מ י"ל לפי שעשה תשובה כפל שמו:

תולדות נח. מה הן התולדות אותן שמנה הכתוב שמותם. ואלה תולדות נח את שם את חם את יפת ושם היה קטן מכלם ולפי שהיה חשוב מכולם מנאו ראשון ולפי זה היה לו לכתוב יפת בתריה דעדיף מחם אלא כיון דנקט הקטן תחלה מנה כל הקטנים תחלה וחם קטון מיפת הוה:

פסוק יא

כי מלאה הארץ חמס. פ"ה לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל. לפום ריהטא קשה דמיד פי' דמשום זנות אנדרולומוסיא באה לעולם אלמא דנחתם גזר דינם על הזנות ואח"ך אמר דלא נחתם גז"ד אלא על הגזל דוקא. וצ"ל דה"ק לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל אמנם אלו לא היה בהם זנות לא היו נהרגים אלא הרשעים ומשום הזנות נהרגים אף הצדיקים עמהם:

פסוק יג

קץ כל בשר. פ"ה כל מקום שאתה מוצא זנות וכו' והורגת טובים ורעים. וקשה והלא נשאר נח שהיה צדיק וי"ל דרובו ככולו וישאר נח כדי לישב העולם:

פסוק טז

ואל אמה תכלנה מלמעלה. פ"ה כיסויה יהא משופע והולך עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה. וקשה שהרי דרך כל הכיסויים להיות משופעים עד כאצבע. לכך נראה לפרש ואל אמה תכלנה מלמעלה הצוהר:

פסוק יט

מכל החי מכל בשר. פי' ואפי' שדים. יש במדרש דשד ששמו שיקרא רצה ליכנס לתיבה ולא רצה נח לפי שלא היה נשוי ואין לו זוג הלך שיקרא אל פחתא שהיתה שידה אמר לה הנסבת לי א"ל לא אלא א"כ תתן לי כל מה שיש לך נתן לה לקחה ונכנס בתיבה והיינו דאמרי' כל דסגלת שיקרא פחתא נסבא דסגלת לשון סגולה פי' אוצר:

פרק ז

פסוק ב

הבהמה הטהורה תקח לך. מכאן למדנו שלמד נח תורה דמדהזכיר לו הקב"ה שם דטהרה מכלל דהוה ידע דאי לא למד מהיכא הוה ידע מי טהורה ומי אינה טהורה:

פסוק ד

כי לימים עוד שבעה. יש במדרש שהמתין הקב"ה ז' ימים אחר ק"כ שנים להתאבל על אובדו של עולם. ובהכי ניחא הא דכתי' בפ' צו גבי אהרן ומפתח אוהל מועד לא תצאו שבעת ימים וכו' הזהיר המקום שלא יצא מפתח ביתו ז' ימים קודם שריפת בניו כדי להתאבל עליהם וזהו ושמרתם את משמרת ה'. כלו' כך עשה הקב"ה כשהביא המבול

המתין להביא המבול ז' ימים אחר הזמן שייעד להביא וכדי להתאבל עליו כדכתיב כי לימים עוד שבעה. והיינו דכתי' בפ' שמיני ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה'. כלומר עתה ידעתי כי מזה אשר צוה ה' ומפתח אהל מועד לא תצאו לפי שרצה שתתאבל על בניך ז' ימים קודם שריפתן. ד"א כי לימים עוד ז'. שהטעימם הקב"ה באותם ימים מעין העוה"ב להודיע להם כמה מפסידים בעונותם ולידע אם יחזרו בתשובה ע"י כן. וגם החמה זורחת במערב ושוקעת במזרח כל אותם הימים ז' כדי להחזירם בתשובה:

פסוק טז

ויסגור ה' בעדו. בי"ז לחדש ביום הזה כלו' ביום ולא בליל יום י"ז בחדש:

פרק ח

פסוק ג

מקצה חמשים ומאת יום. והיינו בא' בסיון שהרי התחילו לירד בתחלת יום של י"ז במרחשון אלא שאין לילו עמו א"כ יש י"ג ימים ממרחשון חסר ליל י"ז שהרי מרחשון חסר. וכ"ז מכסלו וליל של כ"ח הרי מ' יום ומ' לילה שכלים בכ"ח בכסלו בתחלת היום חשוב ק"נ יום תמצא שכלים בא' בסיון. כיצד קי"ח מטבת שבט אדר וניסן אחד מלא וא' חסר. וכ"ט מאייר וג' שהיה בכסלו מפסיקת הגשמים ואע"פ שחסר הלילה כ"ח גבי הק"ן יום לא כתיב אלא יום אבל גבי המ' של ירידה כתיב יום ולילה:

פסוק ד

ותנח התיבה בחדש השביעי. צ"ל דשביעי קאי אהפסקה וא"כ היינו סיון דלא מצי למימר דקאי אירידה ויהיה אייר. דהתגבורת היה עד א' בסיון והיכי נחה התיבה באייר. וא"ת אמאי לא נקט קרא בחדש ונימא דקאי אירידה כמו בעשירי בא' לחדש. וי"ל משום דכתיב לעיל ותרם התיבה והכא כתיב ותנח נקט חדש של ז' להרמת התיבה בעשירי בא' לחדש נראו ראשי ההרים דקאי אירידה והיינו א' באב. ואין לומר דקאי אהפסקה ותהיה א' באלול שהרי חרבו פני האדמה בא' בתשרי כדכתיב בראשון בא' לחדש וכו' ואם חדש עשירי קאי אהפסקה לא חרבו המים עד בא' במרחשון שהרי אחר ס' של חסרון המים דנראו ראשי ההרים עדיין איכא מ' יום עד שפתח נח התיבה וכ"א ימים משליחות הרי ב' חדשים וכלים בא' במרחשון אבל כי קאי אירידה כלים בא' בתשרי כדפי':

ותנח התיבה וכו' על הרי אררט. וצ"ל שהתיבה היתה שקועה במים י"א אמות שהרי המים גברו ט"ו אמות למעלה מכל ההרים בא' בסיון ובא' באב נראו ראשי ההרים. נמצא דבס' יום חסרו המים מגובהם ט"ו אמות דהיינו אמה לד' ימים ד' אמות לי"ו ימים וכשנחה בי"ז נמצא דשקועה י"א אמות במים:

פסוק ו
ויהי מקץ מ' יום. פ"ה מקץ שנראו ראשי ההרים:

פסוק ז
ויצא יצא ושוב. אמר העורב הלא לא לקח נח מעופות הרבה כמו מן הכשרים שבעה ז' ומין שלי לא לקח אלא שנים לא נתכוון נח אלא להמיתני ע"י קור או ע"י דבר אחר ויקח אשתי ומשו"ה היה הולך ושוב א"ל במותר לי אני נאסר באסור לי לכ"ש. ד"א יצא ושוב עד יבשת המים שלא עשה שליחות עד שני אליהו כשנסתר בנחל כרית ואליהו נרמז בכאן. יבש"ת תשב"י הרי למפרע:

פסוק ט
ולא מצאה היונה מנוח וכו'. וא"ת אמאי לא מצאה מנוח הלא כבר עבר מ' יום שנראו ראשי ההרים. לכך נראה לפרש כדאיתא בסדר עולם דויהי מקץ מ' יום קאי אמחסור וה"ק ויהי מקץ וכו' שחסרו המים ויפתח נח את חלון התיבה וישלח את היונה ולא מצאה מנוח שעדיין לא נראו ראשי ההרים ולאחר שבעה שלח את היונה והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים שהרי זית שפל מכל האילנות וכשהביא מן העלה מידע הוה ידע שקלו המים דכיון שהעלה טרוף וקרוע בפיה ודאי לקחה באילן דאין לומר לקחה במים דא"כ היתה שלימה בפיה. טרף לשון זכר ואע"ג דיונה לשון נקבה לפעמים קורהו לשון זכר ופעמים לשון נקבה משום דיונה של נח זכר היה אותו ששלח לפיכך אמר טרף:

פסוק יג
ויהי באחת ושש מאות בראשון בא' לחדש חרבו וכו'. העולם מקשים מ"ש דבס' ימים הראשונים לא חסרו המים אלא ט"ו אמות שגברו המים למעלה מן ההרים ובס' ימים שניות חסרו המים אשר על פני כל הארץ ואע"פ שיש הרים גבוהים יותר מת"ק אמות. וי"ל דמקום הרים מחזיקים הרבה ותדע דאם יש לך כלי גבוה ג' טפחים או ד' והוא מלא בשר עד ב' אצבעות על שפתו צריך מן הבשר עד שפתו טפי שצריך מן השולים עד גבי הבשר. הרי פי' לפ"ה דבעשירי בא' לחדש נראו ראשי ההרים ר"ל עשירי של ירידה וכן צ"ל לענין סדר עולם. דלא מצינו למימר דהפסקה דא"כ הוי בא' באלול שנראו ראשי ההרים והשליחות של יונה דלא יספה שוב אליו יהיה ביום ס' אחר פסיקת התגבורת ואמאי לא חזרה הרי לא נראו ראשי ההרים עד בא' באלול. אלא ש"מ מא' באב היה ומשו"ה לא חזרה שהיה לה נוח לכף רגלה כדפי':

פסוק כב
קי"ץ וחרף. היה לו להזכיר חורף קודם כסדר האחרים שנקט קור ואח"ך חום אלא משום דקי"ץ בתר חום נקטיה ברישא:

פרק ט

פסוק ו
כי בצלם אלהים עשה את האדם. ה"פ כי בצלם אחד שהיה לו לאלהים עשה את האדם. וי"מ כי בצלם אחד עשה אלהים את האדם. אך אין הניגון נראה הכי:

פסוק כב
וירא חם אבי כנען את ערות אביו וכו'. נמצא שעשה עבירה מן העינים שראה ערות אביו. ומן השינים כשהגיד לאחיו לא שם השינים בפני הלשון לעכב שלא יאמר לאחיו דבר ערוה שראה ולכך היה עבד ומשום שחטא בשן ובעין יוצא בהן העבד כנעני כשהפיל לו אדוניו את שנו או סימא את עינו:

פסוק כג
ויקח שם ויפת את השמלה וכו'. ומשו"ה זכו בניו של שם למצות ציצית ובניו של יפת לקבורה משום שכיסה אביו כדכתיב אתן אל גוג מקום קבר. ובניו של חם גלו למצרים ערומים ויחפים דכתיב כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש ערום ויחף וחשופי שת לפי שראה חם אביהם ערות נח אביו:

פסוק כה
ארור כנען עבד עבדים וכו'. הא דלא קלל חם לפי שלא רצה לקלל מה שבירך הקב"ה שהרי ברכו כשיצא מן התיבה. עי"ל דכנען ראה ערות נח אביו והגיד לאביו. ואין לתמוה על שקללו נח בשביל שראה ערותו דכתיב בן יכבד אב ועבד אדניו וזה שהיה מבזה אביו יהיה עבד לאדוניו:

פרק י

פסוק יא
מן הארץ ההיא יצא אשור. שלא רצה להיות בעצת דור הפלגה ובהכי ניחא הא דאיתא במזמור לאסף גם אשור נלוה עמם כלומר אפי' אשור שלא היה בעצת דור הפלגה:

פסוק כה
שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ. נחלקה ואף משנים נמי שקודם לכן לפלג הם חיים ת"ק שנים ואף ת"ן וכשנולד פלג לא הם חיים אלא או ר"ל או ר"ן ולאו דוקא אלא מעט פחות או יותר אבל לג' מאות לא הגיעו:

פרק יא

פסוק יא
ויחי שם אחרי הולידו את ארפכשד. הא דלא כתי' וימת בהני דורות אחרונים כמו בהראשונים לפי שהראשונים לא הניחו בנים כמותם אחריהם אלא רשעים היו ועל ידם בא המבול אבל דורות אחרונים הניחו בנים כמותם אחריהם שהרי יצא אברהם שהדריך העולם בדרך ישרה ולפי שדורות הראשונים הלכו בניהם לאבדון כשבא מבול ואלו נתקיימו לפיכך לא נאמר בהם וימת:

פסוק לב
בחרן. הנו"ן הפוכה כתיקון סופרים לפי שפסק חרון אף מן העולם:

פרק יב

פסוק א
לך לך. רמז כי עוד יחיה כמנין ל"ך ל"ך כי בן ע' שנה בצאתו מחרן וימי שני חייו היו קע"ה. עוד י"ל כשתגיע לכלל ל"ך ל"ך שהם ק' שנה אז ואגדלה שמך שאז נולד יצחק:

פסוק ב
והיה ברכה. פ"ה שהברכות יהיו נתונות בידך. וקשה דא"כ היינו ואברכה מברכך. ונראה לפרש הכי אתה תהיה מבורך מברכת שם בן נח שברכתי אותו שיהיה זרעו יורש כדכתיב ויהי כנען עבד למו אע"ג דשם היו לו ה' בנים אני נותן הכל לא' מבניו ואתה מזרעו ואני נותן לך הברכה:

פסוק ג
ונברכו בך. לשון הברכה אישרונ"ט אנטיי"ק:

פסוק ו
והכנעני אז בארץ. פ"ה שהכנעני הולך וכובש הארץ שנפלה בחלקו של שם בתחלה שנא' ומלכי צדק מלך שלם. וקשה שהרי ארץ ישראל היה לכנען שנא' וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים. ועוד קשה למ"ר הרי"ט דאמר לקמן כי לא שלם עון האמורי עד הנה ומה בכך אם לא שלם עון האמורי אם דינו היה בארץ ישראל. לכך נראה דודאי חצי ארץ ישראל היה לשם והשאר לכנען. א"נ י"ל כשהיה כנען נארר אבד ארצו ונתנה לשם והיינו דכתי' כי לא שלם עון האמורי לאבדם עד הנה:

פסוק י
ויהי רעב. פ' הכונס אמרינן רעב בעיר פזר רגליך שנאמר ויהי רעב בארץ וילך וכו':

פרק יד

פסוק י
ויפלו שמה. פי' ה"ר יוסף בכור שור ויפלו ויחנו כמו על פני כל אחיו נפל שהוא כמו שכן. נסו ונתחבאו שם באותן בארות העשויים במערות ליטול עפר מתוכם לחומר:

פסוק כג
אם מחוט ועד שרוך נעל. החוט הוא אזור החרב שהוא חגור כמו לא נפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו כלומר מן החרב עד האשפר"ן וכן בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו:

פרק טו

פסוק ג
והנה בן ביתי יורש אותי. אע"פ שכתוב למעלה ויאמר ה' אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו שא נא עיניך וכו' כי לך ולזרעך אתן את הארץ. א"כ היאך אמר והנה בן ביתי יורש אותי י"ל דה"ק אחרי שזקנתי ועדיין אין לי בן כשאוליד לסוף ימי ישאר בני קטן ויהיה בן ביתי ממונה ואפוטרופא על אותו שיורש אותי ויהרגנו א"ל הקב"ה לא יירשך זה כי אם היוצא ממעיך יגדל ויחזיק בשלך. ג"ן. ולכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לויאמר מלך סדום וכתב בנתים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשא"ל בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו ולא אמר אכלנו כי הוא אכל אצל מלכי צדק. רשב"ם:

פסוק טז
ודור רביעי ישובו הנה. אין לפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ הזאת שהיא ארץ ישראל כי מאחר שנתן קצבה לד' מאות מה לנו אם דור רביעי או דור חמישי הלא מ"מ ד' מאות יתעכבו אלא הקב"ה נותן טעם לדבריו למה צריך לעכב ד' מאות שנה כאשר מפורש בעדויות. נמצא ד' דורות הוו ד' מאות שנה. ועד אותו זמן לא יהיה שלם עון האמורי. כי אם עון האמורי מפורענות שאני עתיד ליפרע מן האמוריים עד אחר דור רביעי כדכתיב על שלשים ועל רבעים. רשב"ם:

פרק יז

פסוק ה
לא יקרא עוד שמך אברם. וא"ת למה נשתנו שמות אברהם ויעקב ושם יצחק לא נשתנה. י"ל מפני שקראו הקב"ה יצחק. וקשה שהרי כמו כן קרא הקב"ה יעקב כדפי' בפ' תולדות ועם כל זאת נשתנה ומאי שנא וצ"ע:

פרק יח

פסוק א

וירא אליו ה'. פ"ה שהלך לבקר את החולה שיום ג' למילתו היה. וא"ת מנ"ל שהלך לבקרו. י"ל לפי שלא מצינו בשום מקום דכתי' וירא שאין כתי' ויאמר וידבר אחריו וכאן לא נכתב לומר לך שלא הלך לומר שום דבר אלא כדי לראותו:

באלני ממרא. פ"ה לפי שנתן לו ממרא עצה על המילה נגלה לאברהם בחלקו. וקשה וכי היה לו לאברהם ליקח עצה על מה שא"ל הקב"ה. וי"ל שלא לקח עצה אלא מאיזה מהאיברים ימול. א"ל המול לכם כל זכר אמר. מדקאמר זכר ולא אמר המול לכם סתמא ש"מ ר"ל המילה דהיינו דבר הניכר בין זכר לנקבה. עוד י"ל שהיה אברהם מל עבדיו ומתו בא ושאל עצה לממרא מה זה ולמה מתו. א"ל ממרא מה א"ל המקום. א"ל המול ימול. א"ל ממרא המול ימול. מול עצמך ואח"כ מול אותם. וזהו העצה שנתן לו ממרא. עוד י"ל באלני ממרא ששאל אברהם לממרא לאחר שיהא נימול למה יהיה דומה המילה. א"ל כאלון שמגולה מכאן ומכאן וזהו לשון אלני. מפי' ה"ר אליעזר מגרמיזא החסיד:

ישב פתח האהל. חסר וא"ו והוי כמו ישב שרצה לקום א"ל הקב"ה שב וסימן הוא לבניך כדפי' הקונט'. פי' שכיון שראה שכינה היה רוצה לעמוד א"ל שב כדפי"ה וזהו ישב כתיב כלומר בציווי:

כחום היום. יש במדרש דלעתיד לבא ביום הדין ישב אברהם על פתח של גיהנם להוציאם לחוץ וכן איתא בעירובין דאברהם מוציאם מגיהנם ונרמז כאן ישב פתח האהל כחום היום:

פסוק ב

וירא וירץ לקראתם. שני פעמים וירא למה. אלא ראשון וירא ר"ל ראה אותם שהם באים והשני וירא לשון הבנה שמתחלה מל בניו ואח"ך היה אברהם מתקן מילתו אמרו המלאכים אין דרך ארץ לעמוד כאן הלכו מפניו ועמדו מרחוק במקומם ולא רצו להטריחו. כשראה אברהם והבין שממתינין אותו. וירץ לקראתם וזהו וירא השני והיינו דכתיב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו ונדרש על אברהם והיכן מצינו שעשה צדקה ברגליו אלא היינו דאמרינן הכא וירא וירץ לקראתם:

פסוק ד

ורחצו רגליכם. פ"ה כסבור ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם לפיכך הקדים רחיצה ללינה אבל לוט לא הקפיד והקדים לינה לרחיצה. מהכא משמע דדורשו לגנאי גבי לוט. אכן י"ל דלוט לא נתכוון אלא לטובה דלפי שהיו במקום סכנה להיות נהרגים כדקאמר

קרא סורו נא כלומר קחו עצה בעצמיכם שלא יבינו אתכם אנשי סדום לפיכך מיהר לוט להכניסם לבית. אבל גבי אברהם לא היה קפידא אם היו ברחוב:

פסוק ה

וסעדו לבבכם. הא דלא אמר לבבכם לפי שאין לו למלאך אלא לב אחד והיינו יצר טוב: ויאמרו כן תעשה. מן הדין היה לו לכתוב כן נעשה אלא דכך א"ל אתה מבקש שנסעד אצלך לחם ואחר נלך אל תכין יותר מאשר דברת:

פסוק ו

מהרי שלש סאים. מכאן שהנשים עצלניות:

קמח סולת לושי ועשי עוגות. מכאן ששרה עינה צרה. מדקאמר לה אברהם שלש סאים קמח אמרה לו וכי אעשה לחם שחור כמו שעושין מקמח. א"ל סלת עשי כמו פת נקייה. לושי כלומר עשי נמי לושי:

פסוק ז

ואל הבקר רץ אברהם. י"א ע"פ מדרש שהבקר רץ עד מערת המכפלה ואברהם רץ אחריו וראה המערה שכפולה והיינו דכתיב ויתן לי את מערת המכפלה אשר בקצה שדהו. ויש לתמוה מנא ידע אברהם שיש לעפרון מערה בקצה שדהו ולפי המדרש ניחא:

פסוק ח

ויקח חמאה וחלב. פ"ה אבל לחם לא הביא לפי שפירסה נדה. וי"מ דלחם הביא אבל לא צריך לפרשו. י"א מכאן שאכלו המלאכים בשר וחלב יחד מדכתיב ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וכו' ויאכלו. והשתא ניחא הא דכתיב בפ' תשא לא תבשל גדי בחלב אמו וכתיב בתריה כתוב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. והעולם מקשים מה ענין לא תבשל לענין כתוב לך. אלא כשעלה משה למרום לקבל התורה אמרו המלאכים לפני הקב"ה מה אנוש כי תזכרנו וכו' לתת להם התורה אמר להם משה מה לכם לדבר עלינו והלא אכלתם בשר בחלב בבית אברהם כדפי' א"ל הקב"ה יפה דברת כתוב לך את הדברים כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית:

ובן הבקר אשר עשה. פ"ה קמא קמא דמטא לידייהו. וצ"ל פי' לפי' דאין לומר שהביא חמאה וחלב ואח"כ בן בקר דזיל קרי בי רב הוא. אלא ר"ל הכי שעשה ג' פרים ולא הביא כולן ביחד שלא נצלו ביחד אלא קמא קמא דמטא לידייהו כלומר אותו שנצלה ראשון הביא ואח"כ הביא השני ואח"כ הג':

והוא עומד עליהם תחת העץ. י"א במקום עץ להגן עליהם לעשות להם צל כי אברהם גדול היה בענקים:

פסוק ט

ויאמרו אליו. פ"ה אליו נקוד בלא הלמ"ד וזהו אי"ו כלומר ככה שאלו לשרה איו אברהם אלו היתה שרה בפניהם ולא יהיה אברהם ותנייא א"ר שמעון בן אלעזר כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה. והעולם מקשים כי כאן שלא נקד הכתב אלא כדי לדרוש איו א"כ לנקוד למ"ד מן אליו לבד ויהיה הכתב רבה על הנקודה ותדרוש הכתב איו. וי"ל דאנה"נ אלא לפי שהלמ"ד טעמו למעלה בזק"פ קט"ן ואם היה נקוד הלמ"ד נראה כטעם סגו"ל ואיכא למטעי. ועוד י"ל דאין דרך להתחיל נקודה בשביל אות אחת. ועוד דנראה כאלו הלמ"ד נמחק:

פסוק יא

חדל להיות לשרה וכו'. פ"ה שפסקה מהיות נדה. והא דאמרינן שפירסה נדה חזרה לנדותה כשבשרו לה המלאכים אבל קודם לכן פסקה. וי"א שפסק ממנה אורח נשים נדות כי דרך נשים נדות כשמזקינות דם נדות פוסק מהן ואינן חוזרות ושרה חזרה לנדותה והיינו שפ"ה שפסק ממנה אורח נשים נדות. והעולם טועים ואומרים אורח נשים נדות:

פסוק יג

ואני זקנתי. פ"ה שינה הכתוב מפני השלום שהרי אמרה ואדוני זקן. וא"ת והלא נמי אמרה ואני זקנתי כדכתי' אחרי בלותי היתה לי עדנה בתמיה כלומר הרי אני זקנה. וי"ל הלא גם אמרה ואדוני זקן והקב"ה לא רצה להגיד מפני השלום. אכן אין זה לשון שינה. לכך נראה לומר הכי אחרי בלותי היתה לי עדנה שחזרתי לנערותי זו היא האמת אמנם אני תמהה איך אלד כי אדוני זקן והשתא היתה לי עדנה בניחותא:

פסוק טו

ותכחש שרה. יש בב"ר מדלא כתיב ותאמר נשים כחשניות הן. ויאמר לא כלומר ויאמר המגיד לאברהם לא אינה מדברת אמת. כי צחקת אלא צחקת:

פסוק טז

וישקיפו. אין השקפה אלא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך מגיד לך שגדול כח צדקה שמהפכת מדת הדין למדת רחמים. וא"ת והא כתיב אמת מארץ וכו' וצדק משמים נשקף אלמא דגם השקפה זו לטובה היתה. י"ל דהתם נמי לרעה היא דאמרינן הוא מלאך ודבר רעה לארץ דאיתא במדרש חסד אומ' אדם יברא וצדק ואמת אומרים לא יברא:

פסוק כא

הכצעקתה הבאה אלי. יש במדרש ריבה אחת נתנה מעט קמח ומלח לעני והרגוה במיתה משונה ששפו כל בשרה מדבש ונתנוה לדבורים בשמש:

פסוק לב

אולי ימצאון שם עשרה. פ"ה ועל פחות לא בקש אמר דור המבול שמנה היו ולא הצילו דורם. וקשה מ"מ אמאי לא בקש על תשעה שהרי לעיל כשבקש על מ"ה צדיקים א"ל הקב"ה לא אשחית ואע"פ שלא היו כי אם ט' לכל עיר ועיר. ואומר ה"ר יעקב הגזבר ממוט"רווייל דמצא בספרו הכי ועל פחות לא בקש שבקש כבר ולא מצא. וה"פ שהרי תחלה כשבקש על נ' צדיקים א"ל לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם אלמא לא רצה הקב"ה לעשות תשעה כמו עשרה. ה"נ כשאמר להקב"ה אולי ימצאו שם עשרה וא"ל הקב"ה לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם היה אברהם יודע שאם יבקש על ט' שלא ירצה הקב"ה להצילם שהרי בקש כבר ולא מצא לפוטרם מכל וכל כדפי'. והא דכתיב כאן לא אעשה וכאן לא אשחית היינו טעמא דהיכא דאיכא עשרה לכרך היה ניצול בלא יסורין ומשום הכי כי לא הוו אלא מ"ה צדיקים דהיינו ט' לכל עיר ועיר אמר לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם. וכשבקש על מ' צדיקים אמר לא אעשה אביא יסורין דאינם אלא עשרה לכל כרך וכרך וכן מן ל' צדיקים לג' כרכים אמר לא אעשה לאותן ג' כרכים שום דבר אבל כשבקש מן כ' שיצילו ב' כרכים אמר לא אשחית אותם ב' כרכים אבל יסורין אביא עליהם דכיון דהם מעט וכן כשבקש על עשרה אמר לא אשחית. וי"מ הכי ועל פחות לא בקש לפי שסבור היה שיהיו עשרה צדיקים לוט ואשתו וד' בנותיו וד' חתניו שסבור היה שהיו נשואות. (אמר שמואל הקטן מצוה להביא מן החדש מה שראיתי להרשב"ץ ז"ל בס' לוית חן כ"י במ"ש על דברי רש"י ז"ל אחר שהביא פי' זה שכתבו התוספות והרא"ש ז"ל הכא כתב וז"ל ונ"ל שזה הלשון ועל ט' ע"י צירוף כבר בקש ולא מצא הוא בדרך מליצה ולא בא בדקדוק אלא לומר שלא היו שם ט' צדיקים שאלו היו שם היו ניצולים וכיון שלא ניצולו הרי הוא כאלו בקש עליהם ולא מצא וכיוצא בלשון הזה נמצא בגמרא פסחים על האומר על תרומת חמץ בפסח בין טמאות בין טהורות ישרפו קודם הביעור שאמרו לו טהורות לא ישרפו שמא ימצא להם אוכלים אמר להם כבר בקשו ולא מצאו ורש"י ז"ל פי' כל מה שיש לו לבקש אם דעתו לבקש כבר בקש ומזה הלשון הוציא הרב ז"ל זה הלשון בכאן ומי שהוא רגיל בתלמוד יבין זה עכ"ל):

פרק יט

פסוק ג

ומצות אפה. פ"ה פסח היה. ובמקום אחר בתלמוד פי' דהוה ג' ימים אחר יום כפור ומפיק דיום מילה היתה ביום כפור מדכתיב בעצם היום הזה נימול אברהם וכתיב בעצם

היום הזה תעבירו שופר. וג' ימים אחר המילה בא אליו המלאך לרפאתו. ולפי' זה צ"ל דשנה מעוברת היתה דאם לא כן לא נולד יצחק בפסח דליכא כי אם ששה חדשים וג' ימים מן הבשורה עד פסח ולכל הפחות צריך ז' ימי טומאה שפירסה נדה ועוד ששה חדשים דיולדת אינה יולדת פחות מששה חדשים:

פסוק ח
אשר לא ידעו איש. היה לו לומר ואיש לא ידעו שדרך האיש לפתות. אלא לפי שפיתו את אביהם תלה הגנות בעצמן:

פסוק ט
ויאמרו גש הלאה. כלומר ממה שאתה אומר לנו למסור לנו בנותיך. גש קרב אצלנו כי טוב אמרת. אבל מן האנשים שאמרת אל תעשו דבר. הלאה כלומר לך הלאה לא נשמע לך:
ויאמרו האחד בא לגור. וא"ת למה כתיב פעמים ויאמרו היה לו לומר גש הלאה האחד בא לגור. ונראה לפרש הכי ויאמרו גש הלאה ונתיעץ יחד מבקשתך. ואחר שנתיעצו ויאמרו לו האחד בא לגור וכו':

פסוק יב
ויאמרו האנשים אל לוט. ויש לתמוה למה שקראם הכתוב אנשים שהרי פי' לעיל דגבי לוט קורא אותם מלאכים כדכתיב ויבואו שני המלאכים סדומה בערב ולוט ישב וכו':

פסוק יג
וישלחנו ה' לשחתה. וא"ת והלא לא היה אלא אחד לשחתה ולמה אמר וישלחנו וי"ל וישלחנו ה' לראות מעשיהם ולהיות עדים בדבר אבל לשחתה לא היה כי אם אחד. ועוד כי האחד בא להציל את לוט ולא יוכל לעשות דבר עד הוציאו משם ולכן נקראו שניהם משחיתים כי בהוצאת הצדיק המקום נשחת:

פסוק כד
וה' המטיר על סדום. פ"ה כל מקום שנאמר וה' ר"ל הוא ובית דינו. וא"ת והא כתיב וה' הכה כל בכור ואע"פ דאמר ההגדה דהא לחמא אני ולא מלאך. וי"ל דלהכאה היה הוא ובית דינו. והא דאמרי' אני ולא מלאך קאי גבי העברה דכתיב ועברתי בארץ מצרים. עוד י"ל אני ולא מלאך כלומר אין לי מלאך שאסמוך עליו לעשות שליחות זה אבל לעולם אימא לך שהוא ובית דינו עשו הישועה והגאולה:
מן השמים. כשרוצה הקב"ה נפרע מן הרשעים מן השמים כדכתיב הכא אש וגפרית מאת ה' וכשרוצה משפיע טובה לצדיקים מן השמים. ונמשלים השמים לתנור. משל לאדם

שומר תנור כשרוצה נפרע משונאו מהאודים שבתנור. וכשרוצה עושה טובה לאוהבו מאכילו לחם חם מן התנור:

פסוק לא

ואיש אין בארץ. פי' נראות בעיני עצמן כמיוחסות ולא רצו לידבק באחרים. (אש"ה ראיתי להרשב"ץ ז"ל פ' זו בס' לוית חן כי שכתב וז"ל ואבא מארי החכם ר' צמח זלה"ה היה מפרש כי השתדלותם היה להקים זרעם שלא יפסד ולא היו חוששים ליישוב העולם על כן אמרו אבינו זקן וקרוב הוא להתבטל מפו"ר וגם ממנו שיצאנו מההפכה לא ירצו להתקרב אלינו ויהיה נפסק זרענו בין מאבינו כי הוא זקן וכבר תשש כחו וגם ממנו לפי שיתרחקו ממנו מפני שיצאנו מההפכה ויפחדו להתקרב אלינו על כן אמרו ואיש אין בארץ לבא עלינו ולא אמרו ואיש אין בארץ במוחלט עכ"ל ז"ל והוא כפתור ופרח):

ותקם הצעירה ותשכב. וגבי בכירה כתיב ותבא ותשכב י"ל שהבכירה הלכה מדעתה אבל הצעירה הלכה בעל כרחה שאחותה הפצירתה:

פרק כ

פסוק ד

ואבימלך לא קרב אליה. יש בב"ר דאפילו כהדין תורמוסא דקרב לגבי מסאנא דמטרוניתא תורמוסא לשון עבד:

פסוק טז

הנה הוא לך כסות עינים. פ"ה ב' פירושים. והפשט כך הוא מה שאתה קוראה לבעליך אחי הנה הוא לך כסות עינים פי' דבר צניעות הוא זה לך ואין נכון לקרותו כן אלא לכל אשר אתך בבית. שמכירים אותך. ואת כל אבל לפני כל העולם ונוכחת כלומר תשמרי שלא תקראי לו אחיך שהרי ע"י כן גרמת שלקחתיך שאלו הייתי יודע שאת בעולת בעל לא הייתי לוקח אותך ופי' ונוכחת לשון תוכחה כלומר הוסרי שלא תקראי עוד בעלך אחיך. וההלכה דורש הנה הוא לך כסות עינים כמו קללה. ודריש דלעולם יהי זהיר אפי' מקללה של הדיוט שהרי אבימלך קלל את שרה ונתקיימה בזרעה דכתיב ותכהין עיניו מראות:

פרק כא

פסוק ז

מי מ"לל לאברהם. בגי' ק' רמז שאברהם היה בן מאה כשהוליד יצחק ואז הניקה בנים שרה:

פסוק ח

ביום הגמל. ביום ה"ג מ"ל את יצחק:

פסוק טז
אל אראה במות הילד. וא"ת היכי סבורה שימות והלא אמר לו המלאך על פני כל אחיו ישכון. י"ל שמא מקטני אמנה היתה שהרי נמי חזרה אל גלולי אביה כדכתיב ותלך ותתע:

פסוק יז
וישמע אלהים את קול הנער. מכאן שתפלת החולה נשמעת תחלה. וא"ת והא אין החבוש מתיר עצמו מבית האסורין. וי"ל תפלה שאני:

פסוק ל
כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה. ובשביל שכרת ברית למלך פלשתים נענש שהרגו מבניו פלשתים שבעה שמשון חפני ופנחס שאול ושלשת בניו. וי"ל שהחריבו שבע משכנות משכן שילה נוב וגבעון בית עולמים בית ראשון ושני:

פרק כב

פסוק ב
ויטע אש"ל. נוטריקון אכילה שתייה לויה:

פסוק ג
והעלהו שם לעולה. אבל לא אמר ושחטהו שלא נתכוון המקום אלא לעלייה בלבד: ויחבש את חמורו. וא"ת מ"ש דגבי יוסף כתיב ויאסור את רכבו וגבי פרעה כתיב ויאסור את רכבו. וגבי בלעם כתי' ויחבוש את חמורו היה לו לכתוב על הצדיקים או כולו ויחבוש או כולו ויאסור. אלא היינו טעמא כשהלך בלעם לקלל ישראל א"ל הקב"ה רשע אתה חובש חמורך לילך לקלל אברהם כבר חמורו חבוש לילך למקום מצוה חמורו יגן על חמורך ומהאי טעמא נמי כעס המקום על הליכתו. ואע"ג דמעיקרא אמר לו הקב"ה שילך משום שהוא עצמו חבש חמורו:

פסוק ה
שבו לכם פה עם החמור. מפני מה דימה אותם לחמור לפי שראה ענן קשור על ההר ושאל ליצחק אם רואה אותו א"ל הן. שאל לישמעאל ולאליעזר אמרו לו לא אמר להם אינכם רואים שום דבר כחמור הזה:

פסוק ט
ויעקד את יצחק בנו. יש במדרש שהכניסו בתיבה עד שעה שרצה לשוחטו שהיה ירא מן השטן פן יפיל בו מום:

פסוק יב
ואל תעש לו מאומה. יש במדרש שהמלאכים בכו והדמעות ירדו על הסכין על שיהיה נשחט ורצה אברהם לחנקו א"ל אל תעש לו מאומה. אמר אברהם אחנקנו ואטריחך לבקש לשרה בן אחר ששמו יצחק לקיים מה שאמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע או

השבע לי שלא תנסני עוד וכשיהיה אפרו של יצחק צבור לפניך להיות לזכרון לדורות כאלו הקרבתיו. א"ל הקב"ה בי נשבעתי יען אשר עשית את הדבר הזה. א"ל אברהם על כל זאת לא אניחנו אם לא תתן לי חותם שלך א"ל חייך דבדין אני פטור ע"י השבועה שהשבעתני שהרי פטרתני. אמנם אעשה לך חסד ואעשה בקשתך אבל לא אמסרנו לך לפי שיצא ממך ישמעאל. גם ליצחק נמי לא אתנהו לפי שיצא ממנו עשו אכן לבן בנך אמסור אותו דהיינו יעקב שמטתו שלימה והיינו דכתי' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם כלו' ע"י חסד שעשה לאברהם נתן אמת ליעקב ואמת הוא חותמו של הקב"ה. עוד יש במדרש כשאמר אברהם שלא ינסנו עוד א"ל הקב"ה חייך צרות רבות עתידין לבא עליך אכן נולד עוץ שיצא ממנו שיקבלם בעבורך והיינו איוב דכתיב איש היה בארץ עוץ והוא היה מבני נחור דכתיב את עוץ בכורו:

פסוק יד

ה' יראה אשר יאמר היום וכו'. הפשט כן הוא ה' יראה מה שיאמרו העולם עלי היום בהר ה' יראה אם אברהם צדיק כ"כ שישחט בנו בעבור הקב"ה שצוהו לשוחטו וכשיראו שלא זבחתיו יאמרו שאני עברתי צוייך ואיני שומר מצותיך אלא להנאתי ואותו דיבור שיכזבו עלי ה' יראה ושדוברים עלי שקר שאין הדבר נשאר על ידי:

מדרש אגדה. אברהם אברהם ב' פעמים למה שנה לפי שהיה ממהר לשוחטו כשא"ל אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה. אגדה. אדם מנסה את חבירו שאינו יודע מה שבלבו אמנם אתה רבונו של עולם יודע אתה הלבבות ואינך צריך לעשות כן לנסות א"ל כי עתה ידעתי אך להודיע טבעך בעולם מיראתך עשיתי כן. אגדה אחרת. בי נשבעתי אמר אברהם גם אני נשבעתי שלא ארד מן המזבח עד שאומר כל שאני צריך א"ל הקב"ה אמור א"ל אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע והיום אמרת והעלהו לי לעולה כשם שכבשתי יצרי מלהשיבך כן תכבוש כעסך כשיחטאו בניו של יצחק ותזכור עקדתו. א"ל הקב"ה אתה אמרת שלך. אני אומר שלי עתיד אני לדונם בראש השנה יתקעו בשופר ואזכור העקידה א"ל אברהם ומה הוא השופר. א"ל הקב"ה חזור אחריך מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר וכו' וכן סדר המקרא זה אחר זה:

פסוק כג

שמנה אלה ילדה מלכה. והפלגש ילדה ד' בנים נמצא שהיה לנחור י"ב בנים ח' מן הגבירה וד' מן הפלגש כמו שהיה ליעקב אבינו:

פרק כג

פסוק א

ויהיו חיי שרה מאה שנה וכו'. כמנין ויהי"ו היו חיי שרה שהרי בת צ' שנה היתה שלא היו לה בנים והיתה חשובה כמתה דכל מי שאין לו בנים חשוב כמת:

שני חיי שרה. פ"ה כלם שוים לטובה. ואע"ג דגבי ישמעאל כתיב אלה שני חיי ישמעאל. איכא למימר שעשה תשובה כפ"ה גבי ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי. וכל הרעה שעשה בשנים שעברו קודם לכן לא נחשב לו אכן נדמה בעיני בוראנו כאלו עשה תשובה כל ימיו. א"נ שני דכתיב גבי ישמעאל לא נתנו לידרש שעדיין לא פירש מנין שנותיו אבל הכא כבר פי' שני חיי שרה כדכתיב ויהיו חיי שרה. א"כ שני חיי למה לי ש"מ לדרשא:

מאה שנה וכ' שנה וכו'. פ"ה בת ק' לחטא כבת עשרים ובת עשרים כבת שבעה ליופי. וקשה שהרי אשה יפה ביותר לך' שנה ממה שהיא לשבעת שנים שיודעת לקשט עצמה ולפרנסה. לכך נראה לפרש הכי בת ק' כבת כ' ליופי ובת עשרים כבת שבע לחטא ולעונשין. דנהי שב"ד של מעלה אין מענישין פחות מכ' שנים ב"ד שלמטה מענישין בי"ג שנים:

בקרית ארבע. ארבע זהו אברהם כדכתיב האדם הגדול בענקים בענ"קים (ע"ה) בגי' ארב"ע. רשב"ם:

פסוק ב

ויבא אברהם לספוד. מכאן אמרו חז"ל המוסר דין על חבירו נענש הוא תחלה. וכן לפי שהיא אמרה תחלה ישפוט ה' ביני וביניך מתה תחלה שנא' ויבא אברהם לספוד לשרה וכו'. מן הדין היה לו לקחת לבכתה קודם לספוד כדאמרי' במועד קטן ג' ימים לבכי וז' להספד ולמה כתב לספוד קודם לפי כשבא אברהם מצא בני ביתו סופדים אותה שכבר עברו ג' ימים שמתה ועשה אברהם הספד עמהם ואח"כ בכה עליה ולכך כ"פ דלבכתה קטנה לומר לך דאינו חייב לבכות אשתו אלא מעט מעט: פי' אחר. לפי' כ"ף דלבכתה קטנה לפי שחסרו מימיה כ' שנה ממה שחי בן בנה שהוא חיה קמ"ז והיא חיתה קכ"ז חסרו כ' מימיה לפי שמסרה דין על אברהם נענשה:

פסוק ג

ויקם אברהם. לפי שרצה להשתחוות לכולם אשר לפניו ולעומדים אחריו הוצרך לקום וגבי וישתחוו אברהם לעפרון לא נאמר ויקם שלא הוצרך להשתחוות אלא לעפרון שהיה לפניו:

פסוק ד

גר ותושב אנכי עמכם. כלומר מארץ רחוקה באתי לגור כאן ונתיישבתי בכאן לכך אין לי מקום לקבור אשתי הנה:

תנו לי אחזת קבר עמכם. נראה דצריך אדם ליקח רשות מכל גדולי העיר לעשות בית הקברות ולפי' שאל רשות מהם. ומתוך כך ניחא הא דאמר לקמן ויקם שדה עפרון וכתיב ויקם השדה והמערה וכו' ויקם אחר ויקם לומר לך שקנה שדה מבעליו ואח"כ קנה המקום לעשות אחוזת קבר מן המושל שלא יכול לעשות בית הקברות בלא רצונו והיינו קימה שנייה:

פסוק ט

אשר בקצה שדהו. פי' בפ' וירא אשר בן הבקר רץ מאברהם וברח עד המערה ומתוך כך ידע אברהם שהיה שם מערת המכפלה:

פסוק טז

וישקול אברהם לעפרן. חסר לפי שהרשע אומר הרבה ואפי' מעט לא עשה שמתחלה רצה ליתן לו בחנם ולסוף שקל לו בד' מאות שקל כסף עובר לסוחר כלו' במשקל טוב ומלא שכל סוחרים נרצים לו. י"א עפרן חסר עולה ד' מאות כנגד ד' מאות שקל ששקל לו אברהם. ד"א עפרן חסר וא"ו (גימ' ר"ע עי"ן כנ"ל להגיה) לפי שהכניס עין הרע בממונו של אברהם והיינו דכתיב נבהל להון איש רע עין וכו':

פסוק כ

מאת בני חת. ט' פעמים נאמר חת בפרשה ופעם א' בפ' ויחי הרי עשרה א"ר אלעזר כמה קולמוסין משתברין וכמה דיו משתפך עד לא כתיב בני חת ללמדך שכל מי שמברך מקחו של צדיק ומזמן לו חלקו מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עשרת הדברות. וברזלי הגלעדי ירד מרוגלים ה' פעמים בפ' ללמדך שכל מי שנזקק לפרנסה של צדיק מעלה עליו הכתוב כאלו קיים ה' חומשי תורה:

פרק כד

פסוק א

ואברהם זקן. א"ר יהושע מפני ד' דברים זקנה קופצת על אדם. מפני יראה מפני כעס מפני אשה רעה מפני מלחמה. וכלם מקראי נפקי. מפני היראה דכתיב ולא יכול המלך דוד לצאת ולבא כי נבעת מפני חרב מלאך האלהים. וכתיב והמלך דוד זקן. מפני כעס דכתיב ועלי זקן בא בימים ושמע את אשר יעשו לו בניו. מפני אשה רעה דכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו לבבו. מפני מלחמה דכתיב ויהושע בן נון בא בימים אחרי אשר נלחם עם ל"א מלכים. אבל גבי אברהם למה כתיב זקן הרי לא היה לו אשה רעה

שהרי אשתו מכבדתו ביותר וקוראה אותו אדון דכתיב ואדני זקן. י"ל שנזקן מפני כעס שידע שישמעאל יצא לתרבות רעה. עוד י"ל כשלמד סניגורייא על סדום א"ל הקב"ה יפיפית מבני אדם לימים אחר עקידת יצחק נתן לב והבין שאין העולם מכבדין אותו יותר מיצחק בנו שדומים זה לזה. אמר אברהם להקב"ה רבש"ע אמרת עלי בשעה שלמדתי הסניגורייא על סדום יפיפית מבני אדם ואיזה יפוי יש לי בשעה שאני ובני נכנסים לעיר אין נודע מי האב ומי הבן משנינו לנהוג בו כבוד. א"ל הקב"ה ממך תתחיל הזקנה. אותה לילה הלבינו כל שערות ראשו אמר אברהם להקב"ה עשיתני דוגמא בעולם. א"ל והדר זקנים שיבה והיינו דכתיב ואברהם זקן:

ואברהם זקן בא בימים. לפי שיש בני אדם שדומין לזקן ואינו בא בימים ויש שבא בימים ואינו זקן. בא הכתוב והעיד על אברהם שהוא זקן בא בימים. בא בימים מיום שלא היו כי אם ב"א ימים כלומר ג' שנים הכיר את בוראו:

פסוק ז

אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. אבל לא אלהי הארץ כי עדיין לא נודע אלהותו בבריות כאשר לקחו מבית אביו. ומטעם זה ליכא מלכות כגון מלך העולם בברכה ראשונה של שמנה עשרה כי בפרק שהתחיל להיות אלהי אברהם עדיין לא נודע מלכותו בעולם. ומ"מ נרמז בו מלכות מלך עוזר ומושיע:

פסוק ח

משבועתי זאת. אין זאת אלא מיעוט כלומר מן השבועה דכי אל ארצי ואל מולדתי תנקה ומן השבועה דלא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו. ומשבועה רק את בני לא תשב שמה לא תפטר:

לא תשב שמה. אע"פ שמעולם לא היה יצחק לשם נופל הלשון עליו. מפני דגבי אליעזר שהיה הולך עמו היה השבה גמורה. וכן מצינו ברות המואביה דכתיב בה השבה משדי מואב. ואע"פ שלא היתה שם מעולם קורא לה לשון השבה מפני נעמי ההולכת עמה דהוייא לגבה השבה גמורה:

פסוק י

ויקח העבד עשרה גמלים. לקח עשרה אנשים מילדי אברהם רוכבים על עשרה גמלים לברך ברכת אירוסין. וכל טוב אדוניו כלומר מן החשובים:

פסוק יד

והיה הנערה אשר אומר אליה וכו'. אמרו רבותינו דג' שאלו שלא כהוגן וחשיב אליעזר ושאול ויפתח. אליעזר שאל שלא כהוגן כשאמר והיה הנערה וכו' וכי היה יודע שלא ימצא נערה חגרת או סומא. וקשה אם היה אליעזר רואה אותה חגרת או סומא לא ישאל

אותה שום דבר ומאי קאמר. י"ל דאליעזר עשה סימן כל אותה שימצא ראשונה בין הוייא חגרת או סומא ישאל לה שתעשה כדברים האמורים בפרשה אבל לממזרת ונתינה ליכא למיחש דעדיין לא נאסרו:

אותה הוכחת. פי' לעבדך ליצחק ראויה. כי בבית אדוני באים אורחים תמיד וצריך לו אשה שעינה יפות לאורחים. פ"ה אותה הוכחת אותה שהוכחת לעבדך תאמר אלי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת:

פסוק יט

גם לגמליך אשאב. לא רצתה לומר אשקה כמו שאמר העבד שאין דרך אשה להשקות הזכרים כדאמרי' בכתובות. לא תתן לפני בהמתו כי אין האיש רשאי לכוף את אשתו ליתן מאכל לפני בהמה זכר. א"נ י"ל שהיה שם שוקת ששותים שם הבהמות ולא היתה צריכה כי אם לשאוב ולמלאת השוקת כדכתי' ותער כדה אל השוקת:

פסוק כב

ויקח האיש נזם זהב וכו' ויאמר בת מי את. לאחר ששאל לה בת מי את נתן לה ואין מוקדם ומאוחר בתורה כדכתיב בסמוך ואשאל אותה ואומר בת מי את ואשים הנזם על אפה והא דכתיב ויקח האיש נזם ה"פ לקחם ממקום שהם טמונים שם כדי שיהיו מזומנים בידו ושאל אותה ואח"ך נתן לה כך פי' רשב"ם. וה"ר בכור שור פי' שנתן לה הנזם קודם ששאל לה בת מי את ולא נתן לה אלא בשכר הטובה שעשתה לו להשקות הגמלים בלא ציווי. ואח"ך שאל לה בת מי את אולי ראויה לו להתחתן בה. וכששמע שהיא בת בתואל אז השתחוה. אבל כשספר להם הדבר אמר שבתחלה שאל בת מי את ואח"ך נתן לה הנזם והצמידים. וכשראה לבן הצמידים וכשמעו את דברי רבקה אחותו שבשביל שהשקתה הגמלים נתן לה רק גם הוא לשמשו כדי להשתכר ולכך א"ל ואנכי פניתי הבית כלומר טרחתי הרבה בשבילך. וגם רק כמו כן כדי שיראהו עיף ונופח בנשימתו כאדם שטרח ואליעזר ידע שמשקר כי כבר אמרה לו רבקה גם תבן גם מספא רב עמנו גם מקום ללון כלומר פנוי:

פסוק כד

בת בתואל בן מלכה. כלו' אבי מיוחס שהוא בן הגברת אשת נחור ולא מן הפלגש:

פסוק כה

גם מקום ללון. הוא שאל מהרבה לינות כדי לפוש ולנוח הבהמות מפני עייפות הדרך. וכן משמעות דללין לינות הרבה ורבקה אמרה ללון לינה אחת כי אין לשהת זמן מרובה מפני גילולי אביה ורש"י פי' איפכא:

פסוק כז
אנכי בדרך נחני ה'. ה"פ אנכי בכלל אותו החסד כי נחני ה' בית אחי אדוני ולכך נקוד רביע על אנכי לפי שאינו דבוק לתיבה שלאחריו:

פסוק כט
על העין. פי' על עין העולם אלבו"אה בלע"ז כי עדיין לא הלך אל המעין שהרי כתיב אחרי כן ויבא אל האיש והנה עומד על הגמלים על העין משמע שקודם כן לא הלך לבן אל המעין אלא ה"פ ותרץ הנערה ותגד לבית אמה כששמע לבן את דברי רבקה היה סבור שהוא בעיר. והיינו דכתיב וירץ לבן אל האיש החוצה ולא מצאו וחזר לשאול את רבקה היכן הוא וכששמע דברי רבקה שהוא על המעין הלך אל המעין לדבר אליו:

פסוק לא
בא ברוך ה'. אליעזר היה כנען ונקרא ארור וקראו ברוך לפי ששמש אברהם בנאמנות:

פסוק לג
ויושם לפניו לאכול. פ' סם המות הושם לפניו כדי שישאר לו כל הממון. בא גבריאל ונתנו לפני בתואל ומת. ויש במדרש שבתואל נתן לפני אליעזר בקערתו לפי שהורגלו בני עירו כשמשיאין בנותיהן ליבעל לבתואל תחלה ולפי' נקרא בתואל והיו בני עירו אומרים שיהרגו בתואל אם לא יקח בתולי בתו כמו מן האחרות. בא ונתן סם המות לפני אליעזר כדי שלא תהיה רבקה נשואה. ובא גבריאל והחליף הקערה מאליעזר לתת אותה לפני בתואל. וקערת בתואל שם לפני אליעזר. והיינו דכתיב ויאמר אחיה ואמה אבל בתואל היה מת מסם המות שאכל:

פסוק לד
ויאמר עבד אברהם אנכי. הפשט כן הוא לפי שאמר לא אוכל עד אם דברתי דברי אמר שמא יתמהו ממה שלא רציתי לאכול עד לאחר הדיבור לכך אמר עבד אברהם אנכי ואין לי לעשות כלום לעצמי עד שאעשה מצות אדוני. ובפ' החובל אמרי' אמרי אינשי מילתא דאית בך קדים אמרה. לכך הקדים אליעזר ואמר עבד אברהם אנכי והודיע לכל:
ברך את אדוני מאד ויגדל. כלומר גדולי מלכות חפצים להזדווג אליו אם היה חפץ:

פסוק לו
ויתן לו את כל אשר לו. ולא חלקו אחיו עמו:

פסוק לז
אשר אנכי יושב בארצו. ולעיל גבי הציווי א"ל אברהם אשר אנכי יושב בקרבו. וי"ל דגבי אברהם שייך לומר בקרבו שהקב"ה נתן לו את הארץ. אבל העבד לא רצה לומר בקרבו שלא יאמרו בדאי הוא שלא היתה עדיין שלו אלא לכנעני כדכתיב והכנעני אז בארץ:

פסוק לט
אלי לא תאבה האשה. אלי חסר וא"ו למדרש אלי תנהו לי לבתי. ואברהם א"ל בני ברוך ובתך ארור ולא נאה לברוך לידבק בארור. וא"ת א"כ היכי א"ל ליקח אשה מבנות ענר אשכול וממרא שהיו כנענים שהרי פירש"י כן על ונקית משבועתי. וי"ל שכן הקללה נתקיימה בו שהרי הוא היה נמכר לעבד אבל הם לא היו מכורים להיות עבדים עוד י"ל דזילא ביה מילתא ליקח בת אליעזר שהוא עבדו. ועוד דאמרי' בב"ר אליעזר בנו של חם היה:

פסוק מט
ואפנה על ימין או על שמאל. כלומר אלך לבנות לוט או אל בנות ישמעאל אבל מבנות כנען לא קאמר. ותימא שהרי רש"י ז"ל פי' על קרא ונקית משבועתי זאת ותקח אשה לבני מבנות ענר אשכול וממרא וגם הם כנעניים כדכתיב והוא יושב באלוני ממרא האמורי. וי"ל דהאמורי לא קאי לממרא אלא לאלוני כלומר אלוני היתה בארץ האמורי: (אש"ה לפ"ז לק"מ מה שהקשו לעיל ד"ה אלי):

פסוק נה
ימים או עשור. מכאן שנותנים לבתולה י"ב חדש. ועל כל זאת נקרא לנערה ונשאלה את פיה אם רוצה לעכב ימים או עשור או מיד כדבריך:

פסוק נח
ותאמר אלך. פירש"י ואפילו לא ירצו. וקשה וכי היתה רבקה כל כך פרוצה ללכת בלא רשות אחיה ואמה. לכך נראה לפרש הכי ותאמר אלך בלשון שאלה כלומר דעתיכם שאלך עמו:

פסוק ס
אחותנו את היי. מדרש לפי שברכה לבן הרשע נעשית עקרה כדי שלא יאמרו מברכתנו עשתה פירות:

פסוק סג
ויצא יצחק. מהיכן יצא מג"ע ורבקה נשאה עיניה למרום וראתה שעתיד עשו לצאת ממנה ונזדעזעה ונפלה לארץ כדכתיב ותפול מעל הגמל ונעשית מוכת עץ ונשרו בתוליה לארץ ובאו העופות וכיסו דמה. וכשנכנס (נ"ל להגיה וכשכנסה) יצחק ולא מצא לה בתולים כעס עליה וסיפרה לו כל המאורע והוא לא האמינה אלא אמר שאליעזר נגע בה. וישבע לו אליעזר שלא נגע בה אפי' באצבע קטנה. וא"ל יצחק לאליעזר כן תהיה בג"ע שלא נגעת בה ויאמר לו אליעזר אדוני כן יהיה ובשבועת אלהי ישראל נקי אנכי. ובא עמי וארא המקום שנפלה שם הלכו יחד ומצאו אותו עץ ודם סביב לו שהיה מכוסה ולכך זכו העופות לכיסוי הדם. מיד ידע יצחק שהיא טהורה ושאליעזר צדיק גמור. אמר

הקב"ה למלאכי השרת הכניסו אליעזר בג"ע נכנס בג"ע והוא אליעזר בן נמרוד והיינו דאמר ר' יוסי יהי חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו:

פסוק סה

מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו. גמגום יש על פסוק זה וכי היתה שואלת מכל האנשים שהיתה פוגעת ועוד למה כתיב בשדה לקראתינו. ונראה שהמקרא קצר וחסורי מיחסרא והכי ר"ל מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתינו. כך פי' רשב"ם:

פרק כה

פסוק א

ויסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. למדך תורה דרך ארץ על אלמון שיש לו בנים שישיאם ואח"ך ישא אשה לכך נאמר ויקח יצחק את רבקה ותהי לו לאשה ואח"ך ויוסף אברהם ויקח:

ושמה קטורה. פ"ה למה נקרא שמה קטורה לפי שכל מעשיה נאים כקטורת. עוד י"ל שקשרה בית הרחם שלה. וקשה דהא אמר לעיל ותלך ותתע שחזרה לגילולי אביה. וי"ל שעשתה תשובה קודם ליקוחים שניים ואז נקראת קטורה. ויש במדרש שעל פי הדבר לקחה. ובספר ה"ר יהודה חסיד נמצא כיון שעל פי הדבר היה למה היו הבנים רעים. א"ל כבר נגזרה גזרה זו שיצאו רשעים מאברהם. אמר הקב"ה מאחר שגזרה היא מלפני מוטב שיצאו מקטורה ולא ינחלו עם יצחק ושלא יתחתנו בזרע יצחק דכתיב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. ולכך וישלחם אברהם מעל יצחק בנו בעודנו חי. ועוד י"ל שגלוי לפניו שיצאו ממנו שיקיימו שבע מצות אבל לא ירצו לקבל התורה. ולכך הוציא אומות הללו כדי שכל הפורענות שעתיד לבא על ישראל יבא עליהם ויירשו ישראל את חלקם בג"ע. עוד י"ל שיצאו ממנו אומות שיעבדו את ישראל לימות המשיח שנאמר בכרי מדין ועיפה יזרעו זרעכם וירעו צאנכם:

פסוק ה

ויתן את כל אשר לו ליצחק. וא"ת היכי נתן אברהם כל אשר לו ליצחק. והאמרי' אסור לעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא דלא ידעינן הי זרע נפיק מיניה וקי"ל דאברהם קיים כל התורה כלה אפילו עירובי תבשילין. וי"ל דאברהם וישמעאל גרים היו ואמרינן גר אינו יורש אביו הגר דבר תורה ולא מדברי סופרים. וקשה היאך נשא אברהם הגר המצרית הלא קיים כל התורה כלה. י"ל גר היה עדיין וקהל גרים לא איקרי קהל. וה"ר יוסף משיי"לי אומר שהגר היתה משוחררת ואברהם היה גר ותנן גרי וחרורי מותרים לבא זה בזה:

פסוק ו

ולבני הפילגשים. חסר יו"ד לפי שאין לו אלא פלגש אחת דהיינו הגר וקשה כי בכל חומשים מדוייקים מלא הוא וגם במסורת חשיב עליו במלאים:

נתן אברהם מתנות. אמרינן בחלק שם טומאה מסר להם. פי' שיכולים להזכיר שם המפורש בטומאת הגוף ומועיל להם ולא יזיק אותם. ואם ישראל מזכירו בטומאה לא יועיל לו ויזיק אותו. וקשה וכי צדיק כאברהם למד שם המפורש לרשעים להזכירו בטומאה. לכך פי' ה"ר יעקב בן ה"ר נחמן שם טומאה כמו שם השדים שמשביעים אותם באדוניהם הממונים עליהם לעשות להם רצונם ונקרא שם טומאה על שם רוח הטומאה כדאיתא בחגיגה הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. ותדע דה"פ שהרי מתנת חסר ועולה בגי' מתנ"ת הם להשבי"ע אד"ם לשד"ים יאמר לאדם להשביע לשדים. מהר"ם. וה"ר יעקב ממוט"רוייל אומר שם טומאה. כלומר למדם לקרות לע"ז שלהם שם מטומאה כמו פעור ומרקוליס שנקראו ע"ש שמטמאין אותם ומתחלה היו קוראים אותם בשם הקב"ה כדכתיב אז הוחל לקרא בשם ה':

ומשמע כל השומע שחבירו מחרפו:

ודומה. ודומם שאינו עונהו:

ומשא. שסובל כל מה שאומר לו:

חדד. העושה דבר זה זוכה להתחדד בתורה ולומר בה טעמים:

ותימא. כמו ולומר:

יטור. ולא עוד אלא שזוכה לשמור. נפיש מצות נפישי. וקדמה שניתנו מקדם מימים קדמונים:

פסוק יח

על פני כל אחיו נפל. ולעיל כתיב ישכון. קודם שנפטר אברהם ישכון ולאחר מותו נפל:

פסוק יט

ואלה תולדות יצחק בן אברהם. אלו מאורעות יצחק בן אברהם ומפרש ואזיל קורותיו וסבותיו. הולי"ד בגימ' דו"מה שקלסתר פניו של יצחק דומין לפנים של אברהם אבל גבי ישמעאל תולה הלידה על אמו כדכתיב אשר ילדה הגר. והיינו דאמרי' בקידושין בנך הבא מן הגויה אינו קרוי בנך אלא בנה:

פסוק כ

ויהי יצחק בן ארבעים שנה. פ"ה שנשאה כשהיתה בת ג' שנים. וקשה דמסיק בספרי דיש ג' ששנותיהם שוים רבקה וקהת ובן עזאי. וא"כ חיתה קל"ג שנים ואם לא היתה אלא משלשה שנים כשנשאת ליצחק א"כ חסר משנותיה י"א שנים. כיצד בת ג' היתה

כשנשאת ובת כ"ג כשילדה שהרי יצחק היה בן מ' שנה כשנשאה ובן ששים היה כשהוליד א"כ היתה בת כ"ג כשנולד יעקב. ויעקב היה בן ס"ג כשנתברך כמו שפירש"י בסוף הפרשה. וי"ד שנים שנטמן בבית שם ועבר. וכ' שנה שמש בבית לבן. ושנה וחצי שנה שהה בסוכות קיץ וחורף וקיץ פי' קיץ סוכות. חורף בית. קיץ סוכות. ושש חדשים בבית אל ובאותו פרק נתבשר על מיתת רבקה כמו שפי' הקונט' על אלון בכות בפ' וישלח. וא"כ לא היתה כי אם בת קכ"ב שנים. לכך נראה לפרש שהיתה רבקה בת י"ד כשנשאה יצחק. וכן גרסי' בסדר עולם. ואז תמצא שחיתה קל"ג. ולפי זה צ"ל מה ששנינו בסדר עולם כשחזר יצחק מן העקידה נתבשר שנולדה רבקה פי' נתבשר כבר עברו אחד עשר שנים. וקשה מהא דתנן בכתובות נותנין לבתולה שנים עשר חדש. ויליף ליה מדכתיב תשב הנערה אתנו ימים או עשור והיכי מצי יליף ליה והלא רבקה בוגרת היתה באותו פרק ואמרי' דלבוגרת נותנין לה שלשים יום בלבד כמו שאמרנו לאלמנה שלשים יום. וי"ל דשפיר ילפינן בכתובות מהכא נותנין לנערה שנים עשר חדש מדאמרו אינהו תשב הנערה וכו' והם היו סבורים דלא שנא בוגרת ולא שנא נערה והיא השיבה להם כי לא היתה צריכה לישב כי היא היתה בוגרת ואינה צריכה לישב אלא הנערה אבל בוגרת לא:

מפדן ארם. ארם שהיה בין שני נהרות שני ארם היו ארם נהרים וארם צובא ולפיכך אמר מפדן ארם. כלו' מאותו ארם שיש בין שתי נהרות וזהו ארם נהרים. פדן לשון צמד בקר דמתרגמינן פדנא דתורי:

פסוק כב

ויתרוצצו הבנים בקרבה. וא"ת היכי קרי להו בנים והרי עדיין לא נולדו. ואומר אבן עזרא ע"ש העתיד ודומה לו ובגדי ערומים תפשיט וכי יכול לפשוט ערומים אלא כשיפשיט בגדיהם אז יהיו ערומים. אלמא דקרי להו ערומים על שם העתיד:

אם כן למה זה אנכי. ז"ה בגי' י"ב כלו' י"ב שבטים שעתידה ללילד אלא שעשו שיחת רחמה:

ותלך לדרוש את ה'. כלומר ע"י שהיו מתרוצצים בבטנה זה לתורה וזה לע"ז אז הבינה שיהיה אחד צדיק ואחד רשע ומשום הכי הלכה לבית המדרש לדרוש ה' לבית מדרשו של שם ועבר דהיינו בית ה' להתפלל שיהיו כולם צדיקים:

פסוק כג

ממעיך יפרדו. מכאן שנולד יעקב מהול שהרי מן הבטן נפרד מעשו:

ורב יעבוד צעיר. פי' הרבה יעבוד צעיר את הגדול. כלומר זמן גדול יהיה משועבד. והר"י אומר דלעולם ברכה זו מתקיימת על ישראל דעבדים ושפחות עובדים אותנו תמיד ואין אחד מישראל עובד לגוי:

פסוק כה

ויצא הראשון אדמוני. פ"ה כשראה אותו אביו שהיה אדום אמר שמא עדיין לא נבלע דמו ולא רצה למולו לח' ימים כדאמרי' גבי מעשה דשתי נשים שבאו לפני נתן הבבלי וכשעבר שנה או שנתים וראה יצחק שלא החליף מראהו אמר כיון שלא מלתי אותו לח' ימים אמתין עד י"ג שנה ואמול אותו כאשר נימול ישמעאל וכשהיה עשו בן י"ג שנה לא רצה להיות נימול. והיינו דכתיב בהפטרה דם שנאת ודם ירדפך. והפשט כך הוא. ויצא הראשון אדמוני כלומר אדם נגמר שהיה כל גופו מלא שער. אאו"מיץ בלע"ז:

ויקראו שמו עש"ו. בגימ' שלו"ם ואלמלא קראוהו שלום אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו:

פסוק כו

ויקרא שמו יעקב. פ"ה אביו קרא לו יעקב וי"א הקב"ה קראו יעקב ותדע שהרי כשבירך יצחק את יעקב היה עשו מתרעם על הברכות אשר ברכו אביו ואמר הכי קרא שמו יעקב. ומדקאמר קרא ולא אמר קראת ש"מ דהקב"ה קראו יעקב שהרי עשו כן היה מדבר ליצחק ואמר שהקב"ה קרא לו יעקב א"ל הקב"ה אתון קריתון שמא דחזירתכון דכתיב יכרסמנה חזיר מיער. אני אקרא שם בני בכורי וקראו יעקב:

בלדת אותם. כלומר בלדת המוליד אותם:

איש שדה. תרגומו נח שירכן. נח שאינו יגע במלאכה שירכן בטל כמו גברא שירכא:

פסוק כז

ויגדלו הנערים. פ"ה כל זמן שהיו קטנים לא היו ניכרים מעשיהם כיון שבאו לכלל גדלות ונעשו בן י"ג שנה זה פי' למדרש וזה לע"ז. משל לעצבונית והדס שגדלו זה עם זה כל זמן שהם קטנים אין אדם מבחין להכיר זה מזה הגדילו. נודע זה בריחו וזה בחוחו. בבראשית רבא. וקשה לפ"ה שהרי גם הוא פירש גבי ויזד יעקב נזיד שאותו יום מת אברהם כדי שלא יראה עשו יוצא לתרבות רעה שהרי אברהם היה בן מאה שנה כשנולד יצחק והוא חי קע"ה נמצא כשנולד עשו היה אברהם בן ק"ס. וא"כ לפי מה שפ"ה הכא שהיה בן י"ג שנה אז מרד עשו בחייו של אברהם שנתים. בירושלמי פריך הכי. ומשני שנתים עבר עבירה במטמוניות. פי' בצנעא. ולאחר פטירתו של אברהם עבר בפרהסייא. והרי"בא מצא מדרש. שנטמן יצחק בג"ע שתי שנים כדי לרפאתו מן החתך שחתך אביו כשהתחיל לשוחטו. וא"כ היה יצחק בן ס"ב כשנולד עשו. ומה שכתוב ויצחק בן ששים

שנה בלדת אותם. לא קא חשיב אותן שתי שנים שהיה בג"ע מפני שנשתנו עליו סדרי בראשית כדאמרי' גבי נח שאינו מונה שנת המבול בשנותיו:

פסוק כח

כי ציד בפיו. ולפיכך אהבו:

ורבקה אוהבת את יעקב. לפי שמכרת היא מעשיהם של יעקב ושל עשו. והפשט לפי שיעקב תדיר אצלה ומסייעה לפיכך אהבתו:

פסוק כט

והוא עיף. מן הנפשות שהרג כמו שנאמר כי עיפה נפשי להורגים. ויש במדרש ה' עבירות עבר אותו רשע באותו יום בא על נערה המאורסה. הרג נפש כפר בעיקר בזה הבכורה וגנב. ונפקא להו בגזרה שוה נאמר כאן ויבא עשו ונאמר להלן אם גנבים באו לך נאמר כאן שדה ונאמר להלן ואם בשדה ימצא האיש. נאמר כאן למה זה לי בכורה ונאמר להלן זה אלי ואנוהו. בזה הבכורה כדכתיב ויבז עשו את הבכורה. הרג נפש דכתיב עיף כדפי'. והיה עשו חלש כל כך שלא יכול להגיע ידו לפיו כדרך ציידים שתועים ביערים ד' ימים או ה' ימים והם יגעים ומתים כמעט ברעב ובצמא ולפי שהיה יגע כל כך אמר הלעיטני נא כלומר שפוך לתוך פי מהר פן אמות ואותו יום הרג את נמרוד שנלחם עמו כי כשהתחיל עשו לצוד בשדות בא נמרוד שהיה גבור ציד ואין שום אדם שלא היה ירא מלעמוד לפניו. ואמר מי הרשהו לצוד בשדות בלא רשותו. סוף דבר לקחו זמן ויום נועד להלחם יחד בא עשו ונתייעץ עם יעקב א"ל יעקב כל זמן שיש לנמרוד בגדי אדם הראשון לא תוכל לו אך תאמר לו שיסירם מעליו ותלחם עמו וכן עשה וכשהפשיטם נמרוד בא עשו וילבשם במרמה וקם והרג נמרוד ולפיכך היה עשו עיף כדכתיב עיפה נפשי להורגים:

פסוק ל

הלעיטני נא מן האדום האדום. שני פעמים למה. איכא למימר ה"פ הלעיטני מן העדשים אדומים לפי שאני אדום כמו כן כדכתיב אדמוני טר"ירוגא בלע"ז. עוד י"ל לפי שהיה עיף כפל דיבורו שכן דרך עייפים לכפול דיבורן כלומר לעשות מהרה. מדרש. מן האדום האדום הזה כשבא עשו מן השדה מצא יעקב שתיקן עדשים לאביו בקערה א"ל הלעיטני נא וכו' א"ל המתן לי ואמלא לך קערה אחרת כי זאת הקערה תקנתי לאבי ולא אבטל מצותי בעבור ליתנה לך אבל אם תרצה למכור בכורתך אתן לך קערת אבי כי לקנות מצוה מותר ליתן קערת אבי שהיא של מצוה. ואם אין אתה רוצה המתן לי עד שאעשה קערה אחרת. א"ל איני רוצה אלא קערה זאת שהיא שמנה וטובה והבכורה אמכרנה לך בנפש חפצה:

פסוק לא
מכרה כיום. כלומר מכור אותה לי בשיווייה ששוה היום דהיינו טובת הנאה בדבר מועט שמא תמות בחיי אבי ולא תירשנו ולא תועיל לך הבכורה כלל:

פסוק לב
הנה אנכי הולך למות. המדרש אומר שפעם אחת הלך עשו לצוד חיות ועופות וראה צבי רץ לפניו וירץ אחריו ומצאו נמרוד וא"ל למה אתה צודה ביער שלי. אני רוצה להלחם עמך ולקח זמן להלחם עם עשו. בא עשו ולקח עצה מיעקב ויועץ לו כדפי' לעיל. והבגדים היה להם כח כ"כ שהחיות רעות באות ומסייעות אותו שהיה לבוש הבגדים. ועל פי זה המדרש אמר עשו הנה אנכי הולך למות כי יש לי יום נועד למחר להלחם עם נמרוד ואין לי כח להלחם כנגדו. ומה אני חושש מהבכורה. מדרש זה אינו כמו מה שפי' לעיל והוא עיף לפי שהרג נמרוד דאדרבא נראה שעדיין לא הרגו. עוד י"ל הנה אנכי הולך למות כלומר בכל יום ובכל שעה אני הולך במקום סכנה:

פסוק לד
ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים. וכי סלקא דעתך שעשו כל כך שוטה שמכר בכורתו ששוה דבר גדול בשביל דבר מועט. דנהי נמי שהעבודה שהיתה בבכורות היא קלה מ"מ יודע הוא שהוא בכור לירש ממון רב והוא מכר הכל כדאמרי' נהי נמי דבכירותיה זבין פשיטותיה מי זבין. וי"ל דיעקב נתן לו ממון הרבה בעבור הבכורה אך הלחם והנזיד לא היה אלא לקיים המכירה כדרך שעושין המוכרים ולוקחים זה מזה ונותנים פשוט או שנים ליין. וא"ת היאך רימה יעקב עשו הלא הצדיקים גנותם לעשות מרמה. וי"ל דמן הדין היה יעקב בכור. משל אם נותן אדם שני אבנים בצלוחית אחת מי יצא ראשון מי שהושם ראשון או אחרון. מה שהושם אחרון יצא תחלה כך יעקב היה טיפה ראשונה ולכך יצא אחרונה. ובספר ה"ר יהודה חסיד יש מכאן אתה למד שאם יש ביד רשע ס"ת או מצוה אחרת מותר לצדיק לרמותו ולנוטלה מידו:

פרק כו

פסוק א
ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון. מהו הראשון היה לו לומר מלבד הרעב שהיה בימי אברהם אלא הוא היה הרעב הראשון שהיה בעולם:

פסוק ה
עקב אשר שמע אברהם בקולי. כמנין עק"ב שמע אברהם בקולי והוא חיה קע"ה למדנו שהיה בן ג' שנים כשהכיר את בוראו. ורשב"ם פי' עקב אשר שמע אברהם בקולי זה העקידה שנאמר בה יען אשר שמעת בקולי. וישמור משמרתי זו מילה דכתיב ואתה את

בריתי תשמור. מצותי זו מילה אשר לשמנה דכתיב וימל אברהם את יצחק בנו בן שמנת ימים כאשר צוה אותו אלהים. חוקותי זו מילה לדורות שנא' ויעמידה ליעקב לחוק וכו':

פסוק ח

מצחק את רבקה אשתו. וא"ת ואותו צדיק היכי שמש מטתו ביום. י"ל האריכות ימים שהיה לו שלא שמש מטתו שהיה ירא שמא יהרגוהו ואהבה מקלקלת השורה ששמש ביום. עוד י"ל מצחק שהיה ממשמש אשתו בלא תשמיש ומתוך כך הבין אבימלך שלא היתה אחותו. עוד י"ל סגר החלון ושמש מטתו והכי אמרינן דמותר בבית אפל לשמש מטתו. ואבימלך חשב בדעתו שלא לחנם סגר החלון אם לא בשביל תשמיש והיינו בעד החלון כלומר החלון שהיתה סגורה הבין אבימלך ששמש מטתו כי אין דרך לסגור החלון ביום. אך קשה היאך שמש מטתו בשני בצורת דשנת בצורת היתה דכתיב ויהי רעב ואסור לשמש מטתו בשני בצורת לפי שהעולם שרוי בצער. וכן קשה מן לוי ששמש מטתו בשני בצורת שהרי יוכבד בתו נולדה בין החומות וידעי' שהיה רעב בכל הארצות בשנה שירדו למצרים. י"ל דאיכא מחלוקת מתנאים. איכא מ"ד כיון שיש לו שני זכרים אסור לשמש. ואיכא מ"ד דמותר ויצחק ולוי סברי דמותר. עוד י"ל דלילה ראשונה של טבילה מותר. וי"ל דאינו אסור אלא ברעב שיש לו קצבה כגון של יוסף שהיה זמן הרעב קצבה שבע שנים: (אש"ה לתי' זה אכתי קשייא על לוי ועיין לקמן בפ' מקץ במ"ש עוד התוס' ד"ה בטרם תבא ע"ש):

פסוק יב

מאה שערים. פ"ה אומד זה היה למעשרות. וצריך פי' לפי' דלפום ריהטא קשה היכי הוה אומד והא אין הברכה מצויה לא בדבר המנוי ולא בדבר האמוד אלא בדבר הסמוי מן העין. ונראה לפרש הכי דשנת בצורת היתה והיה אומד כמה עתיד לבא משדותיו לתבואה כדי להקדים מעשרותיו וליתנם לעניים. וכל מה שאמד לא היה כי אם המעשר שמצא מאה שערים. מא"ה שערי"ם בגימ' אומ"ד המע"שר:

פסוק כא

ויקרא שמה שטנה. כלומר מן הראשון אקראי בעלמא הוא אבל מזה ודאי שנאה ושטנה הוא זה:

פסוק כו

ואחזת מרעהו. כלומר וסיעת מרחמוהי. וי"א אחזת שם אדם וכן כתוב במסורת. מרעהו חבירו והמ"ם מן היסוד כמו ויתנה למרעהו:

פסוק כט
כאשר לא נגענוך ונשלחך בשלום. משל לארי שנכנס לו עצם בגרונו. ואמר כל מי שיוכל ליטלו מכם אתן לו ממון רב. בא עגור שקורין גרוא"ה והכניס ראשו בפי הארי עד גרונו והוציא העצם ושאל שכרו לארי א"ל הארי לא די לך שלא אכלתיך כשהיתה ראשך בפי אלא אף תשאל עוד שכרך. כך אמר אבימלך ליצחק עשינו עמך חסד גדול שלא נגענוך כי דרכנו להזיק כל הבא עלינו ונשלחך בשלום:

פרק כז

פסוק א
ותכהין עיניו מראות. מפני שכתוב ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו וכתיב כי השוחד יעור פקחים. עוד י"מ שנתקיימה בו קללת הדיוט דהיינו אבימלך שאמר לשרה הנה הוא לך כסות עינים. ולהא דפ"ה דכהו מפני עשן של ע"ז קשה דא"כ למה לא כהו נמי עיני רבקה. וי"ל דרבקה היתה מלומדת בעשן ע"ז בבית בתואל אביה. אך קשה שהרי ימים רבים שלא היה סמוך לעשן ע"ז. ועוד שלא היתה אלא בת ג' כשהלכה מבית אביה ואיתא במדרש משל למקיש כלי עצם לכלי חרס וכלי עצם לכלי עצם כשמקיש כלי עצם לכלי חרש משתבר הכלי חרס אבל כשמקיש כלי עצם לכלי עצם אינם משתברין כך יצחק נברא מן האדמה ודמי לכלי חרס לכך הזיקוהו כלותיו שנבראו מן הצלע ורבקה שנבראת מן העצם לא הזיקוה כלותיה:
ויקרא את עשו בנו הגדול. מכאן שמחניפין הרשעים בשעתן. ד"א לפי שהעולם היה בידו נקרא גדול:

פסוק ג
וצודה לי צידה. ה"א יתרה לפי שהזהירו על ה' דברים שהייה דרסה חלדה הגרמה עיקור:

פסוק ט
וקח לי משם שני גדיי עזים. וכי מאכלו שני גדיי עזים. אלא אותה לילה ליל פסח היה וא"ל קח אחד להקריב פסח והשני למאכלו והוא לחגיגה:

פסוק יא
איש שעיר. תרגום ירושלמי איש גבר בגיר לשון בוגרת כלומר נגמר:

פסוק יג
עלי קללתך בני. כלומר שהיה יעקב דואג מקללת אביו. א"ל אמו אם יברכך עליך ועל בניך יהיה. ואם יקללך עלי ועל נפשי. דבר אחר אם ירגיש אביך בדבר לא יקלל כי אם אותי שכן דרך העולם ושמקללים המולידים כשהבנים עושים רעה. ד"א עלי קללתך בני כלומר עלי לקללך אם אין אתה עושה מצותי:

פסוק טו

בגדי בנה החמודות. והם הבגדים שהלביש הקב"ה לאדם הראשון כדכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם ובגדי כהונה הלבישו לפי שהיה בכורו של עולם ועבודה בבכורות ובאו ליד עשו מיד נמרוד. וקשה דלחוה נמי עשה בגדים כדכתיב לאדם ולאשתו כתנות עור. א"כ משמע שמלבושיהם שוים. לכך נראה כמדרש אחר החמודות שחמדן מנמרוד. וחמודים היו לפי שהיו מצויירים בהם כל מיני חיות ועופות ודומה כאלו הן חיים והיו עופות וחיות באים אצלו מעצמן כשרואין הבגדים. וקשה למה הלבישה אותם יעקב. בשלמא למדרש ראשון הלבישתו לעבוד עבודה בי"ט בפסח. אבל למדרש שני קשה. ונראה טעמא לפי שרצתה להכירו לגמרי בדמיון עשו:

פסוק כב

הקול קול יעקב. שם שמים שגור בפיו:

והידים ידי עשו:

פסוק כח

ויתן לך האלהים. זה מדת הדין כלומר אם תזכה ואלו גבי עשו כתיב משמני הארץ יהיה מושביך בין תזכה בין לא תזכה. אמר יצחק ליעקב אם תעשה מצוה ותפסיד אינך קורא תגר אחר מדת הדין אבל עשו הרשע אם יעשה מצוה אחת ויפסיד יהרהר אחר מדת הדין ויאמר מה שכרי שעבדתי המקום. וגבי עשו כתיב משמני הארץ. אמר יצחק לעשו אל תצטער על הברכות שאע"פ שאתה עבד תאכל מכל טוב מאכלים כי כן דרך המשרתים וא"ת מה בכך יהיה לי בושת שאהיה עבד ברגלי. על חרבך תחיה. ישים אותך לערוך מלחמותיו על סוסים. וא"ת א"כ ישים אותי בעורכי מלחמה ואהיה נהרג. ואת אחיך תעבוד טרחם עליך. וא"ת מ"מ אהיה משועבד לו לעולם לכך נאמר והיה כאשר תריד כלו' כשתמצא שיפשע ופרקת עולו מעל צוארך:

פסוק כט

בני אמך. אבל לא רצה לומר בני אביך שיודע בעצמו שלא ישא אחרת אלא לא היה יודע אם תמות רבקה או אם תנשא לאחר אבל יעקב אמר בני אביך לפי שהיו לו ארבע נשים:

פסוק ל

ויהי אך יצא יצא יעקב. זה נכנס וזה יוצא ויעקב שהיה בבית במקום חושך ראה עשו שהיה במקום אורה ונטמן אחורי הדלת עד שנכנס עשו ועשו לא ראהו לפי שהיה נטמן ועוד אמרינן כשיצא יעקב פגע בו עשו בצאתו מן הפתח והיו פניו של יעקב משתנים והיינו דכתיב אל תשתע כי אני אלהיך וכו' בא גבריאל והזיז הפתח ממקומו ונכנס הפתח לצד הצירים:

פסוק לג

ויחרד יצחק חרדה גדולה. שני חרדות חרד יצחק אחת כשנעקד ואחת כאן ולמדך כאן שזאת היתה גדולה וממה חרד ראה גיהנם פתוח תחתיו. אמר מי איפה כלומר מי יהיה אפוי כאן ורוח הקדש משיבתו הוא הצד ציד וזהו עשו. והיינו דקאמר לו יצחק לעשו ולכה איפה מה אעשה בני כלומר מה אעשה לך בני על שאתה עתיד להיות אפוי:

גם ברוך יהיה. כשראה יצחק שבא יעקב אליו במרמה רצה לקללו השיבתו בת קול אל תקללהו כי כבר אמרת אורריך ארור ומברכך ברוך ואם תקללהו אתה תהיה מקולל מקללתך. א"ל גם ברוך יהיה הוא יהיה ברוך כי איני רוצה לקלל עצמי. וי"מ דיצחק חרד אמר בלבו מה עון היה בי שברכתי את הקטן בפני בני הגדול וכל זמן שיצחק מתאונן עשו גונח על אשר ברכו אביו ואמר ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח. אמר יצחק לעשו מי הוא אשר לקח בכורתך א"ל יעקב. אמר יצחק גם ברוך יהיה בדין ובמשפט ברכתיו. עם שעתה הייתי מתחרט על שברכתיו שאמרתי נשתנו עלי סדרי בראשית עכשו שהוא כדברך אני מודה לו על הברכות והיינו דא"ל גם ברוך יהיה:

והיה כאשר תריד. כמו וירד מיעקב כלומר כאשר תמשילהו עלי שתעבידו מרצון נפשך ופרקת עולו מעל צוארך:

פסוק מא

יקרבו ימי אבל אבי. וא"ת וכי עשו הרשע חס כ"כ על כבוד אביו. על כבוד קונו לא חס על כבוד אביו לא כ"ש. ועוד למה אמרה רבקה אל יעקב ברח לך אל לבן אחי חרנה וכו' עד שוב אף אחיך. והלא אינו רוצה להרגו עד שימות אביו. לכך נראה לפרש הכי אנחם שיקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי:

פרק כח

פסוק ט

וילך עשו אל ישמעאל. בשעה שהודה יצחק על הברכות ליעקב אמר עשו אלך ואתחתן לישמעאל ואתן לו עצה להרוג את יצחק מפני הבכורה כי הוא הבכור ואבי ירש הכל ואהיה גואל הדם ואהרוג את ישמעאל ולא יהיה ליעקב שום קרוב ואהרגהו בסתר שלא יראני שום אדם. ובאותה שעה שחשב עשו אותה מחשבה עבר לפני מדרשו של שם. א"ל שם. רשע מתי חשבת זאת המחשבה הרעה. א"ל עשו מי הגיד לך. א"ל הקב"ה הגיד לי שהיה שם בשעת מחשבתך. והיינו דכתיב ביחזקאל יען אמרך על שני הגוים ועל שני הממלכות לי הם וה' שם היה. שני הגוים יצחק וישמעאל. ובקשת לך כל הממלכות. אבל ה' שם היה שהגיד הדבר: (אש"ה לפ"ז א"ש הא דקאמר עשו יקרבו ימי אבל אבי שכל זה עלה במחשבתו של עשו שילך ויתחתן עם ישמעאל כדי שיהרוג יצחק אביו

ולבסוף יהרוג יעקב ודבר זה הוגד לרבקה ברוה"ק ואמרה לו ליעקב קום ברח לך וכו' והשתא לק"מ ממ"ש בד"ה יקרבו ימי וכו' ונכון):

פסוק י

ויצא יעקב. לפיכך פרשה זו סתומה לפי שיצא בלא ידיעת שום אדם כאדם בורח שאינו מודיע לשום בריה יציאתו. ד"א ויצא לפי שא"ל יצחק לא תקח אשה יצא ליקח אשה:

פסוק יא

ויפגע במקום. מכאן אמרו רבותינו יעקב תקן תפלת ערבית דאין פגיעה אלא תפלה וכן הוא אומר אל תפגע בי. א"ר שמואל בר נחמני כנגד ג' פעמים שהיום משתנה צריך להתפלל ג' פעמים ביום. בערבית צריך לומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתוציאנו מאפלה לאורה בשחרית צ"ל מודה אני לפניך ה' אלהינו שהוצאתני מאפלה לאורה. ובמנחה צ"ל כשם שזכיתי לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראות חמה בשקיעתה. וי"א ויפגע במקום. יעקב פגע בהקב"ה:

וילן שם כי בא השמש. יעקב שנקרא שמש שנא' והנה השמש והירח. בראשית רבא. ורשב"ם אומר וילן שם כי בא השמש פי' ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב:

ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו. פי' אחת מאבני המקום כדכתיב ויקח את האבן. ורש"י פי' שלקח אבנים הרבה ונעשו אחת רמז שיהיה מטתו שלימה שהיה יעקב אומר אבי אבא לא היו לו כי אם שתי נשים והיו לו יצחק וישמעאל. אבי לא נשא כי אם אמי והוליד עשו. א"כ יש לי לירא שיצאו ממני רשעים כי יהיו לי ד' נשים ורמז לו המקום שיהיה מטתו שלימה:

פסוק יב

והנה סו"לם. בגימ' ס"יני רמז לו שיקבלו התורה על הר סיני:

וראשו מגיע השמימה. וכתיב וההר בוער באש עד לב השמים:

והנה מלאכי אלהים. זה משה ואהרן:

עולים ויורדים. כדכתי' ועלית אתה ואהרן עמך:

וראשו מגיע השמימה. כלו' גבוה יותר מדאי:

פסוק יג

והנה ה' נצב עליו. כדכתיב וירד ה' על הר סיני. אני ה' אלהי אברהם אביך כדכתיב אנכי ה' אלהיך. סינ"י סמ"ך ששים רבוא יו"ד עשרת הדברות נו"ן יו"ד ששים מסכתות. ד"א מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אותם מלאכים שירדו כאשר ראו בנות האדם היפות לא עלו עד עתה כי כשירדו מצאו בתולה אחת אמרו לה שמעי לנו. אמרה להן ומה תתנו

לי אמרו לה כנפים שלנו ונלמדך שם המפורש וילמדו לה שם המפורש ויתנו לה כנפים מיד פרחה בשמים. אמר לה הקב"ה הואיל וברחת מן העבירה אקבע לך שם במזלות והיינו מזל בתולה והמלאכים שנתנו לה כנפיהם לא יכלו לעלות עד עתה שמצאו סולם לעלות. אכן פ"ה ניחא. עוד י"ל שאותם מלאכים היו אותם שהלכו להפוך סדום שאמרו כי משחיתים אנחנו ולפי שתלו הגדולה בעצמם נדחו ממחיצתו של הקב"ה קל"ח שנה ועכשיו עלו. ד"א ויחלום והנה סלם ממש. והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. הראהו הקב"ה שר של מצרים עולה רד"ו מדרגות ואח"ך יורד ושל בבל עולה ע' מדרגות ויורד. ושל מדי נ"ב מדרגות ויורד ושל יון ק"פ ויורד ושל אדום עולה למעלה למעלה אמר יעקב שמא ח"ו אין לו ירידה לעולם. אמר הקב"ה אל תירא עבדי יעקב כי הנני מושיעך מרחוק. כביכול אפילו אתה רואהו אצלי אורידהו משם שנאמר אם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה'. א"ר ברכיה לאחר שהראהו אותם ה' שרים שעולים ויורדים א"ל הקב"ה יעקב עלה כמו כן. אמר ח"ו כשם שהללו ירדו כן ארד א"ל הקב"ה עלה והיה בטוח שלא תרד ולא האמין ולא עלה שנאמר בכל זאת חטאו לו ולא האמינו בנפלאותיו. א"ל הקב"ה אלו עלית לא היית משועבד לעולם עכשיו שלא עלית ולא האמנת לי. בניך יהיו משועבדים לאותם ה' מלכיות בעולם הזה. א"ל רבש"ע ולעולם. א"ל אל תירא עבדי יעקב כי הנני מושיעך מרחוק וכו' ושב יעקב ושקט ושאנן וכו' כי אעשה כלה בכל הגוים וכו' ויסרתיך למשפט. והכי נדרש אותו פסוק מושיעך מרחוק אושיעך ממצרים לזמן רחוק. ושב יעקב מבבל ושקט ממדי ושאנן מיון ואין מחריד מאדום ויסרתיך למשפט בעוה"ז כדי לנקותך לעולם הבא:

אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק. וא"ת למה כתיב אביך על אברהם ולא על יצחק אדרבא היה לו לכותבו על יצחק. וי"ל דאביך קאי אאלהי. כלומר אני ה' אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק:

הארץ אשר אתה שוכב עליה. ואם תאמר דבר מועט הוא. ופרצת ימה וקדמה נחלה בלא מצרים שהרי כתוב והיה זרעך כעפר הארץ כלומר ארחיב נחלתכם סביב לארץ אשר אתה שוכב עליה. רשב"ם. והפשט כך הוא מאחר שנתתי לך מעט קרקע תוכל לכבוש כל סביבך. משל כמו שעושים לפרשים חשובים שנותנים להם מעט קרקע חזקה והם כובשים בגבורתם כל סביבותם:

פסוק יד

ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה. וא"ת למה שינה התחומין שנאמר באברהם צפונה ונגבה וקדמה וימה. וי"ל אברהם שהולך בדרומה של ארץ ישראל שנאמר הלוך ונסוע

הנגבה נאמר צפונה תחלה שבא מימינו ואח"ך נגבה שהיא לפניו. ויעקב שהלך חרנה למזרח הארץ כתיב תחלה ימה שהוא אחריו ובא ממנו ואח"ך קדמה לפניו וחרן הוא לצד מזרח שנאמר וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם ואותה הליכה היה לחרן שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה:

פסוק טו

כי לא אעזבך בדרך כדכתיב כי מלאכיו יצוה לך וכו' רשב"ם:

עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. לכך כפל אשר אשר תרי זימני לפי שהוא לשון שבועה וכאן מצינו השבועה שנשבע יעקב:

עד אשר אם עשיתי. יש עד שאין לו הפסק לעולם כמו מעולם ועד עולם. כי לא אעזבך. פ"ה לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו וכו'. וקשה דהא מצינו לר' חנינא שלא היה לו מערב שבת לערב שבת כי אם קב חרובין. וי"מ לא נראה בעיני שראוי הצדיק שיהיה נעזב ועני ולשון לא ראיתי כמו לעות אדם בריבו ה' לא ראה. ואע"פכ גלגל הוא החוזר בעולם שהצדיק נעזב כשנולד במזל עני:

פסוק יז

מה נורא המקום. פירש"י מה נורא מה דחילו. וא"ת מאי דוחקיה דרש"י. י"ל יש נורא שהוא קיים לעולם ועד כמו הגדול הגבור והנורא מתרגמינן דחלא. אבל נורא שלא היה אלא לאותה שעה כגון זה מה נורא מתרגמינן דחילו:

פסוק כ

וידר יעקב נדר לאמר. מהו לאמר. לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרתם דאע"ג דכתיב טוב אשר לא תדור. בעת צרה מיהא יכול לידור ולשלם נדרו לאחר זמן וכן מצינו שנדרו ישראל בעת צרתם שנאמר וידר ישראל נדר לה' ויאמר אם נתן תתן את העם הזה בידי וכן מצינו בדוד מלך ישראל שנדר בעת צרה שנאמר עולות מחים אעלה לך וכו'. ומכאן סמכו לנדור בשביל החולים:

אם יהיה אלהים עמדי. הפשט כך הוא אין זה תנאי אלא שבועה והכי הוא אומר כן יהיה אלהים עמדי וכן ישמרני כי כאשר אשוב אעשה האבן הזאת בית אלהים. וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ולעולם לא על תנאי נדר. ד"א אם יהיה אלהים עמדי שלא אעבוד ע"ז. ושמרני משפיכות דמים. בדרך מגילוי עריות שנאמר כן דרך אשה מנאפת. ונתן לי לחם. אז עשר אעשרנו לך. וכאשר בא יעקב לארץ שכח אותו נדר א"ל הקב"ה שכחת נדרך חייך תהיה נכשל באותן שלשה דברים וכן היה נכשל בע"ז דכתיב ויתנו את אלהי הנכר אשר בידם. נכשל בשפיכות דמים דכתי' ויקחו שני בני יעקב איש חרבו. נכשל בגילוי עריות דכתי' ותצא דינה בת לאה:

ונתן לי לחם לאכול וכו'. וא"ת ידענו שהבטיחו לחם שנאמר כי לא אעזבך ואעזבך ר"ל לחם כי מצינו עזיבה גבי לחם דכתיב ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם אלא בגד ללבוש היכן הבטיחו. וי"ל מדכתיב ושמרתיך ומצינו שמירה גבי בגדים דכתיב צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם:

פסוק כב

וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. אומר במדרש דיעקב תקן להם לתת מעשר מממון. ובתנחומא יש שאל מין א' לר' יהושע בן לוי אמריתו דיעקב היה אמיתי והיכן מצינו שנתן מעשר מבניו. א"ל ר' יהושע מצינו שנתן לוי והקדישו לשמים. אמר המין ומה ראה שהקדיש לוי הלא לא היה עשירי. א"ל יעקב הכניסם לדיר להתעשר כמו טלאים והכניסם דרך תולדותם וכשהוציאן נמצא אותו שנכנס ראשון יצא אחרון. וא"כ היה בנימין ראשון נמצא שלוי היה עשירי. וי"מ שמנאם דרך תולדותם להתעשר ולא הכניסם לדיר להתעשר והניח ד' בכורות שאין חייבין במעשר דאין קדש מוציא מדי קדש כלומר אינו פוטר את האחרים. והיינו ח' פשוטים ומנה אותם פשוטים נמצא שבנימין היה שמיני וחזר למנות עוד שמעון ולוי תחת מנשה ואפרים כדכתיב כראובן ושמעון יהיו לי ונמצא לוי עשירי. ואע"ג דכתיב כי מנשה הבכור וא"כ לא היו כי אם ט' שמא מנשה לא היה בכור לכהן כי אם בשנים:

פרק כט

פסוק ב

והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה. באר זה ציון דכתיב כי מציון תצא תורה ואין מים אלא תורה. וג' עדרי צאן רמז לג' רגלים. רבצים עליה רמז לג' גליות מצרים בבל אדום. ונאספו שמה זה קבוץ גליות בזכות שלשה אבות ומשה ואהרן ומרים:

פסוק ד

ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם. ר' יוסי בר חנינא פתר קרא בגליות מאין אתם ויאמרו מחרן. כלומר נחנו בורחים מחרונו של הקב"ה. ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור כלומר הידעתם מי עתיד ללבן עונותיכם כשלג:

ויאמרו ידענו:

ויאמר השלום לו ויאמרו שלום. כלומר הקורא עלינו לשלום. ויאמרו באיזה זכות:

והנה רחל בתו באה עם הצאן. והיינו דכתיב קול ברמה נשמע וכו' רחל מבכה על בניה:

לא עת האסף המקנה ראה גלות אדום נמשכת:

ויגל את האבן הוציאה מן הגלות בזכותו:

וישא את קולו ויבך. על עדת ישראל ומשיח בן יוסף בן רחל. ואף היא בכתה על צרתם דכתיב רחל מבכה וכו' ויש תקוה לאחריתך נאם ה':

פסוק ו

והנה רחל בתו באה עם הצאן. יש בבראשית רבא שיעקב שאל להם באריכות דברים דכתיב אחי מאין אתם והם ענו לו בלשון קצרה מחרן אנחנו ושאל להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו לו ידענו. והוא שאל השלום לו ויאמרו שלום. ויאמרו לו למה אתה מרבה דברים עלינו כל כך לשאול עליו. הנה רחל בתו באה עם הצאן שהיא דברנית כמותך תשאל ממנה כל מה שתרצה אין אנו רוצים לדבר כל כך ולמדנו מכאן שנשים דברניות:

פסוק יג

וינשק לו. כסבור הוא שהיה ליעקב מרגליות בפיו לכך נשקו לידע אם היה לו דבר בפיו:

פסוק יז

ועיני לאה רכות. וקשה לה הרוח ולפיכך רחל רועה עם הצאן. ורשב"ם פירש ווירצי"וש בלע"ז ועינים שהם שחורים אינם רכים כלבנים ואמרי' כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה ואו"ת תרגם ועיני לאה יאיין:

פסוק כ

ויהיו בעיניו כימים אחדים. וא"ת אדרבא איפכא מסתברא שיום אחד דומה לו לחדש כי כל כך להוט אחריה. וי"ל דלגבי שאלה מהשבע שנים היו בעיניו כימים אחדים כל כך אוהב אותה שמחשב העבודה למאומה:

פסוק כא

כי מלאו ימי. כמנין מלאו שנים היו לי כשבאתי אצלך כי ב"ן ס"ג שנה היה כשנתברך וי"ד שנים בבית שם ועבר הרי ע"ז שנים כמנין מלא"ו נמצא שהיה בן פ"ד שנה כשבא על אשתו והיינו דאיתא בבראשית רבא יעקב בן פ"ד שנים היה ולא ראה קרי שנאמר כחי וראשית אוני מטפה ראשונה דהזריע:

פסוק כב

ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. לבן היה אב לרמאים ועל כן נקרא לבן הארמי ונתכוון לשכר יעקב ולרמותו שלא יבין בין רחל ללאה ותדע שהרי לא עשה משתה ברחל והכתוב מעיד שלכך נתכוון כדכתיב ויהי בבוקר והנה היא לאה אבל כל הלילה היתה עושה עצמה רחל. וג' סימנים שמסר יעקב לרחל מסרה ללאה ולא אמרה ליעקב בלילה:

פסוק כד

ויתן לה לבן את זלפה שפחתו. וא"ת למה כתב לה היה לו לכתוב ויתן זלפה שפחתה ללאה. י"ל ה"ק ויתן לבן לה כלומר הטעה יעקב ויתן זלפה הקטנה ללאה וסבר יעקב לרחל וזהו לה והרי הוא נתנה ללאה בתו שהרי הטעתו. אך קשה דגבי רחל נמי כתיב לה: את זלפה שפחתו. וכי שפחותיו היו והלא היו בנותיו. אלא כתוב בנימוסי הארץ בנותיו מפילגשים נקראו שפחות:

פסוק כה

והנה היא לאה. ויש במדרש המסובין היו משוררים כל הלילה הי לייא הי לייא. אמר יעקב ללאה רמאית בת רמאי קרית רחל וענית לי והשתא קרית לאה וענית לי. אמרה לו מינך ילפית אביך קרא עשו וענית קרא לך יעקב וענית. ואביך מעיד בך שנאמר בא אחיך במרמה וכו' אין לך ספרא דלית ליה תלמידא ומתוך דברים הללו התחיל יעקב לשונאה. והיינו דכתיב וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח וכו' אמר הקב"ה אין רפואה של זאת אלא בבנים ובעלה נכספה נפשו להם מיד ויפתח את רחמה:

פסוק לד

קרא שמו לוי. הקב"ה קראו לוי לפי שלווהו במתנות שנתן לו כ"ד מתנות כהונה:

פסוק לה

הפעם אודה את ה'. הפשט כן הוא דעד עתה לא היו לה אלא חלקה ג' בנים שהיו ד' נשים העתידות שיצאו מהן י"ב שבטים הרי לכל אשה לחלקה ג' בנים. וכשהולידה הרביעי נתנה הודאה לה'. עוד י"ל שראתה ברוה"ק שעתיד דתן ואבירם לצאת מראובן ושמעון מעשה זמרי וקרח מלוי אבל מיהודה לא ראתה שום גנאי שיצא ממנו אלא אדרבא הודה על מעשה תמר דכתיב ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני ולפיכך אמרה הודאה עליה. עוד י"ל לפי שיצאו ממנו מלכים ויש להם שלשים מעלות לפיכך קראה לו יהודה שעולה ל':

פרק ל

פסוק ח

נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי. והלא לאה ילדה כבר ד' בנים ועדיין לא היו לרחל אלא שני בנים. וי"ל דה"ק נפתולי אלהים נפתלתי עם בית אלהים להתחבר עם אחותי שילדה יהודה שיצא ממנו בצלאל שעשה המשכן ונולד לי דן שיצא ממנו אחיסמך שהיה עם בצלאל וגם יכולתי באותה מלאכה בית ראשון שבנה שלמה שיצא מיהודה וחירם שיצא מנפתלי שסייע לשלמה באותה מלאכה:

פסוק יא

בא גד. לכך נכתב חסר אל"ף לפי שהוא לשון בגידה כלומר יעקב בגד לי ליקח שפחתי שכבר ילדתי יותר מחלקי. אך קשה שהרי ברשות עשה. וי"מ בגד לשון הגדה ובשורה שעדיין תתעבר כמו שזכתה שרה בנתינת שפחתה לבעלה. עוד י"ל בא גד בא מזל טוב כמו גד גדי וסנוק לא. והוא אליהו שיצא ממנו כדאיתא בב"ר. אמר להם רבותי למה אתם חלוקים אין אני אלא מבני בניה של לאה. והמפרש לשון גדוד אינו אלא טועה כי אע"פ שהשמות מעין האמירה כגון ראובן על שם כי ראה ה' בעניי ושמעון על שם כי שמע ה' כי שנואה. אין לנו לכתוב אלא כעין עיקר הדיבור. וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפלות שני דלתי"ן. רשב"ם:

פסוק יח

יששכר. על שם שני שכרים כתב שני שני"ן אחת שכר דדודאים ואחת שנתתי שפחתי לאישי. רשב"ם. ואותה שי"ן שהיא בשכר הדודאים אינה נקראת לפי שהוא גנאי לומר ששכרה יעקב לשכב עמה. עוד י"ל לפיכך אין האחת נקראת לפי שנתנה לבנו יוב שנאמר ובני יששכר תולע ופוה ויוב אמר יששכר אין יוב שם ראוי אתן לו אחת מן שני"ן שלי ויקרא שמו ישוב והיינו דכתיב לישוב משפחת הישובי:

פסוק כא

ואחר ילדה בת ותקרא שמה דינה. הא דלא כתיב ותהר ותלד. אלא ואחר ילדה לפי שמתחלה היתה מעוברת מיוסף והחליפה בדינה שדנה בעצמה אם תלד רחל אחותה שני שבטים כשפחות ולפיכך כתיב ואחר ילדה בת כלומר לא היתה בת עד שעת לידה:

פסוק כד

יוסף ה' לי בן אחר. אמר ריש לקיש תוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר ממי אתה למד מחזקיה שנאמר והוספתי על ימיך ואתן לך בן. הרי התוספת גדולה מעיקר. וכן אתה מוצא באברהם ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן וכן אתה מוצא ביוסף הוסיף לו הקב"ה בנימין שהיה לו עשרה שבטים. וא"ת היכן מצינו שנקראו בניו שבטים שנאמר בספר שמואל בכמה מקומות שבטי בנימין. ומיוסף לא יצא כי אם שנים שבטים. כיון שראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר התחילו לברך ישראל בלשון תוספת שנאמר יוסף ה' עליכם וכן יוסף ה' שנית ידו:

ותקרא שמו יוסף. על שם אסף אלהים את חרפתי. תימא א"כ הוה ליה למקרי אסף יו"ד של יוסף למה. י"ל לפי שנתפללה רחל יוסף ה' לי בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף. רשב"ם:

פסוק לה
חום בכשבים. אבל לא בעזים כי רובם חום הם חום רו"שא בלע"ז. רשב"ם:
וענתה בי צדקתי ביום מחר. כמו כי יבא דקאי לצדקה:

פסוק לח
ויצג את המקלות אשר פצל וכו'. וא"ת א"כ היכי עשה יעקב רמאות לשום דבר בפניהם שלא יולידו אלא נקודים. וי"ל דלבן התחיל לעשות לו רמאות שהרי היה התנאי ביניהם שלא יסיר לבן אלא כל שה נקוד וטלוא וכל שה חום בכשבים וטלוא ונקוד בעזים והוא לא עשה כן אלא הסיר התישים ואף העזים נקודות וטלואות. וא"כ לא נשאר בכל הצאן לא נקוד וטלוא והיאך יולידו נקודים וטלואים לפיכך עשה המקלות:

פסוק מא
הצאן המקושרות. קורא מקושרות אותם שנולדו בימי חמה ומגזרת קשר הוא שבימי חמה דבוקות זו אצל זו בצל. ונראה לפי שנאכלים בקיץ:
העטופים. איבר"ני בלע"ז לפי שנולדים בימי החורף. עטופים שמעוטפים בצמרם שכבר גדלה בימי החורף אבל בימי החמה הם גזוזות. ומהרי"ש אומר מקושרות אמורוש"ש בלע"ז כמו ונפשו קשורה בנפשו. כלומר אותן שאוהבות התשמיש קרי מקושרות ושאינם אוהבות התשמיש קרי עטופים:

פסוק מג
ויפרוץ האיש מאד מאד. מהו האיש כלומר אדם חשוב ומנין דהאיש לשון חשוב שנאמר מי האיש החכם:

פרק לא

פסוק ז
עשרת מונים. עשר מניינים הרי מאה:

פסוק ח
נקודים. ניקוד שלהם דק וקטון:
ברודים. מגזרת ברד שהבהמות מנומרות כברד גדולים ורחבים:

פסוק יט
ותגנוב את התרפים. מהו תרפים שוחטין אדם בכור ומולחין אותו במלח ובשמים וכותבין על עץ של זהב שם טומאה ומניחין אותו תחת לשונו ונותנים אותו בקיר ומדליקין לפניו נרות ומשתחוים לו והוא מדבר כמו שמצינו והתרפים דברו און. ולמה גנבתם רחל שלא יגידו ללבן שברח יעקב. וא"ת א"כ מדוע לא הגידו לו כאן אנחנו עומדים כשבקש באהל רחל. י"ל לפי שרחל יושבת עליהן וגנאי גדול היה להם לומר שהם תחת אחור רחל שהם עושים עצמן ע"ז. ד"א להעביר מבית אביה ע"ז נתכוונה:

פסוק כג

דרך שבעת ימים. פ"ה כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד. וקשה דהא כשברח יעקב הוגד ללבן ביום הג' בריחת יעקב ורדף אחריו והשיגו. אלא כך היה המעשה לבן הלך לגוז צאנו שהיה רחוק ממנו ג' ימים כדכתיב לעיל דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב ויעקב הלך לביתו שהיו דרים בעיר אחת הוא ולבן וברח מיד התחיל השליח להודיע ללבן בריחת יעקב ושהה ג' ימים וחזר לביתו בג' ימים. ומצא שברח יעקב א"כ היה יעקב רחוק מביתו ז' ימים ואז רדף לבן אחריו והשיגו ביום השביעי. ועל כרחך צ"ל דיעקב ולבן דרים בעיר אחת דאם לא כן היאך לקחה רחל את התרפים מאיזה מקום לקחתם. ועוד דכתיב רואה אני את פני אביכם והנה איננו עמי כתמול שלשום ואם לא היו דרים בעיר אחת היאך ראה הדבר ופני לבן הלא היה רחוק ממנו ג' ימים. וי"מ דלבן דר רחוק מיעקב ג' ימים וכשברח יעקב מיד הלך המגיד ללבן ושהה בדרך ג' ימים ורדף לבן והשיגו ביום ד' והא דכתיב דרך שבעת ימים ר"ל ג' ימים מהלך שבינו לבין יעקב וד' ימים שברח יעקב ממקומו. ומה שפ"ה כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד ר"ל ראוי להלוך ממקום לבן עד מקום שהשיגו ולעולם אומר דהשיגו יום רביעי לבריחתו. וראשון עיקר:

פסוק לג

ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. וא"ת והלא היה לו לכתוב ויצא מאהל שתי האמהות ויבוא באהל רחל כי לפום פשטיה דקרא כך היו סדורין אהל יעקב שהוא אהל רחל ואהל לאה ואהל בלהה ואהל זלפה. וי"ל שלא היה שום אהל פתוח לרשות הרבים כי אם אהל רחל לבד כדי שלא יוכל יעקב ליכנס באהל של אחת מהן כי אם ברשות רחל שהיתה חביבה עליו יותר מכלם וכלם חוזרים לאהל רחל כשרוצים לצאת לר"ה ופתוחים לאהל רחל ולפיכך כשחפש לבן תחלה באהל רחל שהוא אהל יעקב ואח"ך אהל לאה שאצלו ואח"ך אהל בלהה ואח"ך באהל זלפה על כרחך כשרצה לצאת לר"ה הוצרך לצאת על עקב בושתו באהל בלהה ומשם לאהל לאה ומשם לאהל רחל שהוא אהל יעקב ומשם לר"ה כי אהל רחל לבדו פתוח לר"ה. ורשב"ם פי' כל האהלים היו כסדר יעקב לאה רחל בלהה זלפה ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל אע"פ שאמר באהל לאה ובאהל שתי האמהות לא כך היה אלא רוצה היה להפסיק פסוק ראשונה. וריב"א פי' שאהל יעקב ורחל אחד לאה ורחל פתוחין זה לזה ופתוחין לר"ה. וגם אהל לאה פתוח לאהל בלהה ואהל בלהה לזלפה אך אהל האמהות אין להם פתח לר"ה וזהו שנאמר ויבא באהל יעקב זהו אהל רחל ונקרא על שם יעקב ואחריו לאהל לאה ואחריו לאהל האמהות ולא מצא

וחזר עקביו לאהל לאה לפי שאהל האמהות אין להם פתח לר"ה ואז יצא לאהל לאה ובא לאהל רחל שמכיר בה שמשמשנית היא:

פסוק לט

אנכי אחטנה. פי' אב"י אנכי עניתי: (אש"ה הלשון מגומגם ולא יכולתי להולמו. ולי נראה לפרש שנשבע לו באנכי ה' אלהיך והוא נכון):

פסוק מו

ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים. כאן אומר המדרש כיון שמלובש במלבושי אחיו הרי הוא כאחיו כלומר שהוא גדול שהרי לבניו אמר לקטו אבנים וקראן אחיו:

פסוק מז

ויקרא לו לבן יגר סהדותא. פ"ה אל יהי לשון סורסי קל בעיניך לפי שבתורה ובנביאים ובכתובים חלק לו הכתוב כבוד. בתורה כתב יגר סהדותא בנביאים כדנא תאמרון להון אלהא. בכתובים וידברו הכשדים למלך ארמית ופי' הערוך לשון סורסי הוא ארם צובא ושאר ארצות שכבשם דוד וקראם סוריא והוא סורסי כמו שאומר מן יון יוני ומן פרס פרסי:

פסוק נ

אם תענה את בנותי וכו' אין איש עמנו. ואם תקשה והלא כתיב לעיל ולבן תקע את אחיו וכו' אם כן היו שם עדים עמם ואמאי קאמר אין איש עמנו. ונ"ל דאינם ראויים להעיד שהם היו קרובים והא דקאמר אין איש עמנו ר"ל ראוי להעיד:

פסוק נב

עד הגל הזה. ה"ר שלמה מטרוייש"ש הוה כייל כלליה ואומר כל מקום שנאמר עד על כריתות ברית העובר על הברית נפרעין ממנו על ידי העד. וכן מצינו שישראל כרתו ברית לבלתי עזוב את ה' דכתיב הנה האבן הזאת תהיה לנו לעדה והעובד ע"ז בסקילה. וכן מצינו גבי חולדה ובור בבחור שקדש בחורה אחת וישבע לה שלא יקח אחרת ולא היה שם אנשים להיות עדים בדבר. מה עשה מסר לה בעדות חולדה ובור לימים נשא אשה אחרת וילדה לו שני בנים האחד גררו חולדה והאחד נפל לבור כמו כן לקה בעדיו לקיים מה שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה. וקשה דאמרי' הוא לבן הוא כושן רשעתים הוא בלעם ובלעם הלך לקלל את ישראל והיכן מצינו שנפרעו ממנו מכריתות ברית שביניהם. י"ל מצינו שנלחץ רגל בלעם בקיר והקיר הוא היה עד בכריתות ברית והוא הגל המפורש כאן. ובחרב שנעץ בו נהרג דאיתא במדרש שנעצו חרב בגל גם הוא לעדות ובו נהרג שנאמר ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב מדקאמר בחרב ש"מ חרב הידוע והוא חרב שנעצו בגל לעדות הברית:

הזאת לרעה. לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר עליו לעשות פרקמטייא:
וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. כלומר נשבע בחיי אביו שאינו רגיל בשבועות ונראה לו כדבר גדול לישבע בחיי אביו:

פרק לב

פסוק ה
עם לבן גרתי. תרי"ג מצות שקיימתי אף בבית לבן וכל זה שלח לו לאמר כדי להפחידו ולהראות לו שיש בידו עדיין זכות רב. ד"א עם לבן גרתי. אמר יעקב לבן דהוא אבוהון דכל רמאים יכולתי לו להוא גברא לא כ"ש כך שלח לעשו ליראו:

פסוק ו
ויהי לי שור וחמור. שור זה זכות יוסף שנקרא בכור שור. וחמור זה זכות יששכר שנא' יששכר חמור גרם. וצאן זה ישראל שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי ועבד ושפחה נמי אלו ישראל שנא' הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה וגו':

פסוק ח
וירא יעקב. פי' שיועיל לעשו כבוד אב ואם והוא לא כבד אב ואם כבר עבר כ' שנה וא"נ שיועיל לו זכות שהיה בא"י והוא היה בחוצה לארץ. ד"א וירא ויצר לו וירא שמא יהרגהו ויצר לו לפי שאמ' יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי אמר יעקב ודאי מת יצחק אביו מדעשו בא להרגו. ולא ניחא דקאמר בסמוך אלהי יצחק אע"פי שאין מייחדין שם הקב"ה על אדם חי. ד"א ויצר לו מיצר היה יעקב על שהיה ירא מעשו מאחר שהבטיחו הקב"ה:

פסוק ט
המחנה האחת והכהו. מחנה לשון זכר ולשון נקבה האחת הרי נקבה והכהו הרי זכר. כי ירא אנכי אותו. שאלה מטרוניתא אחת היאך היה ירא יעקב מעשו מאחר שהבטיחו הקב"ה. ענה לה ת"ח ואמר יעקב לא הבטיח לו הקב"ה אלא גופו והיינו דאמר יעקב. כי במקלי עברתי את הירדן הזה וכו' ממני איני ירא שהבטיחני הקב"ה שלא אהא ניזוק אלא ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים:

פסוק יד
ויקח מן הבא בידו. אבנים טובות ומרגליות וכל אותן הימים עשו הרשע מכבדו והיינו דכתיב כי השוחד יעור פקחים ק"ו לרשעים. וי"א שנתן יעקב לעשו עוף שקורין אשפר"בייר שנושאים שרים ופרשים על ידיהם:

פסוק טז
גמלים מניקות. אין דרך לשון המקרא לומר מגמלים גמלות כמו שאומר מפרים פרות:

פסוק יז
וריוח תשימו בין עדר וכו'. היינו אלפים אמה כדכתיב ביהושע וריוח תשימו בינו ובינינו גבי הארון וישראל ומהתם ילפינן תחום אלפים אמה:

פסוק יט
לאדוני לעשו. ח' פעמים קראו יעקב לעשו אדון ולפי' נענש אמר הקב"ה אני אמרתי ורב יעבד צעיר ואתה קראתו אדון ח' פעמים חייך ח' מלכים יצאו מעשו לפני מלוך מלך בישראל:
והנה גם הוא אחרינו. בקש יעקב להטעות עשו ולברוח בלילה דרך אחרת והמלאך עכבו. ולפי' לקה יעקב שהבטיחו הקב"ה וברח:

פסוק כה
ויותר יעקב לבדו. מלמד שנשאר על פכים קטנים. ונפקא להו מהכא מדכתיב לבדו א"ת לבדו אלא לכדו. ד"א לבדו לשון בית הבד שמושכין על ידו שמן מן הזתים ודרך לשים שמן בפכין קטנים. ד"א ממשמעות דלבדו ידענא דר"ל כדו כלומר לא היה דבר חשוב לכלום כשאין נשאר עליו לשמרו אלא הוא לבדו:
ויאבק איש עמו. יש במדרש שעלה אבק רגליהם עד לשמים ועד כסא הכבוד:

פסוק כו
ויגע בכף ירכו. כסבור שהוא מלאך מתוך שלא היה יכול לו והתחיל ליגע בכף ירכו לראות אם יש לו חוליות כי המלאכים אין להם חוליות לפי שאין להם ישיבה לעולם אלא תמיד עומדין. ויש במדרש שתחב המלאך רגלו בקרקע ויצא האש וכל זה להפחיד יעקב א"ל יעקב והא כתיב והיה בית יעקב אש ובית עשו לקש כלו' אל תפחיד אותי שכל גופי אש:

פסוק ל
למה זה תשאל לשמי. דרך הנצוחים לשאל שם הנוצחים לפיכך שאלתי שמך. אבל אתה מאחר שנצחתני אין לך לשאל לשמי כי מה אתה חושש לדעת מי נצחת:

פסוק לב
ויזרח לו השמש וכו' והוא צולע על ירכו. פשט קודם שזרחה השמש מתוך פחדו לא היה יודע מומו כי לעולם היה מפוחד אבל כשזרח אז נתישב דעתו וידע שהוא צולע:

פסוק לג
על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. כלומר לזכרון הנס שנוצל יעקב מן המלאך שלא נגע אלא בכף ירכו ולא הרגו. ד"א על שם שהוזק קבלו עליהם בניו שלא יאכלו מגיד הנשה. משל לאדם שחש בראשו תמיד ומקבל עליו שלא לאכול עוד מן הראש כדי שיהיה לו רפואה. ד"א על כן על שלא עשו בני יעקב כהוגן שהניחוהו ללכת לבדו ולא

עשו לו לויה והוזק על ידם בגיד הנשה אסר הקב"ה עליהם גיד הנשה כדי שיהיו זריזים בלויה ולא יענשו פעם אחרת ברישול לויה. ולכך הוזהר ללות את יוסף בנו כאשר שלחו אל אחיו ולא נענשו שניהם:

פרק לג

פסוק ד

וישקהו נקוד עליו. מדרש שרצה עשו לנשכו ונעשו שיניו רכות כשעוה וצואר יעקב נעשה קשה כשיש. ויבכו זה בוכה על שיניו וזה על צוארו. מה אלה לך כלומר וכי כל אלה לך:

פסוק ו

ותגשן השפחות המה וילדיהן ותשתחוין. כלומר השפחות השתחוו אבל ילדיהן לא רצו להשתחוות שאמרו חשובים אנו מאמנו לפי שהן שפחות ודרכן בכך אבל אנחנו בני יעקב ואין נאה לנו להשתחוות. ותדע דלא השתחוו מדלא כתיב וישתחוו דכל מקום שיש שם זכר ונקבות כתיב וישתחוו בלשון זכרים כמו גבי לאה ורחל וילדיהן. אבל בני לאה ורחל השתחוו שראו שאמם גם היא השתחוית: וא"ת והלא בני השפחות ראו כמו כן שהשתחוה אביהם. לכך נראה לפרש דאף בני השפחות השתחוו עם אמם אלא לפי שהיו שנים ויכול לומר להם לשון רבים תלה ההשתחואה בהן. עי"ל דמה שהקשה שהיה לו לומר וישתחוו אין זו קושייא דזימנין נקט לשונו למאי דפתח ביה וזימנין למאי דסליק מיניה:

פסוק י

כראות פני אלהים. פ"ה הזכיר לו המלאך כדי שיירא ממנו עשו. משל לשני בני אדם שאוכלים יחד וראה אחד מהם שונאו ביניהם והיה ירא מאד ממנו התחיל לומר מאכלים שאנחנו אוכלים עתה דומים למאכלים שאכלנו בבית המלך. וכל מה שאמר כדי שישמע שונאו ויירא ממנו כן עשה יעקב:

פסוק יא

קח נא את ברכתי. כלומר שלא טרחת בו כלומר מאחר שהובאת לך תעשה גנאי אם לא תקבלהו:

ויפצר בו ויקח. א"ר הושעיא א"ל זקן אחד אומר לך מדרש א' וכשתאמר אותו אמור בשמי. עתיד עשו להחזיר ליעקב כל מה שנטל ממנו שנאמר מלכי אדום וכנען אשכר ישיבו מכאן למדנו שישיבו כל המנחה ששלח יעקב לעשו. א"ל וכי זו בלבד והלא דברים ק"ו ומה יעקב שלא נתן לעשו כי אם מעט ובעל כרחו עתיד הקב"ה להחזיר לנו. אומות העולם שלקחו וגזלו ואנסו ישראל והרגו אותם עאכ"ו. ולא עוד אלא יחזירו הכפל ארבעה

וחמשה. ולא עוד אלא תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל כסף וכל הפריעות הללו אינו אלא ממונם של ישראל שגזלו אבל ממה שהרגו ישראל אין להם כפרה שנאמר ונקיתי דמם לא נקיתי מיד הודיתי לו:

פסוק יב

נסעה ונלכה ואלכה לנגדך. יש במדרש א"ל עשו ליעקב בא ונחלוק העוה"ז והעולם הבא. א"ל יעקב אדוני יודע כי הילדים רכים וקרי ישראל ילדים ואינם יכולים לסבול דין גיהנם הקשה. והצאן כלומר ישראל שנקראו צאן. ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן. יעבור נא אדוני ויקח העולם הזה קודם ואני אתנהלה לאטי עול גלות העולם הזה ואסבול כפי יכולתי עד אשר אבא אל אדוני שעירה כלומר ליום הדין שנא' ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו:

פסוק יח

ויבא יעקב שלם. פי' רשב"ם אל עיר ששמה שלם כמו ותבאן בית לחם. והמפרש כפ"ה שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו אינו אלא טועה שאין דרך המקראות לדבר כן: עיר שכם. עירו של שכם כדכתיב וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש ששם העיר שכם טועה הוא שלא מצינו בשום מקום אלא שם העיר הנזכרת אחר השם. ואפילו אם זאת היא שכם שמא לזכרון בני יעקב קראוה שכם כדכתיב ויקראו שם העיר דן כשם דן אביהם לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר:

ויחן את פני העיר. שנכנס לעיר עם דמדומי חמה וקבע תחומין. מבעוד יום. זאת אומרת יעקב שמר שבת ועל זה נאמר יעקב ובניו ינוחו בו מנוחה שלימה:

פסוק כ

ויקרא לו אל אלהי ישראל. אינו ר"ל שקרא למזבח כן אלא קרא לו שם להיות שבחו של אלהי ישראל נזכר באותה קריאה. עוד י"ל שאלהי ישראל קרא ליעקב אחד משמות של אל כמו אילי הארץ:

פרק לד

פסוק א

ותצא דינה בת לאה. היינו דכתיב ותפרעו כל עצתי כשבקש הקב"ה לברא אשה נתיעץ בעצמו אמר אברא אותה מן הראש תהיה רוחה גסה עליה. ואם מעינים תהי סרקנית ואם מן האזנים תהיה צייתנית מן הפה תהי דברנית מן הרגל תהי יצאנית מן הידים תהי גנבנית. אמר הקב"ה כל זה נטלתי עצתי ולא יצאתי מידה. רוח גסה שנאמר יען כי גבהו בנות ציון. סרקנית שנאמר ומסקרות עינים. שמענית שנאמר ושרה שומעת. דברנית ותדבר מרים. גנבנית שנא' ותגנוב רחל. יצאנית שנא' ותצא דינה:

לראות בבנות הארץ. אל תיקרי לראות אלא ליראות ועל זה אמר וסמך ידו אל הקיר ונשכו הנחש זה יעקב שהיתה בתו יושבת אהלים הביא שתים מבנות הארץ להיות משחקים בתופים ובמחולות חוצה לו ויצאה דינה לראותם ולהראות להם ובא שכם וחטפה ושכב עמה וילדה בת. ויאמרו אחיה להורגה פן יאמרו באהל רחל זנתה. מה עשה יעקב כתב לה שם הקדש על טס של זהב ותלה לה בצוארה והשליכה תחת הסנה ובא מיכאל והורידה למצרים בבית פוטיפרע שהיתה אשתו עקרה וגדלה בביתו והשיאה ליוסף אחי אמה ועל שם שהשליכה תחת הסנה נקראת אסנת:

פסוק ג

וידבר על לב הנערה. א"ל שכם יעקב אביך קנה השדה במאה קשיטה ואני אתן לך כל העיר. א"ל אני מזרע שור דיוסף נקרא בכור שור. ואתה מזרע חמור דכתיב שכם בן חמור ולא נאה שור וחמור להתחבר יחד שנאמר לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו דברים שקצה בהם:

פסוק ז

באו מן השדה כשמעם ויתעצבו. זה אחד מן הפסוקים שאין להם הכרע לא נודע אם באו מן השדה כשמעם. או כשמעם ויתעצבו. (אש"ה בש"ס איתא ארבע מקראות שאין להם הכרע שאת מחר משוקדים וקם. אבל פסוק זה לא נזכר שוב ראיתי דהכי איתמר בי מדרשא בראשית רבא ובמדרש חזית):

כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב. הכי פי' כי נבלה עשה אפילו לבת הדיוט שהרי בני נח גזור על הזנות וכ"ש לזאת שהיא בת יעקב:

פסוק ט

בנותיכם תתנו לנשים. כאן תלו הכבוד ביעקב. ובספרו הדבר לבני עירם אמרו להפך ותלו הכבוד בהם אמרו בנותם נקח לנו ואת בנותנו נתן להם. הכל כחפצנו נעשה. וכל זה עשה כדי שלא יסרבו לעשות הדבר:

פסוק יג

ויענו בני יעקב במרמה. פי' ה"ר בכור שור ממה היתה הרמאות מזה הדבר שאמר להם סברא גדולה מאחר שאין אנחנו עם אחד היאך נתחתן יחד. אכן זאת עשו והמולו כמונו שהרי אנחנו לא יכולנו להיות כמותכם כי מי יוכל להחזיר הערלה על בשרינו כבראשונה אין זאת ואי אפשר. וחמור לא הבין היכן הדבר נוטה:

פסוק כד
כל יוצאי שער עירו. וגבי אברהם כתיב לכל באי שער עירו. י"ל התם הרבה היתה לבאים תוך העיר כדי להעיד על המכירה יותר מאותן שבעיר אבל הכא לא היה הדבר מוטל אלא על אותם שבעיר להיות נמולים:

פסוק כה
ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. וא"ת מה ראו לרמותם לאמר להם שימולו ולהרגם. י"ל שלא עשו רמאות אכן לפי שהיו מתחרטין על המילה כדכתיב בהיותם כואבים כלומר היו מצטערין על שמלו עצמן בני שכם ולפיכך הרגום בני יעקב. והיינו דכתיב ויבאו על העיר בטח שעשו עמהם תנאי לבלתי לעבוד ע"ז ולהיות נמולים וביום הב' חזרו לסורם. ולמה המתינו עד יום שלישי למילתם אין לומר שאז היו כואבים ממילתם דאדרבא יותר ויותר היו כואבים ביום ראשון מאשר היו ליום שלישי אלא ודאי הטעם כן הוא שאנשי עירו לא יכלו להיות נימולים כלם ביום אחד ולא בשנים וביום שלישי נימולו כולם והיו כואבים ואז ויהרגו כל זכר:

פרק לה

פסוק א
ויאמר אלהים ליעקב קום עלה בית אל. שנו חכמים בשלש מקומות פנקסו של אדם נפתחת היוצא בדרך יחידי והעובר בבית רעוע והנודר ואינו משלם. וכשהלך יעקב לארם נהרים נדר ואמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני וכו' והלך והעשיר ולא השלים נדרו. והביא הקב"ה עשו עליו ובקש להורגו ונטל ממנו ממונו שהוא הדורון והביא סמאל שר של עשו ויאבק עמו בקש לשברו והקב"ה עזרו ונעשה צולע ועדיין לא הרגיש. בא עליו צרת דינה ולא הרגיש צרת רחל ולא הרגיש כדאמרי' בעון נדרים מתה אשתו של אדם. אך קשה שהרי מיתת רחל לא היתה עד אחר שא"ל קום לך בית אל. ושמא אין מוקדם ומאוחר בתורה. אמר הקב"ה עד מתי יהיה צדיק זה לוקה ואינו יודע באיזה חטא הנני מודיעו. א"ל הקב"ה בשעת צרה נדרת או בשעת רווחה נדרת ושכחת לא הגיעוך כל הצרות האלה אלא מפני נדרך שאיחרת לשלמו. ואם רצונך שלא יבואו עליך עוד צרות קום עלה בית אל ושלם נדרך:

פסוק ד
ויטמון אותם תחת האלה. מדרש. דזאת ע"ז היתה לה דמות יונה והיינו דאמרי' דמות יונה מצאו להם הכותים בראש הר גריזים ועבדוה:

פסוק ח
ותמת דבורה. מדרש מה שכתוב והיא יושבת תחת תומר דבורה זה אלון דבורה מנקת רבקה:

פסוק ט
וירא אלהים אל יעקב עוד. מהו עוד א"ר יהודה אמר הקב"ה עוד פעם אחרת אני נגלה עליו ותהיה ה' פעמים ה' כנגד ה' ברכות שברכו אביו כשהלך פדנה ארם. ואלו הן ואל שדי יברך אותך וכו' לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל. שאלה מטרוניתא לר' עקיבא שאחר שקראו הקב"ה אברהם שוב לא נקרא אברם. ויעקב נקרא בשמו יעקב אע"פ שקראו הקב"ה ישראל. אמר לה אברהם שהיה לו שם גיות שהרי כשנולד עדיין לא נתגייר אברהם וכיון שקראו הקב"ה שם יהדות אין דין לקרותו שם גיות. אבל יעקב שמתחלה נמי קראו הקב"ה יעקב ולא נשתנה שמו אלא על שם כי שרית עם אלהים ליכא חששא לקרותו בשמו הראשון. והא דכתיב לא יקרא עוד שמך יעקב הכי פירושה כלומר לא יאמר עוד שלקחת הברכות ברמאות אלא ישראל יהיה שמך:

פסוק יא
גוי וקהל גוים. בשרו שעתידין בניו להיות אומות והיינו שבעים סנהדרין. ד"א שעתידין להקריב באיסור בימי אליהו על במות הגוים:
ומלכים מחלציך יצאו. שאול ואיש בושת שהיו מבנימין משבטו שעדיין לא נולד. ופסוק זה דרש אבנר בן נר כשהמליך איש בושת ואף השבטים דרשו אותו את בנימין דכתיב איש ממנו לא יתן בתו לאשה חזרו ואמרו אלמלא לא היה לא היה עולה. א"ל הקב"ה ליעקב ומלכים מחלציך יצאו שנולד בימין של ארץ ישראל וי"א על שם שנולד בסוף ימיו כדכתיב לקץ הימין:

פסוק כב
וישכב את בלהה וכו' וישמע ישראל ויהיו בני יעקב י"ב. פירש אבן עזרא ששכב ראובן את בלהה וישמע אביו הדבר הזה אז היו בני יעקב י"ב בלבד שפירש יעקב מן האשה ולא הוליד עוד. ומשום הכי הפסיק קרא בין וישמע ישראל לויהיו בני יעקב שנים עשר לפי שפירש מן האשה. ויש במדרש שלקח ראובן לובן ביצה ושם במטת בלהה וכשראה יעקב כן חשדו ששכב עמה והוציאו מחשבון השבטים. וישמע ישראל כי שקר הדבר כי בדק ומצא שלובן ביצה היתה ולא שכבת זרע אמר יעקב אז חללת יצועי עלה שרצה לחללו. וי"א בדרשא של הלכה שראובן לא חטא אלא בלבל יצוע בלהה והסירו מאהל יעקב ושם בו מצע אמו. אמר אם רחל אחות אמי צרה לאמי תהא שפחתה צרה לאמי. וישכב. אידיק"וסא והוא כמו כל תבואתי תשרש שהוא לשון עיקור:

פסוק כג
בכור יעקב ראובן. פ"ה בכור לנחלה. והא דכתיב ונתנה בכורתו ליוסף. היינו לענין שנקראו בניו שבטים. וקשה שהרי פרק יש נוחלין מסיק דלשבטים נתחלקה א"כ נטל חלק בכורה בארץ. וי"ל שמה שפ"ה בכור לנחלה היינו בנכסי אביו:

פסוק כט
ויקברו אותו עשו ויעקב. הקדים עשו ליעקב שהוא גדול וגבי אברהם כתיב יצחק וישמעאל לפי שהוא בן הפלגש:

פרק לו

פסוק א
ואלה תולדות עשו. אגדה לא נתעסק הכתוב ביחוס האומות אלא להודיע סדר עולם. וכן ובני חם כוש ומצרים וכתיב אשר יצאו משם פלשתים יצאו נאמר ולא נאמר הולידו. אבל בישראל נאמר ואנכי נטעתיך שורק:

פסוק ב
עדה בת אילון. פ"ה שהיא בשמת בת אילון החתי ואהליבמה היא יהודית. וקשה דהתם כתיב בת יהודית בת בארי והכא כתיב בת ענה. ואומר רבינו תם כי ענה פלגש לאליפז. ותימא דבדברי הימים מונה תמנע בבני אליפז. ואומר רשב"מ דתמנע היתה פלגש קאי לכאן ולכאן והפסק שיש בין תמנע להיתה פלגש מוכיח:
אהליבמה בת ענה בת צבעון. מכאן שבני בנים הרי הם כבנים:

פסוק כא
ודישון ואצר ודישן. סימן לידע איזה דישון ואיזה דישן כל ימי ספרא דישון ומתחיל בשבתא. פי' כל הימים שקורין בס"ת כגון שבת ושני וחמישי הם דישון ושארא דישן ומשבת מתחילין למנות. וי"א איפכא כל ימי דספרא דישן וליכא חלוק בהאי פרשתא אלא מן אלה בני דישן חמדן וכו' דלפי' קמא הוי דישן ולפי' בתרא הוי דישון. ונראה בפי' אחרון חדא דדוחק גדול הוא להתחיל השבוע בשבת. ועוד דאי אמרת דהוי אלה בני דישן היכי מני ליה קודם אצר שנולד לפניו כדכתיב ודישון ואצר ודישן. ועוד תרי זימני אלה בני דישן למה לי. אבל אם הוא דישון ניחא דחשיב ליה קודם אצל שנולד לפניו כדכתיב ודישון ואצר ודישן ואח"ך חשיב אלה בני אצר ואח"ך אלה בני דישן עוץ וארם:

פסוק לא
ואלה המלכים. מכאן שאין מעמידין מלך בן מלך. לפני מלך מלך. ר"ל לפני משה וקראו מלך לפי שפרנס ישראל. דאין לומר לפני מלך שאול שהרי קא חשיב ביוסיפון בן גוריון אחרי אלו המלכים קרוב מלכים נקובי שמות זה אחר זה עד דוד מלך ישראל:

פרק לז

פסוק א

וישב יעקב. מדרש. כשראה יעקב כל אותם אלופים של עשו רבים כל כך ורצים אחריו נתירא מאד מהם. א"ל הקב"ה אין אתה צריך אלא לישב ולא תגור כי לא יזיקוך. כלומר לישב ולעשות רצונו של מקום. ולכך נקט לשון וישב. משל לאדם שהלך בדרך וראה כלבים רצים אחריו לנשכו מה עשה הלך וישב לו ביניהם. כך עשה יעקב כיון שראה אלופי עשו לא היה יודע מה טוב לו לעשות הלך וישב בניהם. ד"א וישב יעקב בקש להיות בשלוה ולישב בשביל הטורח שטרח בבית לבן אמר הקב"ה לא די להם לצדיקים מה שמתוקן לעוה"ב חייך אי אתה זוכה לשתי שולחנות מיד טרדו הקב"ה ביוסף. משל לחסיד שיש לו בן השיאו ליתומה ועשה משתה ושמחה גדולה. אמר הקב"ה לא די לו שינחל העוה"ב אלא אם כן יהיה שמח בעולם הזה. מיד בא נחש ונשך את בנו והרגו וציערו לאותו חסיד כך עשה הקב"ה ליעקב. ויש בתנחומא כשהצדיק מבקש שלוה אומר הקב"ה אני לא עכבתי בשמחתי פי' בימי המלואים לא נתעכבתי בשמחתי שהרי מתו נדב ואביהו בני אהרן ואתם רוצים להתעכב בשמחתכם להיות בשמחה גדולה ושלימה:

פסוק ב

אלה תולדות יעקב. פי' אלה הם קורותיו וסבותיו תחלה. יוסף בן שבע עשרה שנה וכו' והולך ומגיד כל הענין שאהב יעקב את יוסף מכל בניו ונתגלגל הדבר וירדו למצרים. תולדות לשון מקרה כמו לא תדע מה ילד יום. ד"א אלה תולדות יעקב יוסף. לפי שראה יעקב עשו ואלופיו נתייירא מהם ואמר היכן יכנסו כל אלה א"ל הקב"ה אל תירא מהם כי יצא ממך אש שישרפם שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וכו' משל לאחד שמנהיג עגלה מלאה קוצים בין שתי בתים של נפחים אמר הא' אוי למדינה שגדלים בה אלו. עמד שם חכם אחד ואמר מה אתה מתייירא גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך ישרוף כל המדינה שהם גדלים בה. כך אמר הקב"ה ליעקב אל תירא מן האלופים הללו כי מאש שלך ומלהבה של יוסף בנך יכלו:

והוא נער את בני בלהה. הפשט נער ממש ודאי היה שהולך תמיד עם בני השפחות דמתוך כך היו סבורים העולם שמא בן שפחה:

ויבא יוסף את דבתם וכו'. שהיה אומר לאביו שהם חשודים על אבר מן החי ועל שפיכות דמים ועל גילוי עריות לפיכך נכשל בהם שירד למצרים והיה חשוד בדבר כדכתיב וישימו לו לבדו ולהם לבדם לפי שחשדוהו:

פסוק ג

כי בן זקונים הוא לו. וא"ת והלא בנימין היה קטן ממנו. י"ל דאינו אוהבו כ"כ מפני שמתה אמו ממנו. א"נ בנימין היה קטן יותר מדאי ואין אדם אוהב בנו כשהוא קטן כ"כ. עוד י"ל שראה יעקב ברוח הקדש שעתיד יוסף להיות מלך בזקנותו של יעקב. ואנקלוס תרגם בר חכימא כי כל מה שלמד יעקב בבית שם ועבר למד ליוסף ולפיכך אהבו. ויש מפרשים זקונים נוטריקון זיו דיוקנו שהיה דומה יוסף ליעקב:

כתנת פסים. סביב פס ידו. פסי"ם פוטיפר סוחרים ישמעאלים מדנים. כך היה נמכר אלא דחשיב פסים איפכא:

פסוק ז

מאלמים אלומים. וכענין שחלם עלה לגדולה ע"י תבואה שנאמר ויצבור יוסף בר. והנה תסבנה. לשון סובין שאינן יכולים לעמוד:

פסוק ח

על חלומותיו. וא"ת והלא לא ספר עדיין אלא אחד. ונראה להר"מ שהמקרא נכתב על שם העתיד. א"נ בעבור שמספרו תמיד להם כתיב חלומותיו. עוד י"ל שחלם חלום אחד שלא נכתב בקרא אלא ספר להם. והיינו דכתיב ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנא אותו. ואח"ך חלם חלום זה ולפי שהיה ממשות בחלום כתב אותו בקרא:

פסוק י

ויספר אל אביו. וא"ת מה ראה לספר לאביו חלום זה יותר מכל שאר חלומות. י"ל לפי שהאחרים היה יודע שאינם על אביו אבל החלום הזה שחלם מן השמש ומן הירח הבין שהיה על אביו נופל הדבר:

פסוק יב

את צאן אביהם. נקוד את לדרשא לרעות אותם. שלא הלכו אלא לרעות עצמם לאכול ולשתות:

פסוק יג

הלא אחיך וכו' לכה ואשלחך וכו'. וא"ת מה ראה יעקב לשלחו לאחיו הלא יודע ששונאים אותו. ואומר אבן עזרא לפי שהלכו במקום סכנה לרעות כי הרגו אנשי שכם. אמר יעקב שמא יענישו לך ספק הוא ושיהרגום אנשי שכם אם ימצאום ודאי הוא ומוטב ליקח הספק מן הודאי לך אמור להם שישובו פן יכום אנשי שכם מכת חרב:

פסוק טו

וימצאהו אי"ש. זה רפ"אל בגימ':

והנה תע"ה. רמז לו כאן לג' גליות:

נסעו מז"ה. מאחוה של י"ב שבטים מכאן ואילך:

נלכה דותינה. מבקשים דתות להרגו על עלילות:
בעל החלומות הלזה. כלומר הנה בא זה העתיד להעמיד בעלים בישראל וזהו ירבעם שיצא ממנו:

פסוק כג

ויפשיטו את יוסף וכו' את כתונת הפסים. תימא היה לו לכתוב כתונת פסים קודם שהרי קורא לחלוקו כתנתו והיא תחת כל בגדיו. י"ל שהפשיטו מלמטה למעלה והשליכוהו ערום בבור. יש במדרש שהיה לו קמיע בצוארו בא רפאל ועשה ממנו חלוק והלבישו וכשהעלוהו מן הבור למוכרו לישמעאלים ראו שהיה לו חלוק התחילו אחיו להתקוטט ואמרו לא מכרנוהו כי אם ערום נתנו להם הישמעאלים מנעלים תחת חלוקו והוליכוהו בחלוקו וזהו שיסד הפייט באלה אזכרה ובעד מנעלים מכרוהו:

פסוק כד

למען הציל אותו מידם. וא"ת להא דאמרי' שהיה סבור נחשים ועקרבים איך אמר המקרא שסבור להצילו י"ל דקאמ' הבור הזה בדוק היה שלא היה בו נחשים ועקרבים והם לא עשו כן:
וישליכו אותו הבורה. כשהיה בבור היה שמעון משליך אבנים להרגו וכשנמסר ביד יוסף נתן לו פטומים לאכול:
והבור רק אין בו מים. פ"ה מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. דרק הוי מיעוט ואין בו מים מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות לומר שהיה בו דבר. ומנא לן דנחשים ועקרבים היו בו דילמא אבנים היו בו. י"ל מדכתיב וישבו לאכול לחם. משמע ויש בו לאכל לחם עוד י"ל ממשמעות דרק שהיה בו דבר שלפעמים הוי רק ולפעמים הוי מלא והיינו נחשים ועקרבים שנכנסין לחורין ולסדקין. עוד י"ל דנרמז בפסוק קח אל"ף של אין ואל"ף מתחלף בעי"ן ואותיות של ר"ק ובי"ת של ב"ו ויהיה עקר"ב:

פסוק כו

מה בצע כי נהרג את אחינו. כיון שאנחנו צריכים לכסות מיתתו אין זה נקמה כיון שלא נהרגהו בגלוי. טוב לנו שנמכרנו לישמעאלים. ד"א מה בצע להרוג וכסינו את דמו שנעשו כיסוי לדמו כמו לעוף. שהרי יוסף עולה בגימ' עו"ף. שטוב לנו שנשים שיוויו בכיס חליפי דמו. ד"א דקאי אקרא דלעיל דכתיב וישבו לאכל לחם. ומה בכך אם אכלו. אלא בצעו וברכו על הלחם ועל זה אמר יהודה מה בצע כלומר מה יתרון כי ברכנו אלהים ואנחנו חוטאין לו להרג את אחינו הלא טוב לנו לשים המעות בכיסינו וזהו וכסינו את דמו. וכשמכרוהו השביעוהו שלא יגלה לאביו ולא ישוב אליו עוד. ולכך היה נעלם כ"ב שנים. והילך הכ"ב שנים בן י"ז שנים היה כשנמכר ובן ל' שנה היה בעומדו לפני פרעה.

וז' שני השבע ושנתים הרעב הרי כ"ב שנים. והם היו כנגד כ"ב שנים שלא כיבד יעקב לאביו. כ' שנה דלבן וסוכות ובית וסוכות כלו' קיץ וחורף וקיץ הרי שנה וחצי. וששה חדשים שהיה בדרך והיינו דאמר יעקב זה לי עשרים שנה בביתך שלקה יעקב כנגדן כשנמכר יוסף:

פסוק כח

וימשכו ויעלו. מתחלה מכרוהו בבור בעשרים כסף בלבד מפני הרקת פניו שהיה מפוחד מהנחשים התחילו לעלותו מן הבור וחזר לו תואר פניו כשנפרד מן הנחשים. וכאשר ראו אחיו שהוחזר לו תוארו אמדוהו שלא יתנוהו בעשרים כסף רצו להורידו לבור ונתנו להם הישמעאלים מנעלים ואז ויעלו את יוסף מן הבור לגמרי:

וימכרו את יוסף לישמעאלים. פ"ה שאחיו מכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדנים ומדנים לפוטיפר ובדין היה לו לכתוב והמדנים מכרו אותו אל מצרים. ורשב"ם פי' מדנים ומדיינים אומה אחת הן כי מדן ומדיין אחים היו. וקשה דלעיל הביא רש"י מדרש פסים על שם צרותיו שנמכר ד' פעמים ולפי זה לא נמכר אלא ג' פעמים. לכך נראה לפרש כן ותמצא ד' מכירות. והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד ובין כך ובין כך מדברים אחיו זה לזה. לכו ונמכרנו לישמעאלים הבאים ובטרם באו הישמעאלים אליהם ויעברו אנשים מדינים סוחרים ומכרוהו להם בעודו בבור בעבור נעלים מספק אם הוא חי או מת. ועודם מדברים ומושכים אותו מן הבור באו הישמעאלים וימשכו המדינים יוסף מן הבור וימצאוהו חי ומכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדינים והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר סריס פרעה הרי ד' מכירות. והא דכתיב לקמן ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה לאו משום שקנאו מהם אלא כשראה פוטיפר אותם מדינים שהיו כושים מוכרים נער לבן ויפה כיוסף. תמה מאד ונבהל אמר בכל מקום גרמוני מוכר הכושי וכאן כושי מוכר גרמוני אין זה דבר שיכול להיות ודאי גנבוהו. גרמוני. פי' לבן ויפה. א"ל פוטיפר תנו לי ערב שלא גנבתם אותו הביאו הישמעאלים שמכרוהו להם להיות ערבים שלהם שלא גנבוהו והיינו ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים מערבותם כמו אנכי אערבנו מידי תבקשנו:

וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף. תימא אדם יפה כיוסף למה נמכר כל כך בדבר מועט. י"ל דנמכר בעשרים כסף לכל א' וא' מאחיו. והיינו דכתיב ואביון בעבור נעלים נע"לים עולה ר' והיינו עשרים כסף לעשרה אחיו (אש"ה ק"ק דלא היו כ"א ט' שהרי ראובן לא היה עמהם במכירה ואפשר שכך התנו עם הקונים שהם עשרה אחים ויקבלו בדמיו ך' כסף לכל א' מהם) ובשביל שמכרו בכור רחל בעשרים כסף שהם חמש

סלעים שהרי סלע ארבעה דינרים וכסף היינו דינר נמצא הה' סלעים כ' כסף לפיכך חייב הקב"ה לפדות בכור בה' סלעים ולפי שחלק כל אחד ואחד עולה בידו חצי שקל דהיינו שני דינרים שהרי עשרים דינרין זהו שני דינר לכל אחד ואחד דהיינו חצי שקל לפיכך צוה הקב"ה להביא מחצית השקל. אכן בפרקי ר"א פריך היאך נתנו יוסף בדבר מועט כזה. ומשני הוריקו פניו בעבור נחשים ועקרבים שהיו בבור. וי"מ עשרים כסף עשרים זקוקים מכסף שהרי חשבון אותיות של כסף עולה ק"ס והיינו ק"ס אשטר"לינש שהם י"ג דינרים ור"ף אשטר"לינש וכן עולה מעות מזקוק כסף שקורין מר"ק בלע"ז:

פסוק כט

וישב ראובן אל הבור. פ"ה ששב לשקו ולתעניתו על שבלבל יצועי אביו וקשה דאמרינן מי גרם לראובן שהודה יהודה שנאמר יחי ראובן ואל ימות וזאת ליהודה ויאמר א"כ משמע שלא הודה ראובן עד שהודה יהודה. י"ל דשב בצנעא בשקו עד שהודה יהודה: ואני אנה אני בא. ודאי חושד אותי שהרגתיו על שנטל הבכורה שנאמר ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף:

פסוק לב

וישלחו את כתונת הפסים. פי' על ידי שליח ויביאו אותה השלוחים אל אביהם. וי"מ וישלחו גררוה על הארץ כמו שלחיך פרדס. וא"ת והיאך טרף טורף יוסף והלא אינה קרועה כדבר הטרוף. וי"ל וישלחו כמו בשלח יעבורו ולפיכך אמר טרוף טורף שראה אותה קרועה לקרעים:

חיה רעה אכלתהו. יהודה שנקרא אריה כי כמו שאמר למוכרו אם היה אומר להשיבו אל אביו שומעין לו. וי"מ בתמיהה טרוף טורף יוסף א"כ היתה קרועה לקרעים וכן לא היתה לפיכך חשדם ולכך האמין בקל שעוד יוסף חי:

פסוק לה

וכל בנותיו. ר' יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל בני שבט ונשאום. ר' נחמיא אומר כנעניות היו אלא מהו בנותיו כלותיו כי דרך כל איש לקרא לכלתו בתו:

כי ארד אל בני אבל שאולה. כאן פוקרים המינים אומרים שאף צדיקים יורדים לגיהנם עד בא ויש להשיב אל בני כמו על בני כלומר בעון ששלחתיו במקום ששונאים אותו אני אומר שחייבתי לירד לגיהנם. עוד י"ל דשאול זה אינו גיהנם אלא שאול המות וכן מצינו באיוב מי יתן בשאול תצפינני ופשיטא שלא היה מתפלל שירד לגיהנם אלא היה מתפלל להיות מת ושיהיה נקבר בשאול:

ויבך אותו אביו. כלומר זמן מרובה ולפי שהוא מיותר. דרשו חכמים שיצחק אביו היה בוכה מצרתו של יעקב אף כי היה יודע שלא נהרג יוסף ולא רצה לגלות כי ראה שהקב"ה

לא רצה לגלות והא דלא גילה הקב"ה הדבר יען ששתפו עמם הקב"ה בחרם שהחרימו שלא לגלות:

פסוק לו

שר הטבחים. שר הממונה על הנידונים להרגם דאלו בארץ מצרים לא היו טבחים כי אינם אוכלים בשר בהמה שנאמר כי תועבה היא למצרים:

פרק לח

פסוק א

וירד יהודה מאת אחיו. דרשו חכמים שהורידוהו מגדולתו מפני המכירה והקשה אבן עזרא כי מן המכירה עד שירדו למצרים תמצא יותר. חשוב שנה ללידת ער ושנה ללידת פרץ הרי י"ז. ואפילו כשתאמר שלא היה פרץ כי אם בן ל"ז שנה כשהוליד חצרון ושנה מלידת חמול כי היה מיורדי מצרים הרי כ"ה שנה מכלל דוירד היה קודם המכירה. וי"ל כי גדל שלה לענין ביאה איתמר שהרי בן ט' שנים. ואמרינן בירושלמי שדורות הראשונים מולידין לז' שנים ולהאי ניחא שפיר:

פסוק ב

וירא שם יהודה. למה נסמכה פרשה זו לפרשה של מכירת יוסף א"ל הקב"ה ליהודה עד עכשיו לא היה לך בנים ולא ידעת צער גידול בנים וציערת לאביך חייך תשא אשה ותלד ותקבור בניך בחייך ותדע צער בנים:

עדולמי. ג' פעמים כתיב בפרשה עדולמי עדולמי העדולמי ועולים בגימ' שלמ"ה המ"לך כלומר עד שלמה המלך תמשך זו האהבה:

ושמו חירה. וחירם היה מאותה משפחה וכל המשפחה שבט בני יהודה ולכך היה חירם אוהב שלמה שהיה משבט יהודה:

פסוק ג

ויקרא שמו ער. יש במדרש כגיגית הפכו. פי' שהיה רע והפכו לקרותו ער:

פסוק ד

ותקרא שמו אונן. כך היה מנהגם היה קורא שם לבנו ראשון. והשני מניח לאשתו לקרא שם כמו שמצינו דגבי ער כתיב ויקרא וגבי אונן כתיב ותקרא שמו:

ותקרא שמו שלה. לפי שהיה יהודה בכזיב בלדתה אותו כזיב שם מקום. וי"מ על כן קראה שמו שלה על שפסקה מלדת כי לשון כזיב ולשון שלה אחת היא דכתיב אל תכזב בשפחתך וכתיב אל תשלה אותי. וכזיב לשון פסוק הוא כמו אשר לא יכזבו מימיו:

פסוק ט

ושחת ארצה. פ"ה דש מבפנים וזורה מבחוץ. ותימא דאמרי' ביבמות שלא שמשו כדרכן וכשנתעברה מן יהודה מיעכה בתוליה באצבעה. ושמא היו בועלים בהטייה ושלא במקום בתולים וזה קרי שלא כדרכה. וא"ת בשלמא אונן שחת זרעו כדמפרש קרא אלא ער למה שחת זרעו שהרי כתיב גבי אונן וימת גם אותו שמתו שניהם בעון אחד. וי"ל דער אינו רוצה שתתעבר שמא יכחיש יפייה:

וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע. הפשט כן הוא זרע השדה. והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה. פי' אמר בלבו אם אבא אל אשת אחי אשחית ארצי שלא יהיה מי עובדה. לבלתי נתן זרע לאחיו. לא רצה ליתן זרע השדה לאחיו כי לא רצה להשחית נחלתו כדכתיב גבי רות ויאמר הגואל לא אגאל פן אשחית נחלתי:

פסוק י

וימת גם אותו. אמרינן בסדר עולם שלא היו אלא בני ח' שנים ואע"פ שלא באו לכלל י"ג שנים נענשו תימא דאמרי' בעלמא אין ב"ד שלמעלה מענישין עד עשרים שנה. ואומר ה"ר יהודה חסיד דאין הדבר תלוי בשנים אלא בדעת ובמחשבה כי יש פחות מי"ג שנים ערום בדעת לרעה ולטובה ועל זה נאמר כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבותיו וזהו הנפש החוטאת וכתיב כי יצר לב האדם רע מנעוריו. וכתיב כי הילדות והשחרות הבל. וגם שלמה לא היה יותר מי"ב שנה או י"א כשאמר לו דוד ועבדהו בלבב שלם כי כל לבבות דורש ה' וכו' והא דאמרי' דאין ב"ד שלמעלה מענישין עד עשרים היינו בגזרה גדולה כששופט אומה אחת ביחד אז מונה מכ' שנה ולמעלה ואחר הרוב דן את האומה. וכן אתה מוצא לעתיד לבא כשיצחק יליץ טוב על ישראל לא יזכיר אלא מכ' שנה ומעלה אבל יחיד אפילו פחות מבן י"ג שנה מענישין אותו וכן לטובה:

פסוק יב

ותמת בת שוע. וא"ת למה הגיד מיתתה. וי"ל שלא תתמה על ששכב עם הקדשה שהרי כבר מתה אשתו:

פסוק יד

בפתח עינים. שנתנה פתח לדבריה אמרה יתומה אני קטנה אני כשנשאתי לבנו ואני כלתו:

ויחשבה לזונה. וקשה וכי צדיק כיהודה היאך בעל הזונה. וי"ל כי כסתה פניה משו"ה לא הכירה כי לא יכול לראותה:

פסוק יז

ויאמר אנכי אשלח גדי וכו' ותאמר אם תתן ערבון. י"א שבא עליה בקידושין ומפרשים כך מה תתן לי כי תבא אלי כלומר כי תקדשני. ותאמר חותמך פי' טבעתך שאתה חותם בה וקדש בטבעתך. תימא להר"ת מה מועיל והלא קידושין צריכין עדים ואפילו שניהם מודים בדבר. וי"ל דמסתמא דאדם חשוב כיהודה לא היה יחידי הולך בדרך אלא א"כ שני נעריו עמו כדין ת"ח וקדשה בפניהם. וא"ת אכתי מה הועיל לו והלא לא מסר לה הקידושין אלא בתורת משכון ואמרי' בקידושין קדשה בפרוטה והניח לה משכון אינה מקודשת. וי"ל שהקנה לה המשכון לפי שעה ולאחר מכאן התנה שתשלח אליו המשכון בעבור גדי עזים:

פסוק כד

ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. ושם היו יושבים יצחק ויהודה והוא דבר תחלה משום דדיני נפשות מתחילין מן הצד. הוציאוה היו מגררין אותה בעל כרחה. ותשרף אפרים מקשאה אומר בתו של שם היתה שהיה כהן ולכך דנוה לשריפה כי בת כהן שזנתה דינה לשריפה. עוד י"ל דמנהג המדינה כן דזונה בשרפה. וא"ת והרי לא היה עדים והתראה בדבר. ואומר ה"ר יוסף איש ירושלם דדור פרוץ הוה ומ"ה דנוה בשריפה כדי שלא ירגילו בדבר. וכיוצא בדבר מצינו בסנהדרין מעשה באחד שהטיח באשתו תחת התאנה והלקוהו ולא מפני שדרכו בכך אלא מפני שהשעה צריכה לכך ועל כן נקרא בנו הא' פרץ על שם שדנוה על פריצות הדור. וא"ת כיון דבתו של שם היתה מאי האי דכתיב לעיל שבי אלמנה בית אביך והלא כאשר תחשוב שנותיו של שם תמצא שכבר מת. וכן משמע בסוטה דמסיק התם שנתנה פתח לדבריה גיורת אני יתומה אני טהורה אני פנויה אני. וי"ל דאפילו לאחר מיתה קרי ליה בית אביה. ולהא ניחא הא דאמרי' בגיטין ע"מ שלא תלכי לבית אביך לעולם אין זה גט משום דאפילו לאחר מיתת אב קרוי בית אביה. ונמצא דלעולם אגידא ביה. וה"ר יעקב מפונ"טא דמי"ר פי' דודאי אחר מיתת האב אינו קרוי בית אביה ולבית אביה דגיטין דאמרי' דאין זה כריתות לפי דהכי ר"ל לבית אביך למשפחתיך כמו נשיא בת אב. וכן נמי הכא שבי אלמנה בית אביך בית משפחתך:

פסוק כה

הכר נא. משום שאמר לאביו הכר נא הכתונת בנך לפיכך נענש בהכר נא:

פסוק כו

צדקה ממני. מדרש אגדה. אמר הקב"ה ליהודה אתה הצלת ג' נפשות מן האש תמר ושני בניה ואחד בבור זה יוסף. אני כמו כן אציל לך ג' מבניך מאש חנניה מישאל ועזריה. ואחד מבור דניאל כי היו משבטו של יהודה. צדקה ממני כתרגומו ממני הרה. וא"ת מה

עזרת ללא כח וכל שכן שרצה להמיתה מאחר שזנתה מחמיה. י"ל דמנהג שלהם היה כן כשאין קרוב למת מצוה לקרוב ליבם. ודוחק. וי"מ צדקה ממני שבאתי עליה בקידושין כדפי' לעיל:

כי על כן לא נתתיה לשלה בני. עשתה הדבר ופטורה היא משרפה שלא באתי דרך זנות. וקשה להר"מ שהרי אין קדושין תופסין בכלתו וא"כ דרך זנות בא עליה. ולמאי דמסיק במסכת סוטה דאמרה יתומה אני ניחא שגם זה פ"ה יתומה אני וקידושי בנו אינן קידושין כי יתומה אני ולהאי נמי ניחא דמפרש ולא יסף עוד לדעתה ולא פסק עוד לבא כי אשתו היא. וי"א צדקה ממני כלומר שממני הוא אבל אם מגוי נתעברה נתחייבה שריפה דבית דינו של שם לא גזרו אלא על הגוי הבא על הישראלית ולא ישראל הבא על ישראלית וכן איתא בפרק אין מעמידין זנות בית דינו של שם גזרו. ומהרי"ש פי' צדקה ממני פי' ולא היתה יבמה כלל שהרי ער ואונן מתו מפני ששמשוה שלא כדרכה ואין קידושין תופסין בבני נח אלא בביאה גמורה שנאמר ודבק באשתו אבל לא בביאה שלא כדרכה ולא בכסף וא"כ אינה נשואה כלל ופנויה היתה. וא"ת כיון שהיתה בתולה היאך נתעברה מביאה ראשונה. י"ל דמיעכה באצבעה בשעת תשמיש והיינו דאמר צדקה ממני כשמעו שאמרה שמיעכה נזכר בדבר ואמר זכור אני שבאתי פעם אחת על בתולה ומיעכה באצבעה בשעת תשמיש:

ולא יסף עוד. פי' ולא פסק כלומר שלקח אותה לו לאשה כמו קול גדול ולא יסף:

ויהי כמשיב ידו. ד' פעמים כתיב יד רמז שעתיד עכן לצאת ממנו שמעל בד' חרמות בימי יהושע:

פרק לט

פסוק א

ויוסף הורד. ירד לא נאמר אלא הורד כלומר לקיים מצות המקום לגלגל הדבר ולהוריד אבותינו למצרים. ולמה נסמכה פרשת פוטיפר לפרשת תמר לומר לך כשם שתמר נתכוונה לטובה כך אשת פוטיפר נתכוונה לטובה שראתה באיצטגנינות שעתיד לצאת ממשפחתה שיהיה מזרע יעקב ולא היתה יודעת אם היא או בתה:

פסוק ב

מיד הישמעאלים. פי' לעיל בערבות הישמעאלים:

ויהי ה' את יוסף. פשט. לפי שיוסף בין הגוים נצטרך שיהא הקב"ה עמו יותר משאר בנים. משל לאדם שיש לו חמורים שנושאין יין הלך אחד מן החמורים בין הגוים הניח

החמר כל האחרים בעבור אותו שהלך בין הגוים לפי שצריך שמירה יותר מן האחרים. כך הקב"ה היה עם יוסף לפי שלא ילמד ממעשיהם:

ויהי ה' את יוסף. מדרש. לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו בשר ודם אוהב המכובדים והגדולים והיורד מגדולתו משליכו אחרי גוו והקב"ה אינו כן. היה עם יוסף בגדולתו וכשירד למצרים היה עמו עד שהיה משנה למלך שנאמר ויהי ה' את יוסף וכן בבית הבור נאמר ויהי ה' את יוסף ויט אליו חסד. ד"א משל למלך שיש לו עשר בנים בעשר מקומות מניח כולם והולך אצל הקטן לפי שהוא תש כח וצריך סיוע יותר מכולם:

פסוק ה

בבית ובשדה. פי' שנה בבית בימי החורף ובשדה בימי הקיץ וכן מצינו בסדר עולם שלא היה יוסף בבית המצרי כי אם שנה אחת וי"ב שנים בבית הסוהר:

פסוק ו

כי אם הלחם אשר הוא אוכל. פי' אשתו ומצינו אכילה גבי אשה שנאמר אכלה ומחתה פיה:

באשר את אשתו. פי' מן הדבר אשר את אשתו דהיינו באישות לבד פי' תשמיש אבל רוצה הוא אשר תשמשני:

פסוק יא

ואין איש מאנשי הבית שם בבית. הפשט. שלא היה בבית רק יוסף. והר"י מאיוו"רא מפרש מלמד שבדק עצמו ומצא שאינו איש שבאותה שעה ניטל זכרותו למונעו מן החטא:

פסוק יב

וינס ויצא החוצה. לכך כתיב ויצא בזכות ויוצא אותו החוצה ובפסוק כתיב. וינס החוצה שאין הוא אלא סיפור דברים. ובפסוק ג' כשספרה לבעלה לא אמר ויצא כמו שאמר כשספרה לעבדיה. שיודעת היא שפוטיפר לא קנאו לעבדות:

פסוק יז

כדברים האלה עשה לי עבדך. פ"ה בשעת תשמיש א"ל כך. וקשה להר"ם דבמס' סוטה פריך כתיב פוטיפר וכתיב פוטיפרע בתחלה נקרא פוטיפר. וכשקנה יוסף קנאו למשכב זכור ונקרא שמו פוטיפרע שנסתרס ולא היה משמש מטתו. וי"ל בשעת תשמיש בשעה שעוסק בענייני תשמיש. עוד י"ל שלא נסתרס לגמרי אלא ממשכב זכור לבד אבל מתשמיש אשה לא איסתרס. וכן היה אומר אבן עזרא כי יש כמה ענייני סריס. סריס חמה סריס צנה צריך חימום גדול ואינו יכול לידבק בזכר כי אם בנקבה שחמה ביותר:

פרק מ

פסוק א
חטאו משקה מלך מצרים והאופה. בעבדות דמשקה מצאו זבוב בכוס ובעבדות האופה מצאו אבן בלחם. ולפי שהאופה יכול לשמור הלחם מהאבנים ולא עשה כן נתלה. והמשקה שלא היה לו יכולת לשמור הכוס מזבובים הפורחים חזר לעבדותו ולפי שכל העולם מדברים ביוסף שרצה לשכב עם אשת אדוניו טרדם במעשה אחר. ולפי מה שאומר המדרש שיוסף לא היה בבית פוטיפר כי אם שנה אחת לא מצי' לפרש כן דא"כ היה בסוהר י"ב שנים שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה ובן י"ז שנה כשנמכר. ולא היה בבית הסוהר כי אם שלש שנים. שנה עם עבדי פרעה שלא היו אסורים בסוהר אלא שנה אחת כדכתיב ויהיו ימים במשמר י"ב חדש ולסוף שתי שנים בצאתם חלם פרעה כדכתיב מקץ שנתים ימים ופרעה חולם. אלא צריך לומר שלא אירע מעשה זה מיד אחר מעשה יוסף אלא שהה ט' שנים. אך קשה דכל אחר הוי סמוך. לכך נראה שאירע מיד אחר מעשה יוסף. ובבית ובשדה אינו ר"ל שנה אחת לבד אלא כפשוטו שהקב"ה עמו בכל אשר יש לו בבית ובשדה:

פסוק ה
איש כפתרון חלומו. כל אחד חלם חלומו וחלום חבירו ופתרון חבירו. וזהו שנאמר וירא שר האופים כי טוב פתר שהרי פתר לו כאשר נראה לו בחלום:

פסוק י
ובגפן שלשה שריגים. אלו הג' אבות וי"א משה ואהרן ומרים וי"א תורה נביאים וכתובים פתר חלומו לטובה. אבל שר האופים בשר לו בשורה רעה דהא כתיב והנה שלשה סלי חורי רמז לו לג' גליות. ובסל העליון מכל מאכל פרעה. רמז לגלות אחרון שיש בו כל מיני גלות. פתר לו יוסף לרעה. כך אמר יוסף אותו שבישר לי טובה אבשר לו טובה וכמו כן להפך:

פסוק יד
כי אם זכרתני. אתה בעצמך והזכרתני על ידי שליח:

פסוק יט
ותלה אותך על עץ. מה ראה יוסף לפתור טוב לזה מלזה והלא כל החלומות הולכין אחר פתרון הפה. אלא שר המשקים שבשרו בשורות טובות כדדרשינן פרק גיד הנשה. חלום שר המשקים על ישראל:

פסוק כג
ולא זכר שר המשקים. מיד יוסף בצאתו כמו שבקש לו יוסף להזכירו. וישכחהו זמן מרובה אחרי כן עד שעשה הקב"ה נס ליוסף והוצרך להזכירו. וי"א ולא זכר אותו משום

דשכחו ובא הכתוב להעיד שהיה שוגג לומר לך ומה על הרשעים כתב הכתוב זכות על הצדיקים לא כל שכן:

פרק מא

פסוק א

מקץ. פ"ה כתרגומו מסוף. ולפיכך הוצרך לפרש כן לפי שמצינו מקץ שהוא תחלת הדבר כמו מקץ שבע שנים תשלחום חפשי גבי עבד עברי בירמיה על כרחך תחלת שבעה קאמר דכתיב בתורה שש שנים יעבוד ותו לא. אבל מקרא דשבע שנים תעשה שמיטה אין להביא ראיה דהא איצטריך מקץ למימר דאין שביעית משמטת אלא בסופה:

ופרעה חולם. לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו מדת בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה. והקב"ה במה שמכה מרפא. יוסף הכהו הקב"ה ע"י החלום שחלם על אחיו ועל ידי החלום נתרפא ונתעלה והיינו שייסד הפייט ממכות עצמן מתקן רטייה: סימן דרקות ודקות אותן שכתוב רעות אחריו רקות בריש וסימן רק רע כל היום והאחרים דקות בדל"ת:

פסוק ז

ותבלענה השבלים. אין לפרש בליעה ממש. דהא אין מראין לאדם דבר בחלום שאינו יכול להיות כדאמרינן בהרואה. דאין מראין לאדם פילא דעייל בקופא דמחטא. אלא הכי ר"ל ותבלענה השבלים לשון גידול כלומר גדלו השבלים הדקות עד שלא נראו השבלים הטובות והוא כמו כבלע את הקדש:

והנה חלום. לכך כתב על השבלים והנה חלום יותר מעל הפרות לפי שהיה יכול להיות דפרות אוכלות זו את זו אבל בליעת השבלים ודאי אין זה כי אם חלום:

פסוק ח

ותפעם רוחי. פ"ה אבל גבי נבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו לפי שהיו פעימות החלום והפתרון. ואע"ג דכתיב ויאמר לחרטומים חלום חלמתי היינו טעמא לפי שכשבאו לפניו החרטומים היה נראה לו שלא היה כי אם פעימה אחת שאלו היה החלום ידוע ודאי הוא לו שיהיה הפתרון ידוע לאלתר ולפיכך שכח זה החלום והפתרון וזה לא שכח אלא הפתרון לפי שחלום נבוכדנצר היה לזמן מרובה והיינו הישועה כאשר פתר לו דניאל ולא היה מאמינו אלא א"כ פתר לו אף חלומו. אבל חלום פרעה היה לאלתר והאמינו. ומפני מה צוה נבוכדנצר להרוג את החרטומים כדכתיב ואמר להובדא לכל חכימי בבל. ופרעה לא צוה להרגם לפי שאמרו לו החרטומים היאך אתה סבור שנאמר לך החלום אשר חלמת. וכי נביאים ומופלאים אנחנו כמו האורים והתומים שמופלאים במעשיהם שאומרים ומתנבאים הכל. אך אמור החלום לנו ונאמר לך הפתרון ונפרשנו לך. אמר

להם נבוכדנצר הזכרתוני מהאורים והתומים ועל עצתכם הרגתי הכהנים שנושאים אותם ואבדתים מן העולם חייכם שתאבדו מן העולם:
חרטמי. ב' תיבות חר טמי חר כמו אל תתחר במרעים. טמי לשון מתים כמו אגרא דבי טמייא שתיקותא:
ואין פותר אותם לפרעה. מדרש. פותרים היו פתרונים הרבה אך אין פותרין לו דבר שהיה מיושב על הלב שהיו אומרים לו ז' בנות תוליד וז' בנות אתה קובר:

פסוק י
אותי ואת שר האופים. וא"ת והלא כבר אמר ויתן אותי במשמר. י"ל ה"ק לפרעה אל תהי סבור שמתוך התפיסה הבין חלומותינו ולומר ששמו אותי בתפיסה שאינה כל כך רעה כמו האחרת ולפיכך פתר עלי לטובה שהרי אותי ואת שר האופים בתפיסה אחת היינו ולא הקילו תפיסתי יותר משל שר האופים ואפ"ה כאשר פתר לנו כן היה:

פסוק יד
ויחלף שמלותיו. רמז מכאן למה שאמרו חכמים בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין. ויח"לף שמלו"תיו עולה בגימ' באח"ד בתשר"י חסר אחד. אך קשה כי שמלתיו חסר וא"ו:

פסוק טו
תשמע חלום לפתור אותו. כלומר לשמוע חלום ולפותרו:

פסוק כז
יהיו שבע שני רעב. יהיו לשון תפלה שמן הדין היה ראוי להיות מ"ב שנים רעב במצרים ז' דפרות וז' דשבלים של חלום וכשפתר אותו יוסף הרי כ"ח והגדה מפי יוסף הרי מ"ב שנים רעב וע"י תפלה נחסרו עד ז' וע"י תפלת יעקב עד ב' שנים הרי מ' שנים שנחסרו ונפרע להם בימי פרעה נכה. והיינו דקאמר ירמיה והיתה מצרים לשממה ארבעים שנה:

פסוק לד
וחמש את ארץ מצרים. לשון חומש לתת חמישית לפרעה ומשם התחיל החוק דכתיב בפ' ויגש וישם אותה יוסף לחוק:

פסוק לט
אחרי הודיע אלהים אותך. זה שבעים לשון שלמד לו גבריאל כל אותם הימים שהיה בבית הסוהר ולא יכול יוסף להבינם עד שהוסיף לו אות אחת על שמו מן שם הקב"ה כמו שמפורש ע"י דוד עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים וכו' מה עשה פרעה הרשע כשראה חכמתו התחיל לנסותו תקן סולם של ע' מעלות וכל מעלה ומעלה היה יוסף משנה לשונו כשהגיע מעלה העליונה התחיל לספר לשון הקדש. ופרעה היה יודע ע' לשונות אך לשון הקדש לא היה יודע התחיל ליבוש. אמר ליוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת. כלומר מאחר שאתה יודע לשון הקדש שמעולה על כולם

וכתוב בנימוסי מצרים כי אין להעמיד מלך כי אם היודע ע' לשון ופרעה לא היה יודע לשון הקדש אמר ליוסף אישתבע לי דלא מגלית הא דלא ידענא לשון הקדש. נשבע לו וכשרצה יוסף לקבור את אביו. א"ל אבי השביעני. ואם לא תניח לי לשמור שבועתי אף השבועה שנשבעתי לך אבטל ענהו פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך. ד"א אחרי הודיע אלהים. כלומר כמדומה לי אחרי היית כשחלמתי שהרי תמצא לשון החלום יותר כשספר לו יוסף יותר מבסיפור פרעה ששם כתוב דלות ורעות. ובסיפור יוסף כתיב דקות ורעות:

פסוק מב

בגדי שש. פ"ה דבר חשיבות הוא למצרים. וקשה שהרי פי' בבראשית דנהר פישון הוא נילוס ועל שם דמגדל פשתן נקרא פישון. וי"ל שאותו פשתן הוא קנבוס כמו ותטמנם בפשתי העץ דמפרש שהוא קנבוס. פשתי היינו כיתנא. עוד י"ל דודאי היה מגדל פשתן אבל היה חשוב כל כך שמתוך חשיבותו היה יקר יותר מכל הארצות:

פסוק מג

במרכבת המשנה. מתחלה היו נוהגין שלא היה במרכבת העגלה כי אם סוס אחד ויוסף תקן ב' ופרעה הוסיף עד ג' כשרדף אחר ישראל דכתיב ושלישים על כולו ושלמה בא והוסיף עד ד' ומרכבה במאתים וסוס בחמישים:

ויקראו לפניו אברך. פי' אבן עזרא לשון ברך כלו' כל אחד קורא לפניו אכרע לך ברך:

פסוק מה

צפנת פענ"ח. צ"דיק פ"טפט נ"גד ת"אוה. פ"וטיפר ע"נה נ"פשו ח"נם:

ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע. היאך נשא בת הדיוט. וי"ל לפי שהיה עבד לפוטיפר אמר יוסף בלבו אם לא אעשה רצונו יזלזל בי. אשאנה ויכבדני וי"ל שבת דינה היתה ובקשה להרגה ובא יעקב ונכמרו רחמיו עליה ותלה לה בצוארה קמיע אחד והשליכה תחת הסנה ופוטיפר מצא אותה וגדלה בביתו וכשעבר יוסף על ארץ מצרים יצאו כל הנשים לראות יופיו כדכתיב בנות צעדה עלי שור וכל אחת זורקת לו חפץ או תכשיט וזו לא זרקה אלא קמיע ועיין בה יוסף וידע שהיא מזרע אביו ונשאה:

פסוק מז

לקמצים. כלו' אפילו מלא קומץ הנשאר בגורן היה נוטל החומש:

פסוק נ

בטרם תבא שנת הרעב. אמרו במס' תעניות אסור לשמש מטתו בשני רעבון. וא"ת היאך שמש לוי מטתו שהרי נולדה לו יוכבד בין החומות. ואז היו שני רעבון כדכתיב כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ. ואומר ה"ר יהודה חסיד הני מילי הנביא אשר שמע מפי

הקב"ה שעתיד להיות רעב כגון יוסף שידע הדבר בודאי אבל לוי לא ידע הדבר בודאי ולפיכך שמש מטתו. עוד י"ל דתלוי בפלוגתא דתנאי דפליגי במס' יבמות איכא מ"ד מצות פריה ורביה ב' זכרים ואיכא מ"ד בן ובת. יוסף סבר כמ"ד ב' זכרים. לוי סבר כמ"ד בן ובת ועדיין לא היה לו בת ואמרינן במס' תעניות חשוכי בנים מותרים לשמש כדי לקיים מצות פריה ורביה:

פסוק נב

קרא אפרים. על שם שני אבות אברהם ויצחק שנאמר בהם אפר. באברהם כתיב ואנכי עפר ואפר. יצחק נעשה כאפר על גבי המזבח ולכך נקראו ישראל אפרים דכתיב הבן יקיר לי אפרים:

פסוק נג

ותכלנה. על שם שהבריות כלולות ביופים משום השובע:

ותחלנה. על שם שהבריות חולות משום רעב:

פסוק נה

אשר יאמר לכם תעשו. פ"ה שאמר להם מולו עצמיכם. ומהיכן מצינו שאמר המול ימול ה"א דהמול יתרה דמצי למיכתב מול ימול למה נכתבה ה"א לדרשא והיינו דקאמר בסוף פרשת ויגש ה"א לכם זרע כלומר אם תרצו לקבל ה"א דהמול אתן לכם זרע:

פסוק נו

ויפתח יוסף כל אשר בהם. פי' כל אותם גרנות שהיה בהם בר:

פרק מב

פסוק א

וירא יעקב כי יש שבר במצרים. היינו דכתיב עין רואה ואזן שומעת ה' עשה גם שניהם מה ראה שלמה המלך לומר כן וכי לא עשה הקב"ה כל הגוף כמו העין והאזן. אלא הכי ר"ל כל האיברים עתידין ליתן דין וחשבון חוץ מעין ואוזן ולמה לפי שעין רואה שלא בטובתו וכן האזן שומעת בעל כרחה. מה שאין כן בשאר האיברים. וא"ר סימון וירא יעקב כי יש שבר במצרים נביא גדול היה יעקב אע"פ שהיה זקן ויושב בביתו היה יודע מן השבר ובניו שהיו נכנסים ויוצאים לא היו יודעים. תימא למה לא הודיע יוסף לאביו שהיה במצרים. י"ל שהשביעוהו אחיו כי כן כתיב בפ' ויגש הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו בהתודע יוסף אל אחיו:

למה תתראו. לשון תגר ודומה לו ונתראה פנים שמתגרים זה עם זה על עסקי תבואה שכלה להם מבתיהם. וראיה מפ' הזהב דאמרי' כד מישלם שערי מכדא נפיש ואתי תיגרא

וכן אמרו רבותינו לעולם יהי אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שמתוך התבואה שלום מצוייה שנא' השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך:

פסוק ג

וירדו אחי יוסף עשרה. פי' לבקשו ולפדותו בממון רב אם ימצאוהו. ויש במדרש שהכריז יוסף שלא יהיה עבד נכנס למצרים לקנות בר ושלא יוליך אדם אחד שני חמורים ושלא יכנס לעיר עד שיכתב שמו ושם אביו ושם זקנו ושיהיו מביאים לערב כל הכתובים ליוסף. ואחי יוסף נכנסו בעשר שערי העיר והזכיר כל אחד שמו כמו ראובן בן יעקב בן יצחק. לערב ידע שבאו אחיו שלח אחריהם מנשה לידע היכן הם ראה אותם שהיו מפוזרים בעשרה שוקים. וי"א בשוק של זנות במשכב זכור מצאם כי סבורים שמא ימצאו שם יוסף לפי שהיה יוסף יפה תואר. בא מנשה והביאם. א"ל יוסף מרגלים אתם כי למה לא נכנסתם בשער אחד. א"ל כך צוונו אבא מפני עין הרע. א"ל חי פרעה כי מרגלים אתם כשהיה רוצה לישבע לשקר היה נשבע חי פרעה לפי ששונא חיותו של פרעה. משל לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה עד שהגיעה לביתה והטמינתו במטת בנה ששוכב עליה. אמר לה הרועה גנבת שה מעדרי. ואמרה האשה תהא אוכלת מבשרו של זה אם היא יודע' מן השה שום דבר והרועה סבור שזה בנה שהיא נשבעת בו. כך נשבע בחיי פרעה. א"ל אחיכם שאמרתם מה טיבו. אמרו לו אבינו הזקן יושב ומתאבל עליו. והורדנו כסף לפדותו אם נמצא אותו. א"ל ואם לא יחפוץ האיש שלקחו להשיבו לכם בשום ממון מה תעשו. א"ל לא נזוז ממנו עד שיפדה או נהרוג אותו המחזיק בו. אמר להם הוא אשר דברתי מרגלים אתם. מיד לקח שמעון ואסר אותו לעיניהם. ואיתא במדרש ששלח יוסף לאמר לפרעה שישלח לו ע' גבורים מגבוריו ליקח גנבים שבאו עליו וישלח לו פרעה. כשבאו אצלו רצו לאסור שמעון צעק ונפלו כולם ארצה והיינו דכתיב שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו בא מנשה והכהו בין כתפיו והפילו אמר שמעון לאחיו כסבורים אתם שהכאה זו היתה של מצרי אינה אלא מזרעו של יוסף:

פסוק ו

ויוסף הוא השליט. לפי ששלט ביצרו:

פסוק ח

ויכר יוסף את אחיו. פשט. כשנפלו בידו לא עשה להם רעה וכשנפל בידם רצו להורגו:

פסוק כז

ויפתח האחד את שקו וכו'. פי' זה לוי ולפיכך מצא הכסף יותר מכל אחיו לפי שהנהיג חמור שמעון ולכל אחיו נותן הוא ממספא של אמתחת שמעון להקל המשא מעל חמורו לפי שנוהג חמורו וחמור שמעון:

פסוק לד
ואת הארץ תסחרו. תסובבו סוחרים על שמסובבים אחר פרקמטייא:

פסוק לז
את שני בני תמית. ח"ו שדיבר ראובן שטות גדול כזה אלא כך אמר לאביו אם לא אשיבנו אליך נתחייבתי שימותו בני בשבילך כלומר בעון שאעשה עמך. וי"א תמית לשון עוני ועני חשוב כמת שאמר ראובן לא תתן להם נחלת הארץ אם לא אביאנו אליך והיינו דכתיב יחי ראובן ואל ימות שיהיה נחלת בניו גדולה משאר השבטים. ודוק ותמצא בחלוקת הארץ שעשה יהושע שחלק בני ראובן מרובה משל אחרים:

פסוק לח
וקראהו אסון. ובבית לא יקראהו אסון. א"ר אליעזר בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה:

פרק מג

פסוק יד
ואל שדי. פ"ה מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי. והיכן מצינו שאמר לעולם די כשנטה שחקים היו כשתי פקעיות של שתי ומתגלגלים ונמתחים וכשהגיעו למהלך ת"ק שנה. אמר להם הקב"ה די והיאך משמע משדי שלסוף ת"ק שנה אמר להם די כשתקח אותיות הנעלמות משדי במילואותם יעלו ת"ק. פי' קח משי"ן יו"ד נו"ן. ומן הדל"ת למ"ד תי"ו ומן היו"ד וא"ו דל"ת ויעלה ת"ק כלומר לסוף ת"ק שנה א"ל הקב"ה די:

פסוק יז
ויעש האיש כאשר אמר יוסף. אמרו חכמים זה מנשה. וא"ת היאך קורא אותו איש הלא לא היה בן ט' שנים לכל היותר שהרי יוסף היה בן ל' שנה בעמדו לפני פרעה ובן ט"ל כשבא יעקב למצרים ז' שנים של שובע וב' של רעב כדכתיב כי זה שנתים הרעב. ורש"י פי' במסכת אבות בן י"ג שנים למצות וילפינן משמעון ולוי כשבאו על שכם לא היו כי אם בן י"ג שנה כשתחשוב שנותם וכתיב בהם איש חרבו על ירכו וצ"ע:

פסוק יח
ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורנו. אמרו כיון שאף חמורנו הם מביאים אין זה כי אם עלילה:

פסוק כ
ירד ירדנו. פשט. כן הוא רגילים אנחנו לפרנס אחרים ועתה אנחנו צריכים שאחרים יפרנסו אותנו:

פסוק כז
אביכם הזקן. אביכם זה יעקב הזקן זה יצחק והם השיבו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי. אבל יצחק מת ולא רצה להשיבו בפירוש שמת דאין משיבין על הקלקלה כדאמרי' בפסחים גבי אייבו קיים אימא קיימת:
כי תועבה הוא למצרים לאכול את העברים. ששונאים אותם. ורש"י פירש דתועבה להם לאכול בשר:

פסוק לג
הבכור כבכורתו. מצא הר"מ בספר מדוייק כבכורתו נקוד:
ויתמהו האנשים. על כרחך לא קאי האי תמיהה להושיבו לפניו הבכור כבכורתו דהא לא כתיב ויושיבם אלא וישבו מעצמם אלא מה היתה התימא ממה דכתיב וישימו לו לבדו אמרו מה טיבו של זה אינו לא עברי ולא מצרי כיון שהוא אוכל לבדו:

פסוק לד
חמש ידות. וא"ת והלא גנאי הוא לו דנראה כגרגרן ורעב. וי"ל דהכי פי' ותרב משאת בנימין ממשאת כולם חמש ידות שהם העשרה ידות שהרי עשרה היו וכל אחד אוכל עם בן זוגו. והלא הרבה משאת בנימין יותר מכולם מעט:

פרק מד

פסוק ד
הם יצאו את העיר לא הרחיקו. אמר יוסף אם ירחיקו מן העיר אין כל בריה יכולה לעמוד בפניהם. קום רדוף אחריהם כל זמן שאימת העיר עליהם:

פסוק ה
הלא זה אשר ישתה אדוני בו. כלומר היאך עלה בדעתיכם לגונבו הלא ידעתם שאדוני שותה בו וחביב הוא לו והיה לכם לחוש כי מיד שלא ימצאנו הוא נחש ינחש עליו מי גנבו כי יודע לנחש וכבר נחש עליכם:

פסוק י
ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא. פ"ה מן הדין הוא להיות כאשר אמרתם שאותו שגנבו חייב מיתה אלא אעשה יותר מדאי ולפנים משורת הדין שיהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים. אך קשה דלשון כדבריכם לא משמע כן. לכך נראה לפרש הכי. גם עתה כדבריכם כן הוא כאשר גזרתם על עצמיכם להיות עבדים כך היה דינו ממי שימצא בידו הגביע. עוד ארויח לכם שיהיו כל האחרים נקיים. וי"מ דקאי לעיל שאמרו הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותנו וכו' והוא ענה להם כדבריכם אשר אתם אומרים שאתם נאמנים כן הוא. אבל

אחיכם הקטון שלא ראיתם אמונתו גנבו או שמעון שלא הלך עמכם. לכן אשר ימצא הגביע בידו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים כי לא ידעתם בו:

פסוק יג

ויקרעו שמלותם. אמר הקב"ה אתם גרמתם קריעת חנם לאביכם אני אגרום לכם קריעת חנם. ולבסוף מנשה שגרם קריעה זו ילקה שיקרע חצי שבטו שלא יהיה לו חלק בא"י כי אם בעבר הירדן. ויש במדרש דבאותה שעה הכו השבטים את בנימין אחיהם בין כתפיו הכאה גדולה אמרו לו גנב בן גנבית אמך גנבה התרפים. ולפי שהכוהו אחיו בין כתפיו זכה שנעשה אושפיזכין לשכינה שנבנה בית המקדש בחלקו כדכתיב ובין כתיפיו שכן:

פסוק טו

כי נחש ינחש איש אשר כמוני. כלומר אדם חשוב כמוני אין הדין שיהא חסר לדעת חכמת נחשים כדי לברר כל ספיקא ולדעת כל גניבה שיגנב לו מי הוא הגונב ואיפה היא ומאד הסכלתם עשה כשלא חסתם לזה הדבר ולא נמנעתם מלגונבו:

פסוק יח

ויגש אליו יהודה. ירושלמי וקריב לותיה יהודה תקיף ומתגבר כאריה ואמר בבעו רבוני הא בזמנא קדמייתא כד אתינא את אמרת לן מן קדם ה' אנא דחיל והאידנא את אמרת לן מן קדם פרעה רשיעא אנא דחיל לא אדכר לך ולא אשתמודע דעבדו תרי אחי שמעון ולוי בקרתא דחמור אבוהי דשכם כד עלו בגווה וקטלו כל דכורא בדיל דינה אחתין דליתא במנין דשבטייא ודלית לה חלק בפלוגת ארעא ואנא בחילי תקיף מתרויהון חי ה' אם אשלף חרבי לא אותיבנה לתייקא עד דאיקטול כל מיצראי בך אנא מתחיל ובפרעה רבך אנא מסיים:

ואל יחר אפך בעבדך. מכאן שרצה לדבר קשות. ויש במדרש יהודה שאל לאחיו כמה שווקים יש במצרים אמרו לו י"ב. א"ל אקח הג' וכל אחד מכם יקח אחד. ועוד אמר שיוציא מפיו אש לשרפו. א"ל יוסף אש של תמר יכסנו. ויש במדרש כשבקש יהודה לכעוס חגרו אחיו כלי מלחמתם להראות גבורתם למצרים כדי שייראו מהם ובעטו בארץ ועשו אותה תלמים. יהודה אמר ארים קולי ואובישׁ כל נהרי מצרים. ראובן אמר ארים שתי זרועותי ואוציא נשימת אזניהם. שמעון אמר אשימנה כשכם. לוי אמר אחריבנה כסדום. גד אמר אחריב כל בניינם. כיון שראה יוסף שכעס יהודה כי היו שתי שערות עומדות על לבו וכשכועס בוקעות דרך בגדיו והורג כל שמגיע בהם. התחיל כמו כן יוסף להראות כחו. והיה שם אבן אחת של שיש ובעט בה ועשה אותה גל של צבורים. כיון שראה יהודה כך אמר ודאי הוא גבור כמוני נתן ידו לשלוף חרבו להרוג יוסף ולא יכול אמר ודאי זה האיש ירא שמים מיד התחיל לדבר רכות ואמר בי אדני מי שלוקח עבד

מן השוק ומוצאו גנב מחזירו ומוציאו מביתו וזה נמצא גנב ואתה מבקשו לעבדך אין זה כי אם עלילת דברים:

פסוק כ

ואחיו מת. א"ל יוסף ראית אותו מת אמר לו הן עמדת על קברו א"ל הן. השלכת עפר על עיניו. א"ל לא. א"ל יוסף למה אתם מדברים דברים של כחשים. מנחש אני בגביע שהוא גדול מכם. והיו ראובן ושמעון ולוי שותקים אמר יהודה אין אחד מכם חושש חוץ ממני מפני שערבתי לנער אמר יוסף אשאל לו מי נתן לו עצה לגנוב הגביע. שמא נתתם לו עצה התחיל בנימין ואמר שלא נתנו לו עצה אלא נטלו שלא מדעתם. א"ל יוסף השבע לי. א"ל בפרישותו של יוסף אחי לא גנבתיו ולא פשעתי בו כמו שלא פשעתי ביריית חצים שנשתלחו לאחי ולא בפשיטת כתנתו שהפשיטוהו ולא בהשלכה שהשליכו אותו הבורה ולא בהטבלה שהטבילו כתנתו בדם. א"ל ומי יודע שאתה נשבע באחיך באמת. א"ל בשמותם של בני תבין ותדע שהייתי מחבבו שקראתי להם שמות על מה שאירע לו. א"ל ומה שמותם א"ל בלע בכר אשבל גרא ונעמן אחי וראש מופים וחופים וארד. וכולם נקראים על מקראות יוסף. בלע שנבלע בין האומות. בכר שהיה בכור. אשבל שנשבה בין הגוים. גרא שגר בין האומות. נעמן שהיה נעים. אחי שהיה אחי. וראש שהיה ראש וגדול ממני. מפים שהיה יפה. חופים לא ראיתי חופתו ולא ראה חופתי. וארד שירד בין האומות. אמר להם אחיכם שאתם אומרים מכרתם אותו לי וקניתיו וארהו לכם אם תרצו. והיה קורא אותו יוסף בן יעקב והיו מסתכלים בד' דפנות הבית. אמר להם הרי הוא בפניכם והיו מבוהלים מאד. אמר להם אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרים. ויבקשו להרגו כי נתביישו מפניו ויראו ממנו והקב"ה פזרם בד' רוחות הבית התחיל יוסף לדבר עמם לשון הקדש בלשון רכה גשו נא אלי ויגשו:

פסוק כא

ואשימה עיני עליו. פ"ה וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עליו. תימא שלא מצינו שא"ל יוסף לשום עיניו עליו. לכך נראה לפרש כך מאחר שאמרת שאורידוהו שלחהו לשלום. ואם לאו אשים אני יהודה עיני עליו שלא תעשה לו רעה וקאי שימת עין ליהודה שיהודה ישים עיניו על בנימין לשמרו:

כי עבדך ערב את הנער. עוד י"ל שמצינו שימת עיניו של יוסף עליו מדכתיב ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דבריכם ולא תמותו. ולא תמותו היא שימת עין כמו שמצינו למה נמות לעיניך והיא גזרה שוה דעין עין:

פסוק כב
ועזב את אביו ומת. פי' ומת אביו כי אהבו מאד כמו שאמר לקמן והורידו עבדיך את שיבת עבדך:

פסוק לא
את שיבת עבדך. עשרה פעמים כתיב עבדיך בפרשה ולכך נענש יוסף על זאת שהיה ראוי להוליד י"ב שבטים כאביו שנאמר ואלה תולדות יעקב יוסף ולא היה לו י"ב שבטים אלא שנים. ואע"פ שבנימין הולידם נקראו על שמו כדפי' לעיל. וי"מ משכבת זרע שיצא מבין אצבעותיו כשתבעתו אשת פוטיפר גרם לו שלא יוליד אלא שני בנים והעשרה יצאו מבנימין אחיו:

פסוק לב
כי עבדך ערב את הנער. פי' וא"ת למה אני מדבר יותר מאחי כי אני ערבתיו:

פרק מה

פסוק א
הוציאו כל איש מעלי. כי לא רצה לגלות הדבר רק לאחיו כי השביעוהו שלא לגלות:

פסוק ג
ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. מאמינים הם ואינם מאמינים לפי שקורא עצמו יוסף היו מאמינים קצת אבל היו תמהים דאתמול נמכר לעבד ועתה מושל בכל ארץ מצרים:

פסוק ד
גשו נא אלי ויגשו. מדרש. לפי שאמר הוציאו כל איש מעלי היו מצרים מטים אזניהם לשמוע ותמהים מאד. וכשאמר יוסף העוד אבי חי לא הקפיד אם הם שומעין אבל כשרצה לומר אשר מכרתם אותי לא רצה שישמעו לפי שנשבע להם כשמכרוהו שלא יגלה ולכן אמר גשו נא אלי:

פסוק יב
כי פי המדבר אליכם. כלומר אלו הייתי שולח לכם ע"י שליח לא היה לכם להאמין כל כך כי יכולתם לומר שלוחי הוסיף על מה שצויתיו עכשיו שאני מדבר אליכם פה אל פה אינו יכול לכחש כי פי המדבר אליכם:
למען עשה. כתיב בה"א ולמה לפי שאמר להם יוסף לא ממני היה הדבר אלא הקב"ה עשה להחיות עם רב. רדה אלי אל תעמוד. אבל יעקב אמר רד"ו שמה שהרי עבר שנה כבר ולא היו כי אם רד"ה במצרים:

פסוק יט
קחו לכם מארץ מצרים עגלות. פי' עגלות לצורך טפיכם ולנשיכם. אבל אביכם תשאו על כתפיכם והפסוק מוכיח כן דכתיב וישאו בני ישראל אל יעקב וכו' בעגלות אשר שלח וכו':

פסוק כ
ועינכם אל תחוס על כליכם. הזהירן על זה לפי שיודע שאביו קפדן על כליו כמ"ש רבותינו ויותר יעקב לבדו על פכים קטנים:

פסוק כב
חליפות שמלות. מה חידוש הוא ליוסף שהיה מלך ליתן חליפות שמלות. אלא לא נתן להם אלא כדי לכבדם לפי שבתחלה קראם מרגלים:
ולבנימין נתן שלש מאות כסף. רמז לו מבית המקדש שיהיה החצי בחלקו. ומצינו גבי דוד במלכים שקנה מקום בהמ"ק בשש מאות כסף דהיינו חציו בשלש מאות כסף:
וחמש חליפות שמלות. רמז לו שעתיד מרדכי לצאת ממנו שיצא בה' לבושי מלכות. תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן:

פסוק כד
אל תרגזו בדרך. אל תפחדו מסכנת הדרך דאין שום אדם יכול להזיקכם. שאני מושל בכל ארץ מצרים. וה"פ אל תרגזו בדרך אל תתעסקו בדבר הלכה. וי"מ אל תפסיקו מדבר הלכה כלומר אל תמנעו עצמיכם מללמוד:

פסוק כו
ויגידו לו לאמר. מדרש מהו לאמר לפי שסרח בת אשר יצאה לקראתם ושמעה שהיו מדברים מן יוסף וכי הוא חי רצתה והקדימה והגידה ליעקב ואמר לה כן תחיי ומברכתו של צדיק עדיין היא חיה והיינו דאיתא בסדר עולם סרח בת אשר חיה לעולם:

פסוק כז
וידברו אליו את כל דברי יוסף. פ"ה סימן מסר להם שכשפירש ממנו היה עוסק בפ' עגלה ערופה. י"א כשפירש יוסף מאביו ושלחו לאחיו היה אביו מלוהו כדכתיב וישלחהו מעמק חברון שהוא לשון לוייה כמו וישלחו דגבי אברהם דמתרגמינן ואלויאו יתיה. אמר יוסף לאביו חזור בך. אמר יעקב ליוסף בני שתוק גדולה לוייה שבשבילה נתוספה פרשה אחת בתורה דכתיב ידינו לא שפכה את הדם הזה וכי תעלה על דעתך שב"ד שופכים את הדם. אלא ר"ל שלא פיטרנוהו בלא לוייה ואם לא ליווהו מעלה עליו הכתוב כאלו שופך דם והיינו הסימן אשר שלח יוסף ליעקב מפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בה בפרידתו ממנו. וי"מ שעוסק בהלכה דעגלה המושכת בקרון. וקשה להני תרי לישני לפרש עגלות לשון עגלה. לכך נראה לפרש שעוסק בפ' עגלת המשכן דכתיב שש עגלות צב:

וירא את העגלות אשר שלח יוסף וכו' ותחי רוח יעקב אביהם. כשראה את העגלות אז חיתה רוחו והאמין לפי שצוה יוסף קודם לכן שלא להוציא תבואה ממצרים בעגלות ועכשיו אמר פרעה ליוסף כדכתיב ואתה צוית זאת עשו וכו' קחו לכם מארץ מצרים עגלות מה שאין אחרים רשאין להוציא אמר יעקב בודאי מפי המלך הוא זה שניתן להם רשות:

ותחי רוח יעקב. ומתרגמינן שרתה עליו רוח הקדש. ומיד ששרתה עליו רוח הקדש כתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה:

פסוק כח

רב עוד יוסף בני חי. פי' אתה אמרת כי יוסף חי ועוד כי הוא מושל בכל ארץ מצרים זהו רב ועוד. עוד אמרו שאמר יעקב לעשו שנקרא רב שנא' ורב יעבוד צעיר. א"ל רב עוד יוסף בני חי אל תשמח לפי שכשראה עשו שמת יוסף שמח לפי שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל ועכשיו א"ל יעקב אל תשמח שעוד יוסף חי:

פרק מו

פסוק ד

אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה. ירדו במצרים נמנה הקב"ה עמם בכבודו ובעצמו שהרי לא תמצא בפרטן רק ס"ט. וכתיב בשבעים נפש וכו' הרי שנמנה הקב"ה עמהם והיו ע' ובעלייתם עלו ס' רבוא חסר אחד. והקב"ה בכבודו ובעצמו נמנה עמהם ויהיו שלמים. ד"א ואנכי אעלך גם עלה. כלומר לא יעלה על לבך שתהיה שם יחיד אלא גדול ומעולה תהיה בעיני האומות:

ויוסף ישית ידו על עיניך. פי' לאחר מיתה כמו שאנחנו עושים למתים שסוגרים להם העיניים.

פסוק כז

הבאים מצרימה ע'. פי' עם יעקב עצמו וראש הענין מוכיח דכתיב אלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב ובניו להודיעך שיעקב ובניו מן המנין נכלל עם בני לאה שאין פרטן כי אם ל"ב והכתוב מנה ל"ג והיינו עם יעקב לפי שהוא מן מנין ראשון וממנו החל למנות סך השבעים. והכי פשטיה דקרא כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרים. אם תרצה לדעת מניינם מנם עם יעקב ותמצאם ע' ולפי מה שפי' לעיל אין צ"ל שיעקב מן המנין כי אם הקב"ה:

כל הנפש לבית יעקב. וגבי עשו הרשע לא היו כי אם ששה וקראם נפשות לשון רבים. י"ל לפי שעובדים אלוהות הרבה. ובני יעקב היו ע' וקראם נפש לשון יחיד שכולם עובדים אל אחד:

פסוק כט
ויעל לקראת ישראל אביו. לכך נאמר ויעל לפי שארץ גושן גבוה מכל ארץ מצרים כי עומדת בגבול ארץ ישראל שגבוה מכל הארצות:
אעלה ואגידה לפרעה. וכי ארץ מצרים עומדת בהר שאמר אעלה. אלא ש"מ שעד עכשיו שהיה מדבר אל אביו לא נהג עצמו בטכסיסי מלכות אלא ירד ממרכבה שלו והיה מדבר עמו ועכשיו נטל רשות לעלות על מרכבתו:

פסוק לד
כי תועבת מצרים כל רועה צאן. כן הפשט כי מאוסים להם כל רועי צאן לפי שאין אוכלין מהם. אכן קשה דהא צאן היו תועבה שלהם והיאך היו מאוסים בעיניהם. וי"ל דה"ק כל רועי צאן דאכלי מן הצאן ומצינו נמי רועה שר"ל מזון כלומר האלהים הרועה אותי דמתרגמינן דזן יתי. עוד י"ל רועה כמו תרועם בשבט ברזל מנהגם של רועים להכות בהמתם במקלות והצאן שלהם לא היו מוסרין אותם לרועים אלא שמים אותם ברפת ובמכלה:

פרק מז

פסוק ב
ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים. פ"ה מן הפחותים. וכן חמש"ה אנשי"ם עולה בגימ' חלש"ים שבה"ם הבי"א חסר חד:

פסוק ח
כמה ימי שני חייך. ולפי שראה בו שער לבן ושהיה לו פרצוף מזקנה שאל לו והוא ענהו ימי שני מגורי ק"ל שנה מעט ורעים היו כלומר מועטים הם שנותי אלא מתוך רב צער שהיה לי בימי קפצה לי זקנה:

פסוק ט
מעט ורעים. מדרש. בשעה שאמר יעקב ימי שני חיי מעט אמר הקב"ה אני מלטתיך מלבן ומעשו והחזרתי לך יוסף ואתה מהרהר על מדותי חייך שיחסרו שנים משנותיך שלא תחיה כל כך שחיה יצחק אביך דהוא חי כמנין תיבות שיש מן ויאמר פרעה עד מגוריהם דהיינו ל"ג תיבות וסכום זה נחסרו שנותיו משנות אביו שאביו חי ק"פ שנים והוא חי קמ"ז שנים:

פסוק כב
כי חק לכהנים. מדרש בשביל שסייעו ליוסף בדינו כי כשרצו להמליך יוסף אמרו המצרים איך נמליך איש ששכב עם אשת אדוניו. א"ל הכומרים ראו איפה בגדו נקרע. אם נקרע מאחוריו בידוע שלא רצה לבא עליה אלא כשברח קרעתו אשת אדוניו כדי

לעכבו ואם נקרע לפניו דעו שרצה לבא עליה והיא לא רצתה. בדקו ומצאו הקריעה מלאחריו כי גברי"אל הפכה והמליכוהו. וי"א כי חק לכהנים לפי שהיו קרובי אשתו ואשתו היתה בת פוטיפרע כהן און. ואותם הכהנים קרובים היו. ולא נהירא לי דהא כתיב כי חק לכהנים מאת פרעה. אלמא דפרעה נתן להם החק כבר:

פסוק כח

ויחי יעקב. פ"ה למה נסתמה פרשה זו לפי שנסתמו עיניהם ולבותם של ישראל כשנפטר יעקב דאז התחיל השעבוד. וקשה שהרי מלך יוסף אחר פטירתו של יעקב. וי"ל דמיד אחר פטירת יעקב התחילו לשעבד ישראל מעט מעט. ועוד דפ"ה שבקש יעקב לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה. וא"ת מהיכן ידעו. וי"ל ממעלות הסולם שראה שעלה שר של עשו הרשע. ד"א ויחי יעקב כמנין ויח"י היו חיי יעקב דהיינו ל"ד שנים. י"ז משנולד יוסף עד שנמכר כדכתיב בן שבע עשרה שנה. וי"ז שהיה אצלו במצרים וכל שאר שניו לא היו חיים כי היו בצער וברעה. ד"א ויחי יעקב בארץ מצרים. וא"ת למה הזכיר מנין חייו אשר חי במצרים לומר לך כנגד י"ז שנה שפרנס יעקב יוסף כשנתגורר עמו. כנגדן פרנסו יוסף בנו י"ז שנה הוא וטיפולו והיינו דכתיב אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה:

פסוק כט

ויקרא לבנו ליוסף. מכאן שמכבדין למי שהשעה משחקת לו:

שים נא ידך תחת ירכי. אין נא אלא לשון בקשה כלומר אל תקפיד על שאני שואל ממך שבועתך תחת ירכי כי הנשבע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה ולא רצה יוסף לשום ידו משום שנאמר ולא יגלה כנף אביו אלא נשבע לו:

ועשית עמדי חסד ואמת. אמת שאתה חייב לקברני שם:

אל נא תקברני. פ"ה משום שעתיד עפר מצרים להיות כנים. וקשה מזה לא היה לו לירא שהרי גבי בנימין אמרי' דלא שלטה בו רמה כל שכן באביו. לכך נראה לפרש שהיה ירא שמא ינצלו מצרים מן עשר מכות בעבורו לפי שישראל נקראו שה פזורה דכתיב שה פזורה ישראל. ומצרים נקראו חמורים דכתיב בשר חמורים בשרם וכתיב פטר חמור תפדה בשה:

פסוק ל

ושכבתי עם אבותי. פי' כששכבתי עם אבותי דהיינו גויעה כמו וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד דר"ל מיתה מדכתיב ויקבר בעיר דוד כששכבתי אז ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם:

אנכי אעשה כדבריך. מדרש כמו שאתה מצווני כן אצוה לאחי בשעת מיתתי להעלותי מכאן כמו שמצינו שאמר לאחיו פקד יפקד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם:

פרק מח

פסוק א

ויאמר ליוסף. אמרו חכמים זה אפרים ואומר הר"מ שאותיות ויאמ"ר כאותיות אפר"ים רק שתחליף וא"ו לפ"ה והיא מתחלפת באתב"ש:

ויאמר ליוסף. מתוך כך משמע שלא היה רגיל יוסף אצל אביו כמו שמצינו ויקרא לבנו ליוסף. וי"ל שהיה ירא פן ישאל לו אביו ענין המכירה והיאך ירד למצרים ויקלל יעקב אחיו ויחריב העולם שהרי בקללתו שקלל רחל אמו כשאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה נתקיימה בה קללתו ומתה אע"פ שקללה שלא מדעת כ"ש אם יקלל מדעת שתתקיים קללתו:

פסוק ב

ויתחזק ישראל וישב על המטה. לא רצה לברכם כשהיה שוכב על המטה שלא יאמרו מתנת שכיב מרע הוא ולא היה מיושב. לפיכך נתחזק וישב על המטה כדי שידעו הכל שמתנותיו מתנת בריא:

פסוק ה

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. אפרי"ם ומנש"ה בגימ' ראוב"ן ושמ"עון יתר חד. וא"ת למאן דאמר נחלקה הארץ לגולגולתם מאי נפקותא איכא י"ל הוי שם אדנות:

פסוק י

ועיני ישראל כבדו מזוקן. כבדו עיניו מראות ברוח הקדש על שנעשה התורה זקנה בימי ירבעם שיצא מאפרים:

ומולדתך אשר הולדת אחריהם. פי' רש"בם בני בנים של יוסף יהיו לך כי בני בנים הרי הם כבנים: ויאמר מי אלה לך. מדרש. מי אלה העתידים לומר זה אלי ואנוהו על הים: וישק להם ויחבק להם. לפי שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה:

פסוק יא

והנה הראה אותי אלהים גם את זרעך. ואני מצטער על שלא אוכל לברכם:

פסוק יב

ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה. עשה תפלה הוא ובניו ונפלו על פניהם שתשרה שכינה על יעקב ומיד שרתה עליו שכינה כי שבטו של יוסף כשנופל על פניו אין הקב"ה מעכב תפלתו אלא שומעו מיד כמו שעשה ליהושע שאמר לו הקב"ה

קום לך למה אתה נופל על פניך. ד"א ויוצא יוסף אותם. לפי שהיו דבקים לו כאשר חבקם ונשקם. ורצה יוסף לסדרם להניח ידו של יעקב עליהם והוצרך להוציאם להרחיקם מעט לשים האחד לידו אחת והאחד לידו אחרת:

פסוק יד

שכל את ידיו כי מנשה הבכור. פי' מתוך מעשה ידיו של יוסף שנתן מנשה משמאלו מימין ישראל שכל יעקב את ידיו:

כי מנשה הבכור. פי' יעקב ידע שיוסף ישים מנשה שהוא בכור לצד ימינו ולפיכך שכל את ידיו:

פסוק טז

ויקרא בהם שמי. כשאר השבטים שנקראו בני יעקב כלומר יהיו נקראים שבטים:

פסוק יז

וירע בעיניו. אמר יוסף אבי מחזיקני כשוטה שסבור בדעתו שלא סדרתים כהוגן אלא לקחתי מנשה בימיני והוא שמאל אבי ולכך שכל את ידיו:

פסוק יח

ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי. כלומר לא כאשר אתה מחשב כי כהוגן סדרתים. כי זה הבכור שים ימינך על ראשו:

ויאמר לו. ידעתי בני ידעתי. שעשית כהוגן. וי"מ שכל את ידיו כי מנשה הבכור כלומר אע"פ שמנשה בכור היה והוא כמו לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו כלומר אף כי מרדנו בו:

פסוק כ

בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. והיינו שאמר הנביא תן חלק לשבעה וגם לשמנה כך אמר רבש"ע תן להם לישראל כברכה שברכם יעקב אביהם לתת להם חלק כמו לאפרים ומנשה שכתוב ביום השביעי נשיא לבני אפרים וביום השמיני נשיא לבני מנשה:

פסוק כב

ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. וקשה להר"מ והלא מטיל שנאה ביניהם. ובשביל שני סלעים מילת שהוסיף יעקב יותר לאחיו נתגלגל הדבר וירדו אבותינו במצרים. גם זה תימא על יוסף שנתן לבנימין שלש מאות כסף וחמש חליפות שמלות ולכולן לא נתן רק חליפות שמלות. וי"ל לא נתקנאו אלא בשביל שנתן יעקב ליוסף יותר מלשאר בניו בעודו הדיוט וקטן כמוהם. דנראה בעיניהם שהיה לו לכבדם יותר מפני שהיו גדולים ממנו אבל עתה שהיה מלך אמרו בלבם הדין עמו שחולק לו כבוד. וגם ראו שנתקיימו החלומות ונצטרכו לו. ויוסף שכבד בנימין יותר מכולם לא נתקנאו בדבר כי אמרו שהוא

בן אמו. אך קשה שהרי הרבה משאת בנימין ממשאות כולם חמש ידות ועדיין לא ידעו שזה יוסף וא"כ מטיל שנאה ביניהם בסעודה. וי"ל דמאותה שעה היה בלבו של יוסף לגלות עצמו אל אחיו וכיון שידעו הדבר הלכה הקנאה. עוד י"ל לפי שאמר להם להביאו שם יש לו לחננו יותר מן האחרים:

שכם אחד על אחיך. מדרש. שכם ממש כדכתיב ואת עצמות יוסף וכו' קברו בשכם. משל לגנבים שגנבו חבית מלא יין ומצאם בעל הבית. אמר להם בחסדיכם אחר שתשתו היין החזירו לי החבית למקומו. כך יוסף בשכם גנבוהו ובשכם החזירו העצמות:

בחרבי ובקשתי. לאחר שהרגו שמעון ולוי אנשי שכם נתקבצו כל סביבותיו להרגם. בא יעקב וחגר חרבו וקשתו ועמו כל השבטים. ונפתלי נשא את יהודה על כתפיו והרגו כל אויביהם. שאל יעקב לבניו לאחר מלחמתם מי עשה יותר במלחמה אני או אתם אמרו לו אבינו אתה זקן ומה יכולת לעשות. א"ל עתה תראו למי הכח. הוליכם יעקב אצל שער אחד ונעל אותה דחפו כולם לנגדו ולא יכלו לפותחה. מיד הודו לו שעל ידו נעשתה המלחמה והיינו הא דכתיב בחרבי ובקשתי:

פרק מט

פסוק א

באחרית הימים. בסוף שנה של גלות מצרים מדבר. וה"א דהימים מכריחנו לפרשו. דאי לא כתיב ה"א הוה מפרשי' באחרית הימים בסוף ימי עולם. ד"א בקש יעקב לגלות את קץ העולם ונסתלקה ממנו שכינה. אמר אין ראויין אלו לגלות להם את הקץ שמא חס ושלום שום חטא שיש בהם גורם דבר זה ותמה מאד וחשב ובדק ולא מצא בכל אותיות שמותם לא חי"ת ולא טי"ת עתה נבהל יותר מבראשונה. חקר עוד ולא מצא באותיות שמותם לא קו"ף ולא צא"די אמר עתה בינותי כי אינם ראויים לגלות להם את הקץ כי אין בהם אותיות של קץ ראה יעקב דבר זה ודיבר בדברים אחרים. ואמר ראובן בכורי אתה. פי' ראוי אתה ליטול פי שנים כבכור לכהונה שכהונה בבכורות. ומלכות שאתה בכור כדכתיב ואת המלוכה נתן ליורם בכורו כי הוא הבכור. ולא זכית ונתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה וזהו שכתוב בראובן ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף ומי גרם לך זה לפי שפחזת כמים כקיתון הנשפך ולא נותרת כלום. רק המנין שמתחיל בכל מקום מנין בני יעקב מראובן ולכך אמר כמים שהוא דבר לח ונשאר קצת ולא כדבר יבש שלא נשאר כלום. אז חללת יצועי עלה. יצועי אשר נתעלה יותר ממטת אבותי שהרי לא היה בו פיסול אותו חללת. ד"א חללת אותו שהיה על יצועי

דהיינו אביך זה והיינו הפי' של משכבי אביך. ד"א ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז. כלומר ראוי להיות לך יתר השאת ויתר עז זה מלכות וכל זה ראוי לך:

פסוק ד

פחז כמים אל תותר. נתינת טעם לדבריו לפיכך נאה לך כי מיהרת כמים. כי כשבקש משה מי יעבור לנו אל עבר הים ויקחה לנו וכתיב אם יעברו בני גד ובני ראובן אתכם את הירדן וכו' נחנו נעבור חלוצים לפיכך אל תותר לכך תזכה כשתעבור במלחמה לא ישאר לך אפילו אחד כדכתיב יחי ראובן ואל ימות כלומר יהי חזק ובריא במלחמה ואל יהרג: ויהי מתיו מספר. שיחזרו ממלחמה כמניינם שעלו כי כן דרך למנות ראשי מלחמה כשיוצאים במלחמה:

כי עלית משכבי אביך. פי' לכן אתה ראוי לכל הברכות האלה כי עלית משכבי אביך לשון עילוי כלומר עשית מעולה וחשוב משכבי אביך. ארץ ישראל שנקראת משכבי אביך שנאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה. כלומר כשהתנדבת לצאת ולעבור את הירדן ולהלחם עם גד אחיך בראשונה אז הראית לכל שארץ ישראל חשובה:

אז חללת יצועי עלה. כלומר באותו זמן תהרוג הכנעני שכובש את הארץ מבני שם כדכתיב והכנעני אז בארץ וחללת כמו חולל לשון הורג. וכן מוכיח לסוף שבירך ראובן וכן כולם כדכתיב וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם. ואל תתמה על הלשון אם מדבר לשון עבר כי כן מצינו הרבה נבואות אשר דברתי ועשיתי וכתיב עשיתים ולא עזבתים:

פסוק ה

שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם. כלומר בני אדם מכירים אותם ומתוך שהם כעסנים.

פסוק ז

ארור אפם כי עז. פי' ארור לשון מיעוט כלומר ימעטו מכעסם כי עז ועברתם כי קשתה: אחלקם. שייך גבי אף כדכתיב יחלק נתיב באפו. ואפיצם גבי עברה כמו ואפיצם בישראל בחמתי:

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך. להיות מלך עליהם כמו שמצינו בדוד מלך וכן יהו"דה עולה ל' כנגד ל' מעלות שבמלך כדתנן והמלכות בשלשים מעלות:

ידך בערף איביך. מדרש. שהרגו יהודה לעשו הרשע כשבקש להרוג את אחיו ויהודה בא והרגו. ולפי שקלסתר פניו דומים קצת ליעקב לא רצה יהודה להרגו דרך פניו משום כבוד יעקב אביו והכי איתא במדרש בחנוכה שגזרו גזרות על שבט יהודה לבד לפי

שקבלה היא בידם שהרג עשו ודלא כאותו מדרש דאמר דחושים בן דן הרגו כדמפורש בחלק בשעה שערער על המערה:

פסוק ט

מטרף בני עלית. ע"י טרף בני נתעלה דהיינו דוד שהיה משבט יהודה שעל ידי הנס שעשה לו הקב"ה מן הארי ומן הדוב שטורפים הבהמות כדכתיב גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך סמך להלחם עם גלית הפלשתי ונצחו ועל זה נתעלה:

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה. מדרש. לא יפרח כמו סורי הגפן שהוא כמו לולבי הגפן:

עד כי יבא שילה. עד שיחרב משכן שילה יבא לשון חרבן כמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום ואין לך חרבן גדול מיום המיתה וכן ובא השמש וטהר. לא יבא עוד שמשך. ופתרונו לא יפרח ולא יציץ מלך ביהודה עד כי יטוש משכן שילה. וכן הוא אומר ויטוש משכן שילה וכו' וסמיך ליה ויבחר בדוד עבדו. ד"א לא יסור שבט כלומר לא יסור מלכות מבית דוד ליתנה לאחר כמו שסר מן שאול עד כי יבא שילה זה מלך המשיח וכ"ש לאחר ביאת מלך המשיח שהרי משיח בן דוד הוא נמצא שלא יסור לעולם:

פסוק יד

יששכר חמור גרם. חמור גרם ליששכר. כי כאשר בא יעקב מן השדה שמעה לאה חמורו נוער יצאה לקראתו והביאתו לאהלה ונתעברה באותה לילה מיששכר:

פסוק טז

דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל. וא"ת פשיטא הלא בן יעקב הוא כשאר אחיו. וי"ל דה"ק אל תאמר מפני שהוא בן השפחה לא יהיה לו שררה כשאר אחיו לפיכך אמר הכתוב שידין כשאר אחיו:

פסוק יח

לישועתך קויתי ה'. כיון שראה גבורתו של שמשון הגבור. אמר אע"פ שזה גבור ונוצח אין נאה ונכון להתהלל מגבורתו וכן מצינו בשעה שנתהלל שמשון ואמר בלחי החמור חמור חמורתים. מיד ויצמא עד מאד עד שאמר ה' אתה נתת לעבדך את התשועה וכו'. היינו הא דכתיב יהי דן וכו' ואפילו הכי הגבורה והכח ביד הקב"ה והנצח דכתיב לישועתך קויתי ה':

פסוק יט

גד גדוד יגודנו. וא"ת מאחר שהיה לו כל כך חיילות ממה יפרנס אותם הלא יהיה צריך לעושר גדול משום הכי כתיב אחריו מאשר שמנה לחמו. במ"ס כלומר יותר מאשר יהא שמנה לחמו של גד ויוכל להספיק חיילותיו. וא"ת ואשר גופיה מנ"ל דהוא עשיר. לכך הוצרך לומר והוא יתן מעדני מלך. שכל מעדני מלך יתן על שלחן שלו. ועוד מצינו שפעם

אחת נצטרכו לשמן זית אנשי לודקיא בא לודקי אחד ונטל ששים רבוא דינרים והלך בארץ ישראל לקנות שמן זית כשבא לשם אמר מי ימכור לי שמן זית בס' רבוא דינרים אמרו לו לך ותמצא יהודי א' שיש לו שמן זית למכור יותר ויותר. הלך לשם ומצאו שהיה עובד אדמה תחת זיתיו כפועל עני. תמה אותו גוי ואמר זהו אותו שאמרו עליו שיכול למכור שמן בהון רב א"ל היהודי יש לי שמן למכור הלך היהודי לביתו והגוי עמו מצא שעבדיו רוחצין רגליהם בכלי זהב בשמן זית לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו. קנה אותו גוי ממנו שמן בס' רבוא דינרים שהיו בידו וגם מכר לו עוד שמן במאה רבוא דינרים בהקפה עד שילך הגוי בביתו. אמרו עליו שלא הניח סוס ופרד שלא שכר להביא השמן אשר קנה. כשבא הגוי לביתו התחילו אנשי מקומו לשבחו. אמר להם אל תשבחו אותי שאני מחוייב לאיש שמכר לי השמן ק' רבוא דינרים ועל שניהם נאמר יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב:

פסוק כא

נפתלי אילה שלוחה. פי' א"י קלה לבשל פירותיה כאילה זו שניצודה ובורחת מתחת המצודה ומשולחת שאז רצה ביותר:

הנותן אמרי שפר. לקונו שהצילו מן המצודה. ועתה הוא קוראה בלשון זכר ושמא גם הוא מדומה גם לאיל והוא כפל מילה. ד"א הנותן אמרי שפר קאי לנפתלי שמשבח קונו על חלקו. ד"א נפתלי אילה שלוחה כלומר ארץ נפתלי דומה לאילה שלוחה שנשחטה והופשט עורה שאינה מחזקת העור את בשרה. ולשון שלוחה פשוטה לפי תרגומו של אנקלוס. כך ארץ נפתלי אינה מחזקת פירותיה מרוב פירות שיש בה:

פסוק כב

בן פרת יוסף. פי' יוסף פרה ורבה כעץ שתול על מים:

בנות צעדה עלי שור. בנות כמו חשבון ובנותיה פי' כל כך מגדלת פירות ותבואה עד שצעדה התבואה על הבנות שם לגדל פירותיה:

עלי שור. עד קצה החומה מגדל פירותיה כלומר אין מקום פנוי בה שלא יגדל פירות:

פסוק כה

ברכות שדים ורחם. שיהיה להם חלב הרבה בשדיהן להניק בניהם. ד"א כתרגומו וכן פ"ה:

פסוק כז

בנימין זאב יטרף. סוד ה' ליריאיו ובריתו להודיעם כל מה שהצדיקים עושים ברוח הקדש עושים. יעקב ברך יהודה באריה לזווגו כנגד אריה שנאמר קדמייתא כאריה חנניה מישאל ועזריה שהיו מזרעו נזדווגו להן. ויוסף כנגד מלכות הרשעה שנא' והיה בית יעקב

אש ובית יוסף להבה וכו' א"ר יעקב בר נחמני מסורת של אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. ומשה הוא זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון. בני חשמונאי שהיו משבט לוי זהו משבט שלישי. ומלכות יון שלשיה. לוי יש בו שלש אותיות וכן יון יש בו שלש אותיות זה מקריב פרים וזה כותב על קרן השור אין להם חלק באלהי ישראל. אלו מרובים ואלו מועטים. ובנימין נזדווג כנגד מלכות מדי דכתיב במלכות מדי וארו חיווא רביעאה דמייא לדוב ונמשל לזאב ומרדכי שהוא משבט בנימין פורע ממנה ושבט בנימין נמשל לזאב דמה זאב חוטף אף שבט בנימין חוטפין דכתיב וחטפתם איש אשתו:

פסוק כח

וזאת אשר דבר להם אביהם. אמר משה רבינו מזקנים אתבונן. יצחק כשבירך יעקב ברכו באל שדי ובמה חתם ויקרא יצחק אל יעקב. ואף יעקב במה שפסק אביו שם התחיל שנא' ויקרא יעקב וחתם בזאת אשר דבר להם אביהם. ואף משה כשבירך ישראל פתח בזאת הברכה וחתם באשריך ישראל. ואף דוד משם למד ופתח באשרי האיש:

פסוק ל

במערה אשר בשדה המכפלה. פי' קברו אותי במערה. וכי תימא הרבה שדות היו לו לאברהם. בשדה המכפלה. וכי תימא שמא ימחו בידכם. אשר קנה אברהם. וכי תימא לא קנאה מאדם שיש בו כח למכרה. מאת עפרון שהיה נשיא. וכי תימא שמא לזרוע זרעים מכרה ולא לעשות שם קבר. אשר קנה אברהם את השדה לאחוזת קבר. וכי תימא אותה קניה לא היתה חזקה כי לא הוחזקו בה. שמה קברו את אברהם. וכי תימא לפי שמכרה עפרון שהיה נשיא לא היה כח לעם הארץ למחות ושמא ימחו עכשיו בידכם. ת"ל מאת בני חת:

פסוק לג

ויאסוף רגליו אל המטה. כי הוציאם חוץ ממטתו כשבירך בני יוסף כדכתיב וישב על המטה. ואחר שסיים לברכם הכניסם במטתו. ויגוע אבל מיתה לא נאמרה בו לכך אמרו רבותינו יעקב אבינו לא מת. וכאשר באו לקברו בא עשו והיה מערער על המערה ומיחה לקבור יעקב. בא חושים ושאל מה זה שאין זקננו נקבר אמרו לו עשו מערער על המערה ומיחה לקבור יעקב. נטל חושים ברחת והכהו ויצאו עיניו ונפלו על הארון ושמח יעקב והיינו דכתיב ישמח צדיק כי חזה נקם וכו':

פרק נ

פסוק יג

וישאו אותו בניו. פ"ה בניו ולא בני בניו לפי שצוה יעקב שלא ישאוהו לא מצרים ולא כנענים. וקשה למ"ד תאומות נולדו עמהם. א"כ לא היו בני בניו מן הכנעניות. ואפילו

למ"ד לא נולדו תאומות מ"מ בני שמעון שנולדו מדינה למה לא נשאו המטה. וי"ל שלא להטיל קנאה ביניהם. ומ"מ קשה היאך נשאו השבטים כנעניות להם לנשים הלא אברהם הזהיר עליהן ואזלי אינהו ונסבי. י"ל בת איש כנעני בת גבר תגרא:

פסוק יד

הוא וכל העולים אתו. וכאשר יצאו ממצרים יצאו המצרים וקדמו לאחיו של יוסף. והטעם כי לאחר שראו המצרים הכבוד שעשו המלכים לארונו של יעקב חלקו המצרים כבוד לבניו והולכים לפניהם. עוד י"ל דמשום הכי שמו אותם לפניהם שמא היו יראים שיחזרו לארץ כנען:

פסוק טו

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. וכי מה בא זה ללמדנו. אלא כשחזרו יוסף ואחיו מקבורת אביהם ראה יוסף הבור שהושלך בו ובירך ברוך ה' שעשה לי נסים במקום הזה. אמרו אחיו מאחר שמזכיר בדבר זה עדיין לא יצאה שנאתו מלבו. אמרו לו ישטמנו יוסף שמא השנאה טמונה בלבו. ועל כן מעיד הקרא. ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. שכל זמן שאביהם קיים לא רצה לשנאם והיה מכבדם ולא הזכיר להם הרע שעשו לו משום כבוד אביו:

לו ישטמנו יוסף. הלואי שישטמנו בלבו. ובלבד שלא ישיב לנו כל הרעה שגמלנו אותו: אנא שא נא ועתה שא נא. שנו ושלשו לבקש מחילה. ומכאן אמרו רבותינו שצריך לבקש אדם מחילה מחבירו ג' פעמים:

פסוק כא

וידבר על לבם. פ"ה שנשאו ק"ו בעצמו ומה עשר נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו'. וא"ת היאך יכול נר לכבות חברתה. ונראה שר"ל לפי' רש"י ומה עשן עשר נרות לא יכלו לכבות נר אחד שהעשן דרכו לכבות נר אחד וכו':

פסוק כג

ויראו יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר וכו'. וא"ת מה ענין כאן מיוחסין. י"ל לפי שהיה לבו של יוסף במחשבה רעה על שלא שם אביו ימינו על ראש מנשה צריך להעיד על אפרים שגדל יותר ממנשה בחיי יוסף לקיים מ"ש יעקב ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו והוא העדות שכתוב גבי אפרים בני שלשים. פי' בנים מבנים של אפרים. ולמנשה לא ראה כי אם שניים:

פסוק כד

ואלהים פקד יפקד. כלו' כמנין פקו"ד יחסר הבורא ממנין שני גלותכם. נתנבא עליהם שלא יהיו במצרים רק רד"ו שנים נמצא שדילג ממנין ארבע מאות מנין פקו"ד ולשון

יפקוד כמו ולא נפקד ממנו איש. וקשה דבספרים כתיב פקד חסר וא"ו. וי"ל שמא יש אם למקרא וקרינן פקד (בחולם) ולא פקד (בקמץ):

שמות

פרק א

פסוק א

הבאים מצרימה. והלא כבר באו. והבאים משמע באים מיד. אלא הראו עצמם כאלו באו מיד ליתן שעבוד עליהם:

פסוק ב

ראובן שמעון וכו'. למה הוצרך למנותם משל למלך שהיו לו מרגליות נפלו בעפר מצאם ומנאם כך הם נפלו ליד המצרים המשולים לעפר כדכתיב כל הגוים כאין נגדו ולפיכך מנאם לומר לך אע"פ שנפלו ביד רשעים לא ירדו ממעלתם:

ראובן שמעון וכו'. הוא מונה כל בני לאה ראשונים ואח"ך כל בני רחל לבד יוסף שהניח עד לבסוף לפי שרצה להאריך בו. א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי אין שמותם של שבטים כסדר בשום מקום אלא מקדים זה בפני זה. ולמה כדי שלא יאמרו בני הגבירות לבני השפחות נחנו חשובים מכם לכך מקדים לפעמים זה לפני זה ומאחר לזה:

פסוק ה

יוצאי ירך יעקב. יעקב יש בו ד' אותיות כנגד ארבעה עטרות להקב"ה יו"ד כנגד עשרת הדברות. ע' כנגד ע' סנהדרין. ק' כנגד ק' ברכות. ב' כנגד שני לוחות:

ויוסף היה במצרים. פי' עם יוסף שהיה במצרים ע' היו ואז לא יצטרך למנות יוכבד שנולדה בין החומות בכלל השבעים. ולכך מנאם עכשיו אע"פ שמנאם בחייהם לפי שרצה לומר וירבו ויעצמו. ובא להודיעך כי לא היו כי אם ע' נפש לבד ויעצמו עד שש מאות אלף רגלי:

פסוק ו

וימת יוסף וכל אחיו. יוסף מת תחלה ולמה לפי שנהג עצמו ברבנות ואוי למלכות שקוברת בעליה:

פסוק ז

ובני ישראל פרו וישרצו. א"ר אחא מלמד שיולדות ששה בכרס אחד. ונפקא מדכתיב ששה לישני פריה ורביה. פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד מן מנין הששה. ד"א פ"רו וישר"צו עולה בגימ' שש"ה בכר"ס אח"ד חסר אחת וב' תיבות דמאד מאד ממלאות החשבון. ד"א דריש וא"ו וישרצו. ד"א פרו שעושים פירות. וישרצו כשרצים ששה בכרס

אחד. וא"ת שמתים מיד לכך נאמר וירבו. וא"ת שהיו חלושים כדרך תאומים לכך נאמר ויעצמו:

פסוק י

הבה נתחכמה לו. פ"ה לו למושיעם להקב"ה. ומה היא חכמתם. אמרו אם נדונם באש אלהיהם יביא אש עלינו. אם בחרב יביא חרב עלינו. נדונם במים ולא יפרע לנו כי כבר נשבע שלא יביא מבול לעולם. ונסרחה חכמתם כי לא ידעו דדוקא מבול לא יביא אבל יכול הוא להביאם במים ולכך לבסוף נטבעו בים סוף. א"נ נשבע מלהכות את כל חי אבל לא נשבע שלא יחריב אומה אחת:

נתחכמה לו. אמרו בתלמוד שלשה היו באותה עצה בלעם איוב יתרו. בלעם שיעץ נהרג איוב ששתק נידון ביסורין יתרו שברח זכו בניו לשבת בלשכת הגזית. ופ"ה בעצה דהבה נתחכמה לו. וקשה דאמרי' פרק חלק. בר ל"ג שנים היה בלעם חגירא כד קטליה פינחס והיינו דכתיב לא יחצו ימיהם. ולכל הפחות היה בן כ' שנה כשנועצו עמו שהרי בן עשרים לחכמה. ושמנים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים ולסוף מ' שנה שהלכו ישראל במדבר נהרג בלעם. ופירש ה"ר מנחם מן יוא"ני ג' היו באותה עצה מן לך איעצך כדאמרי' בתלמוד אמר בלעם לבלק אלהיהם שונא זמה. לך עשה שווקים והושיב בהם זונות. והקשה הר"מ כי בדברי הימים של משה כתוב בפי' דר"ל על אותה עצה דהבה נתחכמה לו ויען בלעם הקוסם. ועוד הקשה ה"ר מנחם מיוא"ני מהא דאמרי' בזבחים פרק פר החטאת בשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל באו האומות אצל בלעם אמרו לו מה קול ההמון ששמענו שמא הקב"ה מביא מבול לעולם וכו' כדאיתא התם. וששאלו ממנו עצה א"כ היה בן כ' שנה ובסוף מ' שנה של דור המדבר היה נהרג. ויש מדרשים שכתוב בהם שנתקבצו כלם אצל קמואל והתם משמע דקמואל אבי ארם היינו בלעם ולפי מדרש זה קשה כמו כן דנמצא בב"ר קמואל זה לבן הוא בלעם. ולמה נקרא שמו קמואל שקם על אומתו של אל. וכן נמי אמרינן בחלק הוא בעור שבא על בעירו הוא לבן הוא כושן רשעתים. ולמה נקרא שמו כושן רשעתים שעשה שתי רשעיות אחת בימי יעקב ואחת בימי השופטים משמע לכל אלו המדרשים שזקן גדול היה והאריך ימים עד שנהרג בסוף מ' שנה של דור המדבר. ומפרש ה"ר דוד זקנו של הר"מ שיש במדרש שבלעם היה בן לבן. ופי' הוא בלעם הוא בעור הוא לבן הוא כושן רשעתים. ומפרש טעמא דבלעם לחוד וטעמא דלבן לחוד. ומה דאמרי' פ' חלק ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר. מפני שאמר לבן ליעקב אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה וכו' לרעה. ועתה בשביל שעבר על ישראל לרעה נלחץ רגלו. ומ"מ קשייא דאמרי' במדרש אחר שהיה

קמואל בן נחור. ובמדרש אחר דורש שהוא לבן. ובמדרש אחר דורש שהיה בנו. וצריך לומר דמדרשים חלוקים הם. ולמדרש דדריש שהוא לבן ניחא הא דאיתא בהגדת פסח ולבן בקש לעקור את הכל שבא לקלל את ישראל. ואף למדרשים אחרים צריך לומר שעצתו נועץ בלעם כשהלך לקלל את ישראל ומעלה עליו הכתוב כאלו עשאו. והיינו הא דכתיב באיוב כי יתרו פתח ויעננ כתוב במסורת ית"רו פתח. ור"ל הכי ית"רו נמי היה באותה עצה והוא פתח אותו ואותי ענה. וקשה שיתרו ברח איוב לא ברח אלא שתק. וי"ל שיתרו גדול הדור היה באותה שעה והיה בידו למחות ולא לברוח ולפיכך האשימו איוב ליתרו:

ועלה מן הארץ. ונפסיד שעבוד גדול. ד"א ועלה מן הארץ. שכשהם יורדים עד עפר בסוף מדרגה התחתונה מיד סופם לעלות וזהו ועלה מן הארץ. וקא אמרינן בהגדה של פסח וירעו לנו המצרים כמו שנאמר הבה נתחכמה לו למה הביא האי קרא היה לו להביא ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. או מקראות אחרות דמיירי טפי בהרעה. אלא ר"ל וירעו אותנו כלומר עשו עצמינו רעים מכל אדם שאומרים עלינו הבה נתחכמה לו. אמרו לו המצרים כשנעשה לו טובה נשלם לו רעה והיינו הבה נתחכמה לו. כלומר הב"ה בגימ' י"ב כנגד י"ב שבטים:

פסוק יא

ערי מסכנות לפרעה. ערים שמסכנות בעליהן. כי העוסק בבנין בא לידי עניות. א"נ לפי שהבונים אותם עומדים בסכנה:

פיתום. שהבנין נופל פתיתים. א"נ פי תהום בולעתו:

רעמסס. מתרועע ומתרוסס. וכל אותם שנים שהיו ישראל בשעבוד לא עשו רק אותן שני עיירות:

פסוק יג

בני ישראל בפרך. י"מ בפה רך מלמד שתלו לפרעה לבנה בצוארו שאם יאמר אדם איסטניס אומרים לו כלום איסטניס אתה יותר מפרעה. וגם אמרו להם מתחלה שיתנו להם שכר רב ובגלל כן כל א' וא' עושה עבודה בכל כחו ליקח שכר רב ומשבאו ליקח שכרם אמרו להם לעשות בחנם כמו שעשו בשכר. והיינו שיסד הפייט בתחלה בפה רך לסבלות הצאה. סוף דבר בקושי חיה הותלאה. אכן שבטו של לוי היו חכמים ולא רצו לעשות עבודה לפי שידעו שעתידין לשאת את הארון ומתוך כך היו בני חורין. עוד י"מ לפי שראה פרעה את יעקב שהיה איש האלהים ולא רצה להטריח לוי לשאת ארונו אמר פרעה איך אטריחנו אני. ואי קשייא לך גם יוסף לא נשא ארונו. י"ל לפי שהיה מלך חלק לו כבוד אף כי היה בנו ועתה פסק מלכותו:

פסוק יד
וימררו את חייהם. באותו פרק נולדה מרים ולפיכך נקראת מרים:

פסוק טו
למילדות העברית. חסר וא"ו לומר לא היתה רק מילדת אחת והיא יוכבד אבל מרים היתה נערה ולא מילדת אלא פועה לולד ולפיכך אמרו חכמים פועה זו מרים. שפרה על שם שפרו ורבו ישראל בימיהן. ד"א ששמו נפשותיהן בכפיהן לעבור מצות המלך. ומרים נקראת פועה לפי שצפתה ברוח הקדש ואמרה עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל:

פסוק טז
וראיתן על האבנים. אמרו רבותינו סימן מסר להם אותו רשע פרעה שאם פניו למטה בידוע שהוא זכר ואם פניו למעלה נקבה היא. ועוד מסר להם סימן אחר אם ירכותיה של יולדת מצטננות בידוע שהוא זכר כדאמרו רבותינו אשה מזרעת תחלה יולדת זכר. והטעם כי כשהאשה הזריעה מצטננת. וזרע האיש האחרון עומד ומבטל הראשון. ואם ירכותיה מתחממות בידוע שהיא נקבה:

פסוק כ
וייטב אלהים למילדות. פ"ה מה היא הטובה ויעש להם בתים. וקשה שהרי פסוק אחד מפסיק בנתים. לכך נ"ל דהטובה היתה מהא דכתב וירב העם. כי זה היתה טובה לפי שאמרו תחלה לפרעה כי חיות הנה ואינן צריכות מילדות. אמר פרעה שקרניות הן. וכאשר ראה שרבו כל כך אמר ודאי אמת הן דוברות כי מילדת אחת או שתים אינן יכולות להוליד עם רב כזה. והיינו הא דכתב ויעש להם בתים קאי אמצרים. עשה להם למצרים בתים בין בתי העברים לידע מתי ילדו נשותיהם. והיינו ופסחתי. כלומר שדלג המקום מבית מצרי לבית מצרי אחר לפי שביתו של ישראלי היתה באמצע. ד"א כשראה פרעה שלא עשו המילדות מצותו עשה להם בתים אצל עבדיו כדי שידעו מתי ילכו לעבריות. ומיהו קשה לי דלמילדת לא מצי קאי. דא"כ הוה ליה למכתב ויעש להן בתים:

פסוק כב
וכל הבת תחיון. שאינה ראויה להלחם:
כל הבן הילוד. אותו יום גזר אף על מצרים כדפי' הקונדריס היאורה תשליכוהו. לפי שראו אצטגניני פרעה שעתיד הוא ללקות במים דימו להפוך הדבר על ישראל. לפי' נאמר היאורה ולא מיתה אחרת. אך הקונדריס פי' טעם לפי שראו שסופו ללקות במים והם לא ידעו דהיינו מי מריבה:

פרק ב

פסוק א

ויקח את בת לוי. זהו עמרם שלקח יוכבד בליקוחים שניים כי בשעת גזירה פירש מאשתו כשגזר פרעה להרוג הזכרים. וגם האחרים כשראו שפירש פרשו כמו כן. אמרה מרים לעמרם אבי גזרתך גדולה מגזרת פרעה דהוא לא גזר אלא על הזכרים. ואתה גוזר אף על הנקבות. גזרת פרעה בשמא לא תתקיים. וגזרתך בודאי תתקיים. מיד החזירה עמרם ועשה ליקוחים שניים לגלות לעולם שיחזירו כמו כן נשותיהם:

פסוק ב

ותרא אותו כי טוב הוא. לפי שנולד לששה חדשים ויום א' לפי' נסתכלה בשעת לידה אם הוא נפל ולא תטרח להצפינו וראתהו כי טוב ויפה וצפרניו עוברות הבשר ושיש לו שערות גדולות מיד ידעה כי טוב הוא ובן קיימא:

פסוק ג

ולא יכלה עוד הצפינו. פ"ה שמנו לה המצרים מיום שהחזירה והיא ילדתו לששה חדשים ויום א' והם בדקו לסוף ט' חדשים. וקשה דאמר בסוטה דמנו לה המצרים משעה דאהדרה והיא מיעברה ג' חדשים מעיקרא. מכלל שנולד לט'. וי"ל דודאי לששה נולד אלא מצראי נמי הוו ידעי דיולדת לשבעה יולדת למקוטעים ומנו ששה חדשים מיום שהחזירה. והיא היתה מעוברת ג' חדשים קודם ליקוחים שניים ולכך הטמינתו ג' חדשים:

תיבת גומא. לפי שדומה לסוף שעל פני היאור ולא יכירו אויבים בו:

ותחמרה בחמר. לפי שלא יבינו בה. כי הרבה פעמים הסוף והגומא שעל הקנה מלוכלך בטיט קצת אבל אם היתה הזפת מבחוץ היו רואים השחרורית מרחוק והיו מכירים בו מיד. אכן הקונדריס פי' איפכא:

ותשם בסוף על שפת היאור. י"מ דמיום ו' בסיון היה. דבז' באדר נולד משה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה אותו שעתיד לקבל התורה בו' בסיון ילקה במים. ולפי' זה צ"ל ותצפנהו ג' ירחים רובו של ראשון ורובו של אחרון וכל האמצעי. ואותה שנה עברוהו לאדר דהשתא הוי אדר ואדר וניסן:

פסוק ה

ונערותיה. הל"כת בגימ' מי"תה. לפי שבשעה שאמרה בתיה בת פרעה להניקתו. אמרו נערותיה מנהגו של עולם כשמלך גוזר גזרה אין עבדיו מקיימים אותה ומ"מ בניו מקיימין אותה. ואתה אמרת להחיותו. מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע כולנה לבד א'. כדכתי' ותשלח אמתה ומפני כבוד מלכות הניחה שאין נאה להניח בת מלך יחידה. ורבותי'

דרשו אותה לשון אמה שרבתה אמתה עד ס' אמות. ורמז מדכתי' כי מן המים משיתיהו. היה יכול לומר כי ממים משיתיו הרי נו"ן דמן. וה' דהמים. וה' דמשיתיהו הרי ששים:

פסוק ו

ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה. פי' היה ילד וקולו כנער. אך קשה דאם כן עשיתו למשה בעל מום. לומ' שהיה קולו כנער והוא לא היה אלא תינוק. לכך נראה לפרש הכי. והנה נער בוכה. זה אהרן. ותאמר מילדי העברים זה. אמ' בלבה מאחר אשר אהרן בוכה שהוא עברי ודאי מילדי העברים זה:

פסוק ט

ואני אתן את שכרך. איתא במס' סוטה לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתם. אלא שמשתכרין באבדתם:

פסוק י

ותקרא שמו משה. וא"ת והלא היתה מצרית והיאך קראתו לשון עברית. וי"ל ה"ק קראה שם מצרית דמשמע משה בלשון עברית. והתורה כתב שמו בלשון עברית. וא"ת היה לה לקראתו נמשה. דמשה משמע שמושה אחרים אבל נמשה משמע שהוא עצמו נמשה מן המים. וי"ל הכי משמע ותקרא שמו משה ע"ש שעתיד ללקות במי מריבה. והתם היה מושה מים לאחרים:

ותאמר כי מן המים משיתיהו. כלומר טעו אצטגניני פרעה שאמרו דעתיד ללקות במימי היאור דבהם לא ילקה עוד כי מהם משיתיהו. אלא ילקה באותם שיהיה מושה לאחרים ולפי' קראתו משה על שם העתיד דהיינו מי מריבה. מהרב ר' דוד:

פסוק יב

ויטמנהו בחול. לפי שישראל נמשלים לחול ולעפר לחול כדכתי' ושמתי את זרעך כעפר הארץ וכחול כדכתי' ושמתי את זרעך כחול וכו'. ולמה נמשלו לחול לומר לך מה חול זה אם אתה עושה בו גומץ. למחר נתמלאה אף ישראל כן:

פסוק יד

אכן נודע הדבר. כן הפשט. עד עתה נבהלתי למה הם גולים יותר משאר אומות כשראה שהם מלשינים אמר אכן נודע לי הדבר למה הם גולים:

פסוק טו

ויבקש להרוג את משה. אמרו חכמים שמסרוהו לסרדיוט להורגו ולא שלטה בו חרב שנעשה צוארו שייש. ורמז מדלא כתיב ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין על הבאר. הרי מש"ה וישב יתרים ועולים בגימ'. אב"ן שי"ש. מהר"ם:

פסוק יז
ויקם משה ויושיען. מלמד שהשליכום הרועים למים על שכפר יתרו בע"ז. והכתוב מוכיח הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. והיינו דכתיב וגם דלה דלה לנו. אחת לנו ואחת לצאן:

פסוק כא
ויואל משה. לשון שבועה שנשבע לו שידור עמו:
ויתן את צפורה בתו למשה. שטהרה בית אביה כטהרת כהן בדם צפור. שע"ז נמשלה למצורע שמשולח חוץ לג' מחנות:

פסוק כג
וימת מלך מצרים ויאנחו. למה נאנחו. לפי שכל זמן שהיה אותו מלך חי מצפים שימות ויבטל הגזרה ויצאו משעבוד. כדרך המלכים כשמתים מתירים האסורים וגם משחררים המשועבדים. וכשראו שמת ולא נתבטלה הגזרה אמרו שמא אין לדבר סוף ויאנחו:

פסוק כה
וידע אלהים. הכל גלוי לפניו. אלא הראה שנודע לו עתה ששם הדבר ללבו ושלח מופתיו במצרים:

פרק ג

פסוק ב
מתוך הסנה. לפי שהיה בצרה כמותם. אי נמי לפי שא"א לעשות צלמים מסנה:
בלבת אש. לפי שלא ייירא מהאש ליום מתן תורה שנתנה באש. ד"א לכך קרא בתוך הסנה. שהאש הוא ישראל. שנא' והיה בית יעקב אש ואומות העולם נמשלו לקוצים א"ל הקב"ה למשה כן יהיו ישראל בין האומות שלא יכלו אותם והם לא יכבו אש שלו דהיינו דברי תורה שנא' מימינו אש דת למו. אבל לעתיד לבא אש ישראל שורפם שנא' והיו עמים משרפות סיד:

פסוק ג
מדוע לא יבער הסנה. פי' מדוע איננו מתבער מהעולם כמו בערתי הקדש וכו'. ואבן עזרא פירש מדוע איננו לא יבער הסנה. בתמיהה יבער כמו בוער באש:

פסוק ד
ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה. כביכול בכל צרתם לו צר. ויש במדרש שהפילה אשה שפיר בגיבול הטיט של לבנים מפני טרחה וגבלתו עם הטיט והביאו גבריאל לפני הקב"ה. והיינו דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. כלו' כמעשה לבנה שפיר שהניחו תחת רגליו להזכיר השעבוד ולרחם על ישראל. ובעונותינו שרבו כשנחרב בית המקדש השליכו לארץ. שנא' השליך משמים ארץ תפארת ישראל. משמים לארץ לא

נאמר. אלא משמים ארץ דהיינו הלבנה שהיה רואה בה תמיד ומזכיר השעבוד ומרחם ישראל:

ויאמר משה משה. א"ר אבא בר כהנא כל שנכפל שמו זוכה לשני עולמות. נח נח. אברהם אברהם. יעקב יעקב. משה משה. תרח שנכפל שמו עשה תשובה:

ויאמר הנני. א"ל הקב"ה אתה ענית הנני. כמו אברהם. אכן לא תזכה למה שזכה אברהם שזכה לכהונה ומלכות. והיינו דכתיב אל תקרב הלום. כלומר לא תזכה לכהונה דכתיב ביה קריבה. שנא' והקרבת אהרן. ולא למלכות דכתיב ביה הלום גבי דוד. מי אנכי כי הביאותני עד הלום:

פסוק ה

של נעליך. וא"ת מאי שנא דגבי יהושע לא כתיב אלא נעלך. וי"ל דגבי יהושע כבר נכנס רגל אחד במקום ולכן א"ל של אותו נעל שנכנס. ומינה נשמע שצריך לשלוף השני אם ירצה להכניס. אבל גבי משה עדיין לא נכנס ולכך א"ל אל תקרב הלום. ואם אתה רוצה לקרב של נעליך כי המקום אשר אתה עומד עליו. כלומר סמוך לו אדמת קדש:

פסוק ו

ויאמר אנכי אלהי אביך. יש במדרש. תחלה נגלה בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתייירא ושמח ואמר קול אבי אנכי שומע. א"ל הקב"ה אינני עמרם אביך אלא אנכי אלהי אביך. ולכך כתב אלהי אביך ולא כתב אלהי אברהם יצחק ויעקב. מיד ויסתר משה פניו. ויש במדרש לכך זכה לקרנות פניו. שנא' כי קרן עור פניו. ולאפוקי מהא דאמרי' בברכות דא"ל הקב"ה כשרציתי לא רצית. ועכשיו שרצית לא רציתי. משמע דלא זכה בהסתרת פניו:

פסוק יא

וכי אוציא את בני ישראל. כלומר מאי זה זכות יזכו לצאת:

פסוק יב

וזה לך האות. שתצליח בשליחותי על הבטחה אחרת שאני מבטיחך כשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה שתקבלו התורה עליו. והיא הזכות העומד לישראל. ד"א מוסב על שאמ' מי אנכי כי אלך אל פרעה. א"ל הקב"ה כי אהיה עמך. וזה לך האות שאהיה עמך כי אנכי שלחתיך. ומאחר אשר שלחתיך יש לך לדעת שלא אעזבך בשליחותי מלעזורך. ד"א כי אהיה עמך וזה לך האות שאהיה עמך מה שראית הסנה שאיננו אוכל:

פסוק יד
אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר וכו' ויאמר עוד וכו'. קשה כל הני ויאמר למה לי. וי"ל דה"ק ליה הקב"ה למשה אהיה שמי אשר אהיה לעולמי עד. והדר א"ל הקב"ה כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. א"ל הקב"ה למשה אל תהי סבור ששמי נקרא אהיה אשר אהיה. דשמי אהיה לבד. ואשר אהיה הוא הפירוש. למה נקרא אני אהיה. לפי' חזר הקב"ה וא"ל למשה כה תאמר אהיה שלחני:

פסוק טו
ויאמר עוד אלהים. כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וכו' א"ל הקב"ה למשה שמא יקראוני אהיה כאשר הגדתי לך וטעות היא בידם ויש להם לקרות יהיה. כלומר לעולם יהיה. מה"ר בנימין. ונכתב ה' דמשמע הווה. כמו כי מה הווה לאדם. והכי כתב בהאוחז הוה והיה ועתיד להיות:
זה שמי לעלם. לעולם חסר כתיב. וזה זכרי לדר דר. דהשם משמע שהוא קיים לעולם. ד"א זה שמי לעלם כלומר שם המיוחד אדם הראשון שהיה בתחלת עולם קראו לי:

פסוק יח
ושמעו לקולך. פ"ה סימן זה מסור בידם מיעקב סימן דפק"ד. ולא דק. שלא מצינו שאמ' יעקב להם בלשון פק"וד אלא והשיב אתכם:

פסוק כב
ושאלה אשה. האי שאלה נתינה היא. כמו שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. כן כשיחזיקו מצרים לשלחם ישאלו להם שיתנו להם כלי כסף וכלי זהב ושמלות קודם שילכו והם יתנו להם ברצון שיתייראו מן המכות: כלי כסף וכלי זהב ושמלות. האחרון מובחר:

פרק ד

פסוק ב
מזה בידך. כלומר מזה שבידך יאמינו לך:
ויהי לנחש. מפני מה הראה הקב"ה נחש יותר מדבר אחר לומר לך מה נחש ממית בנושכו. אף פרעה ועבדיו נושכין וממיתין את ישראל. ומה שחזר למטה סימן הוא שיהיו פרעה ועבדיו כעץ יבש. וחזר ורמז מידו שהיא מצורעת. רמז הוא שיהיו פרעה ועבדיו טמאים ומטמאים את ישראל:
ויהי לנחש. רמז לג' אותות הללו. בתחלה נחש. לפי שהיו ישראל בעמל ויגיעה. וכל עמל ויגיעה גרם הנחש. ואח"ך הצרעת. כי בשביל יגיעה בא הצרעת ביד משה מפני שחשדם:

פסוק ז
ויאמר השב ידך אל חיקך. כי דרך נגעים לבא ע"י הסגר וילכו ע"י הסגר:
והנה שבה כבשרו. רמז שיטהר ישראל מטומאת המצרים:

והיו וכו' והיו לדם ביבשת. למה כתיב שני פעמים והיו. לומר לך שלא נהפכו לדם ביבשת:

פסוק ט
והיו לדם ביבשת. רמז שישפך דמם של מצרים במכת בכורות על הים בשביל ישראל:

פסוק י
לא איש דברים וכו'. אמר משה שלוחי אומות העולם יודעים ע' לשון. ואני אפי' שלי אינני יודע לדבר:

גם מתמול גם משלשום גם מאז. יש במדרש. ז' ימים פיתה הקב"ה את משה שילך בשליחותו. ונפקא לן מהכא דכתי' ג' גמי"ן. גם מתמול גם משלשום גם מאז. הרי ששה ימים:

פסוק יא
מי שם פה. כלומר פה חדשה אני בורא כ"ש שיש בידי לתקן פה שלך שאינה צריכה אלא תיקון מעט. ורשב"ם ז"ל פי' חלילה נביא גדול כמשה שהיה מגמגם בלישניה אלא ר"ל שלא היה דברן כדכתיב לא איש דברים אנכי. ולא נהירא דכבד פה וכבד לשון לא משמע כן. גם מן המדרש ראיתי שרצה לקחת גחלת ונכווה בלשונו:

פסוק יב
ואנכי אהיה עם פיך והורתיך. ר' יהודה בר' וחכמים פליגי בה. חד אמ' אמ' הקב"ה למשה אני בורא בריה חדשה כאשה זו שהרה ויולדת. וחד אמ' אמ' הקב"ה למשה אני מורה דברי לתוך פיך. כאדם היורה בחץ:

פסוק יד
וראך ושמח בלבו. א"ל הקב"ה שלח נא ביד תשלח דהיינו אהרן אחי שניבא במצרים. שנא' הנגלה נגליתי לבית אביך. א"ל הקב"ה אהרן אחיך יהי שמח בראייתך והיינו דכתיב וראך ושמח בלבו. ולכך זכה אהרן להיות לו חשן ואפוד על לבו:

פסוק יז
ואת המטה הזה תקח בידך. א"ר בון משקל מטה זה מ' סאה ומן סנפירינון היתה והעשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב:

פסוק יט
כי מתו כל האנשים. פ"ה הן דתן ואבירם. ולא מתו ממש. אלא ירדו מנכסיהם ועני חשוב כמת. וא"ת מנא לן שירדו מנכסיהם. אימא מצורעים היו או סומים או היו בלא בנים. דכולם חשובים כמת. וי"ל דמצורעים לא היו. דלא אשכחן שיצאו חוץ למחנה שכינה. וגם סומים לא היו דכתיב העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה. וא"ת אכתי יש לומר דחד מהנך הוו. אכן נתרפאו במתן תורה. והני קראי לאחר מתן תורה כתיבי. וי"ל דאלו

היה בם קודם מתן תורה מום. היו חוזרים למומם במעשה העגל. כדאמ' במדרש כל המומין שנתרפאו חזרו למומם במעשה העגל. וכל הני קראי לאחר מעשה העגל כתיבי. וכי תימא לא היה להם בנים. הלא יצאו נצבים פתח אהליהם ונשיהם ובניהם וטפם. וא"ת אכתי לא היו להם בנים כשנאמר להם הדבור הזה אכן קוראם מתים דלאחר מכאן נולדו. וי"ל אלו היו עתידין להוליד לא היה קוראם מתים. עוד י"ל על כרחך ר"ל שירדו מנכסיהם ואין בידם כח להרע לו. שאם אתה אומר שעשירים היו וקרי להו מתים משום דאין להם בנים או חדא מאידך. מאי בשרו הקב"ה לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. אכתי יש לו ליירא פן יתנו ממונם להורגו. אלא ודאי מתו. ר"ל שירדו מנכסיהם. וכן נמי מת"ו עולה בגימ' ירד"ו מנכ"סיהם חסר אחת. מהר"ם ז"ל:

פסוק כא
בלכתך לשוב מצרימה. דע דע"מ כן שלחתיך שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי בפני פרעה ולא תירא ממנו:

פסוק כב
בני בכורי ישראל. כאן הודה הקב"ה ליעקב על מכירת הבכורה:

פסוק כד
ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. פ"ה מפני שנתעסק במלון תחלה. משמע מתוך לשונו שהיה למשה למולו קודם שיתעסק במלון. ותימא והרי צריך לצאת בדרך למחר ואיכא סכנה למולו. וי"ל שאותו מלון היה במצרים לאחר שפגש אותו אהרן. וא"ל על הראשונים אנחנו מצטערים ואתה רוצה להוליך כל אלו במצרים וחזרה צפורה וכל ביתה. וא"כ כיון שהיה דעתם לחזור יכול למולו מיד קודם שיתעסק במלון ותהא צפורה ממתנת שם עד שיתרפא הנער. וא"ת והלא שבט לוי אינם משועבדים ולמה א"ל משה להחזירם ושמא לא היה רוצה שיהיו ישראל רואים את ישראל בצרה. עוד י"ל דכיון שנתחזק בדרך והתחיל לעשות רצונו של מקום היה יכול לעכב ג' ימים במלון ולמול בנו. אך קשה שהרי לך קיים. אבל שוב מצרימה לא קיים:

פסוק כו
וירף ממנו. לפי שמתחלה כשראתה המלאך בולעו עד המילה היתה מסופקת אם בשביל איחור מילת בנו או בשביל מילת עצמו מפני שבא עליה וכסבורה היא שלא תהא הוגנת לו. ומ"מ מספק כרתה ערלת בנו ואמרה חתן דמים אתה לי. ש"מ בשבילי אתה נענש כשראתה המלאך הרף ממנו. אז אמרה ודאי חתן דמים למולות. בבירור יודעת אני שאינך נענש אלא בשביל מילת בנך:

פסוק כז

לקראת משה. על זה נאמר מי יתנך כאח לי שהרי קין קם על הבל אחיו ויהרגהו. וישמעאל בקש להרוג את יצחק. ועשו בקש להרוג את עשו. והשבטים ליוסף. ואבימלך הרג את אחיו אבל אחים הללו אוהבים זה את זה שבשעה שנתנה למשה מלכות ולאהרן כהונה לא נתקנאו זה בזה:

ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. הדא הוא דכתיב חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד זה משה. דכתיב תומיך ואורך לאיש חסידיך. ואמת זה אהרן. דכתיב תורת אמת היתה בפיהו. וצדק זה משה. דכתי' צדקת ה' עשה. ושלום זה אהרן. דכתיב בריתי היתה אתו החיים והשלום: נמצא באגדה. מאי דכתיב אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. כשברא הקב"ה עולמו נתיעץ עם אמת וחסד וצדקה ושלום אמת אומר לא יברא דכוליה שקרא וצדק אומר יברא דעבדי צדקה. ושלום אומר לא יברא. דכוליה קטטה. וחסד אומר יברא דעבדי חסדא מה עשה הקב"ה הפיל אמת ושלום לארץ בשביל שלא הסכימו לבראת את עולמו. וחסד וצדקה שהסכימו לא הפיל. ועתיד הקב"ה להחזירם זה עם זה. שנא' חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו:

פרק ה

פסוק ב

ויאמר פרעה מי ה'. לכך נפרע ממנו במי הים שהוא מי להפך. ועל שאמר ואת בני ישראל לא אשלח. לסוף אחז ביד העם לשלחם. כדכתיב ויהי בשלח פרעה את העם:

פסוק ג

נלכה נא דרך שלשת ימים וכו'. וא"ת אמאי לא אמר שישלחם מכל וכל. י"ל לפי שכתוב ושאלה אשה משכנתה. ואלו אמר שישלחם מכל וכל לא היו שואלים להם כלי כסף וכלי זהב. אבל כשישמעו שיחזרו תוך ג' ימים ישאילום ברצון:

נלכה נא דרך וכו'. וא"ת זבחו כאן פן יפגענו בדבר. כי הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו:

פסוק ט

ואל ישעו בדברי שקר. פ"ה ואל יהגו. ואינו כמו וישע ה' אל הבל. שר"ל ויפן. דאם ישעו דהכא היה רוצה לומר יפנו הול"ל לדברי שקר. וגבי וישע אל הבל. פ"ה כמו ואל ישעה. וצריך לומר דאינו כמו ישעו דהכא. אלא כההוא דכתיב בישעיה ואל ישעו אל המזבחות. שר"ל אל יפנו:

והנה עבדיך מוכים וחטאת עמך. כמו קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. כלומר חסרון הלבנים על עמך לפי שאינם נותנין תבן:

פרק ו

פסוק א

עתה תראה. פ"ה שא"ל הקב"ה לאברהם נסיתי ולא הרהר אחר דברי ואתה כבר הרהרת. ואע"ג דאברהם אמר במה אדע כי אירשנה. אין זה הרהור. אלא ה"ק ליה באיזה זכות אדע שאירש הארץ. והשיב לו הקב"ה ע"י זכות הקרבנות. כדכתיב קחה לי עגלה משולשת וכו':

כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו. למה כפל ביד חזקה. הכי משמעות דקרא. כי ביד חזקה ישלחם שאני אעשה לו כח ואייסרנו במכות עד שישלחם. וביד חזקה יגרשם בעל כרחם של ישראל כמו שנא' ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ ולא הספיקו לשאת צדה לדרך:

פסוק ב

וידבר אלהים. לפי שא"ל משה למה הרעות. דבר הקב"ה אליו קשות. וכן אלהים משמע מדת הדין. וכן וידבר משמע קשות. כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות:

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. באברהם כתיב אני אל שדי פרה ורבה. וביעקב כתיב אני אל שדי פרה אבל ביצחק לא כתיב אלא והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך והיינו שבועה דאל שדי:

וארא אל אברהם. מדרש אגדה. שהקב"ה מתאונן על הראשונים ואמר חבל על דאבדין ולא משתכחין. שהרי כמה פעמים נגליתי להם באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. כלומר לא שאלו לי. ואתה כבר שאלת מה שמו מה אומר אליהם. ורש"י הקשה על זה דא"כ היה לו לכתוב ושמי ה' לא שאלו לי. וא"ת לא הודיעם שכך שמו הרי תחלה כשנגלה לאברהם א"ל אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וכו'. והעולם תמהים מה ר"ל רש"י וא"ת לא הודיעם שכך שמו. ומפרשים הכי. וא"ת דהא דכתיב לא נודעתי ר"ל לא הודעתי. כלומר לא הודיעם שכך שמו ומפני מה לא הודיעם לפי שלא שאלו לו שמו. נמצא דהא דכתב לא נודעתי כמו שכתוב לא שאלו לי. ואז יתיישב האגדה דמתאונן על האבות. ואין זה יכול להיות דמתחלה כשנגלה לאברהם נאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. אלמא הודיעם שכך שמו. ומאחר שהודיעם א"כ לא היה מתאונן על הראשונים אלא שהללו לא שאלו לו שמו ואלו שאלו ואם כן הדרא קושיא לדוכתיה שהיה לו לכתוב ושמי ה' לא שאלו לי. ועוד קשה מאחר שהודיעם שמו למה משבחם על שלא שאלו שמו וכן למה תולה גנות למשה על ששאל שמו הלא הקב"ה לא הודיעו. לכך נ"ל כפי' קמא שפירש"י:

פסוק ו
וגאלתי. פ"ה דאיכא ד' לישני גאולה. והבאתי לא קא חשיב דאין זה לשון גאולה. ומ"מ סמך הוא לכוס חמישי דאמרי' אם חולה הוא או אסטניס לומר בחמישי הלל הגדול אם ישתנו:

פסוק ט
ולא שמעו אל משה מקוצר רוח. וקשה וכי יש אדם שנתבשר בבשורות טובות ולא יהיה שמח. וא"כ מה ת"ל ולא שמעו. אלא קשה היה להם לפרוש מע"ז שעובדים. כדכתי' משכו וקחו לכם. משכו ידיכם מע"ז וקחו לכם צאן:

פסוק יב
הן בני ישראל לא שמעו אלי וכו'. הפשט כך הוא. הן בני ישראל אע"פ שאני מבשרם בשורות טובות. ואיך ישמעני פרעה שאני מבשרו בשורות רעות. וזה אחת מקלים וחמורים שבתורה. ואם תיקשי מאי ק"ו הוא. הא דלא שמעו לו מפני קוצר רוח שהיה להם. וי"ל בכל שכן שהיה להם לשמוע ולהאמין כלום יש מתבשר בשורה טובה ולא ישמע ולא יאזין:

פסוק יג
וידבר משה לפני ה' לאמר. כך אמר משה להקב"ה אמור לי אם אתה גואלם אם לאו. והשיב לו עתה תראה. וכן וידבר משה לפני ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות. אמר משה השיבני אם אתה ממנה פרנס על הצבור אם לאו ויען לו קח לך את יהושע וכו'. ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר:
ויצום אל בני ישראל. שילכו אל פרעה מלך מצרים וידברו כדי להוציא בני ישראל:

פסוק יד
בכור ראובן. מפני שמייחס שבט לוי בשביל משה ואהרן התחיל לייחס מראובן עד שהגיע ללוי ומנה זרעו של לוי עד משה ואהרן. בני אהרן ובני קרח וכל ראשי האבות ומה שלא מנה בני חברון לפי שלא הוזכרו בשום מקום בתורה. ולא מנה אלא אותם שהוזכרו כגון בני עמרם. ומטעם זה אינו מונה בני משה לפי שלא הוזכרו. וכן בני איתמר:

פסוק כ
ויקח עמרם את יוכבד דודתו. לפי שנולד מדודתו של אביו לא נכתב כרת בעריות מפני כבוד דודתו. וזהו שייסד הפייט אחות אב על כל נעלם תכסך בושה ונכרת לעולם באמת יהגה חכי יסדו הפייט:

פסוק כג
אחות נחשון. מכאן מוכיח התלמוד הנושא אשה יבדוק באחיה:

פסוק כז
הוא משה ואהרן. ובפסוק אחר כתיב הוא אהרן ומשה. אלא לענין התולדות הקדים אהרן. ולענין הדבור הקדים משה שהיה עיקר:

פרק ז

פסוק א
ראה נתתיך אלהים לפרעה. לפי שעשה עצמו אלוה. שאמר לי יאורי ואני עשיתיני. אתה תהיה לו לאלהים. ויש במדרש. אמר הקב"ה למשה אל תתגאה עליהם דלא נתתיך אלהים עליהם אלא לפרעה לבד והיינו הא דכתיב בקרא אלהים לפרעה. כלומר לפרעה לבד ולא לאחרים:

פסוק ט
יהי לתנין. לפי שנתגאה ונקרא התנין הגדול. עשה לו אות מן תנין ורמז לו כי כאשר בלע מטה אהרן האחרים ויקיאם ונהפך לעץ כבתחלה. כך אחר שבלע פרעה את השבטים החזירם. וכן אחזירהו לתוהו ובוהו כמו שבראתיו מטיפה סרוחה:
בלהטיהם כן. ר"ל על ידי שד וכי כתיב בלטיהם. ר"ל במכשפות בלע"ז אנקאונ"טמנט:

פסוק יב
ויבלע מטה אהרן. הרבה נסים נעשו בבליעה זו. חדא דלא בלעם כל זמן שהיה נחש שלא יאמרו המכשפים דרך נחש ותנין לבלוע אחרים. לפי' המתין עד שנעשה מטה. ועוד שלא נתנפח כלל מבליעתם. באותה שעה אמר פרעה בלבו. אם יאמר משה למטה שיבלעני עם כסאי מה אעשה:

פסוק יד
כבד לב פרעה. אמרו חכמים משל למלך שבחיות שמינה החמור לגבות המכס. פעם אחת בא הארי שהוא המלך והזאב והשועל עמו בעיר. בא החמור ושאל להם המכס. אמר השועל כמה עזות יש לך מכל החיות. אינך יודע שהמלך בא עמנו ונחנו עמו ואתה שואל לנו מכס. א"ל החמור המלך עצמו יפרע. בא ושאל למלך. בא המלך וטרפו ונתנו לשועל וצוהו לסדר לו איבריו. סדר השועל איבריו וראה הלב יפה ואכלו. וכשבא הארי וראה איבריו ולא ראה לבו. אמר לשועל איה לבו. אמ' השועל וכי אם היה לו לב היה שואל מכס למלך. כך פרעה הרשע נבזה ושכחן. שכח כל מה שעשה לו הקב"ה. אמר הקב"ה שוטה זה אין לו לב. לבו נעשה כבד והיינו דכתיב כבד לב פרעה:

פסוק יז
במטה אשר בידי. ולפי שהיה ירא מהמטה הזכירו לו:

ונהפכו לדם. פי' ה"ר יוסף בכור שור כי היאור לא היה דם כי אם לפי שעה. ותדע דלא אמר כי לא יכלו לשתות ממימי היאור מפני שהיו דם. אלא מפני סרחון הדגה. והיינו הא דכתיב ויעשו כן חרטומי מצרים. מה עשו והלא כבר היו דם. אלא מלמד שחזר היאור למים והיינו דכתיב ולא שת לבו גם לזאת. לפי שראה שלא היו מים אלא לפי שעה. אך קשה דא"כ לא היה לו לקרותה על שם מכת דם אלא על שם דהבאשה. וי"ל דהבאשה אינה ניכרת והדם ניכר על כן נקרא על שם הדם:

פסוק כא

ויבאש היאור ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור. יש מדרש אשר מזה הועשרו ישראל שקנו מים מישראל. ומיד שלקחוהו הבאישו ואח"כ קונים אותם ע"מ שישתו עמהם בכוס אחד וכל זה לא הועיל להם. כי חלק המצרי היה משונה מחלקו של ישראל:

פסוק כב

ויעשו כן חרטומי מצרים. וא"ת מהיכן לקחו מים לנסות לעשות כן והלא כולם היו דם. י"ל שהביאום ממקום אחר. אי נמי מאותם מים שחפרו סביב היאור. ולישנא בתרא קשה שהרי כתיב ויחפרו אחר ויעשו ובחד פרשה וכיון דבחד פרשה כתיבי אין לומר אין מוקדם ומאוחר בתורה. וגם ללשון ראשון קשה. הא דפירש שהיאור לא היה דם אלא לפי שעה. א"כ לא היו צריכים להביא מים ממקום אחר. הרי היאור חזר לסורו וצ"ע:

פסוק כה

וימלא שבעת ימים. פ"ה שכן דרך המכות. המכה משמשת רביעית החדש וג' חלקים להתראה. נמצא המכה חדש שלם. ורמז לדבר שלח אותות ומופתים בתוככי מצרים. היה יכול לכתוב בתוך מאי בתוככי לומר לך כ"י היתר עולה ל'. וא"ת בתוככי ירושלם הללויה. מאי דריש ביה. י"ל רמז לכסא שלמה המלך שהיה בל' מעלות. כנגד שהמלכות בל' מעלות: והיינו דכתיב שיר המעלות בכולם כי אם בחד דכתי' שיר למעלות. לומ' שהיה בו ל' מעלות: אך קשה דלפירושו משמע שלא היתה המכה עם ההתראה אלא כ"ח ימים ד' שביעיות. וי"ל דממתין אחר המכה עד ר"ח להתחיל האחרת. וא"ת והרי חשך לא שמש כי אם ו' ימים דכתיב ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים. ועוד ג' ימים אחרים מוכפל בחשך שלא קמו. וי"ל חשך שהיה על ים סוף. דכתיב ויהי החשך והענן. השלים הז' ימים ומפני מה התרה הקב"ה בכל המכות חוץ מג'. כנים שחין חשך. ותירץ ה"ר יוסף בכור שור לפי שלא הוצרכו התראה. שבלא התראה באות ורגילות לבא. אבל שאר מכות שאין רגילות לבא לעולם התרה עליהם. וזהו הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב פי' עד"ש ערוב דבר בהתראה. שחין שהיתה שלישית בלא התראה. דצ"ך דם צפרדע בהתראה. כנים בלא התראה שהיתה שלישית. באח"ב פי' ברד ארבה בהתראה. חשך

בלא התראה וזהו באח"ב. ולכך נתן בהם ר' יהודה סימנין בג' תיבות. דצ"ך ע"י אהרן. עד"ש ע"י משה. וע"י הקב"ה באח"ב. עוד י"ל טעמא שלא התרו בו בג' מכות לפי שמי שלקה ושנה בה מכניסין אותו לכיפה בלא התראה לפי' לא התרוהו במכה שלישית ורביעית ובחמישית התרוהו ובששית לא התרוהו וכן כולם: פירש ה"ר יוסף בכור שור שר' יהודה נתן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב על שלשה מחלוקות אשר בהגדה של פסח. דר' יוסי הגלילי אומר במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות ור' אליעזר אומר במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות ור' עקיבא אומר במצרים לקו חמשים ועל הים לקו ר"ן הרי בין הכל ת"ר. ת"ק על הים וק' במצרים והסימן מן דצ"ך עד"ש באח"ב עולים תק"א. ת"ק כנגד ת"ק שלקו על הים. ואחד רמז לאחד מאה שלקו במצרים:

פסוק כו

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. וא"ת מאי שנא דהכא כתיב בא. ולעיל כתיב לך אל פרעה. ולקמן כתיב השכם בבקר והתיצב לפני פרעה. וי"ל דבמקום שכתוב לך או השכם כתיב אחרי כן הנה יוצא המימה. פי' לעשות צרכיו ואין דרך שילך שכינה שם עמו. והיכא דכתיב בא אל פרעה לא כתיב אחריו הנה יוצא המימה ושם שכינה עמו והיינו דכתיב בא עמי ואלך עמך. אך קשה דהא כתיב בהתראת מכת ברד השכם. ואע"ג דלא כתיב אחריו הנה יוצא המימה. ונראה שהדבר תלוי בהתראה חדשה. שכל התראות חדשות בהשכמה היו. ודוק ותשכח. שהרי בדם כתב לך אל פרעה בבקר שהיתה התראה ראשונה. כמו כן בהתראת ערוב שהיתה ערוב חדשה דמכת כנים לית בה התראה. תמצא כמו כן כתב השכם בבקר. וכן במכת ברד אשר היתה חדשה דבשחין שלפניה לא היתה בה התראה כתב בה השכם בבקר. אבל במכות שניות כגון צפרדע ערוב וארבה כתב בא אל פרעה לפי שלא היה התראה בהשכמה:

פסוק כח

ובתנוריך ובמשארותיך. בשעה שהשאור מצוי בתנור דהיינו כשהוא חם. ולפי שהצפרדעים מסרו עצמם למיתה לעשות רצון קוניהם ונכנסו בתוך תנור חם נעשה להם נס ולא מתו. כדכתיב וימותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות אבל אותן שבתנורים לא מתו:

ובכה. לכך כתיב מלא לומר שהתחילו בו הצפרדעים כלומר ובכה כמו כה ובעבדיך ובעמך יעלו הצפרדעים:

פרק ח

פסוק ה

התפאר עלי למתי אעתיר לך. קאי אשלוח כלומר תאמר לי בודאי מתי תשלחם. ואני אעתיר לך מיד. ויאמר למחר אשלחם. ויצא ויעתר מיד. והפסק מוכיח שבין למתי ובין אעתיר. אבל לא קאי אעתרה לומר מתי אעתיר לך. שהיה לו להשיב מיד. רש"בם:

פסוק יב

והיה לכנים. במכה זו אין בה התראה ולא בשחין ולא בחשך. וטעמא שעשה אהרן מכת דם צפרדע וכנים. לפי שהיאור והארץ הגינו על משה:

פסוק יד

להוציא הכנים ולא יכולו. לפי שאין השד שולט לברוא בריה פחותה מכעדשה. וקאמר התם דאפי' כי גמלא אינו יכול לברא. אלא האי מכניש. כלומר יכול לאסוף בריות כשהם גדולים כעדשה. והאי לא מיכניש אינו יכול לאסוף בריות יחד פחותים מכעדשה. וה"ט דנקט קרא להוציא את הכנים. כלומר להוציאם ממקומם ולאוספם יחד. עוד יש לומר ולא יכולו. לפי דאין מכשפות מועיל אלא א"כ רגלי המכשף עומדים על הארץ. כדאמרינן במעשה שמעון בן שטח שהגביהו הבחורים הכשפניות והחרטומים רצו להוציא את הכנים מתחת רגליהם לעשות מכשפות ולא יכולו:

פסוק יז

את הערוב. פי' רשב"ם שהיו זאבים נקראים ערוב. כדכתיב זאב ערבות ישדם:

והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן. בכל המכות לא נאמר הבדלה חוץ מזו. לפי שחיות רעות קלות ללכת בכל מקום:

פסוק יח

למען תדע כי אני ה'. לפי שאמר פרעה לא ידעתי את ה'. לפי' א"ל בזאת תדע. כלומר במכה זאת ערוב תתחיל לידע:

תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו. פ"ה שעובדים לבהמות. וקשה דכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' והנה לא מתו הבהמות לבד אותם שבשדות. אלא נראה לפרש שדמות יראתם היה כדמות בהמות ולפי' אינם אוכלים בהמה דקה. והיינו דקאמר גבי מכת בכורות וכל בכור בהמה אם הם חטאו בהמה מה חטאה. אלא לפיכך לקו שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביאה פורענות על מצרים:

פרק ט

פסוק ו

וימת כל מקנה מצרים. כלומר כל מה שמת היה ממקנה מצרים. דאין לומר שמת כל מקנה מצרים דא"כ הו"לל ימות כל מקנך: ועוד דדבר משמע מקצתם וכן מצינו שכבר היה להם מקנה כדכתיב הירא את דבר ה'. אכן רש"י פי' לפי שלא היתה הגזרה אלא על אותן שבשדות. שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה. וה"ק וימת כל מקנה מצרים אשר בשדה. אבל הירא את דבר ה' הניחו צאנם בבית. וקשה להר"ר יוסף בכור שור. דהא כבר מצינו גבי הברד ואשר לא שת לבו גם לזאת ויעזב את מקנהו בשדה. אלמא עדיין היה מקנה אף לשאינם יראים:

פסוק ז

ויכבד לב פרעה. מן ה' מכות ראשונות ואילך לא החזיק פרעה בישראל כי אם ע"י המקום ובעל כרחו שלא רצה המקום שישלחם להראות לו ידו החזקה. לפי' כתב ויכבד או ויחזק:

פסוק ח

וזרקו משה השמימה. מכה זו היתה ע"י שלשתן הקב"ה משה ואהרן. אהרן סייע לו שמלא חפניו מפיח הכבשן ונתנו ביד משה ומשה זרקו והקב"ה נהג הפיח בכל ארץ מצרים. ובט' מכות כל אחד משלשתן עשה ג'. הקב"ה עשה ברד ארבה חשך מכת בכורות. ואהרן עשה דם צפרדע כנים. ומשה עשה עד"ש:

ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה. מפני שמשה היה חשוב בעיניהם. כדכתיב והאיש משה גדול מאד. ודרך שחין להיות על הברכים והשוקים. לכך ולא יכלו לעמוד לפניו:

פסוק יד

את כל מגפותי. פ"ה זה מכת בכורות. והעולם מגיהים מכת בצורת וסבורין שרצה רש"י לומר מכת בכורות. כמו כל בכור. ואומרים מה ענין הריגת בכורים לענין הברד שנפל על התבואות. ואינו אלא לשון בכורים כלומר לא נפל הברד כי אם על הבכורות. כדכתיב והפשתה והשעורה נוכתה כי השעורה אביב והפשתה גבעול והחטה והכוסמת לא נוכו כי אפילות הנה:

פסוק כד

ואש מתלקחת בתוך הברד. נמצא בפסיקתא כהדין שאישתא וקנדילא דמשחא ומיא מתערבין כחדא ומדלקות מגו תרויהון. פי' כזאת עששית ונר שהשמן והמים מעורבין יחד ודולקות מבין שניהם:

פסוק כז
ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. ולכך הודה על מכה זאת יותר משאר מכות לפי שהזהירו הכתוב דא"ל העז מקנך. ואם כן עשה לי צדקה גדולה ומעכשיו אני ועמי הרשעים שלא שמנו ללב דבריו ועזבנו בהמותינו בשדה. וכן אמר בארבה. חטאתי לה' אלהיכם ולכם. שאני גומל לכם רע לפי החסד שאתם גומלים לי:

פסוק לג
לא נתך ארצה. ותלויות עד ימי גוג ומגוג שעתיד הקב"ה להפילם עליהם. ואותם אבנים קרואים אבני אלגביש שנתעכבו על גב איש. כלומר על ידי משה שנקרא איש האלהים:

פרק י

פסוק א
כי אני הכבדתי את לבו. וא"ת וכי מאחר שהקב"ה הכביד לבו מה חטא. וי"ל לפי שבתחלה הכביד לבו ג' פעמים כדכתי' ויחזק לב פרעה החזיק עצמו שלא לשמוע. כשראה הקב"ה כך הכביד לבו לאבדו מן העולם:

פסוק ג
שלח עמי ויעבדוני. שאני יכול לתת להם יותר מאשר תוכל. שכבר נוכתה הפשתה והשעורה והאילנות שלך:
כי אם מאן אתה לשלח. בשביל שעדיין נשאר לך חטה וכוסמת הנני מביא מחר ארבה ותאכל כל השאר:

פסוק ד
מביא מחר ארבה. וא"ת מנא ידע משה האי מכה והיכן מצינו שהודיעו הקב"ה. י"ל דמשה הבין מדכתיב למען תספר באזני בנך חשב משה אי זו היא מכה ששייך בה סיפור לדורות אין זו כי אם מכת ארבה שכתוב עליה סיפור בספר יואל. שנאמר עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר. וכן פי' הר"ר יוסף בכור שור דודאי אמר הקב"ה למשה מכת ארבה. אלא כדי לקצר הדברים לא נכתב רק בדברם אל פרעה כדי לכתוב מה שאמרו לו עבדיו הטרם תדע. ומה שאמר פרעה למשה. ודרך המקראות כן לקצר לשונן שאין צורך לספר השליחות ומזכיר המכה בדיבור הקב"ה כמו בצפרדעים ובמכות אחרות. וכדי לקצר אינו אומר שהזהיר בהם משה את פרעה. דודאי משה היה עושה מצותו של הקב"ה:

פסוק ז
יהיה זה לנו למוקש. ז"ה בגימ' עולה י"ב כנגד י"ב שבטים:

פסוק י
כי רעה נגד פניכם. כוכב א' ששמו רעה כדפי' רש"י. ולפי הפשט ראו כי רעה נגד פניכם. כלומ' נכרת ונראה שדעתיכם לרעה כשאתם שואלים לילך אתם ובתיכם ובקרכם וצאנכם. אם כן אין בדעתיכם לחזור:

פסוק יא
כי אותה אתם מבקשים. עד עכשיו דכתיב נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו:
ויגרש אותם למה שהו שיגרשם. לפי ששלח פרעה להם שליח להשיבם לא רצו להלוך מלפניו בלא רשותו והיו ממתינין שיתן להם רשות ויגרשם:

פסוק יד
ואחריו לא יהיה כן. פ"ה והא דכתב גבי יואל וכמוהו לא נהיה מן העולם משמע שהיה גדול משל משה. י"ל דהיינו ממינים הרבה אבל של פרעה לא היה כי אם ממין ארבה לבדו וממין ארבה אחר לא היה כמוהו. וקשה שהרי בס' תלים חשיב ארבה של מצרים שהיתה מכמה מינים ילק חסיל חנמל. לכך י"ל דבימי משה היה מינים ארבה הרבה אלא באו כולם כאחד. והיינו דכתיב ואחריו לא יהיה כן בבת אחת אבל דבימי יואל באו המינים זה אחר זה. כדכתיב יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה וכו' והיינו וכמוהו לא נהיה מן העולם. מגזם לחודיה כמו בימי יואל. ומארבה לחודיה ומילק לחודיה. אבל לעולם של משה היה קשה לפי שכולם באו ביחד. וי"מ דשל יואל נמי באו כולם ביחד אך היה בו מינים הרבה משל משה. וניחא הא דקאמר ואחריו לא יהיה כן ממינים שלהם. ולעולם של יואל קשה לפי שהיו בה מינים הרבה יותר משל משה. עי"ל דבארץ מצרים לא היה גדול משל משה ובארץ כנען לא היה גדול כשל יואל:

פסוק טז
חטאתי לה' אלהיכם ולכם. ממה חטא גבי משה ואהרן. ממה שגרשם מפניו:

פסוק יט
לא נשאר ארבה אחד. כל דבר הנברא בשביל המכה כגון צפרדעים וכנים. דכתיב ושרץ היאור צפרדעים. כשעברה המכה מתו. כדכתיב וימותו הצפרדעים. ומסתמא כמו כן מתו הכנים. וכל דבר שלא נברא אלא בא ממקום אחר. לאחר אשר עשתה המכה שליחותה חוזרת למקומה. בערוב נאמר ויסר הערוב ולא נשאר אחד. ואינו אומר שמתו. בארבה כתב לא נשאר ארבה א' ורבותינו אמרו דלכך לא מתו הערוב שלא יהנו המצריים מבשרם ומעורם:

פסוק כא
נטה ידך ויהי חשך על ארץ מצרים. וא"ת מפני מה לא אמר משה לפרעה אם מאן אתה לשלח הנני מביא מחר חשך כמו שאמר בשאר מכות. י"ל לפי שאמר בלבו אם אומר להם שאביא חשך עליהם יסתירו כליהם. אבל עכשיו שלא גלה להם לא הסתירום. ואף אם לא ירצו להשאילם יקחו בני ישראל בעל כרחם. שהרי לכל בני ישראל היה אור במושבותם:

פסוק כג
לא ראו איש את אחיו ג' ימים ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים. אחרים. ובמכילתא פריך ויום שביעי היכן היה שהרי המכה משמשת ז' ימים. ומשני הקב"ה גנזו להם עד שהיו ישראל על הים. כדכתי' ויהי הענן והחשך ומתרגמי' והוה עננא וחשוכא למצראי. וכן פי' לעיל:

פסוק כו
וגם מקננו ילך עמנו. וא"ת כיון שניתן לכם משלנו למה ילך משלכם השיבו כי ממנו נקח לעבוד את ה'. וא"ת למה ניתן מקננו כיון שתוליכו מקניכם לפי שלא נדע מה נעבוד את ה' עד בואנו שמה:

פרק יא

פסוק א
עוד נגע אחד. פ"ה בעומדו לפני פרעה נאמרה לו פרשה זו והזהירו הקב"ה על מכת בכורות שהרי משהלך מלפניו לא יסף עוד ראות פניו. ומקשים היאך דבר הקב"ה עמו במצרים שהיתה מלאה גלולים והלא כשנתפלל משה אמר כצאתי את העיר וגו'. ויש מדרש שהגביה הקב"ה למשה עשרה טפחים מן הארץ:
כשלחו כלה. כלומר כשישלח אתכם אז יהיה כלה. וי"מ כלה כמו כולה. כלומר לא יעכב משלכם כלל.

פסוק ב
וישאלו איש מאת רעהו. פי' ולא היה גזל לפי שהמצרים נותנין להם כדי למהרם לשלחם כדכתיב קומו צאו. וא"ת היאך שאלו להם כליהם והלא שונאים אותם. וי"ל דמשום הכי וה' נתן את חן העם. עוד י"ל דהאיש משה גדול מאד והיו יודעים שלא יניחם לעשות שום עול:
עוד נגע אחד אביא על פרעה. מה שלא התרה במכה זו כמו באחרות. לפי שכבר פירשה בתחלתה הנה אנכי הורג את בנך בכורך:

פסוק ה
מבכור פרעה עד בכור השבי. וא"ת והלא לא הזכיר מתחלה בכור השבי. וי"ל דבכור השפחה ובכור השבי אחד הוא. כשראו בכור השפחה שאמר משה ומת כל בכור ברחו להם ונתפשו בשבי. והיינו דכתיב בכור השפחה אשר בבית הבור והוא בכור השפחה: מבכור פרעה. למד על פרעה שנשאר בבכורות הוא לבדו. כדכתיב ואולם בעבור זאת העמדתיך. והאי דקאמר מבכור פרעה משמע ממנו והלאה:

פסוק ז
לא יחרץ כלב לשונו. אעפ"י שמלאך המות בעיר. כדכתיב כי אין בית אשר אין שם מת ואמרו מלאך המות בא לעיר כלבים צועקים אפ"ה לא חרצו לשונם. וכשאליהו הנביא בא לעיר שוחקים. לפי שנתן להם הנבלה מד' מאות נביאי הבעל שנהרגו בימיו בגלל כן סבורים הכלבים שמביא להם נבלה כשבא לעיר. ורבינו מנחם מיאו"ני פי' לא יחרץ כלב לשונו אע"ג דדרכו לצעוק בלילה לא חרצו כלל. ואף כי מקלות ישראל בידם. ומצרים שדרכם לישן בלילה צעקו. כדכתיב ותהי צעקה גדולה במצרים וזו היתה הרבותא:

פסוק ח
ויצא מעם פרעה בחרי אף. כל מקום שנאמר חרון. עושה רושם. ואף זו עשה רושם שמשה סטרו לפרעה בלועו ויצא:

פרק יב

פסוק א
ויאמר ה' למשה בארץ מצרים. חוץ לעיר. שהרי ומה תפלה קלה הוצרך לו לצאת חוץ לעיר. דבור חמור לא כ"ש. החדש הזה לכם. נתקשה משה. וא"ת למה נתקשה וכי לא היה רואה הלבנה כמו שהיא. י"ל דלא היה יודע אם היא מן החדשה או מן הישנה. דכשם שמועטת היא בחדושה. כך היא מועטת כשהיא ישנה. והקב"ה מסר לו סימן פגימתה כשהיא חדשה כלפי מזרח. ישנה כלפי מערב. ונראה שפרשת החדש נאמרה קודם אותה של מעלה של מכת בכורות. שזו נאמרה קודם עשור של ניסן. ושל מכת בכורות ערב פסח נאמרה:

פסוק ו
והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה. לכך צוה הקב"ה שיהיה מקחו מבעשור כדי שיתעסקו בדם מילה ולקיחת פסח ד' ימים קודם היציאה לפי שלא היה בהם מצות להיות נגאלים. ומה שפי הקונדריס שמלו עצמן אותה לילה ר"ל אותה לילה שלקחו הפסח דהיינו מבעשור. והא דקדמו ד' ימים קודם יציאתם. לפי שישהו ג' ימים מצאת בדרך משום דאיכא סכנה ממילתם. ויש במדרש כשראו בכורי מצרים כך אמרו

להם מה זאת וענו ישראל ואמרו פסח הוא. רמז שיפסח הקב"ה על בתינו ויהרוג כל בכורי מצרים. מיד הלכו הבכורות לומר לפרעה ושישלח ישראל ולא אבה. אמר להם מה לכם אני בכור כמותכם. התחילו הבכורות להלחם במצרים והיינו דכתיב למכה מצרים בבכוריהם לא נאמר למכה בכורות מצרים שמשמע שהכם. אלא בבכוריהם נאמר. דמשמע שבכורות עצמם הכו המצריים. ועוד איתא במדרש כי כשלקחו הפסח בעשור לחדש שבת היה. שפסח מצרים היה בחמישי כדאיתא פרק ר' עקיבא. וכשראו המצרים שלקחו הפסח לשחטם. אמרו להם רוצים אתם לשחוט את אלהיהם. מיד נתקבצו המצריים עליהם להורגם והקב"ה עשה להם נס וניצולו. ולפי' נקרא שבת הגדול שבת שלפני פסח:

פסוק ט

אל תאכלו ממנו נא. פי' בן עזרא אמר משה צויתי ישראל לאכול הפסח צלי. שמא לא יצלוהו כל צורכו שיראו שמצריים ירגישו מפני הריח וילחמו בם מפני שהוא אלהיהם בא משה והזהירם אל תאכלו ממנו נא. ושמא תאמרו נבשלנו בקדרה ונכסנו שלא יראוהו המצריים וירגישו. ת"ל ובשל מבושל במים. ושמא תאמרו נחתכנו לנתחים ויהיה נראה כחתיכת בשר בעלמא. ת"ל ראשו על כרעיו ועל קרבו:

כי אם צלי אש. פ"ה למעלה דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש. גזר עליו במצות עשה. וכאן הוסיף עליו לא תעשה. אל תאכלו ממנו נא. כי אם צלי אש. ומקשינן מאי שנא מבעולה לכהן גדול דכתיב כה"ג כי אם בתולה מעמיו יקח אשה ורישיה דקרא אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח כי אם בתולה וכו' ואמרו בעולה לכהן גדול ליכא אלא עשה בלבד. וצ"ל דשאני התם דכתי' יקח אשה. ולא היה לו לכתוב כי אם בתולה מעמיו כמו הכא דלא כתי' כי אם צלי אש:

פסוק יא

ומקלכם בידכם שתהיו נכונים לדרך. מתניכם חגורים להלחם עם אויביכם. ואכלתם אותו בחפזון בטרם יבואו עליכם האויבים. פסח הוא לה'. ולא תיראום והפסח תקנו חכמים שיהא נאכל על השבע. ובירוש' מפרש טעמא משום דעצם לא ישברו בו. וכשאדם רעב יש לחוש לשבירת עצם:

פסוק יב

ובכל אלהי מצרים. בכל גדולי מצרים. כמו ראה נתתיך אלהים לפרעה. שהוא לשון גדול כן זה כלומר גדולי מצרים ימותו גם הם. כי הם בכלל הבכורות. כמו גם אני בכור אתנהו. אלמא קרי לגדול בכור:

פסוק טו

שבעת ימים תאכל מצות. פ"ה כתוב אחד אומר שבעת ימים תאכל מצות. וכתוב אחר אומר ששת ימים תאכל מצות. למדנו על שביעי שהוא רשות. ומנין שאף ששת ימים רשות זו מדה שבתורה. דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. לומר מה שביעי רשות. אף ששה רשות ושביעי בכלל היתה. ותימא בכלל מאי היה יום ז'. י"ל בכלל יום האחד ועשרים. אי נמי בכלל ז' ימים מצות תאכלו וגו'. ותימא דהאי דבר שבכלל לא דמי לכל דבר שבכלל דעלמא. דבכל התורה הכלל והיוצא מן הכלל הוו מחד ענייננא. והאי הכלל באיסור והפרט בהיתר. דמן הכלל משמע דחייב לאכול מצה כל ז'. והפרט מוציאו. לכן פי' הר"י מן איו"ורא דששת ימים רשות. מדכתיב בערב תאכלו מצות. משמע דמכאן ואילך אינו מחוייב לאכול מצה. ואין זה כפי' הקונדריס. ומה"ר י"ט מקיים פי' רש"י. והא דקשיא לך דהוי כלל באיסור ופרט בהיתר. הכלל נמי לא הוי באיסור. לפי דהא דכתב ז' ימים תאכלו מצות מספקא ליה אי ר"ל חובה או רשות. ובא הפרט דהיינו ששת ימים ומגלה לן דהיינו תאכלו דגבי ז' ימים ר"ל רשות. והשתא ניחא דבר שהיה בכלל בספק כדפי' ויצא מן הכלל. דהפרט מפרש הכלל ללמד כולו. וכי האי גוונא מצינו. כמו דכתב בפרשת אמור אל הכהנים. כל איש אשר יקרב מכל זרעכם אל הקדשים אשר יקדישו בני ישראל וטומאתו עליו ונכרתה הנפש וכו' ומספקא לי אי הני קדשים דחייב עליהם כרת. אי ר"ל קדשי מזבח. או קדשי בדק הבית. ומקשים מה ראית לומר הכא מה ז' רשות. אף ששת רשות. אדרבה לימא לילה הראשונה בכלל דעד יום האחד ועשרים היתה. ויצאת מן הכלל דכתיב בערב תאכלו מצות. ולימא על הכלל כולו יצא. ומה הלילה הראשונה חובה. אף כל ששת ימים חובה. אוציא יום ז' דפרט לך הכתוב מדכתיב ששת ימים. וי"ל דסברא לעשות ההיקשא משביעי. לפי דמלמד על הכלל כולו. מה ז' רשות אף כל רשות. ולילה קמייתא דחייב לאכול מצה. אינה מכלל דז' ימים מצות תאכלו דהא משמע דוקא ימים ולא לילות אלא מקרא דבערב תאכלו מצות. אבל כשיליף חובה לאכול מצה מקרא דבערב תאכלו מצות מן הכלל. אינו מלמד חובה על כל הכלל. דהא איכא ז' שהוא רשות. דעל כרחך מדכתיב ששת ימים פרט השביעי:

פסוק טז

כל מלאכה לא יעשה בהם. פ"ה אפילו ע"י אחרים. וקשה דאמרי' במס' שבת אמירה לגוי שבות. ולפי' זה משמע שהוא מן התורה. וי"ל דאסמכתא בעלמא הוא. אי נמי ע"י אחרים. ר"ל על ידי בנו ובתו הקטנים. ואעג"ב דמוזהר על שביתתם. דכתיב לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך. י"ל שבת דוקא דחמיר איסוריה. אבל י"ט דקיל אימא לא קמ"ל:

פסוק כד
לחק לך ולבניך עד עולם. קשה למ"ד נשים בראשון חובה. י"ל דלבניך בא לומר דמילת זכר מעכבתו. דאם נולד ביום השמיני (נ"א ביום הא') אסור לאכול פסח קודם שימול:

פסוק כה
והיה כי תבאו אל הארץ. פי' המורה כל אותם מ' שנים שהיו ישראל במדבר לא עשו אלא פסח אחד. והיאך יכול להיות. והלא משה ואהרן היו עמהם. וי"ל דתלה הכתוב בשחיטת הפסח על גבי המזבח ובזריקה ובקבלת הדם וישראל היו נזופים. כדאמרי' כל אותם מ' שנים שהיו במדבר היו נזופים ולפי שהיו נזופים וטמאים לא יכלו לעשות הפסח:

פסוק כט
וה' הכה כל בכור. פ"ה כל מקום שנאמר וה'. ר"ל הוא ובית דינו פי' לעיל בפרשת וארא: ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור. ובקרא אחריתי כתיב ביום הכותי כל בכור. הא כיצד. י"ל דודאי מכת בכורות בלילה היתה ולגבי הקב"ה הוי יום:
כי אין בית אשר אין שם מת. אמרו בספרי וכי תעלה על דעתך שלא היה בית שלא היה שם בכור. אלא כך היה מנהגם. כשמת בכור שלהם היו עושין דיוקנין שלו. פי' דמותו. ובאותה שעה נתך ארצה והיה קשה להם כיום המיתה אותו יום. ועוד קאמרינן התם שבמקום שהיו בכוריהם קבורים. העכברים חוטטין אחריהם ומוציאים אותם:

פסוק לא
ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי. ויש במדרש דפרעה שאל היכן משה והיו ישראל משלחים אותו זה לזה. החל לקרוא משה משה ואמר קומו צאו. א"ל משה לא גנבים אנחנו לצאת בלילה א"ל פרעה הראני פניך ודבר עמי. א"ל משה הזהרתני כבר שלא אראה פניך. א"ל פרעה אתה אמרת ומת כל בכור. ועתה אין בית אשר אין שם מת רחם עלי שלא אמות. א"ל משה אם תרצה להנצל אמור בקול רם כולכם משוחררים. כולכם בני חורין. באותה שעה הרים הקב"ה קולו של פרעה והיה נשמע בכל ארץ מצרים:

פסוק לד
משארותם צרורות בשמלותם. משארותם אלו שיירי מצה ומרור:
על שכמם. לחבב המצוה נשאוהו על שכמם. שהרי היו להם הרבה חמורים:

פסוק לה
ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים. היה לו לכותבו לעיל גבי דבר נא באזני העם. דכתיב שם וה' נתן את חן העם וכו'. אלא לפי שהיו כלי כסף וכלי זהב של מצרים צרורים בשקיהם של ישראל. וכשבאו המצריים לשאול כליהם היו אומרים להם צרורים

הם בשקינו המתינו ונתיר ונתן לכם. והם אומרים לא נמתין כל כך. שנאמר ותחזק מצרים על העם. ולכך כתב אצל צרורות בשמלותם ובני ישראל עשו:

פסוק לז

מרעמסס סכתה. ק"ך מילין היו ובאו לפי שעה והוא שאמ' הכתו' ואשא אתכ"ם ע"ל כנפ"י נשרי"ם רמז מלי"ם בזה הפסוק בסופי תיבות. אתכ"ם נשרי"ם אתכ"ם הרי ק"ך. ונראה להר"מ רמז על כנפי בגימ' ק"ך:

פסוק לט

כי לא חמץ כי גורשו ממצרים. משמע הא אם לא גורשו היה בצקם מחמיץ. תימא וכי לא היו אוכלין מצה והלא הוזהרו מכבר. י"ל למאן דאמר פסח לא היה כי אם יום אחד ניחא. אלא למ"ד כל ז' נצטוו לאכול מצה. מאי כי גורשו. י"ל דסרס המקרא ודרשהו. ויאפו את הבצק עוגות מצות כי לא חמץ וגם צדה לא עשו להם כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לבקש צדה. עוד י"ל דקאי אויאפו. כלומר לכך אפו את המצות כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה עד אחר אפייתה וגם צדה לא עשו להם:

פסוק מ

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה. והלא לא ישבו במצרים כי אם רד"ו. י"ל דעבד עברי עובד בין ביום בין בלילה. ביום עבודתו. בלילה שוכב עם שפחתו ומוליד בנים שיהיו עבדים לאדוניו וזהו ת"ל כפלים רד"ו:

שלשים שנה וארבע מאות שנה. ד' מאות משנולד יצחק. כדכתיב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם. ול' שנה קודם שנולד יצחק. דהיינו מברית בין הבתרים. כי בן ע' שנה היה אברהם אבינו כשדיבר עמו הקב"ה בברית בין הבתרים:

פסוק מא

ויהי בעצם היום הזה. באותו יום אמר ה' למשה קדש לי כל בכור. וכן מוכח דזאת הפרשה בו ביום נאמרה דכתיב זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים:

פסוק מב

ליל שמורים. לשון המתנה. כלומר הקב"ה מצפה מתי יבא אותה הלילה שיהיו נגאלין: שמורים לכל בני ישראל. כלומר גם ישראל מצפים לזה הלילה לחוג בו חוקת הפסח:

פרק יג

פסוק ח

בעבור זה עשה ה' לי. כלו' בעבור שעשה לי ה' הנסים בצאתי ממצרים. לכך אני עובד העבודה הזאת:

פסוק י
מימים ימימה. תנחומא. אמר שמאי הזקן מכאן שצריך לבדוק את תפילין שלו בכל שנה. והלל אמר תפילין הניח לי אבא:

פסוק יא
כי יביאך אל ארץ הכנעני. כל עממים נקראו על שם כנען לפי שאביהם כנען נקרא: והעברת. כמו והעברתם את נחלתו לבתו. שמעביר נחלתו מן הבת. וכאן נמי ה"ק והעברת הבכור מתורת שאר הבנים לתתו לה':

פסוק יג
וערפתו. כלומר הוא הפסיד ממונו של כהן. לפיכך יפסיד ממונו. ד"א וערפתו. הפר אותו שלא תהנה ממנו:
ד"א וערפתו. לשון מערופייא. כדמתרגמינן את בועז מודעתנו:

פסוק טז
ידכה. ה"א יתירה. כנגד ד' פרשיות שבראש. ואחת בשל יד וי"א ידכה יד כהה. זהו יד שמאל. ואטר יד יש לו להניחם ביד ימינו. דהיינו יד כהה שלו. וכגון דלא משמשת ליה יד ימינו כשמאלו. אבל דמשמשות שתי ידיו זו כזו. מניחם בשל שמאל:

פסוק יז
ויהי בשלח פרעה את העם וכו'. כל מקום שנא' ויהי. ווי היה. וכאן נמי אחרי ששלח אותם היה אומר ווי ווי על ששלחם משל למלך שהיה לו ארז למכור ומכרו לאומן בדמים קלים. והלך האומן ועשה ממנו כלים נאים וחמודים לעלות אותם על שלחן של מלכים ומכרם בדמים יקרים כשראה המלך הדבר צעק ווי על שמכר כל כך בדמים קלים ארז שלו כך פרעה היה משתעבד בישראל בטיט ובלבנים ולא היו ישראל נחשבים לכלום. וכשיצאו ממצרים וירדוף פרעה אחריהם ראה אותם אנשי מלחמה כדכתיב חונים על הים. חונים לדגליהם. מגיד לך הכתוב שהיו להם דגלים משעה שיצאו ממצרים. וכל א' מהשבטים היה דגלם כדמות צבע של אבנו המונחת על החשן. כשראה פרעה כך החל להיות גונח ולומר ווי ווי על ששלחם ד"א פרעה אמר ווי ווי על שלקה בי' מכות ונתרוקנה מצרים ועל אשר שלחם משל למלך שאמר לעבדו הבא לי דגים מהשוק. הלך והביא דג מבאיש. א"ל המלך לעבדו בחר לך אחת מהשלשה שאני מטיל עליך. או תאכלנו. או תלקה מאה מכות. או תפרע המעות. אמר העבד שיאכלנו. כשהחל לאכול בטרם אכל החצי נקטה עליו נפשו. וא"ל לא יכולתי לאכול יותר. אלקה כמו שאמרת טרם לקהו החצי מק' מכות אמר לא אוכל לשאת ולסבול המכות. אשלם הדמים. נמצא שאכל ולקה ושלם הדמים. כך פרעה שעבד ישראל במצרים ביותר. א"ל הקב"ה שלח

אותם ויעבדוני. או תלקה. או תשלם להם שכר שעבודם. ויען פרעה ויאמר לא ידעתי את ה' וגם ישראל לא אשלח. א"ל הקב"ה תשלחם ותלקה ותתן להם שכרם. וכן היה לאחר שלקה שלחם וכל טוב מצרים בידם. ד"א כנענים אמרו ווי ווי בשלח פרעה את העם לפי שהגיעם השעה שצריכים לשלם לישראל שכרם. משל למלך שהיה לו בן קטון ואמר לא' מעבדיו שיקח ארצו וכשיהיה בנו גדול יחזירנה ליד בנו וכן עשה. וכשהיה בן המלך גדול. התחיל העבד לומר ווי ווי. על שילום הארץ לבן המלך. כך אמרו הכנענים ווי ווי לשילום הארץ לישראל: ד"א מצריים אמרו ווי ווי על אשר שלחם פרעה מן הארץ. אמרו אם יביא הקב"ה מכה בעודם עמנו משה מתפלל עליהם. אבל עתה אם יביא הקב"ה מכה עלינו מי יתפלל עלינו. לכן אמרו ווי. ד"א הקב"ה אמר ווי ווי על ששלחם פרעה ולא עכבם יותר. כדי להביא מכות עליו להודיעו ידו החזקה:

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם. כלו' פרעה לא נחם על ששלחם. אמר הפסד גדול עשיתי לי כדכתיב מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל. אבל מתנחם היה על מפלתם של גיהנם. כדכתיב ביחזקאל שם יראה פרעה אותם ונחם. דמתוך שרואה האומות בגיהנם כמותו מתנחם:

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. פי' לא צריך לעבור כי אם נחל נילוס ולהיות בארץ פלשתים שהיא מארץ ישראל שהרי לא מצינו שיצא יצחק חוצה לארץ. ומצינו באגדה בגרר שהיא פלשתים. ואומר הר"ם שרצועה היתה יוצאת מארץ פלשתים ונכנסת לארץ ישראל. ולא שהיתה ארץ ישראל עצמה. כי הכתוב קורא אותה ארץ פלשתים. ותדע שמיד שעבר נחל מצרים ליכנס לא"י כדכתיב גבי מיצרים של מצרים. עד נחל מצרים. אלא לא רצה לנחם אותם אותו דרך לפי שקרוב הוא. אמר כשהלכו דרך סביב אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה כל שכן אם ילכו דרך ישר. ד"א ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא למצרים. כדכתיב ומצרים ילד את לודים ואת ענמים וכו' אשר יצאו משם פלשתים:

פן ינחם העם בראותם מלחמה. שילחמו עמם פלשתים על אשר ברחו מארץ מצרים קרוביהם ושבו מצרימה. ד"א ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי דרך ארץ עבד מנהיג לרבו ומנעילו ומלבישו ומדליקו ועובדו. והקב"ה בענותו הגדולה הלבישם והנעילם והאיר להם ונהגם ונשאם. כדכתיב ואשא אתכם על כנפי נשרים. הלבישם כדכתיב ואלבישך רקמה. הנעילם כדכתיב ואנעלך תחש. האיר להם שנאמר ולילה בעמוד אש להאיר להם:

כי קרוב הוא. לפי' עשה להם כל הטובה הזאת לפי שישראל עם קרובו של הקב"ה כדכתיב עם קרובו. ד"א ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. השבועה שנשבע אברהם לאבימלך אם תשקור לי ולניני ולנכדי עדיין לא עבר אותו זמן:

פסוק יח

וחמושים אחד מחמשה. וי"א אחד מחמשים. והשאר מתו בשלשת ימי אפלה. ד"א וחמושים כלי זיין הנמצאים בפסוק העלו עמהם מגן וצנה קשת וחצים מקל יד ורומח וסייף:

פסוק יט

ויקח משה את עצמות יוסף עמו. להודיע חבתו של משה. שכל ישראל עוסקים בבזה. והוא עוסק בעצמות יוסף. יש במדרש שאמר משה להקב"ה עצמות יוסף נכנסין לארץ ואני לא אכנס. א"ל הקב"ה דמודי בארעא דהיינו יוסף שאמר גנב גנבתי מארץ העברים יקבר בארעא ודלא מודי בארעא דהיינו משה כשאמרו בנות מדין איש מצרי הצילנו ושתקת ולא אמרת עברי אנכי מארץ העברים. לא תקבר בארעא:

כי השבע השביע את בני ישראל. מה שלא השביע בניו כמו שהשביע יעקב יוסף בנו לקוברו בארץ כנען. לפי שיעקב היה יודע שהיכולת ביד בנו יוסף לקיים שבועתו כי מלך היה. אבל יוסף ידע שאין כח ויכולת ביד בניו יותר מן האחרים. לכך השביע כולם. יש במדרש שאמר יוסף להם אין אני מטריחכם שלא כדין. בשכם גנבתוני בשכם החזירוני. ויש במדרש כשהגיע שעה שיהיו ישראל נגאלים. אמר משה לבני ישראל היש מכם יודע היכן יוסף קבור. א"ל סרח בת אשר מצריים שמוהו בארון של אבר והשליכוהו בנילוס לפי שידוע השבועה שהשביע יוסף ישראל שיעלוהו עמהם בצאתם ממצרים ולכך השליכוהו בנילוס שלא ימצאוהו. הלך משה ועמד על נילוס ואמר יוסף יוסף הגיע עת דודים שהקב"ה גואל את בניו ושכינה ממתנת לך וכל ישראל ועננ כבוד אם תודיע עצמך מוטב. ואם לאו נחנו נקיים משבועתך. מיד צף ארונו של יוסף על המים ועלה. ואל תתמה אם צף ארונו. שכן עשה אלישע כדכתיב ויצף הברזל כ"ש בשביל משה ויש במדרש שהארון עם עצמות יוסף הולך בעצמו עם ארון הקדש שלוחות מונחות בו. ואמרו העולם מה טיבו של חי יותר משל ארון המת זה הולך בעצמו וזה הולך בעצמו וישראל אומרים קיים זה מה שכתוב בזה. ולכך הולך בעצמו. והיינו דכתיב רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף. שכרך משה עצמות יוסף בעור של גדי וכתב עליו שם המפורש והיה מהלך בעצמו. והיינו דכתיב נוהג כצאן יוסף ובארון של יוסף מונחים כל עצמות השבטים:

פרק יד

פסוק ב

לפני בעל צפון. הוא נשאר מכל אלהי מצרים כדי להטעותם דמתוך כך חשב פרעה בלבו אשגה אותם בדרך. אלך ואתגרה בו. והיינו דכתיב ופרעה הקריב. קרב לא נאמר אלא הקריב. שהקריב עצמו לע"ז של בעל צפון:

נכחו תחנו על הים. וא"ת היאך אמר להם שיחנו נגד ע"ז והא אמרי' אסור לאדם שיאמר לחבירו שמור לי בצד ע"ז פלונית צ"ע:

פסוק ה

ויוגד למלך מצרים כי ברח העם. כ"י בר"ח בגימ' עמ"לק: פ"ה איקטורין שלח עמהם והם עמלקים וכשהגיעו ג' ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינם חוזרים למצרים באו והגידו לפרעה ביום הרביעי בה' ובו' רדפו אחריהם. וא"ת היאך הלכו האיקטורין ביום אחד מה שהלכו ישראל בג' ימים. יש לומר דיחידים הולכים יותר במהירות משיירות גדולות. ומיהו לפי רש"י שפי' לעיל וישובו לאחוריהם לצד מצרים היו קרבים כל יום הג'. היאך ידעו האיקטורין שדעתם היה לברוח והלא היו חוזרים למצרים. ועד קשה כיון שהיו קרבים למצרים כל יום ג' א"כ בכל יום ג' לא נתרחקו ממצרים כי אם מהלך יום אחד. ולמה הוצרכו הרודפים לרדוף אחריהם שני ימים חמישי ושבת ביום אחד יכולים להשיגם. וי"ל שלא היו חוזרין ממש על עקבם דרך ישר לשוב למצרים אלא מצדדים היו ארץ מצרים. ומתוך כך הבינו האיקטורין שמה שהיו קרבים לצד מצרים לא היה מפני שדעתם לשוב. אלא מתוך שהיו תועים. והשתא ניחא שפיר שהוצרכו לרדוף ב' ימים. וי"מ ברח כמו בריח שהיה המדבר מכאן והים מכאן. ולכך אמר פרעה נבוכים הם. וא"ת היאך לא חזרו. והלא אמר משה דרך שלשת ימים נלך במדבר. י"ל שנתן להם פרעה רשות ללכת מכל וכל שהרי שחררם כדפי' לעיל בפרשת בא:

פסוק ז

ושלשים על כולו. י"מ ג' סוסים למרכבה. דמתחלה מנהג עולם שלא היה אלא סוס אחד במרכבה. בא יוסף והוסיף עד ב' כדכתיב במרכבת המשנה אשר לו. בא פרעה והוסיף עד ג' כדכתיב ושלישים על כולו. ושלמה הוסיף עד ד' כדכתיב המרכבה בשש מאות כסף והסוס בחמשים ומאה. נמצא בכל מרכבה ד' סוסים כפי כסף הסוס:

פסוק י

והנה מצרים נוסע אחריהם. פי' נוסעים בלב אחד. וי"מ דהיה מצרים סבא. כלומר בן חם. אך דוחק שהאריך ימים כל כך. וי"מ שהיה טפל אחד ששמו מצרים. ולפי' באו ישראל ואמרו כיון שטפל זה בא בידוע שכולם באו. וי"מ דהוא שרו של מצרים ושמו

עוזא. ויש מדרש שבא עו"זא להקב"ה וא"ל ר"ש עולם אמרת ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה. ועדיין לא היו במצרים כי אם רד"ו שנים. א"ל הקב"ה אעשה לך דין בררו דיינים. טען הקב"ה לא אמרתי שיהיו משועבדים ד' מאות שנה אלא בארץ לא להם. ומנה משעה שנולד יצחק התחיל הגירות ולא היו אלא בארץ אחרת. וכבר עברו מאותו זמן ד' מאות שנה. ועוד אמרתי ועבדום וענו אותם. אבל לא אמרתי שאם יעבדו שלא יקחו שכרם. ועוד שלחתי לאמר לפרעה שישלחם. העז פניו ואמר לא ידעתי את ה'. ורצה בכחו לעכבם. מיד באו הדיינים והשליכו עו"זא למטה. והיינו דכתיב והנה מצרים נוסע וכו' דהיינו שר של מצרים. מדכתיב נוסע. ולא כתיב נוסעים:

ויצעקו בני ישראל אל ה'. א"ר יהושע בן לוי למה הדבר דומה למלך שעובר בדרך וראה לסטים שתפשו בת מלך א' צעקה הנערה למלך. הושיעני אדוני המלך. הצילה מידם. לימים רצה המלך ליטפל בה ולא רצתה לדבר עמו. התחילו הלסטים לגרות בה. כשראתה כך התחילה לצעוק הושיעני אדוני המלך לך אני מתאוה. כך ישראל תחלה כשהיו ישראל משועבדים צעקו ותלו עיניהם למרום. שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה' ותעל שועתם וגו' הוציאם הקב"ה ושתקו. נתאוה הקב"ה לתפלתם וגירה בהם פרעה ורדף אחריהם. ויבואו בני ישראל ויצעקו אל ה'. אמר הקב"ה ולך אני מתאוה והיינו הא דכתיב השמיעיני את קולך. אותו קול ששמעתי במצרים אשר דברנו אליך במצרים. דכתיב ירא ה' וישפוט:

פסוק טו

מה תצעק אלי. א"ל הקב"ה ידידי טובעים בים ואתה מאריך בתפלתך והוא היה נחשון שנכנס בים תחלה. עד שבאו מי הים עד פיו. והיינו דכתיב הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. ואחר נחשון נכנס שבטו של בנימן והיינו דכתיב שרי יהודה רגמתם. לפי שנכנסו תחלה אחר שבטם. מיד אמר הקב"ה למשה מה תצעק אלי להצילם מיד מצרים. זכותם וזכות אבותם כדאי להצילם:

פסוק טז

ואתה הרם את מטך. אינך צריך אלא להרים המטה. ומיד תבקע המים כי כן עשיתי לה תנאי מן ששת ימי בראשית שתבקע כדפי' ותראה היבשה למה נאמר. כיון שאמר יקוו המים. אלא ה"ק הקב"ה יקוו המים אל מקום אחד ע"מ שתראה היבשה בקריעת ים סוף. והיינו דכתיב לפנות בקר לאיתנו. אל תיקרי לאיתנו אלא לתנאו שהתנה הקב"ה שתהא מתבקעת:

פסוק יט

ויסע מלאך האלהים וכו'. ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם. מתחלה לא פירש מי הוא שנסע אלא קראו מלאך. ואח"כ מפרש שהיה עמוד הענן. שעמוד הענן שרגיל לילך בתחילת הלילה ולהסתלק בבקר לא מש אלא הלך מאחריהם ועמוד האש לפניהם כמו שהיה רגיל. נמצא שהיו ישראל בין שני עמודים עמוד האש ועמוד ענן. והיינו דאמרו מבין עמוד לעמוד פורקן. שהרי נושעו ישראל באותה לילה שהיו בין שני עמודים:

פסוק כ

ויאר את הלילה. תרגומו ולישראל נהר כל ליליא. וי"מ ויאר החשיך למצרים. כמו יפיץ ענן אורו:

ולא קרב זה אל זה כל הלילה. מחנה ישראל למחנה מצרים. וי"מ לא קרב עמוד האש שלפני מצרים לעמוד ענן שלפני מחנה ישראל. כל הלילה. אבל בבקר קרבו ונתערבו למחנה מצרים והממום. והיינו דכתיב ויהם את מחנה מצרים בעמוד אש וענן שנתערבו ולא הורגלו המצרים בכך. וכשראו כך נבהלו ונהלמו. כי כל זמן שהענן היה לפניהם ולא נתערב בעמוד האש לא נהממו. כי אמרו הרבה לילות יש שחשוכות. אבל כשראו האש בא לקראתם אז נהממו. וכשהאיר היום לא היו ישראל צריכים לא לעמוד ענן ולא לעמוד האש שהם לא היו יכולים לנטות ימין ושמאל מפני המים שהיו בימינם ובשמאלם. ג"ן:

פסוק כא

ויט משה את ידו על הים וכו' ויולך ה' את הים. יש במדרש כשאמר משה אל הים שיבקע מימיו לא רצה. אמר הקב"ה אני אלך מיד כשראה הים הקב"ה שבא עם משה וינס מפניו. אמר לו משה מה לך הים כי תנוס. הלא לא רצית ליבקע. אמר ליה לא מפניך אני נס כי אם מלפני אדון חולי ארץ הוא הקב"ה. משל למלך שמסר פרדס שלו לשומר. וצוה שלא יניח שום אדם ליכנס בו. פעם א' אמר המלך לא' מאוהבו שילך תוך הפרדס ומסר לו חותמו שיניחנו השומר ליכנס בו. ולא רצה השומר לפתוח לו הפתח. חזר למלך א"ל השומר לא הניחני ליכנס בו. א"ל המלך לך לפני ואלך אחריך. מיד שראהו השומר פתח לו הפתח. א"ל אוהב המלך לשומר מה ראית שפתחת עכשיו הפתח. א"ל השומר וכי סבור אתה שפתחתי בעבורך לא. כי אם בעבור המלך שראיתי בא אחריך. כך אמר הים למשה:

ברוח קדים. כשהקב"ה נפרע מן הרשעים נפרע ברוח קדים. כדכתיב יבא קדים רוח ה' ממדבר עולה ויבש מקורו ויחרב מעיינו וכו':

פסוק כב

ויבואו בני ישראל וכו'. בליל שביעי של פסח היה. ובשחרית אמרו שירה והוא שביעי של פסח. וקשה דפי' רש"י בפרשת שלח אשר ח' חוטין שבציצית כנגד ח' ימים שהיו ישראל על הים קודם שאמרו שירה. מכלל שלא אמרו שירה עד השמיני. וי"ל דלקמן מונה אותו יום שנקבצו לרעמסס מכל ארץ גושן. ומונה משהכינו עצמם לצאת. ומערב פסח היו שוחטין פסחיהם שהיו יודעים שיצאו למחר. ומה ששנינו שביעי ירדו לים זהו שביעי לנסיעתם מרעמסס:

והמים להם חמה. חסר וא"ו לפי שמתחלה נתמלאה חמה עד שבא גבריאל שהיה מכריז ואומר למים שבימינם הזהרו בישראל שעתידים לקבל תורה שנתנה בימין. שנאמר מימינו אש דת. וחוזר ואומר למים שבשמאלם הזהרו בישראל שעתידים להניח תפילין בשמאלם. וחוזר ואומר למים של אחריהם הזהרו בישראל לפי שעתידים להתעטף בציצית ומשליכים מאחוריהם. וחוזר ואומר למים שלפניהם הזהרו בישראל שעתידין להמול כי זהירים הם בברית מילה כדכתיב ואתה את בריתי תשמור. ושמעו המים והיו חומות חומות ונחלקו לי"ב חלקים. כנגד י"ב שבטים. והיינו דכתיב והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. ובחומה היו חלונות ומספרים זה עם זה כדי ליישב דעתם. ומוצאין אילנות טעונים פירות כדרכם. ולפי מדרש זה נדרש דהמתעטף בציצית צריך להשליך הציציות לאחוריו. וי"מ דאינו צריך דהא דקאמר שעתידין להתעטף בציצית מאחוריהם. ר"ל בשעת עטיפה דבאותה שעה כל הטלית כולו וציציותיו מאחוריו:

פסוק כה

ויסר את אופן מרכבותיו. לפי שדרך כל המים להיות גבוהים בשפתם. ועמוק באמצעיתם. וכשראו המצרים שהאופנים היו מגלגלים אותם לעומק המים הסירו האופנים וכשבקשו לחזור ולנוס מתוך הים מפני בני ישראל היתה הנהגת המרכבה בכבדות שכבר הוסרו האופנים. וה"ר יוסף בכור שור פי' ויסר. כמו ויסר אליה האוהלה. שרצו המצריים לסור מהדרך ולהחזיר המרכבות לאחוריהם כדי לנוס. והיו נדחקים זה בזה. כי האופנים נוהגים אותם תוך הים בעל כרחם וצועקים זה לזה סורה מפני ולא היו יכולים. והיינו דכתיב וינהגהו בכבדות. וי"מ ויסר המלאך אופן אחד לבד ולכך וינהגהו בכבדות יותר מאשר אם הוסרו שתי האופנים:

כי ה' נלחם להם במצרים. מהו במצרים מלמד שלקו המצריים מעין מכה שלקו על הים שאותם שבמצרים טבעו בנילוס:

פסוק כז

לאיתנו לתנאו. כדפי' לעיל:

ומצרים נסים לקראתו. שהרוצה לנוס הים בא לקראתו:
וינער. מסר אותם ביד מלאכים נערים ואכזרים שלא ירחמו עליהם. כמו מנער הקדרה:

פסוק כח
לא נשאר בהם עד אחד. אבל אחד נשאר דהיינו פרעה. והא דכתי' אחד מהם לא נותר. ר"ל לא נותר מכל עמו אפי' אחד זולת הוא. ויש במדרש בא גבריאל והחזיק פרעה בתהום של ים חמשים יום כנגד שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו. כמנין מ"י היה בתהום של ים:

פסוק ל
מת על שפת הים. כשהיו ישראל על שפת הים. ד"א ראו מיד הים ששב הים על מצרים וטבעם:

פסוק לא
ויאמינו בה' ובמשה עבדו. האמינו שהוא עבד הקב"ה ובמצותו עשה הכל:

פרק טו

פסוק א
אז ישיר. שר לא נאמר. רמז לתחיית המתים מן התורה שעתיד לשיר שיר לעולם הבא. וא"ר מאיר א"ר אלעזר כל האומר שירה בעולם הזה. מובטח הוא שיאמר שירה לעולם הבא. וא"ר אני ערב בדבר:
אז ישיר משה. אמר משה להקב"ה קראתי תגר לפניך שאמרתי ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך וכו' וכאן אמרתי שירה לפניך. ד"א א"ז עולה שמונה כלומר בזכות המילה שנוהגת בשמונה קרע לנו הים:
סוס ורכבו רמה. והסוס קשור עם רוכבו לפי שאמר הקב"ה אל המצרי למה רדפת אחרי בני ישראל. א"ל הסוס נהגני בעל כרחי. אמר לסוס למה רדפת אחרי בני ואמר הסוס המצרי נהגני ברגליו במגיפים בעל כרחי. בא הקב"ה ודנם יחד:
רמה בים ממטה למעלה. אבל ירה בים ר"ל מלמעלה למטה:

פסוק ג
ה' איש מלחמה. פוקרין המינין ואומרין שהוא איש. ויש להשיב והא כתיב ואתה ה' ולא איש. והכא ה"ק אתה ה' איש מלחמה אפי' גבור ואיש מלחמה ה' שמו. כלו' צריך שיבקש ויאמר שהקב"ה אדון ושמו ה':
ה' שמו. ודאי שמו וכן ראוי לקרותו. כמו שאמר משה דשמו משמע ודאי שמו שהווה עם עבדיו בצרתם כדפי' בפרשת שמות. ובודאי כן הוא שהרי היה עמנו בצרותינו. ג"ן:

פסוק ו
ימינך ה' נאדרי. יו"ד נאדרי יתירה וזה מן הפסוקים שנכפלו דבריהם קודם שמפרש. ד"א ימינך ב' פעמים בזמן שעושים רצונו של מקום אפי' שמאל נעשה לו ימין. וכשעוברים רצונו ימין נעשה שמאל. כדכתיב השיב אחור ימינו:

פסוק ז
תהרוס קמיך. שהרשעים קמים על הקב"ה. וכן מצינו בפרשת מטות נקום נקמת בני ישראל. וכתיב לתת נקמת ה' במדין. לפי שהנקמה על ה'. כי הרשעים אינם שואלים מישראל אלא שיעברו על מצות הבורא. וכן כתוב על עמך יערימו סוד וכו' עצתם לבטל מצותך:

פסוק ח
נערמו מים. כמו ערמת חטים ועל מה שתרגם אנקלוס חכימו מיא. קשה מה חכמה שייכא במים. ואומר ה"ר מאיר בר' שניאור דיש במדרש שנכנסה בהם ערמומית של חכמה ואמרו שירה. ג"ן: וי"מ שהחכמה היתה מאשר נצבו כמו נד נוזלים:
קפאו תהומות. נמצא במדרש כתיב ויבקעו המים. דמשמע שנבקעו ממש עד קרקעיתו של ים. וכתיב קפאו תהומות בלב ים. דמשמע שקפאו ונקרשו ודרכו ישראל עליהם. ומשני דלב הים היה נגדש. שאם קפאו מי הים כולם כמו שהם היו צריכים לעלות עד לשמים ואם היו נבקעים ממש עד קרקעיתו של ים היו צריכים לירד עד תהום. לכך נבקעו גודש המים שהוא שליש של ים. כדאמרי' האי גודשא תילתא. והים מלא על כל גדותיו. ושאר המים קפאו. וכשעברו ישראל לא היו צריכים לא לעלות ולא לירד כי המים היו שוות לארץ. והיינו דקאמר בלב ים. מה הלב שני שלישים למטה מגוף האדם ושליש הגוף למעלה הימנו. אף הים קפאה שני שלישי של מטה. ושליש של מעלה נבקע. וזה שייסד הפייט. פוט כאן וכאן שליש רום מימות: פירוש אחר בלב ים אמר הקב"ה יבא מצוה שאין לה לב ועשתה עצמה כמי שיש לה לב. יבא מצות הקב"ה ויפרע מפרעה שהיה לו לב ונעשה כמי שאין לו לב:

פסוק י
צללו כעופרת במים אדירים. רבותי' דרשו שהיו אדירים צוללים כעופרת. וי"מ דקאי אדירים אבני חילו. וי"מ דהרבה מהם פורחים באויר על ידי כשוף. ובאו גבריאל ומיכאל והכום על ראשיהם והפילום לארץ. ונדונו שם בג' מיתות. בעופרת. באבן. ובקש. הרשעים היו כקש. לכן לא מתו מיד שדין ייסורין קשה משל גיהנם. ובינוניים כאבן. וצדיקים כעופרת שמתו מיד. וי"מ איפכא דצדיקים כקש. ורשעים כעופרת שמתו מיד ונכנסו בגיהנם לפי שגיהנם דין קשה גדול:

פסוק יא
מי כמוכה באלים. חסר יו"ד לומר כשאתה רוצה אתה נעשה כאלם. וי"מ באלם. כמו גברא אלמא. ואלם הוא מקל חזק. ולכך נסמך מי כמוכה אצל נשפת. לפי שהנס היה גדול מאד דלעיל כתיב. וברוח אפך נערמו מים. וזה היה נס מופלא וגדול שרוח האף חם הוא. ובו הקריש והגליד המים. ואחרי כן נשפת ברוחך זהו ברוח הפה שהוא קר. ואעפ"כ החזיר בו המים לקדמותן. ושנה ממנהג עולם. לפי' כתב מי כמוכה על נס זה. יותר מעל כל שאר הנסים וכו' בסופיה דקרא נורא תהלות עושה פלא:

פסוק יג
נחית בחסדך. נוטריקון. נוראות הראית לנו במצרים. חרונך שפכת עליהם. ימינך בלעה אותם. תהום כסית עליהם. ר' יהודה אומר נוטריקון כן. נפלאות עשית לנו. חירות עשית לנו. ים בקעת לנו. תורה נתת לנו. וחכמים אומרים נוטריקון אחר. נביאים. חכמים ישרים. תמימים העמדת לנו. וי"מ פסוק זה הכי כשברא הקב"ה עולמו. ברא עליונים בימין. תחתונים בשמאל. עליונים לפי שנבראו בימינו לא נקנסו מיתה. תחתונים שנבראו בשמאלו נקנסו מיתה. ובשטה זו נבראו דכתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. אמר הקב"ה יעסקו בימין. כלומר יהיו עוסקים בתורה שנתנה בימין. כדכתיב מימינו אש דת. ובצדקות דכתיב נוראות צדק ימינך. ובבית המקדש דכתיב נחית בחסדך. וכולם נאמרו בפסוק זה. נחית בחסדך זו צדקה. נהלת בעזך זו תורה. דכתיב מפי עוללים ויונקים יסדת עוז. אל נוה קדשך זה בית המקדש דכתיב נאוה קדש:

פסוק טו
אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב. ולמה והלא כתיב אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה אלא מגיד לך הפסוק שהם מצרים לטובתם של ישראל:

פסוק יז
תביאמו ותטעמו. מכאן תחיית המתים מן התורה:

פסוק יח
ה' ימלוך לעולם ועד. לאחר שיתיישבו בארץ יודע מלכות הקב"ה מכל האומות. ואלמלא ה' מלך אין כל בריה יכולה לעמוד לפניהם אלא לא המליכוהו לעולם עד ימות המשיח דאז יהיה מלכותו קיים לעולם ועד:

פסוק יט
כי בא סוס פרעה. כלומר כאשר בא סוס פרעה תוך הים והשיב הקב"ה הים עליהם. אז ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף. ודרך להזכיר אשה על שם אחיה הגדול. כמו אחות נחשון. אחות נביות. כך אמר אחות אהרן:

פסוק כב
וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. פי' לא מצאו דברי תורה שנמשלה למים שנא' הוי כל צמא לכו למים ולפי' מרדו. ולכך תקנו לקרות בתורה כל שני וחמישי שלא יהיו ג' ימים בלא תורה:

פסוק כה
ויורהו ה' עץ. עץ זית היה והיה מר והשליכוהו במר והיה למתוק. והפוקרין ר"ל דעץ זה ע"ז ויהבינן ליהו כל טעותייהו ונשיב להם כי לפי שע"ז היתה ביניהם הוצרכו למים וכשהלכו והשליכו העץ למים אז נעשו המים מתוקים. עוד יש לומר שם שם לו חק ומשפט. שלא יעשה כן לעולם ושם נסהו:

פסוק כו
כל המחלה אשר שמתי במצרים. כמנין אש"ר עולה מנין המכות שהוכו במצרים ועל הים כאשר אמרו התנאים כשתמנה כל מנין התנאים יחד כך עולה דצ"ך עד"ש באח"ב: כל המחלה. ר"ל שום דבר מהמחלה לא אשים עליך. כמו ולרש אין כל לא אשים ואפי' אשים אני ה' רפאך. וי"מ כל המחלה אל תפחד מפורענות הבאה על חברך כי אני ה' רפאך. כמו שהרופא שומר החולה ומניעו מלאכול דבר רע שיביאנו לידי חולי. כך אשמרך שלא תבא לידי שום חולי שהבדלתיך מנבלות ושקצים ורמשים ועופות ודגים טמאים שמזיקין גופו של אדם. והאוכלם מזוהם ונמאס. והפרשתי אתכם מנגעי זבים ונדות ויולדות ונגעי בתים ונגעי בגדים שכל אלה מביאים האדם לידי זיהום כי כל דבר שהפסוק קורא טמא מאוס הוא. כדכתיב ביחזקאל בגללי אדם תעוגנה לעיניהם וכו' ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים. ומשם אמרו חכמים דכל האוכל בלא ניגוב ידים. כאלו אוכל לחם טמא. כי הוא נמאס מחמת לחלוחית הידים. וזהו כי אני ה' רפאך שאפריש אותך מכל המאוסים הללו המביאים לידי חולאים. וכן והסירותי מחלה מקרבך כי אני ה' רופאך. טו"ן פוז"ציאין בלעז. בכור שור. וה"ר עובדיה בר' שמואל מפרש והסירותי מחלה מקרבך. כלומר אברך לחמך ומימיך שאתן לך שפע מאכל ומשתה ואסיר מחלה מקרבך שתוכל לאוכלו. כי מה מועיל מאכל ומשתה לחולה שאינו יכול לאכול ולשתות. ג"ן:

פרק טז

פסוק ד
הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. וכן לעיל כתיב גפרית ואש מאת ה' מן השמים. גבי אנשי סדום פירשנו לעיל בפרשת וירא:

פסוק ה
ויצא העם ולקטו. לבריא היה יוצא ומלקט שנאמר ויצא העם. לבינוני פתח אהלו שנאמר ונצבו איש לפתח אהלו. לעצל פושט ידו ויורד לתוך ידיו שנאמר ותעל שכבת הטל:

פסוק יד
דק מחספס. לחם שנבלע באיברים. ברמ"ח איברים. כמנין מחספ"ס והיינו דכתיב לחם אבירים אכל איש. אל תיקרי אבירים אלא איברים. והיו מלאכי השרת אוכלים אותו. שנקראו אבירים והוא יורד לישראל ואוכלים אותו ולא היו צריכים לנקבים. עוד י"ל שנקרא מחספס. על שמגלה להם סתרים. כגון עבדי גנבת והוא אומר מכרת לי. המן מוכיח למי העבד דעומר של מן היה לו בשביל עבדו. כשסרחה אשה על בעלה היה משה דן על פי המן אם המן יורד לאביה הדין עמה. ואם המן יורד בבית בעלה הדין עמו. וזהו שייסד הפייט בכלכול להבדק:

פסוק טו
מן הוא. פ"ה מזומן הוא. כמו וימן ה' דג גדול ולא נראה דכיון שלא ידעו מה הוא היאך קראוהו בשמו. ועוד לא ידעו שהוא מזומן לכל. לכך נראה לומר שהיו שואלים זה לזה מה הוא. וכשבא לפיהם קראוהו מזומן. ובפשטיה דקרא כי לא ידעו מה הוא. כלומר בלשון מצרי מן כמו מה בלשון עברי. ובסגנון זה כתיב במגלת אסתר הפיל פור הוא הגורל. פור הוא לשון שלהם כי בלשון פרסי פור הוא לשון גורל. בכור שור:

פסוק טז
זה הדבר אשר צוה ה'. כל האלפא ביתא בפסוק זה לומר כי מזונותיו של אדם קשים כנגד כל שאר צרכיו:

פסוק יח
ולא העדיף המרבה. לפי הפשט שהיה משליך המותר. והממעיט לא החסיר. שהיה חוזר ומלקט עד שהיה ממלא מדותיו:

פסוק יט
וירום תולעים ויבאש. סרס המקרא ודרשהו. כלומר ויבאש קודם ואחר כך וירם תולעים: ויקצוף עליהם משה. בג' דברים קצף משה ונעלמה ממנו הלכה כאן קצף ומתוך קצפו שכח לצוות עליהם שבת. והיינו דכתיב עד אנה מאנתם לשמור מצותי. ולפי שלא הזהירם משה לצאת כללוהו עמהם. וגבי שעיר אהרן קצף. דכתיב הן לא הובא את דמה וכו' ויקצוף על אלעזר ועל איתמר ונעלמה ממנו הלכה. וכתיב וישמע משה וייטב בעיניו ובפרשת מטות ויקצוף משה על פקודי החיל וכתיב ויאמר אלעזר זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה:

פסוק כב
לחם משנה. כלומר משונה בריחו. משונה בטעמו. לזקן טועם טעם דבש. שנא' כצפיחית בדבש לבחור טעם לחם דכתיב הנני ממטיר לכם לחם. לילד טעם חלב. דכתיב כטעם לשד השמן. לחולה טעם סלת שנאמר שמן ודבש. מטוגנים שעושים לחולה. שנאמר ובשלו בפרור. וכתיב לחמי אשר נתתי לכם כסלת שמן ודבש. ואין לומר משנה שיורד פי שנים דהא כתיב שני העומר לאחד. וכל שאר הימים עושים ב' לחמים מן העומר א' בבקר וא' בערב. וא"כ ביום ו' עושים ד' לחמים. וביום ו' אכלו לחם א' וליל שבת אכלו לחם א' ובשבת שחרית עדיין היה ב' לחמים. ובמנחה לא היה להם כי אם אחד. וראיה הוא להני שאין בוצעים על ב' ככרות במנחה. אך ה"ר יעקב מקינון וה"ר דוד בוצעים על ב' ככרות במנחה. וראיה מהר"יבא דאיתא במדרש דהאי קרא דראו כי ה' נתן לכם את השבת. א"ר יצחק כך אמר הקב"ה לישראל אם יאמרו לכם אומות העולם למה אתם שומרים השבת השיבו להם הרי היה בו נס שבכל יום ירד המן לישראל פרודה אחת. ובערב שבת שתי פרודות פי' כפולות. שכל סעודות שבת כפולים בלחמים היו. וכן היו עושים ביום ו' שחרית עושים מחצי עומר לחם אחד. ולאחר כשבאים לאפות העומר וחצי העומר בשביל שבת. היה כל חצי עומר נכפל בב' לחמים הרי לך ו' לחמים מעומר וחצי עומר ואוכלים ב' לחמים בכל סעודה של שבת להיות נראה שאוכל בשבת יותר מבחול מפני הנשמה יתירה:

פסוק כג
את אשר תאפו אפו. מכאן שצריך להשחיז סכינו בע"ש ומן רבויי דאת דריש. וגם משמעותו של את סכין כמו לחרבות ולאתים:

פסוק כה
אכלוהו היום. ג' היום כתיב בקרא. וה"ק כשרצו ישראל לילך בשבת ללקט המן. אמר להם משה אכלו היום מה שלקטתם בע"ש וכשהגיע חצי היום רצו לצאת וללקט. אמר להם שבת היום. אמרו ודאי לא ירד המן לעולם אמר להם היום לא תמצאוהו בשדה:

פסוק כט
כי ה' נתן לכם השבת. בפסוק זה כ"ד תיבות. כנגד כ"ד פרקים שבמסכת שבת. נתן לכם ולא כתב נותן דיום שבת נתן להם למנוחה משעה שהיו במצרים. לפי שכל הבניינים שהיו עושים בשבת היו נופלים מיד ופרעה שאל על מה ולמה. א"ל משה לפי שאין להם מנוחה. נתן לישראל יום שבת למנוחה:

פסוק לא
והוא כזרע גד. כלומר עגול אך הגד היה שחור. והמן היה לבן:

לפני העדות למשמרת. יש לפרש כי זה הפסוק מהצנעת המן לא נאמר עד שנה שנייה שהוקם המשכן ואגב שהזכיר לקיטת המן כתבו כאן:

פסוק לב

למשמרת. כי בימי ירמיהו עתידים להתלונן ולומר היאך נעסוק בתורה מהנאכל. וירמיהו הנביא מוציא להם מהצנעת המן. ואומר הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל:

פסוק לה

ובני ישראל אכלו את המן. אבל אין כתיב אכלו את השליו מ' שנה עד בואם אל ארץ נושבת. והרבה הוצרך מקרא זה ללמדנו שלא תתמה על אשר אמרו מי יאכילנו בשר למה שאלו בשר הלא בכל בקר עולה השליו. לפי' קדם ולמדך מן השליו שלא היתה אלא לפי שעה. ואלו נאמר אכלו את המן עד בואם אל ארץ נושבת ולא היה מזכיר ארץ כנען. הייתי אומר שפסק המן מיד כשבאו אל ארץ סיחון ועוג. שגם המה נקראו ארץ נושבת. והרי לא פסק עד ממחרת הפסח כדכתי' וישבות המן ממחרת הפסח. לכך נאמר עד בואם אל ארץ כנען. מפי ה"ר יוסף קרא:

אכלו את המן מ' שנה. וא"ת והרי לא התחיל לירד עד ט"ו באייר. ופסק בז' באדר שמת משה. צ"ל שהמן שירד להם ביום שמת משה הספיק להם עד ט"ו בניסן. והעוגות שאפו מן הבצק הספיקו להם עד ט"ו באייר. וטעמו להם טעם מן:

פרק יז

פסוק ה

עבור לפני העם. אתה אמרת עוד מעט וסקלוני. עבור לפניהם ונראה אם יסקלוך: על הצור בחורב. כלומר חרבה ממים. וי"מ מדבר חורב דה' שמות יש למדבר וחורב אחד מהן:

פסוק ח

ויבא עמלק. נמצא במדרש עשו השביע את אליפז בנו להרג את יעקב. לפי שרמהו מן הבכורה. וא"ל בני בכורי אם תהרגהו תשוב לך הבכורה. הלך אליפז נתייעץ עם תמנע אמו והיא מנעתו ואמרה לו בני. יעקב גבור ממך ויהרגך. ואביך הרשע אם לא היה ירא ממנו פן יהרגהו היה חפץ להורגו מידו יותר מעל ידי אחרים. מה עשה אליפז כדי לקיים מצות אביו ושבועתו הלך אל יעקב ונטל ממנו כל ממונו ועני חשוב כמת. כיון שראה עשו שלא עשה אליפז מצותו. הלך לעמלק בן אליפז וא"ל שיהרג יעקב. נתרצה עמלק לדברי זקנו עשו ונשבע לו שיהרגנו. כששמעה תמנע הדבר הרע הזהירה בו כמו שעשתה לאליפז ולא קבל דבריה. אמרה לו חוב גדול מוטל על זרעו של אברהם כדכתיב ועבדום וענו אותם. ואם תהרג יעקב הרי החוב מוטל עליך ועל זרעו של עשו כי אתם

מזרע אברהם. ולכך המתין עד אחר השעבוד שנפרע החוב ויצאו ממצרים ויבא עליהם להנקה משבועתו. והיינו דכתיב ויבא עמלק:

פסוק ט

בחר לנו אנשים. נראין הדברים שלא היה עמלק יכול להלחם עם ישראל אלא מזנב המחנה היו לוקחים כגנבים. כדכתיב ויזנב בך. וכשהיו ישראל חוזרים עליהם היו בורחים עד שנאותו להלחם יחד במספר וזהו שכתב בחר לנו אנשים כמספר שלהם. ג"ן:

בחר לנו. מכאן אמרו חכמים יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך:

ומטה האלהים בידי. לקח המטה במקום נס שנושאים במלחמה פינ"דון בלעז:

פסוק יא

וכאשר יניח ידו. היו יודעים ישראל שצריכים סיוע. ובפרשת משפטים פי' כן. ואביו של חור כלב בן יפונה. שנא' ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור. ואפרת זו מרים כדאי' בסוטה. וקשה דאדרבה בסוטה מסיק ותמת עזובה. ועזובה זו מרים. ולמה נקראת שמה עזובה וכו' ובהאי קרא גופיה דותמת עזובה כתי' ויקח לו כלב את אפרת וכו' ומיהו ששה דהתם י"ל דה"ק קרא. ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור אעזובה דרישיה דקרא קאי. ומ"מ קשה דהכא פי' דאפרת זו מרים. ובסוטה משמע דעזובה זו מרים צ"ע:

פסוק יב

ויהי ידיו אמונה. מפרש בשוחר טוב שלא נענה משה ולא היה יכול לנצח המלחמה עד שהזכיר זכות אבות. והמקרא מוכיח אמונה זה אברהם דכתיב והאמין בה'. עד בא זה יצחק. שנא' ויצחק בא מבא. השמש זה יעקב. שנאמר וילן שם כי בא השמש:

פסוק יג

ויחלוש יהושע. הטיל עליהם גורלות ג' שמות יש לו. פור גורל חלש. וי"א ויחלש עשאם חלשים שהביא אתם בני אדם שלא הגיע זמנם למות. ויהושע חתך איברים שלהם עד שהחלישם. והג"ן פירש שהרגם לגמרי. כדכתיב וגבר ימות ויחלש. אלמ' חלשות לשון מיתה הוא:

את עמלק ואת עמו לפי חרב. לרבות בניו ואוכלוסיו:

פסוק יד

כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע. משה נרמז ולא רמז. כלומר כאן נרמז לו שלא יעבור בארץ ישראל מדקאמר למשה ושים באזני יהושע והוא לא הבין בדבר. אבל מרדכי נרמז לו למה נלקחה אסתר ורמז כלומר הבין על ידה יעשה הקב"ה נס לישראל:

פסוק טז

ויאמר כי יד על כס יה. פי' יד לשון גדולה ומלכות. כמו ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם. וה"ק קרא כשתהיה ידי ומלכות על כסאו של הקב"ה שיעמיד מלך על ישראל שישב על כסאו כדכתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך. והיינו מלכות ישראל שישב על כסא ה'. כדכתיב וירושלם כסא ה'. אז תהיה מלחמה כמו שמצינו שהלך שאול וצוהו להלחם בעמלק. והאופניאל פי' דיד זה קאי איד דעמלק משום דקשה דהכא כתיב מחה אמחה את זכר עמלק. ובפרשת תצא למלחמה כתב תמחה את זכר עמלק. ולא קשיא כאן קודם שפשטו ידם בזבול. כאן לאחר שפשטו ידם בזבול. תמחה ר"ל קודם שפשטו. אמחה לאחר שפשטו. אמר הקב"ה אני בעצמי אמחה זכר עמלק. והכי הפירוש כי יד על כס יה. כלומר כי יד דעמלק על כס יה. שפושט ידו על מקדשו. אז מלחמה לה' בעמלק. וזהו שיסד הפייט. נא זכור יום זבולך וישלם לו משלך כלומ' משלך ולא ע"י אחרים. ואז יהיה השם שלם והכס שלם. שנאמר האויב תמו חרבות לנצח. וכתיב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו. שמו וכסאו יהיו אז שלמים:

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו. פי' רש"י שמע מלחמת עמלק וקריעת ים סוף. ורמז מתיבת וישמ"ע. שי"ן. שמע. מ"ם. מלחמת. עי"ן. עמלק. וא"ו יו"ד. וקריעת ים. וכן פי' רש"י יתרו ז' שמות יש לו. ונפקא לן מתיבת יתרו. יתר ו' שמות על שמו כי לכל חי יש לו שם אחד. וליתרו היה ו' שמות הרי ז'. ז' שמות יש לו יתר. יתרו. חובב. חבר רעואל. קני. פוטיאל. י"א רעואל אביו של יתרו היה ומהו דכתיב ותבאנה אל רעואל אביהן מנהג עולם שהתינוקות קורין לאבי אביהם אבא. וקשה למ"ד רעואל זה יתרו אי סבירא ליה דחובב זה יתרו כדפי' הקונדריס. חובב על שם שחבב התורה. אם כן מאי דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני. וי"ל דלמ"ד חובב זה יתרו. אמרי' שרעואל אביו של יתרו. וכן פי' רש"י בפרש' בהעלותך חובב הוא יתרו. והא דכתב ותבאנה אל רעואל אביהן. נוהג הוא שתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. וב' שמות נקראו לו. יתר. ע"ש שייתר פרשה א' בתורה. חובב ע"ש שחבב את התורה. מ"מ ליכא ז' שמות כדפי' הקונדריס. ועוד קשה דידיה אדידיה דהכא פי' ז' שמות נקראו לו. והתם פי' שני שמות נקראו לו. ועוד קשה דלמ"ד רעואל זה יתרו. צריך לומר דחובב לא הוא יתרו. ועוד קשה הוא יתרו דכתיב ומבני חובב חותן משה. ועוד קשה. היאך מצי למימר שנקרא חבר וקני. והכתיב וחבר הקני נפרד מקין מבני חובב חותן משה. ואם כן משמע דחבר הקני היה בנו של יתרו. ועוד קשה למ"ד

פוטיאל זה יוסף שפטפט ביצרו. אם כן לא היו לו ז' שמות. ונראה לפרש דלמ"ד רעואל זה יתרו. ס"ל נמי דחובב זה יתרו וז' שמות נקראו לו. דכתיב מבני חובב חותן משה. והא דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה. הוא בנו של יתרו שנקרא שמו כשם אביו חובב. כדרך בני אדם שרגילים לקרות בניהם כשמם. וכל השמות שנקראו לאביו נקראו לבנו נמי במקום אחר. וחבר הקני נפרד מקין מבני חובב חותן משה. אלמא קורין נמי לבנו חבר הקני. והא דפ"ה דב' שמות נקראו לו. היינו כמ"ד רעואל אביו של יתרו. וסבירא ליה כמ"ד פוטיאל זה יוסף. וסבירא ליה נמי דחבר היינו בנו של יתרו. כי לא מצינו שנקרא יתרו חבר הקני. ויתרו נמי לא חשיב בכלל שמותיו דאינו אלא תוספת שנתוסף על שמו. ואין כאן אלא יתר וחובב. קני פי' הקונדריס שנתקנא ישראל לאביהם שבשמים פי' שהטיל קנאה בין ישראל לאביהם שבשמים וכן יאמרו ומה גוי זה שנתגייר והסכים לדעתו של מקום אנחנו עאכ"ו:

פסוק ב

ויקח יתרו. עתה הולך ומספר מה עשה יתרו כי לאחר שהביא משה את צפורה ובניה במצרים. כדכתיב ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור. אחרי כן ויקח יתרו חותן משה את צפורה ממצרים והביאה למדין להיות עומדת אצלו. ג"ן:

אחר שילוחיה. כל מה שאדם נותן לבתו בשעת נשואין נקראים שלוחים שע"י כך משלחה מביתו. וכן כתיב במלכים פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גדר וישרפה באש ואת הכנעני היושב בהר הרג ויתנה שלוחים לבתו אשת שלמה. וכיון שראה יתרו שמשה מתאחר לשם לקח צפורה משם אחר שלוחיה. סמוך לשלוחיה כמו וינהג את הצאן אחר המדבר שר"ל סמוך למדבר שהרי במדבר ממש לא נהגם כי אין מדבר מקום מרעה. ג"ן:

פסוק ד

ושם האחד אליעזר. לכך כתב שם הא' ולא כתב שם השני דר"ל שם המיוחד לכך כדאיתא במדרש. בשעה שעלה משה למרום מצא הקב"ה יושב ושונה אליעזר בני אומר כן פרה בת שתים עגלה בת שנתה. אמר משה לפני הקב"ה יהי רצון שיצא אותו אליעזר ממני. וזהו שייסד הפייט. בפרשת פרה נא מני יפרה מורה הלכה לשעתה. אי נמי לכך כתב שם האחד ולא כתב שם השני משום שהיה לו להזכיר אלהי אבי וכו' וגבי אלהי אינו דין להזכיר שני אלא א':

פסוק ז

וישתחו וישק לו. אינני יודע מי השתחוה למי. כשהוא אומר איש אל רעהו הוי אומר זה משה שנקרא איש דכתיב איש האלהים. וקשה היאך מוכיח דזה משה הלא יתרו נקרא איש דכתיב ויואל משה לשבת את האיש. תריץ דנין איש מן איש ואין דנין איש מהאיש.

ועוד י"ל מי נקרא איש אצל שמו זה משה דכתיב והאיש משה עניו מה שאין כן ביתרו. ועוד י"ל דהאי דרשא אתיא כמ"ד רעואל אביו של יתרו. וקרא דויואל משה לשבת את האיש לאו איתרו קאי. אלא ארעואל אביו. והאי דכתב ויתן את צפורה בתו למשה בת בנו קאמר דבני בנים כבנים:

פסוק ט

ויחד יתרו. פ"ה לשון חדודין כדאמר גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאה באפיה. ואומר ר"ת דמצינו סמך לזה מדכתיב בדברי הימים ולששן עבד מצרי ושמו ירחע ויתן ששן את בתו לירחע עבדו לו לאשה ותלד לו את עתי. וקא חשיב התם י"ג דורות מירחע עבד ששן עד אלישמע. וקאמר בפסיקתא דהוא ישמעאל בן נתניה שהרג גדליה בן אחיקם ולמה נקרא שמו נתניה שהיה מן הנתינים. מכאן לגר שחזר לסורו רע עשרה דורות. שהיה שופך דמים ועושה מעשה גוים. וג' דורות לא קא חשיב לפי שגר מצרי אינו גר עד ג' דורות. ומשם ואילך תמצא י' דורות. ד"א ויחד יתרו העמיד חרב על בשרו שמל עצמו לקבל התורה:

פסוק יג

ויהי ממחרת. מחרת יום הכפורים וממחרת רדתו מן ההר ועל כרחך א"א לומר אלא ממחרת יום כפור שהרי קודם מתן תורה א"א לומר והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו. ומשנתנה עד יום כפור לא ישב משה לשפוט. שהרי בי"ז בתמוז שבר הלוחות והוו מ' יום הראשונים. ולמחרת עלה בהשכמה ושהה שם פ' יום וירד ביום כפור. ואין פרשה זו כתובה כסדר שלא נאמרה עד שנה שנייה שהרי נאמר שם וישלח משה את חתנו וילך לו אל ארצו. ומצינו במסע הדגלים שא"ל משה נוסעים אנחנו אל המקום אל נא תעזוב אותנו. ואם זו קודם מתן תורה משלחו והלך לו לא מצינו שחזר. וא"ת שם לא נאמר יתרו כי אם חובב. ובנו של יתרו הוה הוא חובב הוא יתרו שהרי כתו' מבני חובב חותן משה עכ"ל הקו'. וקשה דא"כ משמע דבשעה שירד משה מן ההר דהיינו ביום כפור יצא לקראתו ובאותה שעה ויקח יתרו עולה וזבחים לאלהים ואכלו באותו יום ביום כפור. והיאך אכלו ביום כפור והלא כבר ניתנה תורה. ועוד קשה למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה דלפי' זה יתרו לאחר מתן תורה הוה. וי"ל דזה המעשה שהקריב יתרו הקרבנות יכול להיות שלא היה ביום רדת משה מן ההר. כי אם ביום שני לרדתו או ביום שלישי. ואע"ג דקרא דויבא משה ואהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם כתיב מקמי האי קרא דויהי ממחרת. י"ל דאין מוקדם ומאוחר בתורה דעל כרחך אין כאן מקום פרשה זו כדפי' הקונדריס דויהי ממחרת לא קאי אלא אמחרת יום כפור. ומעשה דאכילה היה באותו יום כמו כן. ומה שיצאו לקראתו ושאכלו עמו לא היה ביום א' כי אם ביום שני

או ביום ג' וכל זה צריך לומר לפי שטת הקונדריס דמפרש אליבא דמ"ד יתרו אחר מתן תורה הוה. אבל למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה לא קשה מידי. דדילמא דזה המעשה שישב משה לשפוט קודם מתן תורה היה. וגם פי' הקו' בפרשת שלח. אשר במרה נצטוו על הדינים ואז אכלו עמו ביום בואו. ובמדרש תנחומא דורש יתרו לאחר מתן תורה היה. ודורש עליו מקרא זה. לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. א"ל הקב"ה בני היו בשעבוד במצרים. ויתרו יושב בהשקט ועכשיו בא לשמחת בני ולא היה עמם בצרתם. על זה נאמר ובשמחתו לא יתערב זר. וגם רש"י הביאו:

פסוק יח

נבול תבול גם אתה. פ"ה גם לרבות אהרן וחור ושבעים זקנים. וקשה שהרי כל זה היה לאחר כפור כדפי' הקונדריס. ויהי ממחרת ממחרת רדתו מן ההר. וחור היה נהרג כבר במעשה העגל בסוף מ' ימים הראשונים כדפי' הקונדריס בפרשת תשא. ויבן מזבח לפניו הבין מזבוח לפניו דהיינו חור שנהרג לפניו כלו' לפני אהרן. וי"ל דהך אתיא למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה. ואתי שפיר דאכתי לא היה נהרג עד מעשה העגל. עוד י"ל נבול תבול כל זה לשון תוכחה הוא. וכן היה יתרו מוכיחו אפי' היו עמך אהרן וחור שהיו דיינים גדולים לא תוכל לעשות הדבר הזה. ונבול תבול גם אתה גם הם אם יהיו עמך. והדבר מוכיח כן שהרי בסוף התוכחה אמר אם את הדבר הזה תעשה וגו' וגם כל העם הזה על מקומו וכו' פי' רש"י לרבות אהרן וע' זקנים. ולא הזכיר חור שכבר נהרג. ג"ן:

פסוק כא

שונאי בצע. שונאים ממונם בדין. אם אמר בעל דין אחד לדיין אשרוף כרמך או גדישך אם לא תזכני בדיני. ואעפ"כ לא עזב הדיין לדין אמת בדיניו ולא הטה המשפט מפני היראה. וזהו דאמרי' כל דיינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא כלו' אם מפני יראת הבעל דין המאיימו הטה המשפט ובא בעל דין אחר והזמינו לב"ד אותו דיין והוציא ממנו ממונו לאו דיינא הוא בודאי שלא היה לו לנטות מדרך האמת בעבור היראה. עוד י"ל אם איים אותו בעל דין לשרוף גדישו או כרמו ובא הדיין מיראתו אותו ושלם לו הממון ולא רצה לעשות הדין לאו דיינא הוא. דהא כתיב לא תגורו מפני איש. עוד י"ל כל דיין שחייב ממון לאדם א' ואינו משלם לו אלא בכח ב"ד. לאו דיינא הוא. דאם היה מומחה היה לו לידע שיחייבוהו ב"ד אם יבא לפניהם ולא היה לו להמתין כל כך מפרוע עד שיזמינו לב"ד ושיחייבוהו:

שרי אלפים ושרי מאות. וא"ת כי מפקת השרים העולים צ"ח אלפים ושש מאות חסרת ליהו. י"ל דהשרים מן הזקנים שעברו ס' שנה איפשר דלא נמנו לא פחות מך' ולא יותר משמונים כמנין ס' רבוא. עוד פי' ה"ר יוסף בכור שור. שחלק כל ישראל והעמיד מכל

אלף שר אחד על אלף והיו שרי אלפים ו' מאות. ואח"כ חלק כל העם למאות והעמיד מכל מאה שר אחד. ועלו ל"ו אלפים. כי גם הו' מאות שהיו שרי אלפים שם עליהם שרי מאות. וכן לחמשים וכן לעשרות. ופעמים ששר עשרה ממונה על שר אלף. וכן על שרי מאות וחמשים. וכן כולם. ובענין אחר לא תמצא החשבון מכוון השנוי בבריתא פ"ק דסנהדרין. ג"ן: אי נמי שהשרים היו בכלל מניינם אשר השר שופט ט' בני אדם ועמו היו עשרה וכן כולם:

פרק יט

פסוק א

בחדש הג' וכו'. כדין גיורת ושבויה ושפחה שנתגיירו ושנפדו ושנשתחררו שלא יארסו ולא ינשאו עד ג' חדשים. וישראל נקראו גרים ושבויים. דכתיב והיו שובים את שוביהם. ומשוחררין דכתיב מהיות עבדים ואשבור מוטות עוליכם. ולכך המתין ג' חדשים ונתן להם את התורה והיינו דכתיב בחדש. כלומר בא החדש שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם וכו'. ד"א בחדש השלישי שרצה הקב"ה שיהיו משולשים. תורה נביאים וכתובים. ומשולשת כהנים לויים ישראלים. ומשה שהיה ג' לבטן משבט לוי שהוא ג'. וג' אותיות בשמו. וג' חדשים ליציאתן ונטמן בירח ג'. ד"א לכך המתין עד חדש ג'. אמר הקב"ה אעשה טובות לישראל להכיר כח גבורתי ויתעדנו בג' חדשים הללו. משל למלך שרצה לארש אשה ומצאה ערומה. והמתין לה עד שהיתה יפה ומקושטת. כך עשה הקב"ה מצאם תשי כח ובעלי מומים משעבוד מצרים. והמתין ג' חדשים כדי שיחזור להם הוד פניהם. ד"א לכך המתין עד חדש ג' שמזל תאומים עולה בתחלת היום שנתן התורה וחכם הקב"ה לדעת אם בני עשו שהיה תאום ליעקב אם יחזרו בתשובה לקבל התורה ולא אבו שמוע:

פסוק ח

וישב משה את דברי העם וכו'. שב אל הקב"ה לומר לפניו דברי העם. והיה ירא לפתוח פה לדבר לפני המלך עד אשר הקב"ה פתח לדבר עמו. כי אין דרך תלמיד לדבר בפני רבו עד שידבר רבו תחלה כמו שאז"ל השואל בשלום רבו הרי זה בור. ופתח הקב"ה ואמר הנה אנכי בא אליך וכו' כדי שיאמינו בך שאתה שלוחי. ואז הגיד משה את דברי העם ואמר לו כבר הם מאמינים. ולכך כתב מתחלה וישב משה ואח"כ ויגד וכו'. ג"ן:

פסוק יג

לא תגע בו יד וגו'. למה נאמר והלא כבר כתיב כל הנוגע בהר מות יומת. ואומר הר"י דקאי אקרא דלעיל דכל הנוגע בהר וכו'. וה"ק כשאתה בא להרג הנוגע בהר לא תגע בו

יד להורגם לנוגעים ולא תלך למקום שהם חונים כדי להורגם דא"כ אתה עולה כמותם ומתחייב הריגה. אלא סקול יסקל מרחוק:

כי סקול יסקל או ירה יירה. או זה לשון אם כלומר סקול יסקל אם ירה יירה קודם לכן. שכן דרך נסקלין נדחפין קודם ואח"כ נסקלין מיהו יש ליישבו כפשוטו. סקול יסקל כשאינו מת בדחייה. או ירה יירה בלבד אם ימות בדחייה. ותרגום ירוש' ארי אתרגמא אתרגם באבני ברדא או אשתדאה אשתדי באבני אישתא:

פסוק טו

אל תגשו אל אשה. משמע לפי שלא פירש זמן באל תגשו. הוצרך לומר שובו לכם לאהליכם. אבל אם פירש זמן קצוב לא הוצרכנו להיתר. ולכך כשגוזרים חרם לזמן כשהגיע זמן החרם נתבטלה מאיליה. ולא מילתא היא דאמרינן שאפי' פירש להם זמן מפורש ג' ימים. הוצרך לומר להם שובו לכם לאהליכם. דאע"פ שנתבטל הדבר צריך היתר כדאמרינן בביצה. כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו:

פסוק יז

ויתיצבו בתחתית ההר. אמרינן במ' שבת כפה עליהם ההר כגיגית. ואמר אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. וקשה והלא אמרו נעשה ונשמע לכך יש לפרש כדאית' במדרש. כשרצה הקב"ה ליתן את התורה. אמרו לו כמה תורות יש לך. אמר להם ב' תורות. א' בכתב וא' בעל פה. אמרו אין אנחנו מקבלים אלא אותה שבכתב מיד כפה עליהם הר כגיגית:

פסוק יט

הולך וחזק מאד. פי' מנהג הדיוט כל זמן שמאריך לתקוע קולו עמייא ומיחלש אבל כאן הולך וחזק מאד. ולמה כתב כך דמשמע הולך דמתחלה מיחליש ולבסוף חזק כדי לשכך את האוזן במה שהיא יכולה לשמוע כלומר שיהיו העם נוחין להבין ולשמוע שאם היה חזק מתחלה ולבסוף מחליש כדרך בני אדם לא היו יכולין לשמוע אלא מחליש מתחלה ותמיד הולך וחזק:

פסוק כ

וירד ה' על הר סיני. א"ר שמואל בר נחמני בשעה שברא הקב"ה עולמו נתאוה שיהיה לו דירה בתחתונים. שנא' מתהלך בגן לרוח היום. עיקר דירתו היה בגן. חטא אדם וחוה אמר הקב"ה במצוה קלה כעסוני ואני מתאוה לדור עמהם נסתלק ועלה לרקיע ראשון בא קין והרג את הבל אחיו עלה עד לרקיע שני. עמד דור אנוש הרחיק עד שלישי. עמדו דור המבול הרחיק לרביעי. עמדו דור הפלגה הרחיק לחמישי. עמדו אנשי סדום הרחיק לששי. עמד אמרפל וחבריו הרחיק לשביעי. אמר הקב"ה ז' רקיעים בראתי והבריחוני

הרשעים עד לשביעי. ועוד יש רשעים לעמוד. מה עשה הקב"ה קפל כל הדורות עד אברהם. בא אברהם ועמד ועשה רצונו והוריד הקב"ה לרקיע ששי. ואח"כ בא יצחק אבינו והורידו לרקיע חמישי. ויעקב לרביעי. ושבט לוי לשלישי. ועמרם לשני ומשה לראשון. עמדו כולם בלב אחד לקבל התורה. ירד לארץ עד י' טפחים. כדכתיב וירד ה' על הר סיני. עשה ברקיע פתח נגד סיני והכניס ראש ההר תוך אותו חלון וירד רגליו על הארץ. והיינו שייסד הפייט. וחלון ברקיע פתח נגד סיני חביונו בשחק ורגליו על הר סיני. והיינו דכתיב באתי לגני אחותי כלה. בשעת מתן תורה באתי למקום שביתתי שהייתי מתאוה לדור תחלה דהיינו בתחתונים: אחד פסוק אומר פן יפרוץ בם ובפסוק אחר פן יפרוץ בהם מאי טעמא. י"ל אותו פסוק דהכהנים והעם יפרץ בהם. ה"א יתירה כנגד ה' כהנים. נדב. ואביהוא. חפני. ופנחס. ועוזיה שנצטרע. הקב"ה אמר פן יהרסו לראות ומשה רבינו השיב לא יוכל העם לעלות אל הר סיני. אתה מזהיר אותם מדבר שאינה ברשותם כי עין ואזן רואה ושומע בעל כרחם. אזהירם על איברים שכח בידם להזהר כגון יד ורגל:

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם וכו'. ויאמר משה לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה העדות בנו וכו'. וקשה מה שהשיב משה להקב"ה וכי לא מצינו כמה מצות שיש בהם ב' אזהרות. ועוד מה השיב לו אחרי כן לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. וי"ל לפי שלא התרה משה ישראל על מצות הגבלה שלא הזהירם כי אם על הפרישה בלבד כמו שפירשנו למעלה לפי' א"ל הקב"ה רד העד בעם. דיותר היה לך להזהירם על מצות הגבלה שהיא במיתה מכל אזהרות האחרות שהזהרת אתהם. ועל זה השיבו לא יוכל העם לעלות וכו'. כי אתה העדות בנו. ובאהרן אחי ובי שלא נעלה. וכיון שנהיה עמהם נזהיר להם היטב שלא יעלו. והשיב לו הקב"ה לך רד והזהירם מעתה ועלית אתה ואהרן עמך ולא תהיו בשעת מעשה ולא יהיה להם מזהיר. מיד וירד משה מן ההר אל העם ויאמר אליהם מצות הגבלה:

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים וכו'. אומר ה"ר אכשלדר שיש במדרש כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך. נעשה כמי שהיה שותף להקב"ה במעשה בראשית. וכמו ששמע יו"ד הדברות מפי הגבורה. ופוק וחזי בעניית קדיש יש ז' תיבות וכ"ח אותיות. והכא נמי בפסוק ראשון של בראשית. וכן בפסוק זה שהוא תחלת י' הדברות. ולכך טעות לומר ולעלמי דא"כ

איתא כ"ט אותיות. וצריך לומר לעלמי בלא וא"ו שהאותיות עולות כ"ח. לומר שצריך לאומרו בכח:

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. מלמד שאמר הקב"ה כל י' הדברות בדבור אחד. מה שאין הפה יכולה לדבר. אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך מלמד שחזר על כל דבור ודבור בפני עצמו. וא"ת מאי קשה לרש"י אם בדבור אחד נאמרו. דקשיא ליה מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך נהי נמי דאמרן בדבור אחד הוצרך משה רבינו לאומרו כל א' בפני עצמו. וי"ל דהכי קשיא ליה אם בדבור אחד נאמרו למה פסק משה רבינו את הטעמים היה לו לאומרם בפסוק אחד. ויש לתרץ מלמד שחזר על כל דבור ודבור בפני עצמו. וה"ר ברוך פי' אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך דמשמע אלו לבד אמר הקב"ה שהרי שניהם בניגון א' נאמרו כאלו שניהם דבור אחד. וגם אין מחלק בין דבור זה לזה. כמו שמחלק בשאר הדברות. וגם כתובים בשם הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכן לאוהבי אבל שאר הדברות יש בכל אחד ניגון לבדו. זולת לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לפי שהם קטנות. וכן יש פרשה בין זו לזו. וגם כתובים הם בלשון משה ולא בלשון הקב"ה. והה"ד במ' חגיגה אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו ופריך אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך והלא לא נשתנו אלו משאר הדברות. כי כל הדברות נאמרו בדבור אחד. ומשני שחזר ופירש כל דבור בפני עצמו. אך לא שמענו מפי הגבורה רק השנים:

פסוק ב

אנכי. תנחומא. לפי שנגליתי אליכם על הים כגבור ובחור. וביום מתן תורה כזקן מלא רחמים. אמר להם אל תעלו בדעתיכם שהם ב' רשויות אלא אנכי ואין עוד אחר. ובתלמוד דריש אנכי נוטריקון א"נא נ"פשאי כ"תבית י"הבית. ועוד א"מירה נ"תינה כ"תיבה י"היבה. עוד יש במדרש אנכי. א"ר ירמיה אנכי לשון מצרי. וסח הקב"ה לישראל עשרת הדברות בלשון מצרי כי בלשון מצרי הרוצה לומר אני יאמר אנך. ואמר אנכי נוטריקון. אל"ף א'. נ"כ ע' לשון. י' עשרת הדברות שאמר הקב"ה בע' לשון. ולכך פתח מתן תורתו באל"ף. כי קראה האל"ף תגר לפניו על כ"ו דורות שהיה העולם בלא תורה. הבטיחה הקב"ה שיתחיל בה מתן תורתו. ד"א כשברא הקב"ה עולמו לא היה לו לתת את התורה עד אלף דור. כדכתיב דבר צוה לאלף דור. וכשראה שאין העולם מתקיים בלא תורה רצה ליתנה בסוף כ"ו דורות. צווחה האל"ף לפניו. ולכך פתח באל"ף. ד"א לפי שנגלה הקב"ה במתן תורה ברבותים אלפי שנאן. אל תקרי שנאן אלא שאינן. כלומר חסר ב' אלפים מרבותים. והיו ישראל תמהים זה לזה. אמר להם הקב"ה אנכי אני היחיד. וגם פתח להם שבעה רקיעים. להראות להם שהוא יחיד. והיינו דכתיב אתה הראית לדעת

כי ה' הוא האלהים וכו'. ולכך נאמר אנכי ולא יהיה לך. בלשון יחיד ללמד סניגוריא לישראל במעשה העגל שאמר משה להקב"ה אל תענישם שהרי לא הוזהרו על אלהים אחרים כי אני לבדי. ויש במדרש לכך נאמרו כולם בלשון יחיד. מפני שראה הקב"ה שעתידין יחידים לבטלם. מיכה בטל אנכי ירבעם לא יהיה לך. ובן הישראלית לא תשא. צלפחד זכור אבשלום כבד. יואב לא תרצח. אמנון לא תנאף. עכן לא תגנוב. ציבא לא תענה. אחאב לא תחמוד. לכך נאמרו בלשון יחיד. ד"א אנכי ולא יהיה לך. אני מצוה אליך שאהיה אדון שלך ותחזיקני לאדון ולדיין ונותן טעם לדבר למה לפי שהוצאתיך מארץ מצרים. מה שלא עשיתי לשאר האומות:

לא יהיה לך וכו'. שלא תאמר אהיה עבד לך וגם אלהים אחרים עמך שיעזרוני. לכך נאמר לא יהיה לך כלומר אין אתה צריך רק לי כי הם הבל וריק יעזורו:

לא תעשה לך פסל. שלא תאמר לא אעבוד אלהים אחרים אכן אל מסתתר ואין לראותך אעשה פסל ותמונה לעבד לכבודך. לכך נאמר לא תעשה לך פסל. ואם יעשום אחרים לא תשתחוה להם ולא תעבדם. ובמקום אחר אומר הטעם כי בו לא ראיתם כל תמונה. וא"כ מה דמות תעשו. וכן כתיב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו:

אשר בשמים ממעל. כלומר מלמעלה מן השמים. כגון חיות ואופנים ומלאכי השרת. ואשר בארץ מתחת. כגון בהמות וחיות ועופות ודגים ושמש וירח וכוכבים וכל הנראה על הארץ. ואשר במים מתחת לארץ. מכל אשר בתהום:

כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. ייאלו"שא בלעז. כמו ועבר עליו רוח קנאה. כלומר כל כך אני אוהב אתכם שאיני רוצה שתהיו עבדים כי אם לי לבדי. וזהו כבודכם וחבתכם לפני ואותם אלהים אחרים מאוסים ובזויים לפני וכל העובדם אני כועס עליהם לאלתר. ואל תאמר אשכח הפשע אני פוקד עון אבות על בנים. ולא מפני שאפרע עונותיו של אב על הבן כי אם בחטאו ימות. אלא כך היא המדה אם אדם חוטא אמתין לו עד מותו אולי ישוב. וכן אמתין בבנו. וכן בבן בנו. אבל הרביעי אם עומד ברשעת אבותיו מיד אכחידנו מן העולם שהרי הוחזק רשע ע"י אבותיו. וזהו פוקד עון אבות. שאלמלא רשעת אבותיו הייתי מצפה כל ימיו אולי ישוב: ד"א אנכי ה' אלהיך. לפי שאמרו למשה למה העליתנו ממצרים אמר הקב"ה אשר הוצאתיך ולא משה הוציאך מבית עבדים. מעם שהיו עבדים שהיו מכנען. כדכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען. ולפי שהוצאתיך נכון שלא יהיה לך אלהים אחרים על פני. ולא תהיו סבורים לפי שלא תראוני תמיד שנסתלקתי מעליכם ואל יעלה בדעתכם לעשות צורה שתהיה לזכרון בגללי כמו שעושים הגוים. לכך נאמר לא תעשה לך פסל. לפי שדורות אחרונים יהיו סבורים שיהיו אלהות. ואם

תמצאם עשויים לא תעבדם שאין בהם ממש ואינך צריך להם כי אנכי ה' אלהיך. ואם תעזבני בשבילם אני אל קנא ואקנא לך ובאלהיך. ועוד שאני פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם:

אלהים אחרים. פי' ר"א בן עזרא כמו והאנשים רדפו אחריהם. צריך פי' לפירושו. אלהים אחרים לדעת אחרים שאחרים סבורים שהם אלהים. והמה הבל כי אין אלהות בם כי אם ביוצרנו. וכן והאנשים רדפו אחריהם סבורים הם לרדוף אחריהם. ועוד היו המרגלים בעיר:

פסוק ז

לא תשא. מאחר שאין הקב"ה רוצה שיהיה לנו אלהים זולתו לא נוכל לישבע רק בשמו הן באמת הן לכל צד שבועה. לכך נאמר לא תשא. לפי שהקב"ה אמת אין נשבעים בשמו אלא באמת:

כי לא ינקה. הגוזל והחומס יכול לנקות עצמו בהשבת ממון. כדכתיב והשיב את הגזלה אשר גזל וכו' אבל הנשבע לשקר והמחלל שם שמים אינו יכול לנקות עצמו בשום דבר. ולכך הזהיר הכתוב לא תגנובו ולא תכחשו ולא תשקרו ולא תשבעו בשמי לשקר. כי הגניבה והשקר מביאין האדם לידי שבועת שוא ואז לא נתן להשבון בלא נקיון. כדאמר פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממונא:

פסוק ח

זכור את יום השבת. לפי שהזהיר שלא יכבד מאומה כי אם הקב"ה. מ"מ תכבדו השבת כי זה כבודי שכן אתם מעידים שבראתי העולם ונחתי בשביעי כדמפרש ואזיל:

זכור את יום השבת. זכרהו על היין. לפי שמצינו זכירה גבי יין דכתי' נזכירה דודך מיין. וכתיב זכרו כיין לבנון. נאמר כאן זכור לפי שמדבר על מעשה ישן ושייך לומר ביה לשון זכירה כדכתיב אל תזכור לנו עונות ראשונים. אבל בדברות אחרונות נאמר שמור. שמדבר על יציאת מצרים. כדכתיב וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת והוי מעשה חדש ושייך לומר עליו שמור. ולכך תקנו בקידוש שבת לומר זכר למעשה בראשית. דמעשה כתיב בדברות ראשונות. וכתיב בדברות אחרונות זכר ליציאת מצרים. וכן הנהיג ה"ר אהרן לומר בברכת מעין שבע זכר למעשה בראשית וליציאת מצרים בחתימת הברכה. דכמו שצריך להזכיר שתיהם בקידוש. כך יש להזכיר בתפלה. ג"ן. ויש במדרש שלפיכך כתיב בדברות ראשונות זכור. ובאחרונות שמור. משל לאחד ששלח בנו לחנוני ומסר לו צלוחית. ונתן לו לקנות שמן איסר אחת אבד האיסר ושבר הצלוחית. חזר לאביו וספר לו קורותיו. מסר לו עוד איסר וצלוחית אחרת. וסרט לו סריטה אחת

באזנו. ואמר לו שמור האיסר וזכור על מה שסרטתיך כך הקב"ה בתחלה אמר להם זכור את יום השבת. ובא מקושש וחללו ונהרג זו דוגמת הסריטה שבאזן. ולכך כתיב בדברות אחרונות שמור. וזהו שייסד הפייט זכירה ושמירה עדיו תנוכה לשון תנוך אזן:
זכור. פ"ה זכור ושמור בדיבור א' נאמרו והטעם שבדברות ראשונות נאמר בלשון עשה ובאחרונות בלשון לאו דהיינו שמור ולכך נאמרו בדיבור א' והיינו מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים לכך נאמרו בדיבור א' וזהו אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי:

פסוק יב

כבד את אביך ואת אמך. אע"פ שהזהרתיך שלא לכבד כי אם אותי. אביך ואמך כבד שהם הביאוך לעולם וגמלוך טובות. ואם תכבדם ותשלם להם גמולם ידעתי שתכבדני מק"ו שהם לא הביאוך אלא לחיי שעה ועשיתי עמך חסדים להביאך לעה"ז ולעולם הבא: למען יאריכון ימיך. שיתפללו עליך אם תכבדם. ועוד תחיה שלא יבריחוך מהם וימציאו לך כל צרכיך ומתוך כך תזכה שלא תרצח. כלומר שלא תהי צריך לרצח וישיאוך אשה ולא תנאף ותקח נדוניא ולא תגנוב ותרויח מעות ותרבה נכסים ולא תענה ברעך עד שקר. וגם לא תחמוד. כי תקנה עבדים ושפחות ובתים משלך. עוד יש לומר כן אל תאמר מאחר שהזהרתיך שלא לכבד כי אם אותי ואביך ואמך כל אדם שיעשה שלא כרצוני אכנו נפש. לכך נאמר לא תרצח. שאין לשון רציחה אלא שלא כדין אבל לשון מיתה והריגה אפילו כדין. לא תנאף שלא תאמר הזהרתיך מרציחה. לפי שממעט הבריות. אבל להרבות הבריות אפי' מאיסור מותר לכך נאמר לא תנאף. לא תגנוב שלא תאמר על רציחתו ועל ניאוף אשתו אני מוזהר פן אוליד ממזר ונמצאתי גורם לו לתת יגיעו לבן שאינו שלו אבל אגנוב את ממונו כדי להשתכר. לכך נאמר לא תגנוב:

פסוק יג

לא תענה. אפי' לגרום לו שיפסיד על פיך אי אתה רשאי. לכך נאמר לא תחמוד אפי' החימוד הזהיר: פשטי דפרשה זו מיסוד ה"ר יוסף בכור שור: ורבינו משה בר מימון קאמר דבדברות אחרונות מוסיף חמדת לב דכתיב לא תתאוה ואין תאוה אלא בלב הרי אם גמר אדם בלבו להפציר חבירו או ע"י תחנונים או ע"י רעים או ע"י אימתו שימסור לו חפצו מיד עובר לא תתאוה. הוציאו חמדת חבירו מפניו. מיד עובר לא תחמוד. גזל הימנו מיד עובר לא תגזול. נמצא שהגזלן עובר בג' לאוין ויש מאד להזהר על כך. שאל קיסר אחד לר' יהושע מפני מה הוזכר השם בה' דברות ראשונות. ובה' אחרונות לא הוזכר. א"ל ר' יהושע בא עמי לטייל בעיר א"ל ר' יהושע אמשול לך משל למה"ד. הלכו יחד בעיר ראה צלמים בדמות המלך לפני פתחיהם לכבוד הקיסר. ראה מבואות מטונפות שלא היו בהם צלמים אמר לו ר' יהושע מפני מה אין כאן צלמים. א"ל הקיסר מפני

הטינוף. א"ל ר' יהושע ומה במקום טינוף אין משימים צלמים ולא רוצים להניח דמות המלך מפני כבודו. עאכ"ו שאין להזכיר השם ברוך הוא בה' דברות שאין בהם כי אם רציחה וניאוף וגניבה ועדות שקר וחמדנות:

פסוק טו

וכל העם רואים את הקולות. קשה היאך רואים את הקול. תריץ שאני קולו של הקב"ה שהוא אש. כדכתיב קול ה' חוצב להבות אש. ומתוך כך היו רואים הקולות אשר יוצאות מפיו וחוזרות ונחקקות בלוחות:

הקולות. ה"א דהקולות עולה חמש. ומיעוט קולות שתים הרי ז' שהרי כל דבור מתחלק לז' ולשבעים לשון לכל אומה ואומה. וזהו שייסד הפייט. נחלק לז' קולות ולשבעים מסיני:

פסוק יח

ומשה נגש אל הערפל. וקשה למה נתנה התורה בחשך. היה לו ליתנה באורה. ומתרצינן לפי שיודע הקב"ה שעתידים לעבוד אלהים אחרים לא רצה לנותנה באורה. וכל כך שלא להרבות בשמחה:

פסוק כא

מזבח אדמה תעשה לי. לפי שאינו ראוי לעשות בו ציורים וצלמים כיון שהוא מאדמה. ואם תרצה לעשותו מאבנים לא תבנה אתהן גזית. בכלי ברזל שעושים הסתתין ציורים וצלמים:

פסוק כב

אם מזבח אבנים תעשה לי. אם זה חובה. כדפי' הקונדריס:

פרק כא

פסוק א

ואלה המשפטים. פי' רש"י כל מקום שנאמר וא"ו מוסיף על הראשונים לומר לך מה הראשונים בסיני. אף אחרונים בסיני. יש מקשים הבלים דאפילו אם כתיב אלה. לא היינו יכולים לפסול את הראשונים. שהרי כתב וירד ה' על הר סיני. י"ל דה"ק ואלה פסל הראשונים. לשון חלק שאלו היה כתוב אלה הייתי אומר שהאחרונים נפרדים ונחלקים מן הראשונים דהראשונים נאמרו בסיני ולא אלו ולכך כתיב ואלה. וא"ו בא להוסיף. דאף אלו נאמרו בסיני. והא דקאמר אלה פסל הראשונים היינו כשכתוב בתחלה כי הכא. אבל כשכתב בסוף המלה כמו אלה דברי הברית וכמו אלה המצות לא בא לפסול הראשונים. דאדרבה עלייהו קאי. וי"מ דאלה דברי הברית נמי חלק ופסל את הראשונים שהיו דברי קללה ותוכחה והאחרונים ברכה. וכן אלה תולדות השמים והארץ פסל את

הראשונים שהיו תוהו ובוהו. כללא דמילתא כשנאמ' אלה חלק ופסל הראשונים כלומר חלק הראשונים פעמים לשבח. ופעמים לגנאי אבל אלה הדברים לא שייך לומר פסל שהוא תחלת הספר לכך כתיב לשון אלה:

המשפטים. למה נסמכה פרשת דינים. לפרשת המזבח לומר שתשים הסנהדרין אצל המזבח. וקשה האי קרא דכתיב ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם:

לפניהם. לפי שנאמר למעלה לא תרצח לא תנאף ולא תגנוב. בא להזהיר שאם יעכבו על אלו שירצחו וינאפו ויגנובו. סופם לימכר בגנבתם. כדכתיב ואם אין לו ונמכר בגניבתו:

פסוק ב

כי תקנה. פ"ה מיד ב"ד שמכרוהו בגניבתו ועלה קאי שש שנים יעבוד. או אינו אלא במוכר עצמו מחמת דוחקו אבל אם מכרוהו ב"ד אין יוצא בשש. כשהוא אומר וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך הרי מוכר עצמו אמור. הא מה אני מקיים כי תקנה במכרוהו ב"ד בגניבתו. וקשה היכי ס"ד דמכרוהו ב"ד אינו יוצא בשש והכתיב בפרש' ראה כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים. וכי ימכר ע"י אחרים משמע. וגם רש"י פי' שם במכרוהו ב"ד. ועוד קשה מאי האי דקאמר כשהוא אומר כי ימוך וכו' במוכר עצמו אמור ומה בכך. מ"מ אצטריך קרא לאשמועינן דיוצא בשש. דבקרא דכי ימוך לא משמע אלא שיצא ביובל כדכתיב עד שנת היובל יעבוד עמך. ועוד קשה דמאי אית לו למימר דהאי קרא מיירי במכרוהו ב"ד. משום דמוכר עצמו נפקא מכי ימוך כמו כן נמי דהאי קרא מיירי במוכר עצמו דמכרוהו ב"ד נפקא מכי ימכר לך. לכך פי' הקדוש מדרו"אש על פי המכילתא הכי. כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד. פי' יעבוד הבן והאח אם מת האדון תוך ששה. ובמכרוהו ב"ד מיירי. או אינו אלא במוכר עצמו. בזה אמר שיעבוד הבן והאח. אבל מכרוהו ב"ד אינו עובד לא הבן ולא האח. כדכתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים דמשמע שיעבוד אותך דוקא ולא הבן ולא האח. ובמכרוהו ב"ד מיירי כדכתיב כשהוא אומר כי ימוך הרי מוכר עצמו אמור ושם כתב עד שנת היובל יעבוד עמך. דמשמע יעבוד הבן ולא האח דיעבוד משמע הכל ועמך ממעט הכל. הרי לך מיעוט ורבוי מרבה את הבן ומוציא את האח. כדפריש טעמא בפ"ק דקדושין. הא מה אני מקיים כי תקנה במכרוהו בית דין. ומשמע דעובד את הבן ואת האח. ממשמעות דיעבוד ולכך חזר וכתב כי ימכר במכרוהו ב"ד. וכתב שם ועבדך. דמשמע אותך ולא היורש והרי לך רבוי מן יעבוד. ומיעוט מן ועבדך לומר שיעבוד הבן אם מת האב ולא

האח אם אין לו בן. ובפ"ק דקדושין אמ' טעמא דמרבה אני את הבן שקם הבן תחת אביו ליעדה שלו וכל זה פי' לשם:

עבד עברי. פ"ה או אינו אלא בלוקח מן הגוי. וא"ת והא אמר אתם קונים מהם ואין הם קונים מכם. כדכתיב מהם תקנו עבד ואמה. וא"כ היאך בא ליד הגוי עבד עברי זה שמכר. י"ל דמיירי שהגוי מוכר עצמו לישראל. אך י"ל כדמסקינן דקני ליה למעשה ידיו אבל גופו לא:

ובשביעית יצא לחפשי חנם. וכתיב בדברי קבלה בעת ההיא נאום ה' אחפש ירושלם בנרות. ודרשינן אחפש לשון חפשי. בנרות בנרות של תורה כדכתי' כי נר מצוה ותורה אור כלומר מדין של תורה. וזהו דכתיב בתורה ובשביעית יצא לחפשי חנם כלומר בגלות שביעית יצא ישראל לחפשי חנם. כדכתיב ולא בכסף תגאלו וזהו גלות זה שהוא שביעית. בבל. כשדים. מדי. יון. פרס. ישמעאל. אדום:

פסוק ג

אם בגפו יבא לבדו. כמו גופת שאול פ"ה מכאן שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית:

ויצאה אשתו עמו. פ"ה ומי הכניסה שתצא אלא מגיד לך שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו. תימא אשתו מצינו. ובניו מנא לן. וי"ל דכתיב גבי מוכר עצמו ויצא הוא ובניו עמו. ואשתו ילפי' במכרוהו ב"ד מג"ש דשכר שכיר. ולמאן דלית ליה הג"ש אין זה אלא גלוי מילתא בעלמא:

פסוק ד

אם אדוניו יתן לו אשה. מגיד שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית. ומיירי שיש לו אשה ישראלית קודם. והכי אמרינן בקדושין אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית. יש לו אשה ובנים מוסר לו שפחה כנענית. והטעם לפי כשיש לו אשה ישראלית אינו נמשך אחר שפחה הכנענית:

והוא יצא בגפו. אינה צריכה הימנו גט דס"ד כיון דשרא ליה רחמנא ליבעי ממנו גט כשיוצא קמ"ל קרא והוא יצא בגפו. דאינה צריכה גט דהכי משמע לישנא דבגפו דמצי למימ' והוא יצא לבדו:

פסוק ה

ואם אמור יאמר העבד. שתי אמירות הללו למה שצריך לומר בתחלת שש אהבתי וכן בסוף שש:

פסוק ו

אל הדלת או אל המזוזה. דצריך שיהא הדלת מעומד כמו המזוזה. ולמה לפי שכיון שבא להעיד הוי כעד. וצריך שיעיר מעומד:

או אל המזוזה. או כמו אם וה"ק אם הדלת תלוי אצל המזוזה אז ירצע עליו דאין לפרש או ממש שהרי אינו נרצע כי אם בדלת כדכתיב ונתת באזנו ובדלת. ולמה ירצע על הדלת יותר מכל שאר הכלים. לפי שהדלת גרם לו שימכר. כי שבר הדלתות וגנב ולפי' נרצע עליו. עוד יש מפרשים לפי שהוא עדות ברור לומר לאדון שהוא עבדו מכל כלי הבית שהרי קומת העבד כן מכוונת נקב האזן נגד נקב הדלת מוכיח עליו שהוא נרצע:

את אזנו. פ"ה אזן ששמעה בסיני לא תגנוב וכו' וא"ת והא לא מיירי לא תגנוב אלא בגונב נפ'. י"ל אזן ששמעה בסיני לא תגנוב דהוא מיירי בממון וזה הלך וגנב ירצע אזנו:

במרצע. ולמה במרצע יותר מכל שאר מיני ברזל אמר הקב"ה אני אמרתי שיהיו בני משועבדים ארבע מאות שנה ובעבור אהבתם דלגתים למנין רד"ו. וזה אמר אהבתי את אדוני ורצה לשעבד ירצע במרצ"ע העולה למנין ארבע מאות:

ועבדו לעולם. של לוי שהוא חמשים שנה דילפי' מעולמו של שמואל הרמתי דכתיב וישב שם עד עולם:

פסוק ז

וכי ימכור איש את בתו לאמה. פ"ה בקטנה הכתוב מדבר יכול אפי' הביאה סימנים אמרת ק"ו ומה מכורה כבר וכו' וה"ה דהוה מצי למימר טעמא דמיירי בקטנה מדאיצטריך לאמה למדרש מעשה ידיה לאביה. ואי אמרת מצי לזבונה. פשיטא דמעשה ידיה שלה. השתא זבוני מזבן לה. מעשה ידיה מיבעיא אלא הק"ו היה פשוט לו יותר:

לא תצא כצאת העבדים. הפשט שאינו יכול להכריחה לעשות מלאכתו בחוץ כמו שהעבדים יוצאים בחוץ לשאוב מים או לטחון. או שאר מלאכות בחוץ כי אם בבית כי כל כבודה בת מלך פנימה. ד"א לא תצא כצאת העבדים. כעבד כנעני שיוצא בראשי איברים. או אינו אלא כעבד עברי היוצא בשש וביובל. כשהוא אומר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. מקיש עבריה לעברי וכו'. וא"ת וליפוק עבד עברי בסימנין מהיקשא דעברי לעבריה. י"ל דאין אדם רשאי למכור בנו ואפי' קטון ואי במוכר עצמו אין מכירת קטן כלום. ואם במכרוהו ב"ד אינו נמכר בגנבתו שאינו בר עונשין:

פסוק ח

לעם נכרי. זה לגוי כדכתיב לנכרי תשיך. ובא להשמיענו כשמוכרה לא יוכל למכרה לגוי:

והפדה. פ"ה שאף הוא בפדיונה מסייע ויוצאה. הקשה ה"ר יעקב מאור"ליינש מה סיוע ומה גרעון פדיון יש בזה. אם קנאה לשש שנים בעבור ו' ליטרי' לאחר שעבר הג' שנים מקבל הימנה ששים דינרין. ועוד דפשי' דמן הדין יש לו לעשות כן שהרי בפועל קיימא דיכול לחזור אפי' בחצי היום. ותריץ דמסתמא כשאדם קונה אמה קונה אותה קטנה כל כך שתוכל לעבדו ו' שנים. וא"כ בתחלת קנייה בת ו' שנים היתה ולאחר י"ב יוצאה

בנערות. ומתוך שהיא קטנה בתחלת עבדותה כל כך טוב יום א' בעבדות הג' שנים אחרונים מכל ג' ראשונים. ואפ"ה משוה ראשונים לאחרונים בפדיונה. אם כן מסייע הוא לה בפדיונה הרבה. וא"ת מקרא דאם מעט נשאר בשנים כפי שניו ישיב את גאולתו נפקא שמגרע פדיונה ויוצאה. י"ל דהכי פירושו שמגרע פדיונה בכל דבר ויוצאה. אבל גאולה לא הויא כי אם בכסף ולא בשוה כסף. וגם איכא מ"ד שאינה נגאלת לחצאין בכל שוה כסף. והכי משמע בקדושין דקאמר בכסף היא נגאלת ואינה נגאלת בתבואה וכלים. ופריך בכל אתר את אמרת ישיב לרבות שוה כסף ככסף. והכא לית את עביד. ומשני שאני הכא ששינה הכתוב כסף מכסף. ואם בקש לגרע מגרע אף בתבואה וכלים. וא"ר יודן הדא דתימא בשלא עשאם דמים אבל עשאם דמים ככסף. פי' לא עשאם דמים שמסרן לו ומחשב אותם כשיצא כפי מה שנתייקרו. ולא כמו ששוים בשעה שמסרם לו:

פסוק ט

כמשפט הבנות יעשה לה. שיעשה לה כתובה. ואם שלש אלה לא יעשה לך. פ"ה שלא יעדה ולא לבנו ולא גרע פדיונה. וקשה דא"כ לא הוה ליה למימר לא יעשה לה דהא אין ביד האדון לגרע פדיונה. וי"מ דמיירי בהענקה. והא נמי לא נהירא דאיכא מאן דאמר יוצא בגרעון כסף אין מעניקין לו לכך נראה דהכי פירושו. ואם אחרת יקח לו. וזאת האמה רוצה לישאנה כדין פילגש בלא כתובה. בא ללמדך שהרשות בידו והיינו דכתב אם שלש אלה לא יעשה לה שלא יעדה ולא לבנו כדין אשה גמורה ולא כדין פילגש. אבל מגרעון כסף לא איירי קרא. שהרי בעל כרחו מגרע בפדיונה כדאמר בקדושין היוצא בגרעון כסף אין מעניקין לו לפי שאין שלוחו מעמך:

פסוק יא

ויצאה חנם. פ"ה אלו ימי בגרות אין כסף אלו ימי נערות. וא"ת ולימא איפכא. י"ל דעל כרחך אין כסף ר"ל בנערות. דדרשינן מיניה אין כסף לאדון זה. ויש כסף לאדון אחר ומאי ניהו אב. ואי בבגרות אין לאביה רשות בה:

פסוק יב

מכה איש ומת. פי' לפי שנאמר ואיש כי יכה. שומע אני בהכאה בלא מיתה. וא"ת והא כתיב אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה. ונראה דאי מהתם הוה אמינא אם נפל למשכב ע"י הגלגול יומת המכה. לכך נאמר מכה דבעינן הכאה שיש בה כדי להמית. ועוד פי' הקונדריס אלו נאמר מכה איש שומע אני אפי' קטן שהרג חייב. וא"ת והא אמרינן פרק בן סורר ומורה גבי קטן היכא אשכחן דחייב דצריך קרא למפטריה. ועוד בכל דוכתא אמרי' דאין מעשה קטן כלום צ"ע:

מכה איש ומת. פ"ה אלו נאמר ואיש כי יכה כל נפש שומע אני בהכאה בלא מיתה. וא"ת היכי ס"ד לומר הכי. אם כן למה נאמר מכה אביו ואמו מות יומת השתא באדם חייב באביו ובאמו לא כ"ש. ואי לחיובי חנק באביו. ועל שאר בני אדם סייף. הניחא למ"ד חנק חמור. אלא למ"ד סייף חמור מאי איכא למימר. ואומר מרה"ריש דהוה אמינא דבאביו חייב בהכאה בלא חבורה ובשאר בני אדם בחבורה צריך. אבל מיתה לא בעינא. לכך נאמר מכה איש ומת:

פסוק יג

והאלהים אנה לידו. פ"ה דמיירי בב' בני אדם א' הרג שוגג וא' הרג מזיד ואין עדים בדבר ובא הקב"ה והזמינם לפונדק אחד ועלו בסולם ונפל אותו שהרג שוגג על זה שהרג מזיד והרגו. ויש עדים בדבר. וא"ת אכתי אין לכל אחד דינו דזה שהרג שוגג חייב ב' גליות. וזה שנהרג דדינו בסייף הוה כדין רוצח נסקל. וי"ל שזה נפל סכינו מידו ואז הרגו בסייף ואמר זה שהרג שוגג פעם שנייה אינו חייב גלות אלא פעם ראשון. דגברא קטלא קטיל השתא. ומרה"ריש אומר דגלות אחד מכפר על חייבי מיתות שוגגים הרבה דכיון דישב שם עד מות הכהן הגדול נפטר מכל כשמת. ומה שפי' הקונדריס זה שהרג שוגג עלה בסולם ונפל לא דק דאמרינן במכות דמי שעולה בסולם ונופל אינו חייב. אלא ר"ל יורד:

פסוק יד

וכי יזיד. פ"ה לפי שנאמר מכה איש ומת סד"א אפי' שוגג חייב לכך נאמר כי יזיד. הא שוגג פטור. וא"ת פשי' שהרי כתיב לעיל ואשר לא צדה דהיינו שוגג. י"ל אי לאו קרא דכי יזיד הוה אמינא היכא שלא צדה שום צד להרוג פטור. אבל היכא דצדה שום צדה חייב. לכך כתב כי יזיד בעינן שיהא מזיד להורגו:

פסוק טו

ומכה אביו ואמו מות יומת. ואזהרתיה מהכא דק"יל דלא ענש אלא א"כ הזהיר. וי"ל מלא יוסיף להכותו. ילפי' דמכה חבירו עובר בלאו ואביו לא גרע מאחר. וא"ת כיון דאמר שהוא אזהרה למכה אביו. אם כן היאך מלקין עליו והא הוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד כגון התרו בו שלא יכה אביו. וכל לאו שניתן לאזהרת מיתה ב"ד אין לוקין עליו. י"ל דתרי קראי כתיבי. לא יוסיף פן יוסיף. עוד י"ל כיון דעיקר קרא לחובל בחבירו אתי. אין זה קרוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד. וא"ת מנא לן דמכה זה בלא זה חייב. בשלמא מקלל נפקא ליה מדכתיב קללה גבי אביו ואמו. דכתיב ומקלל אביו ואמו. וכתב גבי אמו אביו ואמו קלל דמיו בו אלא מכה מנא לן. י"ל נפקא ליה מדכתיב בסוף פרשת אמור ומכה אדם יומת. ופי' רש"י דמיירי גבי מכה אביו דומיא דמכה בהמה ישלמנה. מה מכה בהמה שלא הרגה. אף מכה אדם שלא הרגו. וקשה דרחמנא אמר יומת. ש"מ

דמכה אביו לבד חייב מיתה. וליכא למימר דמכה אדם מחיים. ומאי יומת ממון כמו וגם בעליו יומת. מדתני דבי חזקיה דמה מכה בהמה לא תלקה בין שוגג למזיד לפוטרו ממון אלא לחייבו ממון. דאדם מועד לעולם אף מכה אדם לא תחלק בו לחייבו ממון. אלא לפוטרו ממון. פי' דקם ליה בדרבה מיניה. ושוגג נמי פטור ממון כיון שיש מיתה במזיד. אלמא יומת בעי למימר:

פסוק טז

וגונב איש. למה נאמר בין מכה למקלל. י"ל לפי שלא נלמד מכה ממקלל. דמקלל בסקילה ומכה בחנק. ומאי שנא לפי דמקלל שייך גבי ברכת השם. ועוד דשייכא לאחר מיתה. וי"מ לפי שהולך ומפרש לפי שיטת הפסוקים לא זו אף זו. תחלה אמר מכה איש ומת. ואח"כ הכאה בלא מיתה כמו מכה אביו. ופעמים שהוא חייב בלא מכה ובלא חובל. כמו גונב ופעמים שאינו לא מכה ולא חובל כגון מקלל. עוד י"ל הטעם. לפי שהגונב גורם לו לקלל ולהכות אביו ואמו. שכשגונב את הנער ומוליכו למקום רחוק וגדל שם וכאשר בא אצל אביו ואמו מכה אותם ומקללם לפי שאינו מכירם. עוד י"ל דמתוך שהכה אביו ואמו חייבוהו ב"ד מיתה. וברח וגנב. שאינו יודע אומנות ותפשוהו ודנוהו להמיתו. ואז החל לקלל אביו ואמו שילדוהו:

פסוק יז

ומקלל אביו. פ"ה אלו לא נאמר אלא איש כי יקלל. הייתי אומר דוקא איש שקלל. אשה שקללה מנין. וא"ת היכי ס"ד לומר כן. והלא השוה אשה לאיש לכל עונשים שבתורה. י"ל ה"מ היכא דכ' לשון זכר בפ' אבל היכא דכתב איש דרשינן איש ולא אשה. דהכי משמע בערכין. אין לי אלא איש שהעריך. אשה שהעריכה מנין:

ורפא ירפא. מכאן דרשו רז"ל שניתן רשות לרופא לרפאת. וא"ת מן והשבותו לו נפקא דקאמר התם אין לי אלא אבידת ממונו. אבידת גופו מנא לן. ת"ל והשבותו לו. וי"ל דמהתם לא שמעינן אלא היכא דטובע. שמאבד גופו בבת אחת:

פסוק כ

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט. פ"ה שיש בו כדי להמית. או אין בו כדי להמית. אמרינן ק"ו ומה ישראל חמור בעינן כדי להמית. כדכתיב בפרשת מסעי עבד הקל לא כ"ש דבעינן כדי להמית. ובמכילתא פריך. א"ב ענשת מן הדין. כלומר אתה מחייבו מיתה שלא כדין. ומאי פריך אדרבה מק"ו אנו באין להקל עליו דמן הדין היה מחוייב אפילו אין בו כדי להמית. י"ל דה"ק כלומר משכחת חומרא בהאי ק"ו כגון רודף אחר עבדו כדי להורגו בדבר שאין בו כדי להמית ובא חבירו והציל העבד והרג את האדון. על שהרגו יהי נהרג. לפי שהאדון לא היה חייב מיתה אם הרג את עבדו כיון

שאין בו כדי להמית. ומן הדין היה מחוייב אם לא הא דמקשינן ליה להורג ישראל ויהיה פטור ההורגו נמצא ההורג כשנהרג רודף אחר עבדו נהרג שלא כדין. וזהו מה דפריך התם. א"כ ענשת מן הדין:

פסוק כא

אך אם יום או יומים. פ"ה הרי יום ב' היה בכלל מכה איש ומת. והוציאו מן הכלל להיות נדון בדין יום או יומים. וא"ת אמאי לא אמר שזה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ולא ללמד על עצמו יצא. אלא ללמד על הכלל כולו יצא. ונימא שאפילו ישראל בדין יום או יומים. י"ל דאדרבה דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר החדש הוא היא שאין אתה רשאי להחזירו לכללו. וא"ת הניחא למ"ד דבר שיצא לידון בדבר החדש. לאו איהו גמיר מכלליה. ולא כלליה מיניה. אלא למ"ד כלליה מיהא גמיר מיניה. מאי איכא למימר. אם כן נילף מיניה ישראל בדין יום או יומים. י"ל מ"מ הכל מודים דמן החדש גופיה לא גמר. דנהי דמשאר דברים גמר כלליה מן הדבר לא ילף. וא"ת ולמ"ד לא איהו גמר מכלליה. ולא כלליה מיניה אפי' משאר דברים מנא ליה דרוצח שהרג ישראל שהוא בסייף דמן נקום ינקם דכתיב גבי עבד לא מצי ילף. י"ל דנפקא ליה משופך דם האדם באדם דמו ישפך. ושפיכות דם אינו אלא בסייף. ואלא אי קשיא הא קשיא דהיכי מצי ילף דבשבט דהכא. ר"ל בשבט שיש בו כדי להמית דילפי' מישראל והלא הכל מודים דאיהו לא גמר מכלליה. ומיהו י"ל דמכח ק"ו מיהא גמר. ולכך נקט רש"י לשון זה. והלא דברים ק"ו ומה ישראל דחמיר אינו חייב אלא בדבר שיש בו כדי להמית עבד הקל לא כ"ש. עוד י"מ בשבט ומת תחת ידו. כלומר אם בחנם ובגאוה הכהו נקום ינקם. ושבט לשון שררה ורבנות. כמו שבט הנגש בו דישעיה. ד"א אך אם יום או יומים יעמוד פי' אם יעמוד העבד במרדו יום או יומים נגד אדוניו שאינו רוצה לעשות שום דבר בשבילו והרגו לא יוקם כי כספו הוא. ומן כספו יכול לעשות כל רצונו ולהשליכו ולאבדו אם ירצה:

פסוק כג

ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש. למ"ד נתכוון להרוג זה והרג זה חייב. ר"ל נפש ממש. ולמ"ד פטור ר"ל פדיון נפש. ולתנא דבי חזקיה דסבר בב"ק דפטור אף מממון נפרש הכי. ואם אסון יהיה ונתכוון לאשה עצמה ונתת נפש תחת נפש. וא"ת פשיטא דנהרג כיון דנתכוון לאשה. י"ל דס"דא הואיל ולא איתעביד מחשבתו שהרי עיקר מחשבתו וכוונתו היה להרוג חבירו ולא הרגו לא יהי חייב. קמ"ל:

עין תחת עין. תשובה למינים האומרים עין עין ממש. שהרי כתיב לעיל והכה את רעהו באבן או באגרוף. כלומר כל מה שאירע ע"י ההכאה ובלבד שלא ימות. שבתו יתן ורפא

ירפא. ואם עין תחת עין ממש. כמו כן פצע תחת פצע ממש אם כן למה נותן שבת ורפוי. והלא כאשר עשה כן יעשה לו. אלא ש"מ דר"ל דמי עין. מיי"מון:

פסוק כז

לחפשי ישלחנו. תחת שנו וכן תחת עינו. פי' הטעם לעיל בפרשת נח למה עבד יוצא בשן ובעין:

פסוק כח

ולא יאכל את בשרו. לפי הפשט אפי' לגר אפי' לכלבים שאסור בהנאה. ובעל השור נקי. לפי הפשט לפי שבמועד וגם בעליו יומת. דין מיתה עליו שלא שמרו והיה יודע בו שהוא נגחן. אך לפי שלא עשה בידים יכולים ב"ד לתת עליו כופר. הקשה רבינו ברוך למ"ד שוורים לאו בחזקת שימור קיימן. ובדין הוא דלישלם כוליה. ורחמנא הוא דחס עליה למה לא חס עליו על נזקיו בשן ורגל שחייב לשלם נזק שלם. ותירץ דחייסא אחרת יש שהן פטורין ברשות הרבים ואינן חייבים כי אם ברשות הנזק. כדכתיב ובער בשדה אחר:

פסוק לב

אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו. פי' עבד שרועה הצאן ובא הצאן ונגחו ומת ל' כסף נותנין לו שכן דינו של רועה להשכירו. כדכתיב בזכריה. וארעה את צאן ההרגה ואומר להם אם טוב בעיניכם הבו שכרי וישקלו שכרי ל' כסף:

כסף. ל' שקלים יתן לאדוניו גזירת הכתוב היא. ורמז מהא דכתב ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. יה"יה בגימ' שלשים. והשקל פירש"י משקל ד' זהוב' שהיא חצי אוקיא למשקל הישר שבקולוי"נא דהינו י' איטר"לינש שהרי יש במר"ק י"ג דינר וד"פ איטר"לינש והאוקיא שקורין אונ"צא שהוא שמינית שבמר"ק כ' איטר"לינש נמצא חצי אוקיא י' איטר"לינש. ואם כן הזהוב משקלו ב' איטר"לינש וחצי. ומכאן יש ללמד דה' סלעים של פדיון הבן עולים ג' איטר"לינש. דסלע ר"ל שקל דקרא ואמרינן הכא דהשקל הוי י' איטר"לינש. וקשה לרבינו תם על זה שהרי אמרינן דדינר של כסף אחד מכ"ה בדינר זהב. פי' דדינר של זהב שוה כ"ה דינרין מכסף ואי אמרת דהדינר של כסף עולה ב' אישטר"לינש וחצי א"כ הדינר של זהב שאנחנו קורין מאיי"לא דמו"צא שוה כ"ה פעמים ב' אישטר"לינש וחצי דהיינו ס"ב אישטר"לינש וחצי שהוא כ' דינר טורטי"יש וי"פ. ועכשיו הזהוב שאנחנו קורין מיי"לא מו"צא אינו שוה כי אם י' דינרין טורטיי"ש ואין יכול שהוזל כל כך. לכך אמר ר"ת שהדינר של זהב שוה כפלים משל כסף. והיינו דאמרו חכמים הדינר אחד מן כ"ה של דינר זהב. כלומר דינר של כסף. ששוקל החצי מדינר של זהב אינו שוה אלא אחד מן כ"ה חלקים מדינר של זהב ששוקל ב' ידות מההיא דשל כסף. וכיון דקים לן דדינר של זהב שוקל ב' אישטר"לינש וחצי דינר של כסף אינו שוקל

אלא מחצה אישטר"לינא ורביע. והשקל שהוא ד' דינרין מכסף. כדאמרינן שקל ד' דינרין הוי משקלו ה' אישטר"לינש. נמצא ה' סלעים שהם ה' שקלים. עולין כ"ה אישטר"לינש. והוא חצי דינר טורטי"יש ור"פ. ולזה החשבון מכוון הא דאמרינן דינר של כסף אחד מן כ"ה של זהב דכיון דדינר של כסף אינו שוקל כי אם מחצה אישטר"לינש ורביע. דינר של זהב אינו עולה כי אם ל' אישטר"לינש ששווים י' דינרין. וכן שוה עכשיו המי"ילא דמו"צא דהיינו דינר של זהב. ואע"ג דמסיק תלמוד דשוה כ"ה דינר של כסף ולא חשבנוהו אלא לכ"ד דינרין שעולין ל' איטר"לינש. י"ל דהאחד משום הכרע הוי. אבל גוף הדינר לא היה שוה כי אם כ"ד דינר. וראיה לר"ת מן גורן ארונה. דכתוב א' אומר שלקחה דוד בחמשים שקלים. וכתוב א' אומר בשש מאות שקל הא כיצד ן' שקלים של זהב. ששים ו' מאות שקלי כסף. ואע"ג דבקרא דשש מאות כתיב ו' מאות שקלי זהב. ה"ק שש מאות שקלי כסף שפרע לו בזהב. ועוד ראייה מבכורות דמסיק התם גבי פדיון בכור. שאם נתן הישראל לכהן דינר אחד של זהב דמהדר ליה הכהן זוזא ושתותא. לפי שאינו חייב לכהן כי אם ה' סלעים ששוים ב' דינרים של כסף. שהסלע ד' דינרים של כסף. והדינר של זהב שוה כ"ה דינרים של כסף. וכיון דאין חייב לו כי אם ב' דינר מכסף. חייב להחזיר לו זוזא ושתותא מן הדינר של זהב. שהוא ב' דינר של כסף ולא ישאר לכהן כי אם ב' דינר מכסף. ואמאי נקט כי האי לישנא לימא דמהדר ליה הכהן חומשא. דהיינו א' דינר מכסף אלא משום הכי נקט זוזא מחד גיסא. ושתותא לחד גיסא. לפי שהזוז אינו מן גוף דינר של זהב. כי אם להכרע. אבל השתות הוי מגוף הדינר של זהב. ועוד ראיה דמשקל דינר של כסף אינן שוים. מדנקט סתם תלמודא בעובי דינר של זהב. ולא נקט בעובי דינר כסף. ש"מ דאינן שוים. דמשקל של זהב גדול והיינו כדברי ר"ת. דלפי' רש"י שוים הם במשקל:

פסוק לג

ונפל שמה שור או חמור. ה"ה לכל שאר בהמה. דילפי' שור שור משבת. דכתיב שורך וחמורך ולא נאמר כאן שור או חמור. אלא למדרש שור ולא אדם חמור ולא כלים. ואם תאמר והא איצטריך חד מינייהו למילף משבת. ואם כן היאך אמעיט אדם וכלים. י"ל אי לא ממעטא אדם וכלים. הוה ליה למיכתב ונפל שמה ותו לא ומשמע כל מה שיפול בו. בעל הבור ישלם ומדכתב שור או חמור ש"מ לדרשא. מיהו קשה למה לי למיכתב שור למדרש שור ולא אדם. תיפוק לי מן והמת יהיה לו דדרשי' בבבא קמא. והמת יהיה לו. דכתיב גבי בור. מי שהמיתה שלו יצא פסולי המוקדשין אם נפלו שמה דפטור בעל הבור. לפי דאסורין בהנאה. ומהאי טעמא פטורין נמי אדם דמת דאסור בהנאה. וי"ל

דעור המת מותר בהנאה כדאמר עושים עור אדם שטיחין לחמור. עוד יש לומר דמיירי בעבד כנעני של ישראל שלא מל ולא טבל דשרי בהנאה והכי מתרץ בירושלמי על קושיא אחרת תפתר במת גוי. וה"ר משה מפונ"טא דמי"ר נותן טעם לדבריו לומר דמת של גוי מותר בהנאה דמ"ט מת אסור בהנאה מג"ש דשם שם דכתיב ותמת שם מרים וכתיב וערפו שם את העגלה. וא"כ בעינן דומיא דמרים שהיתה ישראלית ולאפוקי גוי: וה"ר יהודה מקורבי"יל תירץ דעל כרחך איצטריך שור למדרש שור ולא אדם. דאי לא כתיב ליה לא סלקא דעתין למדרש חמור ולא כלים דהוה אמינא והמת יהיה לו אתא לומר שהבעלים מטפלין בנבלה. ואיצטריך לומר חמור למעוטי אדם. דיש סברא טפי למעוטי מכלים לפי שהוא בר דעת. והמת יהיה לו. דכתב גבי שור אתא למעוטי פסולי המוקדשין דדרשינן מיניה מי שהמיתה שלו. אבל עתה דכתב גבי שור ולא אדם. דרשינן כלים מחמור והמת יהיה לו אתא למעוטי פסולי המוקדשין. והמת יהיה לו דכתב גבי שור. איכא למימר מלמד שהבעלים מטפלין בנבלה דאין לומר איפכא מסתברא פטורין גבי בור דהיינו פטורין דפסולי המוקדשין שכן פטר בו את הכלים. וה"ר וורדי"מס מן דדא"ם תירץ דעל כרחך איצטריך שור ולא אדם דאי לא כתיב שור. הוה אמינא דהמת יהיה לו בשור אתא למעוטי אדם מי שהמיתה שלו. אבל שור של פסולי המוקדשין בעל הבור חייב עליו דמסתמא אית ליה לאיפטורי אדם טפי מפסולי המוקדשין דאדם הוי כולו אסור בהנאה. ושור של פסולי המוקדשין עורו מותר בהנאה לכך איצטריך שור למעוטי אדם והמת למעוטי פסולי המוקדשין:

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת ימצא הגנב וכו'. דוקא כשבא דרך מחתרת כגון חותר בבית ליכנס. אבל נכנס בחלון או דרך פתח דמים לו דלא בא להרג כי אמר בלבו. אם יעמד בעל הבית בפני ממונו אברח דרך פתח או חלון:

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו. כלומר שבא ביום אין דינו להורגו כי דמים לו. פי' דמים מעות כלומר יתן מעות ויפטר וכן אמר שלמה לא יבוזו לגנב כי יגנוב וכו'. וכתב ונמצא ישלם שבעתים וכו':

פסוק ג

חיים שנים ישלם. פ"ה דקאי לחיים לתשלומין. שלא ישלם מתים. וי"מ דקאי להך דקאמר לעיל דכשטבח ומפרש הכי הקרא כשלא טבח שלא ישלם כי אם שנים מפני הכפל:

פסוק ה

שלם ישלם המבעיר וכו'. בבבא קמא דריש אמר הקב"ה אני הצתי איש בציון דכתיב ויצת אש בציון אם כן עלי לשלם אותה הבערה:

על כל דבר פשע. כ"ל דב"ר בגימ' אהר"ן. פשע שפשע על שור במעשה העגל על חמור שעשו ערב רב שעלו אתם והוא מצרים שנקרא חמור כדכתיב בשר חמורים בשרם. על שה שהחטיאו ישראל שנקראו שה פזורה. על שלמה. על צלם ע"ז. ושי"ן וצד"י מתחלפות. על כל אבדה. זה נמי לשון ע"ז. כדכתיב אבד תאבדון. אשר יאמר כי הוא זה. כי אמרו לעגל זה אלהיך ישראל כדכתיב בדברי הימים עד האלהים זה משה דכתיב ראה נתתיך אלהים. יבא דבר שניהם של הקב"ה ושל אהרן. אשר ירשיעון אלהים זה משה. ישלם שנים אלו שני בני אהרן נדב ואביהוא שמתו. לרעהו זה הקב"ה:

שבועת ה' תהיה בין שניהם וכו'. פ"ה שאם שלח בה יד ואח"כ נאנסה חייב באונסיה. ובמקום אחר פי' אפי' החזירה למקומה כגון ששלח בה יד פעם אחת חייב באונסיה לעולם. וקשה לר"ת דהא כתיב בקרא לעיל או נשבר או נשבה אין רואה. ומשמע הא אם יש רואה שנשבר או נשבה יביא עדים ופטור בלא שבועה. ולדברי רש"י מה מועיל לו מ"מ צריך לו לישבע שלא שלח יד מעולם. ודבר זה אין יכולים העדים לידע. לכך פי' ר"ת דאפי' שלח בה יד כיון שהחזיר למקומה פטור כי נאנסה אחרי כן:

פסוק טז

כמהר הבתולות. אומר ה"ר יהודה חסיד. מכאן יש רמז דכתובת בתולה מאתים זוז דכתיב כמהר חסר. ונדרוש הכי כמה ר'. כלומר כמה כתובת בתולה ר' זוזים מאתים זוז. והר"ם אומר כמוה"ר מלא עולה ר' זוזים חסר חד:

פסוק יז

מכשפה לא תחיה. פי' ה"ר אברהם בן עזרא. כמו מכשף והה"א יתירה:

לא תחיה. לכך לא פי' מיתת מכשף בהדיא באיזה מיתה ימיתוהו לפי שאלו היה יודע מיתתו לא יוכלו להמיתו באותה מיתה. והכי פירושו מכשפה לא תחיה. לא יעמידנה בדין סנהדרין אלא כל היודע שהיא מכשפה יקדים להורגה. וכל הקודם זכה. ואם יביאנה לב"ד שמא תעשה מכשפות להנצל. וכן הוא אומר גבי כנעניים לא תחיה כל נשמה. שלא יביאם לב"ד. וכן מצינו בשמעון בן שטח שתלה שמונים נשים באשקלון ביום אחד:

כל שוכב עם בהמה. לכך סמך שוכב עם בהמה למכשפה. לפי דמכשפות תעשה אשתך בהמה כדאמרינן בההיא דרכיב חמרא ואתיא חברתא וכשפה לה ואשתכח דרכיב איתתא בשוקא:

פסוק כ

זובח לאלהים יחרם. כל זה מענין מכשפות שדרך מכשפים לזבוח ולקטר לשדים ולאלהים אחרים. בלתי לה' לבדו. הא דכתב לה' לבדו לומר שאם זובח לשם ולאלהים עמו כמו הכותים. דכתיב בהו את אלהיהם היו עובדין. ואת השם היו יראים לכך כתיב לה' לבדו בשם ר' עובדיה הספרדי וחייב על ד' עבודות של פנים בין דרך עבודתם בכך בין לא יהיו עבודתם בכך אבל בשאר עבודות אינו חייב אלא אם כן יש עבודתו בכך:

וגר לא תונה. אע"פי שאמרתי זובח לאלהים יחרם. בגר שזבח בגיותו כיון שנתגייר לא תוננו על מה שעשה כי הכל מחול הוא:

פסוק כא

כל אלמנה ויתום. מאחר שהתחיל לדבר בענוים נקט אלו:

אם ענה תענה אותו. מילתא באפי נפשה היא. כלומר אם רוצה לענותך תענה אותו ואז תתענה:

כי אם צעוק יצעק אלי. יש לפרש כי זה לשון דילמא. וה"ק שמא אם ראוי הוא ויצעק אלי שמוע אשמע צעקתו. ואם אינו ראוי לא אשמע צעקתו:

שמוע אשמע צעקתו. פ"ה גיזם ולא פי' עונשם והוי כמו לכן כל הורג קין. וא"ת והלא פירש העונש דבתריה דכתיב וחרה אפי בכם. י"ל דהיינו כי צעק אל הקב"ה אבל כי לא צעק אל הקב"ה מן הענוי לא פי' מה דינו. והשתא הוי דומיא דכל הורג קין:

נשיכם אלמנות. פי' אינו ר"ל אלמנות שמתו בעליהן ממש אלא קללה אחרת היא. ומה היא הקללה שילכו בעליהן בארץ מרחק. ולכך קרי להן אלמנות שלא יהא להם עדים שיוכלו להנשא וישבו עגונות ובניכם יתומים שלא יוכלו לירד בנכסי אביהם:

פסוק כד

אם כסף. אם זה חובה כמו אשר וכן ואם מזבח אבנים. ואם תקריב מנחת בכורים אבל אם כופר יושת. נהי נמי דר"ל בלשון אשר אינו קרוי חובה שהרי חובתו בא לו על גרמיו. ונגיחת שורו. ומשום הכי פירש הקונדריס דליכא כי אם ג' אם דמשמשין לשון חובה. וה"ר יהודה חסיד אומר לפי' נכתב בלשון אם לפי שפעמים שהוא לשון רשות כגון הלוה ואינו משלם:

אם כסף תלוה את עמי. מדרש תנחומא כל המלוה לעני זוכה ליכנס במחיצתו של הקב"ה שנאמר אם כסף תלוה את עמי קרי ביה את עמי במחיצתי:

במה ישכב. אף אני מזהירך שתשיבנו לו כי במה ישכב:

כי חנון אני. אעפ"י שבדין לקחתו הימנו אני חנון ואינני רוצה שתדחקנו יותר מדאי ואם אתה רוצה ליפרע ממנו בקו המשפט גם אני כשיהיה לי חוב עליך אפרע ממך ומהו

הצעקה שצועק אומר כן רבון העולמים נבראתי בצלמותך כמותו. והוא שוכב בהנאה במטתו ואין לי במה לשכב. אך קשה שלא מצינו חנון לרעה. לכך נראה לפ' הכי. עד בא השמש תשיבנו לו כסות יום. וכסות לילה עד הבקר ואם תעשה כן ושמעתי כי חנון אני. ר"ל כשיתפלל עליך על הטובה שעשית לו אשעה ואשמע תפלתו לפי כי חנון אני והיינו דכתיב כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך:

פסוק כח

מלאתך ודמעך לא תאחר. אלא לעולם הראשית תתן לי זהו בכור בניך. ומתוך שאתה נותן בעין יפה. תזכה לבנים הרבה ועל כן קוראין לזכר מלאתך לפי שיש שמחה כשנולד זכר: ודמעך. אלו נקבות שמוציאות מעות מכיס. כן תעשה לשורך אם תתן לי הבכור תתברכו השאר:

שבעת ימים יהיה עם אמו. כלומ' מ"מ אע"פי שמהרתיך לתתנו לי לא תמהר להביאו קודם ח' ימים. דבתוך ז' הוא מאוס לפני לפי שבא ממקום הטנופת. וה"ר יוסף קרא פי' מלאתך ודמעך וכו' פי' שלא תאחר לישא אשה כאמ' בן י"ח לחופה. ותוליד בנים ואז בכור בניך תתן לי. ולאשה קרא מלאה לפי שכתוב בה בבטן המלאה. ודמעך אלו הבנים. לפי שהם מדמוע הזרע מאיש ומאשה:

פסוק ל

ובשר בשדה טרפה לא תאכלו וכו'. לפי ששמר העדר שלא טרף הזאב לא תהיה כפוי טובה לנגדו וכשיהיה לך טרפה תשליכנו לפניו. וכמו כן שלם לכלב שכרו שלא חרץ לשונו עליך בצאתך ממצרים אף כי היה עומד במשמרתו שדרכו לנבוח. ועוד כי גם האחרות שאינם בעדר שומר כי דרך רועים להעמיד כלבים לשמור הצאן מזאבים ומאויבים. לכן תשליך לו הטרפה:

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא לא תזכיר. ולפי' נסמכה לפסוק של לכלב תשליכון. לומר כל המעיד עדות שקר ראוי להשליכו לכלבים שכן מצינו באיזבל:

עזב תעזב עמו. כלומר עזוב השנאה שיש לך עליו. ועזוב עמו לשון חוזק ועזרה. כמו ויעזרו ירושלם עד החומה:

מדבר שקר תרחק. שלא תקבל לשון הרע ומתוך כך צדיק אל תהרוג כמו שעשה שאול שקבל לשון הרע מדואג האדומי על יושבי נוב עיר הכהנים והרגם על לא חמס בכפם:

פסוק ט

וגר לא תלחץ. בדין להטות דינו ולבסוף הזהיר אפי' שלא בשעת דין ולכך אמר למעלה לא תטה וכאן לא תלחץ. ואגב שאמר לא תטה משפט אביונך בריבו אמר וגר לא תלחץ ואחר שאמר לגר לא תטה ולא תלחץ אמר צריך עוד לעשות לו יותר עביד ליה חיותא. שש שנים תזרע ארצך וכו' ואכלו אביוני עמך והגרים בכלל:

פסוק יב

וינפש בן אמתך והגר. גם זו הטובה תעשה שלא ישתעבד בשבת ואע"פ שאני מזהיר אתכם על הגר אל תתחבר עמו יותר מדאי לכך אמר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. שהזהרתי אתכם מע"ז ואפי' שמותם לא תזכירו: עוד י"ל שתחלת אזהרת זאת כאן נכתבה. לפי שהוצרך לכתוב שלש רגלים בשנה שהם זמני שמחה. וכשאדם שמח רגיל הוא לומר שלא כהוגן מתוך יין או דבר המשמחו והמשכרו. לכך כתב והזהיר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו כלומר בכל דרכיך דעהו. ג"ן:

ששת ימים תעשה מעשיך. שלא תאמר מאחר שהיא שמטה לא אשמור שבת. כי כל השנה אסור במלאכה. לכך נאמר וביום הז' תשבות:

לא תבשל גדי בחלב אמו. לפי הפשט בישול זהו גידול וגזור כמו הבשילו אשכלותיה ענבים. וה"ק לא תניחהו לגדל וליגמר בחלב אמו אלא בראשית גידולו תביאנו. דומיא דתחלת הפסוק שאמר ראשית בכורי אדמתך תביא. והאמת כי אסר הפסוק לבשל בשר בחלב כי דרך בלעות ואכזריות הוא לבשל יחד הבשר והחלב שנתגדל בו וממנו חי. כמו לא תקח האם על הבנים שדרך אכזריות. וכמו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. ג"ן: י"מ דמוסב על הבכורים. אמר הקב"ה אל תניח לבשל הפרי ביניקת האילן שהוא אמו של פרי. אלא מיד שתתבכר תביאהו בית ה' אלהיך. ולשון גדי כמו ממגד תבואות שמש. אי נמי כל דבר רך קרוי גדי. ולשון בחלב אמו הוא האילן שיונק הפרי כמו שהאם מינקת הגדי. וי"מ ראשית בכורי אדמתך תביא וכו'. ואם אתה עושה כן לא תבשל ותשרף התבואה כשהיא רכה ועודנה בחלב הארץ שהיא אמו. ואם לא תקיים מצות בכורים התבואה תהא נשרפת בעודנה בחלב ורכה. וכשתביא בכורים לא תביאה בעודם בחלב ורכים. אלא המתן עד שיתבשלו:

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך. בזכות עשרת הדברות שמתחילות אנכי. אנכי שולח לפניכם מלאך לשמרכם. ד"א הנה אנכי שולח מלאך אמר משה להקב"ה אני מבקש מלאך עמנו ואם אינו הולך אין אנחנו זזים מכאן א"ל הקב"ה חייך אפי' מלאך אינני שולח. כדכתיב ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה. אבל לעתיד הנה אנכי שולח מלאך. כי לא ישא

לפשעכם לפי שהוא אינו אלא שליח ואין לו כח לכפר ולישא פנים דכתיב ישא ה' פניו אליך ה' ולא מלאך:
כי שמי בקרבו. שם של הקב"ה משותף עם שם של כל מלאך ומלאך. ד"א זה מטטרון ששמו כשם רבו ומהו כשם רבו כי מטט"רון עולה בגימ' שד"י:
פן תהיה הארץ שממה וכו'. וא"ת מאי קאמר והלא ביד הקב"ה להצילם מן החיות. כמו שהיצילם מן הכנענים. נראה לפרש פן תהיה שממה מן הכנענים. וכשתראה שהם מסלקים מכל וכל ורבה עליך יצר הרע שתתגרה ברוחך ויצר הרע נקרא חיה כדכתיב וחית השדה השלמה לך:

פרק כד

פסוק ח

ויזרוק על העם. ונכנסו ישראל לקבלת התורה במילה וטבילה והרצאת דמים והיכן מצינו שטבלו מהכא. י"ל דאין הזאה בלא טבילה:
הנה דם הברית. דם זה שנחלק לחצאין הוא דם הברית וחלקתיו. כי כן דרך כורתי ברית שחולקים. כי כן עשה אברהם בברית בין הבתרים. וכן העגל שכרתו לשנים ויעברו בין בתריו ומה שלא כרת בתרי הבהמה כדי להראות להם שאם לא יקיימו את התורה יפרע מהם בדם. וכן הוא אומר והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית. וכן מפורש באגדה. וראיה גדולה למה שפירשנו בשם ה"ר שלמה גבי עד הגל הזה שע"י העד עצמו נפרעים מן העובר על הברית. ולכך אמר כאן נעשה ונשמע כלומר נעשה מה שמצוה עלינו. ונשמע כתרגומו ונקבל הברית. ג"ן:

פסוק י

כמעשה לבנת הספיר. שאפי"ר בלעז. ולפי שיש ספירים חלוקים במראית דיש ספיר שהוא אדום. כדכתיב אדמו עצם מפנינים ספיר גזרתם. ואותו שנקרא יאגונ"צא גרניט"א או רוב"י. קמ"ל הכא שהוא כעצם השמים דאותו הוא דומה לתכלת. ג"ן: ויש במדרש כי כשהיו ישראל משועבדים במצרים. פעם אחת באה אשה אחת מעוברת לסייע את בעלה לגבל הטיט וללבון הלבנים והפילה המעוברת מטורח העבודה שפיר אחת שאינו מרוקם ונפל בטיט וגבלתו ועשתה לבנה ממנו בא גבריאל והביא אותה לבנה לפני הקב"ה. ואמר לו ראה כמה בניך מתמוטטים והם בשעבוד קשה. בא הקב"ה והניחה לפניו לזכרון. וכל זמן שהיו ישראל במצרים היתה אותה לבנה לפניו לזכרון. וכשנגאלו. הניחה הקב"ה תחת רגליו ואור וחדוה לפניו והיינו דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת

הספיר. ובחרבן בית המקדש השליכה לארץ. והיינו דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא זכר הדום רגליו:

פסוק יא

ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו. פשט כשנגלה עליהם הקב"ה היו יראים מאד פן יוזקו. כמ"ש מות נמות כי אלהים ראינו. וכשראו שלא שלח ידו אליהם ושלא הזיקם קבלו פני שכינה בלא שום היזק. אז ויאכלו וישתו ומתוך שמחה גדולה ויחזו את האלהים ונתחייבו מיתה והמתין הקב"ה עד אחר מתן תורה שלא לערבב השמחה:

פסוק יב

לוחת האבן. לכך עשאם גב אבן שכל מי שעוסק בתורה צריך שיהיו לחייו קשים לסבול עול תורה. אי נמי לחייו קשים כאבן להיות לו עזות לשאול טעמי תורה כדאמרי' לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד ולבסוף מנושא בה דכתיב אם נבלת בהתנשא אם אתה נבל בתורה ועז פנים לשאול לרבך הטעמים בהתנשא בה תנשא:

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה. פרשה זו נאמרה תוך מ' יום שהיה משה בהר להמתין הלוחות וצוהו הקב"ה להיכן יניחם. שיעשו משכן ובית קדשי הקדשים ובתוכן הארון והלוחות תוך הארון. ושם תשרה שכינה עם התורה וישראל סביב כמו מלאכים שהם סביב כסא הכבוד והשכינה ביניהם. וכן כתו' ושכנתי בתוכם כמו בין המלאכים. ועל זה נאמר אני אמרתי אלהים אתם וכו' להיות שכינה ביניכם כבני עליון. ג"ן:

אשר ידבנו לבו. י"ג נדבות מונה כאן שנדבו ישראל לבנין המשכן וכנגדם מונה י"ג בגדים ביחזקאל הוד והדר וכו' שעתיד הקב"ה להלביש את ישראל:

פסוק ג

זהב וכסף ונחשת. כנגד ג' מלכיות. זהב כנגד מלכות בבל דכתיב ביה אנת הוא רישא די דהבא. כסף כנגד מלכות פרס דכתי' בימי אותו מלכות ועשרת אלפים ככר כסף נחשת כנגד מלכות יון. הפחותה מכולנה:

ועצי שטי"ם. נוטריקון. שלום. טובה. ישועה. מחילה. ובמדבר היו יערים גדולים שגדלים שם אותן עצים הקרואים עצי שטים. כדכתיב וישב ישראל בשטים. וכתיב וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים ועל שם היער נקרא שם המקום. וכתי' אתן במדבר ארז הדס ושטה ואותו עץ היה קל ביותר וחלק ונאה. ותדע שהיה קל מאד שהרי שמנה בקר שנתנו לבני מררי היו מושכים מ"ח קרשים גדולות שקומתם י' אמות ורוחבם אמה וחצי. ועוביין אמה וכל העמודים ועמודי החצר ואדניהם ה' של

מסך. וד' של פרוכת והיתדות כמו שמפורש בפרשת נשא. אלמא ודאי עץ חשוב וקל הוא מאד דוגמת של עץ שקורין מאז"רש ועושין ממנו כוסות:

פסוק ו

שמן למאור. יש לתמוה שכל הפרשה כולה אינה מדברת אלא בתקוני בנין חוץ מפסוק זה שמדבר בצורכי העבודה ולמה אינה מדברת בכל צורכי הסעודה. כגון חטין ללחם הפנים וכבשים לתמידים. ועצים למערכה בשלמא שמן המשחה צורך בנין הוא שבו נתקדשו כלי הבנין. והקטורת נמי מפני שהוא צורך לאומנין. אלא שמן למאור למה הוזכר כאן. ונראה ששלשתן צורך בנין הוא. שמן המשחה כדפירשתי. והקטורת נמי צריך בנין הוא שכן דרך המלכים לבשם הבית קודם שיכנסו בה וכ"ש לפני הקב"ה. וכן מצינו שע"י הקטורת שכינה באה כדכתיב וכסה ענן הקטורת וכתיב כי בענן אראה על הכפורת. שמן למאור נמי אין דרך מלכים לבא לביתם עד שידליקו בו ולפי פשטיה דקרא ושמן למאור דמאותו שמן יקחו לשמן המשחה מדלא כתיב שמן ובשמים למשחה אלמא אשמן דלעיל קאי: ולקטורת הסמים. כלומר ולקטורת סמים תתנו ולקמיה בפרש' תשא מונה הסמים הצריכים לו:

פסוק ז

אבני שוהם ואבני מלואים לאפוד ולחשן. האי לאפוד ולחשן לא קאי אתרוויהו אלא לאפוד קאי לאבני שוהם ששתי אבני שוהם היו באפוד ולחשן קאי אאבני מלואים. ולפי שכתוב בו ומלאת בו מלואת אבן נקראו אבני מלואים וכי האי גוונא יש בתהלים המגביהי לשבת המשפילי לראות ואין השפלה שייכא בשמים אלא בשמים קאי המגביהי לשבת. והמשפילי קאי בארץ לראות. וכן טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי וצ"ל דמדוקרים קאי אחרב ותנובות שדי קאי ארעב וה"ק טובים היו חללי חרב שהם יזובו מדוקרים מחללי רעב מתנובות שדי. ועוד יש אחר בקהלת בסגנון זה כי מבית הסורים יצא למלוך גם במלכותו נולד רש:

פסוק ח

ועשו לי מקדש. לאחר יום כפור נאמרה פרשת זו למחרתו ואין מוקדם ומאוחר בתורה שהרי עדיין לא נאמר מעשה העגל והיינו הא דכתב נעו מעגלותיה לא תדע. ותשלם המלאכה בחנוכה אלא לא הוקם המשכן עד באחד בניסן. ויש במדרש אשר חנוכה קבל לפני המקום על זה ושלם לו המקום שבו נעשה נס לישראל:

פסוק ט

ככל אשר אני מראה אותך. קאי אדלעיל וכן תעשו לדורות. אבל אין לומר וכן תעשו קאי אככל אני מראה אותך דאם כן הל"ל וכן תעשה:

פסוק י

ועשו ארון וכו'. הוא עשוי כעין ארונות שלנו שקורין קופר"יש בלא רגלים והבדים נתונים לרוחב הארון. והארון בבית קדשי הקדשים. ארכו מצפון לדרום ורחבו ממזרח למערב והבדים בולטים לפרכת כשני דדי אשה לקיים מה שנא' בין שדי ילין. ומקום הארון אינו מחזיק כלום לפי ששכינה שורה עליו. וגם זה הטעם של עומדים צפופים ומשתחוים רווחים לפי ששכינה שורה עליהם בשעת השתחוייה. והכרובים נראין שהן לאורך הארון מזה אחד ומזה אחד וגוף הכרוב בחצי רוחב הארון מזה וכן השני ופורשים כנפיהם ומכסים כל רוחב הכפורת כנף א' מזה וכנף אחד מזה וכן השני:

ועשו ארון. מדרש מאי שנא דבכל כלי המשכן נאמר ועשית וגבי ארון כתיב ועשו. לפי שהכל חייבים להתעסק בו לכבוד התורה שכתוב בו. וק"ו לת"ח שהכל חייבים לכבדם ומה ארון שאין תלוי עליו לא שכר ולא פורענות ואין שייך בו עמל ויגיעת התורה. ת"ח לא כ"ש:

פסוק יא

וצפית אותו זהב טהור. כולו היה ראוי להיות מזהב אלא שיהיה כבד יותר מדאי לנשאו שהוא נשא בכתף ומטעם זה צוה הקב"ה לעשות המזבח חלול:

ועשית עליו זר זהב. לחפות עובי שפת הארון של עץ שעדיין היה מגולה שלא היה מחופה אלא מבפנים ובחוץ. ופ"ה דגובה הארון שהיה מבחוץ לא היה כי אם י' טפחים גבוה אכן לפום ריהטא דמסכת יומא היה גבוה י' טפחים ומשהו והיה טפח ממנו מונח על שפת ארון של עץ לכסות עוביו מזהב ונשתייר י' טפחים ומשהו כי מכח הכפורת כשעוביו טפח היה הארון אשר מבחוץ גבוה ממנו משהו והיינו זר הזהב שהיה סביב כמין כתר:

פסוק יב

ויצקת לו ארבע טבעות זהב ושתי טבעות. לפי הפשט מדקאמר ושתי טבעות היו לארון ד' קטנים קבועים בארון ובאותן ד' קבע ד' גדולים ורחבים שהבדים קבועים בהם וכשמניחין את הארון נופלים הטבעות גדולות ונשפלים הבדים ונתלים בהם:

לא יסורו ממנו. מפני קדושת הארון לא היה רוצה הקב"ה שישמשו בו להסיר הבדים ולהכניסם בטבעות אלא כשרוצין לנושאו מחזיקים בראשי הבדים ונושאים אותו. וכשמניחים אותו הולכים להם הבדים אנה ואנה מחמת קדושתם ומאימת הקדושה ולעולם הן בטבעות. וכן משמע והובא את בדיו בטבעות שהולכים להם לכאן ולכאן. וכן לא יסורו ממנו דמשמע שקבועים בו ועתה נותן לדבריו טעם:

פסוק טז
ונתת אל הארון את העדות. ולכן אני מצוה לנהוג בו קדושה. ואין זה לשון ציווי ואע"פי ששם משה הבדים בארון כדכתיב בפרשת ותכל ובפרשת נשא אהרן ובניו יבואו וכתיב שם גבי ארון ושמו את בדיו אלמא שהוסרו. ואיכא למימר דהאי לא יסורו ממנו קאי אמשעה ששמו אהרן ובניו הכהנים שכל עיקר העבודה תלויה בהם. ומכח קושיא זו י"מ לפי הפשט דלא יסורו הכתוב כאן ה"ק שימו אותם בקביעות תוך הטבעות שלא ישמט לכאן ולכאן. ג"ן:

פסוק כ
סוככים בכנפיהם על הכפורת וכו' ופניהם איש אל אחיו אל הכפורת. צ"ע למה הוצרך לכתוב עוד אל הכפורת יהיו פני הכרובים ומה בא ללמדנו. י"ל שפניהם היו כפופים למטה לצד הכפורת:

פסוק כא
ואל הארון תתן את העדות. למה נאמר והלא כתיב למעלה ונתת אל הארון את העדות אלא בא ללמדנו לתת הלוחות בארון קודם שתשיב את הכפורת:

פסוק כג
ועשית שלחן עצי שטים אמתים ארכו. תנן במנחות השלחן ארכו י' טפחים א"כ אמה בת ה' טפחים ורחבו ה' טפחים. ולחם הפנים היה נילוש ארכו י' טפחים ורחבו ה' טפחים ועוביו טפח דהכי משמע לחם הפנים שיש לו פנים דהיינו טפח. ואח"כ מקפלים אותו מזה ב' טפחים ומחצה ומזה כמו כן. נמצא שעומד כמו תיבה פרוצה משתי רוחותיה ומחזיק מקום ה' על ה' ונותנין אותו בדפוס העשוי כזה /במקור יש שרטוט/ בדפוס של ברזל. ולאחר אפייתו שמים אותו בדפוס של זהב ואותם הדפוסים קרואים קערותיו. והיה בדפוס כל ערב שבת עד לאחר השבת. שמסדרים אותם על השלחן בשני המערכות ששה על ששה והיה מונח על השלחן ארכו לרוחב השלחן. נמצא כל שתי המערכות מחזיקות כל השלחן בין מאורך בין מרוחב:

פסוק כד
וצפית אותו זהב. ועדיין היה עובי השלחן נראה לכך נאמר ועשית זר זהב לכסות עובי העץ. והוא עשוי כמין זר המסבב השלחן: ועשית לו מסגרת טופח סביב שפתי השלחן שלא יפול הלחם אם יגע בו:

פסוק כה
ועשית זר זהב למסגרתו סביב. אם המסגרת של עץ עושה לו כמין זר כפול מבחוץ ומבפנים לכסותו ועל שפתו לכסות עובי המסגרת וכל דבר הסובב שהוא קצר ורחב

וארוך קרוי זר. נמצא המסגרת שלה מחופה זהב. וגם יש לפרש שמסגרת כולה זהב. וה"ק ועשית זר רוחב טפח למסגרתו. להיות מסגרת:

פסוק כט

קערותיו. ללוש בו הלחם. כפותיו לתת בו הלבונה לתתה על המערכת. קשותיו שנותן בהם מים ללוש כדכתיב ואת קשות הנסך שהיו מנסכין מים על גבי מים ללושן. קשות לשון כלי כדאמר הגונב את קשווה ומפרשי' כלי שרת:

פסוק לא

תיעשה המנורה. מלא יו"ד. רמז לי' מנורות שעתיד שלמה לעשות ואז"ל גובהן של מנורות י"ח טפחים. ורמז מהא דכתיב בפרשת בהעלותך וזה מעשה המנורה. וז"ה בגימטריא י"ח:

כפתוריהם וקנותם. אין הלשון מיושב שהל"ל כפתוריהם וקנותיהם או כפתורם וקנותם: והאיר אל עבר פניה. כנגד השלחן שהיא כנגד פניה להאיר השלחן היתה המנורה. ונראה לפי הפשט כמ"ד ממזרח למערב היו מונחין וכל הפתילות מונחות לצד השלחן. וכן מוכח קרא אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. ולמ"ד שהיו הפתילות חוזרות לצד הגוף המנורה יאירו שבעת הנרות היה לו לומר:

פרק כו

פסוק ט

וכפלת את היריעה הששית אל מול פני האהל. צ"ע שהול"ל וכפלת את חצי היריעה שהרי לפני האהל לא היה כי אם חציו. וחצי אחר היה אחורי המשכן כדכתיב חצי היריעה העודפת תסרח על אחורי המשכן. ועוד קשה מאי כתיב וכפלת. הלא היתה כפולה. ומזה יכול לומר כל דבר שהיה מתוח קרוי כפול שאינו אלא חציו:

פסוק טו

עצי שטים עומדים. מדרש שעומדין לעולם שעדיין הם קיימים ונגנזו. עוד י"ל עומדין שלא תקח מאותן שנופלים והנקצצים מימים רבים שכבר נרקבו אלא מן אותם העומדים בקומתם שהם חזקים:

פסוק יז

שתי ידות לקרש. פ"ה שהקרשים היו חרוצים באמצעיתם חציו של קרש. וקשה דאם כן יש הפסק בין קרש לקרש דכי מוקמת מרביע הקרש בתוך חלל הארון דהיינו ידו של קרש אינו מכסה מה שנשאר שפת האדן שמצד האחר אלא אם כן שלא היתה רחבה כל כך כמו האחרת. ואין זה סברא לומר שיהא האדן שפתו אחת רחבה מכאן וקצרה מכאן. לכך נראה לפרש שחורץ חצי אמה באמצע הקרש שהיה מונח בין שתי אדנים

ונשאר עוד חצי אמה מן הקרש לכאן וכן לצד אחר. ועושה מאותה חצי אמה מן הרביע כיתד ליכנס בחלל האדן. ורביע שנשאר נופל על שפת האדן החיצונה וכן מצדה השנית. נמצא שהקרש חרוץ חצי אמה באמצעיתה ורביע מכאן ורביע מכאן והידות כל אחד מחזיק חצי רביע והיינו אמה וחצי. והאדן חללו רביע אמה ושפתו חצי רביע מכאן וכן מצד השני. הרי ג' רבעים לשני אמה כשיעור הקרש וכל קרש עוביו אמה. ולמ"ד הולכים וכלים עד כאצבע מיד שעברה אמה של אדנים מלמטה היו מתחילים לשפות אותו מחוץ לרוחב הקרש עד שלמעלה משופין כאצבע. אבל מבפנים לא היו משופין כלל דא"כ אתה מוצא חלל המשכן יותר מעשר ולא היו יכולות היריעות להיות כל מה שפירשנו:

פסוק כד

אל הטבעת האחת. פ"ה שכל קרש וקרש היה חלל חרוץ מלמעלה ברחבו לשני צדיו מזה ומזה עד עובי הטבעות אבל הקרשים שבמקצועות היו חרוצי מקום הטבעות כעובי הקרש. ונראה דמ"ד כלין והולכין היו עד כאצבע ומשפה אותן שבמקצועות כי טורים שיכול להיות שגם מהם היו החריצים ברחבו:

פסוק כט

ואת טבעותיהם תעשה זהב. נראה שבכל קרש היה טבעת באמצע רחבו להחזיק הבריחים כמו שהמקרא קורא אותם בתים לבריחים. ומפה ומפה של הטבעות היו כמין חצאי קנים חלולין שהיו קבועין ומצופין זהב ונקראים צפוי לבריחים:

פרק כז

פסוק א

מז"בח. נוט"ריקון מחי"לה. זכו"ת. בר"כה. חיי"ם:

פסוק ט

ועשית את חצר המשכן. כשתדקדק בעמוד החצר למשכן צריך אתה לומר שמצד אחד של מסך פתח החצר ראש היריעה שבכתף תלויה בעמוד מראש המסך. ובצד השני המסך תלוי בעמוד בראש היריעה שבכתף ובין עמוד לעמוד עם עובי העמוד ה' אמות ודוק ותשכח:

פסוק יח

ורוחב חמשים בחמשים. לפי הפשט תעמיד המשכן לסוף נ' תמצא דלפני המשכן יש ן' על ן'. והרב ר' יוסף בכור שור. פירש ששמע מאביו נ' בחמשים. כלומר באחד מג' רצועות שהיו בבית עולמים שהרי הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה ויש בהן ן' רצועות כמו חצר המשכן שהיה ק' על ן'. ובצדי המשכן היה י"ט אמות מכאן וכן מכאן

דרוחב המשכן י' אמות. ועובי הקרש אמה מכאן ואמה מכאן. וכן היה אחורי המשכן י"ט אמות דאורכם ל' אמה. ועובי הקרשים שבמערב אמה:

וקומה חמש אמות. משמע שזה גובה הקלעים. וא"ת למ"ד המזבח גבוה י' אמות הא מיתחזי כהן ועבודה בידו. לכך נראה לפרש וקומה חמש אמות משמע שזה גובה הקלעים משפת מזבח ולמעלה והוו חמש עשרה אמות שהיו גבוהים. והריבר"א פירש וקומה חמש אמות קאי אקלעים שבמזרח וקאמר קרא שהם גבוהים ה' אמות טפי משאר קלעי החצר. דקלעים שבצפון ושבשאר רוחות גבוהים חמש עשרה אמות. ושל מזרח כ' אמות והשתא ניחא. ועל כרחך צריך לומר דפתח של משכן גבוה כ' אמות כפתח של בית עולמים. וא"כ צריך לומר דהקלעים שבצדי הפתח גבוהים כ' אמות:

פסוק כא

מערב עד בקר. פ"ה מזה שדולקת מערב ועד בקר. ושיערו חכמים חצי לוג בלילי טבת הארוכות ואם יותר אין בכך כלום והר"י בר אברהם פירש דאין זה דרך כבוד לזרוק המותר. אלא כדקאמר במנחות בן ביבא ממונה על הפקיעים כלומר עושי הפתילות לפי אריכות הלילה:

אורים. נראה לה"ר יוסף בכור שור. דאורים לשון ארצות הוא כדכתיב על כן באורים כבדו ה'. וכן אור כשדים גבולים מקום שהתחומין כלים שם שהיה כתוב שם תחום פלוני לפלוני וגבולים ומצרים כתובים תוך החשן וכן כל שבט ושבט הכתוב באבן. תחומו וגבולו נתון כנגדו. וזהו משפט בני ישראל על לבו שלא יוכלו לערער זה על זה כלום. וכשהיו בימי יהושע היו מטילים גורלות ואם היה נופל הגורל כמו שכתוב בחשן. והכהן היה מכוון ברוח הקדש ולא היה מתרעם כל אחד ומערער על חלקו. וכן מפורש בפ' בבא בתרא קלפי שבטים קלפי תחומין לפניו והיה מכוון ברוח הקדש בשעת מלחמה. ובשעת צורך היו עולות האותיות הכתובות ואומרות אליהם מה שהיו צריכים לישאל:

פרק כח

פסוק טז

רבוע יהיה כפול. פ"ה כשילבש האפוד החושן שתלוי בכתפות האפוד שהם נקפלות ויורדות לפניו מעט מעט יהיה נכפל לפניו ומוטל על לבו ודוחק. ויש לפרש כפשטיה שנים היו זה על זה בעליון האבנים קבועות ותחתון דבוק עמו לחזק שלא יקלקלו האבנים הקבועות בחקק המשבצות שבתוך העליון. וכן תנינן בתורת כהנים בפרשת כי תקריב מנחה. ועשית חשן משפט מעשה חושב כמעשה אפוד וכו' יכול כשם שזה כפול כן זה כפול ת"ל זהב. כלומר לזהב שוה לו ולא לכיפולו כלומר בזהב דומה האפוד לחשן

ולא להיות כפול כמוהו. גם רש"י פירש גבי ונתת את האורים. זה שם המפורש המונח בכפולו של חשן:
זו פרישת ה"ר יעקב מקי"ינון מן האפוד:

פסוק כא
איש על שמו. פ"ה בסדר תולדותם אודם לראובן פטדה לשמעון וכן לכולם. ולא נראה לר"ת דאם תמנה אותם כסדר לידתם לא יהיה לשם לדן. ואנן ידעינן שהיה לשם לדן כדכתיב ויקראו ללשם דן על שם אביהם. לכך צריך לומר שבסדר הזה היו נתונים. בני לאה תחלה ואח"כ בני בלהה וכן כולם:

פסוק כה
אל מול פניו. פ"ה פניו של אפוד שלא יהיו המשבצות בעבר הכתפות שכלפי המעיל אלא בעבר העליון שכלפי החוץ והוא קרוי מול פניו של אפוד כי העבר שאינו נראה אינו קרוי פנים. ונראה שר"ל שהמשבצות לא היו כי אם בקצת עובי האפוד כלפי חוץ:

פסוק כז
האפוד. כמין סינר רחבו כמו רוחב גבו של כהן ויותר. וארכו מכנגד אציליו עד הארץ. והחשב מחובר בראשו על פי רחבו ולא במחט אלא מעשה אורג ומאריך לכאן ולכאן כדי להקיף הכהן לחגור בו. והכתפות מחוברות במעשה מחט לשני קצות רחבו של סינר א' מימין וא' משמאל מרוחקות זו מזו שיעור הבדלת ב' כתפים שכשיזקף יהיו כנגד כתפו של כהן. והם כמין רצועות עשויות ממין האפוד וארוגות לכאן ולכאן לבדן ארוכות כדי לזקפן למעלה אצל צוארו מכאן ומכאן. ונקפלות לפני כתיפיו מעט והמשבצות נתונות וקבועות בראשיהם לפני כתפי הכהן. והיו נקבים מתוקנים כמעשה אורג כעין אותן שעושים לתת בהם אבנים טובות. והיו תחובות עבותות הזהב בטבעות שבראש עליון של חשן וכופלין אותו לשנים. והיו תוחבים שני ראשיהם דרך המשבצות מן הנקבים שבראש הכתפות לפני כתפות הכהן. וקושרים אותם יחד לימין וכן לשמאל. כדי שיהיה החשן תלוי בכתפות האפוד לפניו על לבו. כדי שלא יוכל לזוז מן מקומו ויהיה קבוע ועומד וב' טבעות היו נתונות בכתפות האפוד מלמטה בראש המחבר לחשב. וכנגד שתי טבעות בחשן בתחתיהן חד לימין וחד לשמאל כדכתיב אל עבר האפד. וכתיב ביתה סימן אחר סימן. כלומר ואותו עבר האפוד הוא ביתה. שחשב האפוד חגרו לכהן. ונקפל האפוד על מתניו ועל קצת כריסו מכאן ומכאן עד כנגד קצות החשן וקצותיו שוכבין עליו. ופתיל תכלת מחבר באפוד והחשן מלמטה לחשן מטבעותיו של זה לטבעותיו של זה. שלא יהא תחתונו של חשן נראה מאצל לבו של כהן:

פסוק מ
מגבעות. פ"ה היא מצנפת. ואינו נראה לפירוש הריבר"א דפי' שהמצנפת היתה קטנה יותר לפי שהיתה לכהן גדול והוצרך לעשותה קטנה מפני הציץ שלא היה ממש על מצחו כי אם קצת על השערות ובין הציץ ומצנפת מונחין תפילין כמו ששנינו שערו היה נראה בין ציץ ולמצנפת ששם היה מני' תפילין ולכך הוצרך לעשותה קטנה לכהן גדול. אבל לכהן הדיוט לא היה לו ציץ והיתה מגבעתו גדולה ביותר:

פסוק מג
ולא ישאו עון ומתו. פ"ה הא למדנו שמחוסרי בגדים במיתה. וקשה כי בפרק אלו הן הנשרפין מפיק ליה מקרא דבסמוך והיתה לכם לחקת עולם. וצריך לומר כי האי קרא לא קאי אלא אמכנסים דלעיל מיניה אבל אשאר בגדים לא קאי וקרא דלקמן אשאר בגדים:

פרק כט

פסוק ב
ולחם מצות. פ"ה דהיינו רבוכה ואינו נראה דבמנחות פירש הקונדריס. רבוכה מפיק לה מקרא דלקמן דכתיב וחלת לחם שמן אחת:

פסוק טו
ואת האיל האחד תקח. וסמך אהרן דלגבי איל מלא וא"ו:

פסוק כא
ולקחת מן הדם אשר על המזבח. צ"ע כי הדם שהיה נזרק היה כבר חוזר ולוקח ממנו:

פרק ל

פסוק ד
ושתי טבעות זהב תעשה לו על שתי צלעותיו על שני צדיו לבתים לבדים לשאת אותו בהם. וא"ת והלא לא היה המזבח אלא אורך אמה ורוחב אמה והיכי קיימי תרי גברי באמה והלא גבי הארון הוצרך לפרש שהיו הטבעות קבועות לרחבו כדי שיהיו הנושאים עומדים לארכו כי ברחבו לא מצינן למימר. כי תרי גברי באמתא ופלגא היכי הוו יתבי וכ"ש הכא שלא היה כי אם אמה לחודה. וצריך לומר שלא היו אותם תרי גברי תרי מכאן ותרי מכאן. אלא האי מחד גיסא וחד להאי גיסא וכל חד וחד הוה שם שני ראשי הבדים על זרועותם ועומדים באמצע הבדים זה לצד זה וזה לצד זה:

פסוק ז
והקטיר אהרן. לאו דוקא דהקטרה נעשית אף בכהן הדיוט כדאמרינן חדשים לקטרת בואו והפיסו וכתוב ובהעלות אהרן את הנרות יקטירנה וכתב למעלה גבי נרות יערוך

אותו אהרן ובניו וכיון שתלה ההקטרה בנרות כל הכשר לנרות. כשר להקטרה וא"כ אהרן לאו דוקא:

פסוק יב

כי תשא. בראשית רבה. בשעה שא"ל הקב"ה כי תשא את ראש בני ישראל אמר משה איך אעמוד במניינם. א"ל הקב"ה טול ראשי שמות השבטים ר"יש מראובן ושי"ן משמעון וכן מכולם ותמצא החשבון עולה ה' מאות וצ"ז והג' אלפים שחסרו הם אותם שמתו במעשה העגל. ועל זה ייס"ד הפיי"ט ביקור ראשי שמותם לחשבון תעלה. אבל שבט לוי לא נמנה עמהם וזהו שייסד הפיי"ט יקר שלישי בתוכם לא הופקד:

כי תשא את ראש. מדרש בשעה שחטאו ישראל במעשה העגל ורצה הקב"ה להשמידם לולי משה בחירו שעמד בפרץ להשיב חמתו וזעמו וחרון אפו. אמר הקב"ה למשה מה אעשה משבועתי א"ל משה הנה ידעתי שנתחייבו להרים ראשם מעליהם ולכלותם כדכתיב ויצמד ישראל לבעל פעור וכתיב קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה'. ועתה הרם ראשם בגדולה שיהא שמך קרוי עליהם יותר משאר אומות והיינו דכתיב ונפלינו אני ועמך. א"ל הקב"ה אעשה לך מה שאמרת משל למלך שכעס על בנו ונשבע להגביה ראשו. שמע אוהבו של מלך הדבר ובא לפני המלך ופייסו אמר המלך לאוהבו מה אעשה משבועתי. א"ל אוהבו עשה אותו דוכוס או אפיפיור והגביה ראשו לגדולה. ועל זה ייס"ד הפי"יט אשרם להמלך תלוי ראש לשאת:

כי תשא. תנחומא א"ר יהודה בר' סימון ג' דברים שמע משה מפי הגבורה ונרתע בשעה שא"ל הקב"ה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. אמר משה הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך. א"ל הקב"ה לא כשאתה סבור אלא עשה י' אמות אורך וי' אמות רוחב ושם אצמצם שכינתי שנאמר ונועדתי לך שם. וכשא"ל הקב"ה את קרבני לחמי אמר משה בכל הבהמות שבעולם אין לך בהם אכילה אחת ומכל עצי היער אין לך הבערה אחת. שנאמר ולבנון אין די בער וחייתו אין די עולה. א"ל הקב"ה לא כשאתה סבור אלא את הכבש א' תעשה בבקר וכו' וכשא"ל הקב"ה ונתנו איש כופר נפשו א"ל משה כל אשר לאיש יתן בעד נפשו. א"ל הקב"ה לא כשאתה שבור אלא זה יתנו מחצית השקל כך שמעתי. פסיקתא זה יתנו א"ר ישמעאל ה' אצבעות של יד ימינו של הקב"ה כולם ליסוד הגאולה. באצבע הקטנה הראה לנח לעשות התיבה שנא' וזה אשר תעשה אותה. אצבע שנייה סמוך לקטנה בה הכה את מצרים שנא' אצבע אלהים היא. ובשלישי כתב את הלוחות שנא' כתובים באצבע אלהים. וברביעי שהוא סמוך לבוהן הראה הקב"ה למשה את פדיון נפשם לומר זה יתנו כמו שנא' זה יתנו כל העובר. בבוהן וכל היד עתיד

הקב"ה להכרית עשו ולהשמיד בני ישמעאל שהם אויביו שנאמר תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו:

תנחו"מא:

כי תשא. אמר משה לפני הקב"ה ר"ש עולם משאני מת איני נזכר אמר לו חייך כשם שאתה עומד עכשיו וזוקף את ראשם בפרשת שקלים כך בכל שנה ושנה שישראל מזכירים שקליהם לפני כאלו אתה שם וזוקף את ראשם צא ולמד מן הענין שאו את ראש לא נאמר כאן אלא כי תשא. והפייט מביא המדרש הזה על שתילמו בנשיאות ראש אותם לחבר בפרשת שקלים. בפסיקת' שנינו בא וראה חיבתם של ישראל שעבירותיהם מביאין אותם לידי מעלות גדולות. זכיותיהם עאכ"ו:

דא"ר יהודה בר' שלום בעבור היסבה אחת שישבו ונטלו עצה על יוסף למוכרו זכה שנמכר למצרים וכלכל כל העולם כולו בשני בצורת וישבו לאכול לחם להאכיל לחם לעולם אם עבירתם גרמה חיים לעולם זכותם על אחת כמה וכמה. אף כאן מי גרם לפרשת שקלים העבירה של עגל ואם עבירתם למצוה מצותם עאכ"ו היינו הא דכתיב כלך יפה רעיתי ומום אין בך ועל ידי שחברו בעגל בעלילה זו נצטוה משה לפקדם ובאו הבקעים ומהם נעשו האדנים ככר לאדן שלא מצינו בכל מלאכת המשכן שהוצרך שם כסף יותר ושאר כסף שבא בנדבה ולא בקצבה כדכתיב כל מרים תרומת כסף ונחשת עשאוהו כלי שרת. ואף במנין שני דחומש הפקודים באייר בשנה שנייה נתנו לו כולם מחצית השקל והשוו בהן עניים ועשירים ובהן קנו קרבנות הצבור של כל השנה. ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם שהקרבנות לכפרה הם באים. והפסיקתא זו הביא הפיי"ט בפרשת שקלים באל נא. גבי ולי מה יקרו רעים הפוקדים:

פסוק יג

עשרים גרה. מפרש בתלמוד גרה מעה. והא דאמר רבה מעה הוי שקל הוסיפו שתות ובאו העשרים לכ"ד ואחד להכרע:

זה יתנו. בתיבת זה הושפלו כשאמר זה אלהיך ישראל האמור בדברי הימים וי"מ כי זה משה האיש אשר העלנו וכו' ותלו הגדולה במשה ולא זכרו מושיעם ועל ידי תיבת זה הוגבהו בזה יתנו. והיינו הא דכתב זה ישפיל וזה ירים:

פסוק יד

כל העובר. פליגי בה תנאי. איכא למאן דאמר כל העובר בימה ושבט לוי בכלל. ואיכא למ"ד כל העובר על הפקודים:

כל העובר על הפקודים. דרך ארץ כשמונין בהמות מעבירין אותן דרך פתח קטן שלא יצאו כי אם בזה אחר זה לכך אמר כל העובר על הפקודים. שאותם שאינם פקודים עוברים דרך הפתח ומסתופפים על הפקודים שבחוץ:

כל העובר על הפקודים. נראה שה"לל עם הפקודים. כי כן הפירוש. כמו תעבורנה הצאן ע"י מונה. מיהו בכמה מקומות נחלף עם אל על:

פסוק טו

העשיר לא ירבה. כדי לכוין החשבון וי"מ כדי שלא יאמר הוני פדאני מעקולים:

פסוק טז

ונתת אותו על עבודת אהל מועד. פ"ה הא למדת שנים היו אחת בתחלת נדבתו ואחד יום כפור בשנה ראשונה וא' בשנה שנייה מאייר ומשהוקם המשכן. וא"ת וכי איפשר שהיו שוין בשניהם ישראל שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים והלא בשתי שנים היו וא"א שלא היו בשעת מנין הראשון בני י"ט ולא נמנו ובשנייה נמנו בני עשרים. י"ל יש תשובה לדבר אצל שנות האנשים בשנה אחת נמנו. לפי שמצינו שנות האנשים לפי שנות העולם ולמניינם היו מתחילים מחדש תשרי נמצא שני המניינין בשנה אחת. המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום כפור שנתרצה הקב"ה לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן. והשני באחד באייר. אבל למנין יציאת מצרים היו ב' שנים לפי שיציאת מצרים מנינן מניסן כדמפרש במ' ר"ה בפ"ה. וקשה לפירושו לדברי ר' יהושע דאמר בניסן נברא העולם א"כ מניסן מנינן ואם כן איפשר לומר כן. ועוד הקשה הקר"ש מדר"אוש ב' כתובים כאן מבן עשרים שנה ומעלה. וגבי ערכין אמרינן כיון דכתב כאן ומעלה ללידתו של אדם מנינן. ועוד קשה דאמר פרק יש נוחלין דלא מנינן לשנות עולם לומר יום א' בשנה חשוב שנה. אלא מנינן מעת לעת כלומר אם נולד במרחשון כשיגיע מרחשון מנינן שנתו אם כן הדרא קושיא לדוכתיה. שהרי א"א שלא היה בין מרחשון לאייר שבו היה החשבון שני בני י"ט שנעשו בני כ' למנין. ומיהו מזה י"ל דכשם שנעשו בני עשרים היה מהם שנעשו בני ששים שלא היו מן המנין. מיהו קשיות אחרות קשו. לכך נראה לפ' שלא היו מנויין כי אם פעם אחת וכן פירושו. כי תשא את ראש בני ישראל ונתנו איש כופר נפשו לפי המנין שיעלה בחדש שני באייר וישלימו לכ' שנים גם עתה יתנו לפי אותו חשבון. ונמצא לפי' זה שהיו מנין השקלים שבאייר שוים לאלו:

פסוק כג

בשמים ראש. לפי שאמר בשמים לשמן המשחה פירש עתה הבשמים וסכום חשבונם. ראש כלומ' ראשי בשמים כדכתיב עם כל ראשי בשמים כמו וראשית שמנים ימשחו. וי"מ ראש לכל חשבון שיקחם לפי החשבון שמונה והולך:

פסוק כט
כל הנוגע בהם יקדש. לפי הפשט יקדש יהיה קדוש שצריך להקדיש ולטהר עצמו מפני שהמזבח קדש קדשים ע"י משיחה והנוגע בדבר הנמשח המשיחה ראשונה מקדשתו ולכך הזהיר שלא יגעו בו שלא לצורך. ג"ן:

פסוק לג
איש אשר ירקח כמוהו. לפי שאין דרך להשתמש בשרביטו של מלך וכן אמרו רבותינו שלא יעשה אדם בית הכנסת היכל ולא מנורה של שבעה:

פסוק לד
בד בבד יהיה. פ"ה שלא יניח משקל במשקל וישקול כדרך השוקלים שכאשר שקלו דבר אחד וחפצים לשקול אחר שוה למשקל זה מסירים המשקל מן המאזנים ושוקלים דבר נגד אותו השקול קודם. והר"י פי' בענין אחר שלא יניח משקל במשקל כמו שאנחנו עושים כשאנחנו עושים משקל מר"ק והוא כדמות כלים קטנים זה לתוך זה שלא יעשה כן בשעה שישקול ויניחנה זה בתוך זה:

פרק לא

פסוק ב
בצלאל בן אורי בן חור. וצ"ע למה הזכיר חור אבי אביו. וגבי אהליאב לא הזכיר כי אם אחיסמך אביו. וי"ל לפי שנהרג חור במעשה העגל והמשכן לכפרה נזכר שמו במלאכת המשכן:

פסוק ו
ובלב כל חכם לב. שאלה מטרוניתא את ר' יוסף מהו שכתוב ובלב כל חכם לב נתתי חכמה וכי צריך ליתן חכמתא לחכימין אדרבה צריך ליתנה לטפשים. אמר לה אם יבואו לפניך שני בני אדם חד עשיר וחד עני לאיזה מהם תלוה לא לעשיר בתמיה. כך הקב"ה תן לחכם ויחכם עוד אבל טפשים אם נותן בהם כל חמדת החכמות יהיו הולכים ויושבים במבואות מטונפות:

פסוק יג
אך את שבתותי תשמורו. אע"פ שצויתי על מלאכה של מצוה לא ניתנה שבת לידחות אצלה כי כל מחלליה מות יומת אפילו לדבר מצוה ומכאן למדנו שכל מלאכות של משכן אסורות בשבת:

פסוק יח
לוחות אבן. דבר שאין רקבון שולט בו:
כתובים באצבע אלהים. כתב שאינו נמחק ואינו עובר כי התורה אין לה הפרה לעולם:

פרק לב

פסוק א
קום עשה לנו אלהים. שופט דיין מנהיג ודבר. וחס ושלום לא נתכוונו לע"ז והקרא מוכיח כי אמרו כי זה משה האיש אלמא דבמקום משה רצו להעמידו. ומה שאמר דוד וימירו את כבודם בתבנית שור ה"ק שהמירו את משה שעשה להם הקב"ה על ידו כמה נסים. וקשה שהרי כתי' בתקיעתא דאהללה אלהי. דמשמע אל הקב"ה. וישתחו למסכה. לכבודה ולא לשם ע"ז:

פסוק ב
פרקו את נזמי הזהב. אהרן לשם שמים נתכוון אמר אם אומר להם כלב בן יפונה או נחשון בן עמינדב יהיה לכם לראש. כשיבא משה אם לא ירד מגדולתו תרבה קטטה ביניהם ויבא לידי שפיכות דמים. ואם לא אתן עליהם ראשים הם יתנו מעצמם ותרבה קטטה. ואם אומר אהיה לכם לראש שמא יקשה בעיני משה אעסיקם בדבר שאין בו ממש עד יבא משה ותתבטל הדבר מאליו. ולכך אמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם כי היה דעתו לאחר הדבר ע"י עכוב נשים שתהיינה מונעות לפרוק נזמיהן. וכל כוונתו של אהרן לטובה היתה:

פסוק ג
ויצר אותו בחרט. חרט גריפ"א והיה צר צורה כדי לאחר אותם עד ביאת משה. ופשטיה של מקרא פרשה זו מוכיח שלא כדברי המפרש בפ"ק דסנהדרין דקאמר התם לא נאמר מקרא זה אלא כנגד מעשה העגל. ומפרש ליה לגנאי וקאי אקרא ובוצע ברך נאץ ה'. ואינו דח"ו לא נתכוון אהרן אלא לשם שמים כדפירשנו. ומצינו שהכתוב משבחו דכתיב ביה כי שפתי כהן ישמרו דעת וכתיב בשלום ובמישור וכו' ורבים השיב מעון פי' מעון העגל דאלו הרגוהו לא היה להם תקנה בתשובה דמתקיים בהו אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא. כהן זה אהרן ונביא זה חור:

פסוק ה
וירא אהרן. ראה שטעו אמ' מתיירא אני שמא ישימו לב לאמר מה יושיענו זה וישימו להם ראש. לפי' בנה להם מזבח להטעותם עד שיבא משה:
חג לה' מחר. כלומר למחר נעמידהו על המלוכה ונעשה חג לשמים עד שיתן לנו מנהיג. ואחר עד למחרת:

פסוק ו
ויעלו עולות לשמים בשבילו. כמו שמצינו בשאול כשנתחדשה המלוכה ויזבחו שם שלמים לפני ה' וישתחוו לו לכבודו ולא לשם מלכות:

פסוק ז

כי שחת עמך. ישראל עמך הם בעל כרחך אתה הוצאתם ממצרים והם שחתו החליפו מנהיג ודבר שנתתי להם. וגם מה שאמרתי להם לא תעשה לך פסל וכל תמונה אפי' לשמים כדפירשנו בפרשת יתרו. ויש במדרש כשא"ל הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך. א"ל משה והם עמך ונחלתך. א"ל הקב"ה המעשה יוכיח ידע שור קונהו העגל ידע מי עשהו. בא הקב"ה ושאל לעגל מי עשהו. א"ל חמור כלומר ערב רב שעלו עם ישראל ממצרים והם נקראים חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם. א"ל הקב"ה לא כן אמרתי לך עמך שהוצאת מדעתך ואין זה מעמי לכך נאמר ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו:

פסוק יא

ויחל משה. הרבה בתפלה עד שאחזהו חולי. למה ה' יחרה אפך בעמך כלום גבור מתקנא אלא בגבור. אתה מוציא ומוריד טללים והוא מוציא גללים. משל למלך שיש לו אשה אחת וזנתה תחתיו. ומצאה עם הבועל חשב המלך לשרפם. עד שבא אצלו יועץ שלו וא"ל אדוני המלך למה אתה כועס כל כך עליה. הלא בניה שיצאו ממנה יעשו מלחמותיך ויצאו ויבאו לפניך במלחמה. א"ל המלך שוטה עקרה היא ואינה ראויה להוליד בנים אמר לו אם כן למה אתה כועס עליה כיון שאינה ראויה לילד לא יהיה לך ממזרים. כך אמר משה לפני הקב"ה למה אתה כועס על עמך בעבור מעשה העגל הוא יסייעך להוריד טללים וגשמים. א"ל הקב"ה למשה טועה אתה וכי סבור אתה שיש בו ממשות. א"ל משה וכי מאחר שאין בו לא כח ולא ממשות למה יחלה אפך בהם כלום גבור מתקנא אלא בגבור כמוהו:

להרוג אותם בהרים. ולא בגבעות בתמיה אלא נקט הרים לפי שדרכו לעשות כן. שהרי במתן תורה כתיב ויתיצבו בתחתית ההר. שכפה עליהם ההר כגיגית:

פסוק יג

זכור לעבדיך לאברהם ליצחק. תנחומא. לא היה זוית בקרקע שלא היה מתחבט עליו לחון עליהם ולומר אם נתחייבו שריפה זכור לאברהם שמסר עצמו לשרפה. אם נתחייבו הריגה זכור ליצחק שמסר עצמו להריגה ולישחט. ואם נתחייבו גלות זכור ליעקב שגלה:

אשר נשבעת להם. גבי עקידה דכתיב בי נשבעתי:

פסוק טז

והלוחות מעשה אלהים המה. פי' ה"ר יוסי מקרט"ש דלכך מזכיר שם אצל העגל שהלוחות מעשה אלהים המה. להראות להם כמה אבדו בחטאתם. שאלמלא לא נשתברו לא שלטה בהם כל אומה ולשון:

פסוק יח
קול ענות אנכי שומע. קול חרופין וגדופין המענים נפשו של אדם. ובחנם דחק לומר כן שהרי מצינו שהוא לשון שיר. כמו כרם חמר ענו לה:

פסוק כ
וישק את בני ישראל. בג' מיתות נדונו עדים והתראה וסייף כמשפט עיר הנדחת. שהם מרבים. ולא נראה כי מה שייך כאן משפט עיר הנדחת. ועוד אם באת לומר כן אם כן יהיה ממונם אבד. לכך נראה לפרש שנדונו בסייף כדין בני נח שדינם בסייף כדאמר בסנהדרין:

פסוק כד
ויצא העגל הזה. נראה שהתיך זהב ויצק בדפוס ויצא משם בבת אחת. וי"מ מיכה היה שם שיצא מתוך הבנין שנתמעך במצרים. וצריך פי' לפי' זה שהיו משקעים תינוקות ישראלים בבנין והיה משה מצטער. א"ל הקב"ה אל תצטער כי כל המשוקעים סופם היה לקלקל מעשיהם. וזרוק שמי המפורש להעלות אחד מהם משם ותראה מה אחריתו. לקח משם והשליכו והעלה מיכה ואותו השם בידו השליכו תוך הכור ויצא העגל ולכך נקרא מיכה שנתמכמך בבנין:

פסוק כה
כי פרוע הוא. ואם לא עשו להם זאת היו מעמידים להם מלך ומרה תהיה באחרונה: לשמצה בקמיהם. שאומות העולם מלעיגים עלינו על מעשה העגל. ויש משל להשיב על זה שהם עושים פסילים תלי תלים והם מלעיגים עלינו בשביל אחד משל לאדם אחד שהיה לו אשה יפת תואר ושפחותיו אומרות אדונינו המלך גרש אותה וקח אותנו לנשים. והעולם אומרים להם למה והם אומרות אתמול כשבא אדונינו מן השוק ראה אותה מלוכלכת על ידה מפחם אחד שנגעה ונמאסה בעיניו כל כך. אמרו להן שוטות מה אתם אומרות מפני רושם הפחם יניח אשתו החשובה והיפת תואר. ואתם המלוכלכות בטיט ופחמים מן הקדרות והיורות שאתם שופתות עד שאין ניכר בכם לא פה ולא חוטם וישא אתכם לנשים:

פסוק כו
ויאספו אליו כל בני לוי. מי שעמד ביראת השם שלא פשע בעגל יבא אלי. ויאספו אליו כל בני לוי כל השבט שלם ולא נפקד ממנו איש. אבל שאר השבטים לא היה בהם שבט שלם שלא היו במעשה העגל מקצתם. ולכך הוא אומר בוזאת הברכה האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו כלומר במעשה העגל. ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. כי כולם שמרו אמרתך מה שאין כן בשאר שבטים. ונראה לפי שהיו בני לוי קרובים של משה

לכך לא נתרצה אחד מהם שיעמידו מנהיג במקומו של משה. ובספר הרמ"בם קאמר שאברהם אבינו מסר כל התורה ליצחק וליעקב וללוי. ולוי וזרעו הושיבו ישיבות. ושאר השבטים מקצתם ע"ז עובדים. ולכך דבקו ביוצרם יותר מן האחרים שלא פסקה מהם תורה כלל וניחא בהכי מה שמקשינן מה נשתנה שבטו של לוי שלא היה בכלל השעבוד שהרי משה ואהרן היו יוצאים ובאים. אלא ודאי לפי שלא ניסו במלאכה אלא בתורה. נראה דעל מעשה העגל נחלקו ישראל לג' מחלקות. חלק אחד אמרו אשר ילכו לפנינו ולא נתכוונו כי אם למנהיג ודבר. וחלק אחר קבלוהו לע"ז ועבדוהו והם ג' אלפים שנדונו ונהרגו כדין עיר הנדחת. וחלק ג' הוא חלק שבטו של לוי שהיה כולו לה'. ג"ן:

ולתת עליכם היום ברכה. מכאן זכו בני לוי שברכם משה בוזאת הברכה. אע"פ שלא ברכם יעקב ובני ראובן. לפי שקיימו מצותם לעבור חלוצים. הר"בש:

פסוק לב

מחני נא מספרך אשר כתבת. פ"ה מכל התורה. וקשה כי עדיין לא נכתבה התורה ונראה לרשב"ם לפרש מספרך מספר החיים שאדם נכתב בו בר"ה בכל שנה ונגזר עליו אם ימות אם יחיה ובעת שהגיע זמנו למות הוא נמחק ממנו. והכי נמי בר"ה אמרי' מספרך אלו בינונים. אשר כתבת. אלו הצדיקים שהצדיקים נכתבים לחיים. ומ"מ קשיא לי דח"ו שלא היה משה מתפלל שיהא מחוי מספר החיים. לכך נראה לפרש הכי ואם אין מחני נא אני לבדי כי לי העונש ולא לישראל. ואני אוכיח לך מספרך אשר כתבת שאין הדין עמך להענישם שהרי אמרת לא תעשה לך פסל ולא אמרת לא תעשו לכם. והניגון מוכיח שיש בנא נגינת זקף קטון ואינו דבוק אחריו. והג"ן מפרש הכי מחני נא מספרך אשר כתבת אם לא תמחל להם היאך תמחל לי על ספרך אשר כתבת וששברתי ואתה שופט צדק אם תמחול לי מחל להם כי אין משוא פנים בדבר:

מי אשר חטא לי. הם גרמו והפשיעה שלהם ואתה בדין עשית כי לא היו ראוים לקבל הלוחות:

פרק לג

פסוק ד

ולא שתו איש עדיו עליו. לא רצו ליקח כלי זיינם כי אמרו לא נלך להלחם. אלא א"כ ילך הקב"ה עמנו. והקב"ה אמר הורד עדיך מעליך שלא תקח כלי זיין עד שאדע מה אעשה לך אם אלך אני. ולכך א"ל משה ואתה אמרת להודיעני ואתה לא הודעתני ולבסוף הודיעם:

פסוק ה

הורד עדייך. וא"ת והרי לא שתו אותם. יש לומר כי לא היה בדעתם להניחם כי אם לפי שעה וסבורים היו שיקחום. לכך אמר הורד עדיך שיסלקום לגמרי מכל וכל. ומ"מ לשון

הורד קשה לכך נראה לפרש הכי לא שתו כמו לא שמו הדבר ללב ולא הקפידו על מה שאמר להם הקב"ה כי לא אעלה בקרבך. כי עם קשה עורף אתה. אלא מה עשו שתו איש עדיו עליו ולבשו תכשיטם ולא נתנו הדבר ללבם. ולכ"א הורד עדיך מעליך וגם הניגון מוכיח שיש תביר בתיבת שתו ואינו דבוק לאיש עדיו עליו. גם בתרגום ירושלמי ולא שויאו על לבהון גבר תיקון זיינוה עלוהי. גם זה פירושו ולא שמו הדבר ללב שהרי כתיב ברישיה דקרא וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו. וה"ר יוסף קרא פי' שאין עדי זה. הכתרים שנתנו להם מלאכי השרת כשאמר ישראל נעשה ונשמע. כי אותם כתרים פרקו מעליהם מלאכי חבלה בעל כרחם. אלא תכשיטי' נאים היו ובגדי חמד שלבשו בשעת מתן תורה. כדכתיב ויכבסו שמלותם. ואותם תכשיטים צוה הקב"ה להורידם מעליהם:

פסוק ו

ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. אלו הכתרים שנטלו מהם מלאכי חבלה. דכתיב ויתנצלו. דמשמע בעל כרחם:

פסוק ז

ומשה יקח את האהל. אלו הכתרים שנטלו מראשי בני ישראל ובכולם זכה משה. והקרא משמע כן שהרי כתוב מיד אחר ויתנצלו. ועוד י"מ דלשון את האהל. משמע אורה מגיד שלקח הכתר והאורה שבראשי ישראל ומצינו אהל קרוי אורה כמו בהלו נרו עלי ראשי. ומאותם כתרים קרן עור פניו כדמשמע בסוף הפרשה:

וקרא לו אהל מועד. פי' ה"ר יוסף קרא. שכל אותם מ' ימים שנתפלל משה על ישראל למעלה ברקיע ולא היה יושב כי אם באהל מועד הנזכר כאן ולא הלך ברקיע עד המ' ימים אחרונים שהלך לקבל הלוחות:

פסוק יב

ואתה לא הודעתני וכו'. אתה אמרת אלי כי ילך מלאכי לפניך. לא די שאין דעתך לילך עמי אלא אפי' המלאך לא הודעתני מי הוא. ואין לך אדם בעולם שאין לו מלאך עליו. גם לאליעזר עבד אברהם שלחת מלאך ומה תעשה לי על אשר מצאתי חן בעיניך שאמרת ידעתיך בשם:

ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך. שתלך אתה עמנו להודיענו הדרך. ואדעך למען אמצא חן בעיניך:

פסוק יד

ויאמר פני ילכו והניחותי לך. ויאמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. צ"ע. כי מאחר שנתרצה הקב"ה לילך עמו שאמר פני ילכו. על מה אמר משה אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. והלא כבר נתרצה בדבר. ועוד מה זה שאמר משה אחרי כן ובמה יודע איפה

כי מצאתי חן בעיניך וכו' הלא כבר נתרצה. וה"ר יוסף האופ"סיאל מישב הכי. הקב"ה אמר למשה פני ילכו והניחותי לך. פי' אותך אניח ליהנות מזיו שכינתי ולא להם. ועל זה השיב משה אם אין פניך הולכים וכו' כדי שיהיו כולם כמוני. אל תעלנו מזה. ובמה יודע ואיפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך. פי' אם תלך עמנו כמו שעשית בראשונה ידעתי כי מצאתי חן בעיניך. ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. וי"מ פני ילכו. כעסי ילך מעלי כמו ונתתי פני באיש ההוא. ומאחר שילך כעסי מעלי אז והניחותי לך אך לא מיד. ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. פי' לא תזוז מפה עד שתלך עמנו ויאמר ה' גם את הדבר אשר דברת אעשה. והג"ן מפרש ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. שבתחלה אמרת ושלחתי לפניך מלאך ולבסוף אמרת הורד עדיך מעליך וכו' ועדיין לא גלית דעתך אם אתה תלך או תשלח מלאך לפני מפני שהורידו עדיים מעליהם במצותך ואתה אמרת ידעתיך בשם שתודיעני בשם את אשר תשלח עמי. ומשה היה ירא להתפלל להקב"ה שיבא עמהם לפי שאמר פן אכלך בדרך. ולכך אמר הודיעני נא את דרכיך אמר משה אשאל לו שיודיעני את מדותיו. ולפי המדות אדע אם טוב לנו שילך עמנו אם לא. ולפי שעדיין לא היה יודע לבחור הטוב להם לכך אמר וראה כי עמך הגוי הזה ואתה בחר לנו הטוב כי אני איני יודע לבחור. א"ל פני ילכו כלומר אני אלך כמו ופניך הולכים בקרב וזה טוב להם. והניחותי לך ממה שהיה לבך נוקף אי זה תבחר. ואע"פ שעדיין היה ירא ממ"ש לו פן אכלך בדרך מ"מ הורה לו הקב"ה את כל זה דרך הטוב כי גבור וגדול כהקב"ה שהולך עמם מה שאינו עושה לשום אומה. ועל זה אמר אם אין פניך הולכים וכו' ועדיין לא נתיישב דעתו על שאמר פן אכלך בדרך. א"ל הקב"ה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה שאודיעך מדותי ואז תתישב דעתך. כיון שראה משה שהיה עת רצון הוסיף לשאל ואמר הראני נא את כבודך כלומר רוצה אני לשמוע ולראות כבודך:

פסוק יט

אני אעביר כל טובי על פניך. שאודיעך מדותי ותתיישב דעתך. אעביר לשון הכרזה כמו ויעבירו קול במחנה:

וקראתי בשם ה' לפניך. לפי שאמרתי ידעתיך בשם וכן אעשה שאקרא לפניך ה' ובשם אודיעך שאלך עמך. וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם. אודיעך מדותי כיצד אני חונן ומרחם. אבל ממה שאמרת הראני נא את כבודך:

פסוק כ

לא תוכל לראות את פני. באספקלריא המאירה. כי לא יראני האדם וחי ולא שום דבר חי שאפי' החיות אינן רואות. והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור. אדרבה קודם

שיתרחק היה צריך להיות בנקרת הצור כדי שלא יראה. ואם אפרשהו לשון הכרזה. כלומר בהכרזת מדותי ניחא שפיר:

פסוק כא
הנה מקום אתי. כלומר מקום שהוא טפל לי: ויקרא בשם ה'. הודיעו בשם שילך עמו:

פרק לד

פסוק ו
ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה'. אני הוא שהייתי באין תחלה אני הוא שהווה ואהיה באין סוף ותכלית. ובשם ה' אני משלם גמול טוב לצדיקים ואפרע מן הרשעים. מן הרשעים שנא' נוקם ה' ובעל חמה. ומשלם גמול לצדיקים דכתיב ה' אוהב צדיקים ולכך אמרו פעמים שהאחד מדת הדין ואחד מדת הרחמים. וי"מ ה' ה' אני הוא בעל הרחמים קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא. וכן דורש בפסיקתא גבי ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני. בשתי מדות של רחמנות ה' בהן שכחתני. ולהך פירושא צריך לומר ה' ה' שתי מדות הם וארך אפים מדה אחת. אמנם נוצר חסד לאלפים אינו נמנה רק לאחת וצריך עיון למה צריך רחמים קודם שיחטא. וצריך לומר דמ"מ צריך רחמים קודם לפי שגלוי וידוע לפני הקב"ה שסופו לחטא. וה"ר נסים מפרש נוצר חסד לאלפים ב' מדות הן כי לאלפים מדה אחת היא. ושם הראשון אינו ממנין המדות. ולפי' יש פסק בין ראשון לשני. והכי פשטיה דקרא ויעבור ה' על פניו ויקרא ה'. כלומר הקב"ה קרא ואמר ה' ה' אל רחום וחנון אל דיין ושופט כמו עד האלהים יבא דבר שניהם. רחום שמרחם על העניים וחנון שייך אף בעשירים. שמי שנותן מתנה חונן כמו אלהים יחנך בני. ארך אפים לרשעים שאינו ממהר ליפרע מהם אולי ישובו. וארך אפים לצדיקים שאני ממתין להם כדי לזכותם לחיי העולם הבא. ורב חסד שאני מרבה חסד על מדת פורענות ואמת. מה שאני מבטיח אני עושה וכל דברי אמת אם אין אדם פושע בעצמו שיחטא ויגרום החטא:

פסוק ז
נוצר חסד לאלפים. אם אדם עושה חסד אני מזכירו לבניו ולבני בניו לכמה אלפים. ולפי הפשט קשה מהאי קרא להאי קרא דואתחנן דכתיב שומר הברית והחסד לאלף דור. ואומר רש"י דאלפים דהכא היינו לאלף דור כמו שקורא שלישי שלישים ולדור רביעי רבעים כן קורא לדור אלפים אלף אלפים. ובלאו הכי נמי לפי' רש"י שמפרש לקמן לא קשיא מידי:
נושא עון. שופרו"נש בלעז:
עון. זהו שאדם חוטא על ידי יצרו שמכריחו לחטא:
פשע. שמורד להכעיס וכן הוא אומר מלך מואב פשע בי:

וחטאה. שוגג כמו וחטאה בשגגה כלומר אני נושא ואיני פורע מהם מיד אבל אינני מנקה אותם לגמרי אם לא ע"י תשובה ומעשים טובים. וכן דרשו רז"ל מנקה הוא לשבים אבל אינו מנקה לשאינן שבים. אלא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים כמו שפי' בוישמע יתרו. וי"מ ונקה לא ינקה. שלא ינקה ויעביר מן העולם החוטא עד דור רביעי כמו ונקה לא אנקך:

פסוק ח

וימהר משה. י"מ לפי שאמר על שלשים ועל רבעים מהר משה כי היה ירא פן יאמר על חמשים ועל ששיים. והמפרש כן סובר שהוא פוקד עון אבות עד דור רביעי פוקד עון אבות מן הבנים בשביל שאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם. אבל לפי' שפי' בפרשת יתרו אינו כן וה"פ וימהר משה כששמע אלו המדות של הקב"ה חנון וארך אפים נתיישבה דעתו על שאמר הקב"ה פן אכלך בדרך והודה והשתחוה ולכך חזר ואמר אני מוסיף תפלה על תפלתי:

פסוק ט

אם נא מצאתי חן בעיניך ה' ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא. מטעם זה אנחנו צריכים שתלך עמנו כי עם קשה עורף הוא ואתה חנון ורחום. אי נמי ר"ל אף כי עם קשה עורף הוא כמו וסלחת לעוני כי רב הוא כלומר אף כי רב הוא:

וסלחת לעונינו ולחטאתינו ונחלתנו. נראה כמו והנחלתנו שתנחילנו הארץ שנשבעת כמו אלה ראשי אבות הלויים אשר ינחלו אותם שהוא כמו ינחילו:

פסוק יז

אלהי מסכה לא תעשה לך. לפי שעשו העגל הזה הזהירם שלא יעשו עוד שטות גדול כזה:

פסוק יח

את חג המצות תשמור. שלא תוסיף לבדות חג מלבך כמו שאמרת חג לה' מחר. אלא חג המצות אשר צויתיך תשמור:

פסוק כד

כי אוריש גוים מפניך. ולכך לא יחמוד איש את ארצך שיאמרו אותם שהיו מוחזקים הוריש אותם אלהיהם מפניהם כ"ש שלא נוכל להם לקחת את ארצם שעסוקין במצותן:

פסוק כז

כתב לך את הדברים האלה. כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. לכך נסמכה פרשה זו ללא תבשל גדי. כדפי' בפרשת וירא שכשאמרו המלאכים מה אנוש כי תזכרנו אמר להם והרי לא אכלנו בשר בחלב. כאשר אכלתם בבית אברהם דכתיב ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה וכו' אמר הקב"ה השיבות תשובה נצחת. מיד א"ל הקב"ה כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית:

פסוק לה
והנה קרן עור פני משה. הבהיק אורו מזיו שכינה וכן קרנים מידו לו. ונראה לפי שהאור יוצא מפניו ועמוד זריחה יוצא לנגדו דומה כקרנים וכן אילת השחר שזריחת השחר נראית כאילה זו שקרניה מפוצלות ולפי' אמר קרן. ולפי שטעו ורצו להעמיד מנהיג במקומו הראהו הקב"ה מזיו שכינתו להראות שאין הגון מנהיג זולתו. ועוד מפני מה אמרינן במדרש שזכה משה לקרני ההוד לפי שכשהיה כותב היה מקנח הקולמוס בשערו ולכך נהגו הסופרים לקנח הקולמוס בשערם:

פרק לה

פסוק ג
לא תבערו אש. לכך הזהירם על הבערה בהדייא יותר משאר מלאכות לפי שאינה נראית מלאכה כל כך שלא יאמרו לא נעשה מלאכה בשבת. אבל נזמין ונכין הכל ונעביד בפחמין לעשות בכסף ובזהב מיד אחר השבת לכך אמר לא תבערו. ורבותינו נחלקו בדבר:

פסוק כב
ויבואו האנשים על הנשים. כלומר לשלול על הנשים שהיו לוקחים מהם תכשיטי נשים כדמפרש ואזיל:
חח ונזם וכו'. שהן תכשיטי נשים ואע"פ הנשים היו שמחות וזהירות במלאכת שמים כדכתיב כל הנשים אשר נשא לבן אותנה וכו':

פסוק כז
והנשיאים הביאו את אבני השוהם ואת אבני וכו'. כל אחד הוצרך לאבן אחת לחתום בה שבטו וכתיב אבני שוהם הביאו כולם ושמן המשחה כמו כן:

פרק לו

פסוק ח
עשר היריעות. הנראות תוך המשכן כתיב כרובים מעשה חושב. אבל בעשתי עשר שאינם נראות לא למעלה מפני מכסה האלים. ולא למטה מפני יריעות שש משזר. ל"ע ציורים:
ואת המשכן עשה עשר יריעות. הקב"ה צוה את הכלים תחילה שעיקר המלאכה היתה דים בשביל הארון שהלוחות מונחות בו. והם עשו תחלה המשכן לכבוד הארון שכשיעשה הארון יכניסוהו בו מיד. ורבותינו אמרו שבצלאל עשה כן מדעתו ועל זה נקרא בצלאל שאמר לו משה בצל אל היית שידעת:

פרק לח

פסוק ח

במראות הצובאות. שהיה נתון בין אהל מועד ובין המזבח. משוך מעט כלפי צפון כדי שתראינה הנשים הבאים ויהיה נזכר להם שמשם משקים את הסוטות כדכתיב מים קדושים בכלי חרס ומתרגמינן מי כיור במאנא דחסף ונאסרו במראיתם:

פסוק כא

אלה פקודי המשכן משכן העדות. העולם מקשים למה כתב שני פעמים משכן משכן. וי"ל פי' משכן ממושכן בעוננו. וי"מ לכך אמר משכן העדות משה אמרו בשעה שחשדוהו שגנב ט"ו שקלים ממלאכת המשכן אמר משה אני רוצה שיהיה המשכן עדות וחזרו ומנו ומצאו חשבונם. והיינו דכתיב והמלאכה היתה דים וכו' קח וא"ו דוהמלאכה וה"א דהיתה ודל"ית דדים ועולים ט"ו כלומר ט"ו שקלים הותר. ומיד נתן משה ט"ו תושבחות להקב"ה ואלו הן ויציב ונכון וקים וכו' דיש שם ט"ו ויו"ן של שבח:

ביד איתמר. שהיה ממונה על בני מררי ועל בני גרשון כמו שכתוב בפרשת נשוא כי הם היו נושאים הקרשים והיריעות כי בני קהת לא היו נושאים כי אם הכלים ועליהם היה ממונה אלעזר. ולפי שרוב המלאכה מן בני גרשון ובני מררי שאיתמר ממונה עליהם אמר ביד איתמר. ויש במדרש אע"פ שמרע"ה היה ממונה הוצרך למנות איתמר עמו שאין עושים שררה על הצבור פחות משנים:

פסוק כה

וכסף פקודי העדה. אינו אומר כסף התרומה ולא כסף התנופה כמ"ש ונחשת התנופה. אלא כסף פקודי העדה כסף הרבה התנדבו. אלמא לא לצורך המלאכה אלא מאת ככר למאת אדנים. ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים לווי העמודים וצפוי ראשיהם וחשוקיהם והשאר נתנו באוצר. וכן מזהב התנדבו יותר ממה שהוא מונה וכן מן הנחשת אלא שאינו מונה אלא מה שהוצרך במלאכה והשאר נתנו באוצר לבדק הבית ולצורכי צבור. ועל כרחך צריך לומר הכי דא"א לצמצם שנתנו בצמצום מה שהיה צריך וגם א"א שבני י"ח ובני י"ט ובני ששים ומעלה שלא היו במנין ולא התנדבו דהא כתי' כל מרים תרומת זהב וכו' דמשמע דמי שהיה רוצה היה מרים. אלא ודאי הביאו הרבה דכתיב והמלאכה היתה דים וכו'. אלא הם לא נמנו עד לאחר שהוקם המשכן חדש אחד כמו שמפרש בפרשת במדבר סיני. וכאן מגיד לך שכסף כל פקודי העדה היה עולה למנין מאת ככר וחמש מאות וחמשה ושבעים ואתרמי שבמנין הזה הוצרך בצמצום כדמפרש ואזיל. וצריך לומר שמנין ניסן ומנין תשרי היו שוים. ועוד צ"ל שלא מת אחד מישראל מיום כפור עד אייר דאם לא כן לא תמצא החשבון מכוון:

וכסף פקודי העדה. בכסף ובנחשת פירש מה שנעשה בהם לפי שרוב הכלים נעשו בהם. אבל בזהב לא פירש לפי שלא נעשה רק לצפוי הקרשים והבדים והארון והשלחן לפי שלא נעשה ממנו כלי שלם רק המנורה והכפורת:

פסוק כז

מאת אדנים למאת הככר. כי מאת אדנים של כסף היו שם. ומה שהיו במשכן הרי צ"ו אדנים. ב' אדנים לכל הקרשים וד' אדנים לעמודי הכפורת הרי מאה. ושאר אדנים היו של נחשת ס"ה אדני נחשת ומן הה' ככרים ואלפים וד' מאות שקל עשו מזבח הנחשת:

פרק מ

פסוק לד

וכבוד ה' מלא את המשכן. כמו והמשכן מלא את כבוד ה' וכן פסוקים הרבה שהתיבות הפוכות ולכבוד שמים נהפכו. שאם כתב והמשכן היה מלא כבוד ה' משמע שהכבוד היה עם המשכן והמשכן מחזיקו. אבל השתא דכתיב וכבוד ה' מלא את המשכן משמע שהכבוד גדול. והמשכן כנוס בתוכו:

ויקרא

פרק א

פסוק א

וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. אומר ה"ר נתן בר' יוסף מהו דכתב הכא ויקרא אל משה וגבי בלעם כתיב ויבא אלהים אל בלעם. משל למלך היושב בהיכלו הוצרך לדבר עם מצורע אחד יצא לקראתו עד פתח טרקלין ביתו. ודבר עמו שם כדי שלא יכנס וימאס את היכלו. הוצרך לדבר עם אחד מן השרים קורא לו ומדבר עמו בהיכלו. ולפי הפשט לפי שנא' כן וכבוד ה' מלא את המשכן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד הוצרך לקרותו ולהרשותו ליכנס. וכן בהר סיני מצינו שכסהו הענן כתיב ויקרא אל משה. ולא כתיב ה' דאכבוד ה' דכתיב לעיל קאי:

וידבר ה' אליו. כתוב בתורת כהנים למעוטי אהרן דא"ר יהודה בן בתירא בי"ג מקומות כתוב וידבר ה' אל משה ואל אהרן וי"ג מיעוטים כתיב למעוטי אהרן. ומפרש בתורת כהנים דכל היכא דכתי' ואל אהרן אמר למשה שיאמר לאהרן. והקשה ה"ר בכור שור כיון דבשביל שאמר למשה שיאמר לאהרן כתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן. א"כ בכל התורה כולה היה לו לכתוב וידבר ה' אל משה אל בני ישראל. שהרי אומר הקב"ה שיאמר אל בני ישראל לכך נראה לומר דה"ק ללמדך שלא לאהרן נאמר שום ציווי אלא

למשה וכל עיקר הדבור היה עם משה כאשר ידבר איש אל רעהו. כדכתיב כה תאמר. כה תדבר. כה תעשה. ואהרן היה שומע קול השכינה והדבור היה מתיחד אליו. ולכל הנביאים לא היה הדבור מתיחד אליהם אלא בחלום או ע"י מלאך או לפעמים שומעים קול שהיה אומר כן יהיה. ומה שכתוב על הנביאים ויהי דבר ה' אלי לאמר ה"ק בא באזני בא קול הדבור. ולפי פי' זה לא גרסי' בתורת כהנים שיאמר לאהרן. ודוחק הוא לומר כן ולמחוק גירסא דסיפר' על כך ולכך י"ל כיון דכתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן יש להשוותם לדבור ואם לא מפני כח המיעוטים הייתי אומר שהקול יוצא לשניהם יחד ומכח המיעוטים נתמעט אהרן לגמרי שלא היה שומע הדבור כלל. והא דכתי' וידבר ה' אל משה ואל אהרן. ה"ק אמר למשה שיאמר לאהרן להיות שליח בדבר כמוהו ובשליחות הדבור הושוו. ג"ן. עוד כתיב בתורת כהנים אחר כך. יכול שמע קול הקריאה ת"ל קול לו קול אליו משה שמע ישראל לא שמעו. והעולם מקשים היכן מצינו האי קרא דקול לו וקול אליו שהביא רש"י. צ"ע. וי"ל דה"ק ת"ל קול לו קול אליו מדהו"לל וידבר ה' לו והיינו מפרשים עליו כמו כל לי ולו הסמוכים אצל דיבור והיה נראה שלא נאמר לו הדיבור לכך כתב אליו שאין לפרשו אלא שלמשה עצמו נאמר כך שמעתי:

פסוק ב

מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן. כתיב בתורת כהנים למדנו ענותנותו של הקב"ה שלא הטריח ישראל להקריב אלא דבר המצוי בידם:

פסוק ד

לכפר עליו. לפי הפשט כשאדם אוכל חלב בשוגג מביא חטאת. ואם ספק בידו מביא אשם תלוי ופעמים שהוא סבור בודאי שאכל שומן והוא אכל חלב והעולה מכפרת לו מה שלא ידע:

פסוק ח

וערכו בני אהרן. כ' אצל בקר גדול ובבן צאן קטן. כתב וערך והפשיט את העולה לפי שמצינו בפרים הנשרפים ושעירים הנשרפים שהכל נשרף עור ובשר ופרש כאן כתב אע"פ שכולה כליל צריכה הפשט:

פסוק יג

והקרב והכרעים ירחץ במים. שזה בא על שלחן של מלך וצריך לעשות בכבוד:
ונמצה דמו על קיר המזבח. לפי שדם העוף אינו מקובל (על) במזרק שאם היה מקובל בכלי לה"י יכול ליקח ממנו להזות לפי' מולק העוף בראש המזבח שימצה הדם מיד על המזבח:

פרק ב

פסוק ח

והקריבה אל הכהן והגישה אל המזבח. אבל גבי מנחה כתיב וקמץ כלומר ממקום שרגלי הזר עומדות ואינו מגישה אל המזבח. ומה שמגיש האפויות להראות שלצורך המזבח אפאן שלא יראה כאדם המתקן עצמו לאכול ואחר שולח מנות ועושה עיקר סעודתו לעצמו אין זה כבוד שמים לכך מגישן תחלה להראו' שעיקר המנחה לשמים. אבל אותה שמביאה בעודה סולת ואינה מתוקנת אינה צריכה להגיש דנראה הוא שהביאה לשמים שאינה ראויה לאכילת אדם. אבל רבותינו דרשו שכל המנחות טעונות הגשה:

פסוק יג

ולא תשבית מלח. לפי שהוא דבר המתקיים צוה הקב"ה להקריבו בקרבנות ובמנחות להראות כי הקרבנות ברית עולם לכפרה. ולא מפני שיש צורך להקב"ה בקרבנות שהכל יודעים שאינו צריך לא לריח ולא להקרבה אלא לזכות בהן ישראל שכשאדם חוטא ומקריב קרבן ומתכפר לו ויודע שהוא נקי מן החטא נזהר מהיות מלוכלך עוד בחטא:

פרק ד

פסוק ג

אם הכהן המשיח. גבי כהן משיח כתיב פני פרוכת הקדש דבשביל הוא לבדו שחטא לא נסתלקה הקדושה. אבל כשהצבור חטאו כתיב את פני פרוכת ולא כתי' הקדש דכיון שחטאו הצבור נסתלקה הקדושה:

בכל חטאות לא נאמר ריח ניחוח רק בחטאת יחיד. לפי שהקב"ה מקפיד יותר על הגדולים כשחוטאים מעל הקטנים:

גבי נכנס למקדש טמא. וגבי שבועת ביטוי שאינן נהנין מן החטא מביאין קרבן עולה ויורד. אבל אכל חלב או דם ואוכל ביום כפור או עושה בו מלאכה והבא על הערוה שנהנין מן החטא וכ"ש ע"ז שפושט ידו בעיקר מביאין קרבן קבוע. והנהנה מן הקדש דאיכא תרתי שנהנה ונשבע לשקר מביא אשם כסף שקלים ואשם תלוי. לפי שבן אדם מקל על עצמו לבא לידי ספק לפי' החמיר עליה הכתוב להביאו אשם בכסף שקלים:

פרק ה

פסוק יט

אשם הוא. פי' רש"י להביא אשם שפחה חרופה שהוא איל בן ב' שנה ומה שפי' שגגה הוא. דכל איל הנזכר בתורה הוא בן ב' שנים אלא הכי איתא בתורת כהנים מנין לאשם שפחה חרופה שיביא בכסף שקלים ת"ל אשם הוא אשום אשם לה':

פרק ו

פסוק ב

צו את אהרן. נמצא בילמדנו שאמר הקב"ה במעשה העגל שלא יעבוד אהרן עוד. ויאמר משה להקב"ה באר שנואה ומימיה חביבין שהרי בכל העבודות כתי' בני אהרן ולא כתי' בשום מקום אהרן. וכיון שהבנים חביבין שהם מי הבאר היאך שנואה באר שהוא האב והרי חלקת כבוד לעצים כדתנן הכל כשרין לעצי המערכה חוץ משל זית ומשל גפן. ואע"פ שאלו פסולין. כשהזכיר הכתוב המערכה לא הוציא את אלו ממשמעו בפירוש לפי שחלק כבוד לזית בשביל שמן שיוצא ממנו ולגפן בשביל הנסכים. ולמה לא תחלוק כבוד לאהרן אחי בעד בניו. מיד אמר הקב"ה אחלוק לו כבוד. ולא עוד אלא שאקדימנו לבניו מיד אמר למשה צו את אהרן ואת בניו. עוד י"ל לפי שנא' בפ' ויקרא נפש כי תחטא בשגגה וכתב אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם לא הוזכר. אבל לאחר שכתב וכפר עליו הכהן מחטאתו אשר חטא ונסלח לו וכו' מכל אשר יעשה לאשמה בה כתב צו את אהרן וכו':

פסוק טז

וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל. דאם היה אוכל המותר מה דורון יש להקב"ה במועט שקומץ בג' אצבעותיו. בשלמא ישראל מביא מנחתו ומקטיר הקומץ ואחר השאר אוכלין הכהנים שהם משרתי גבוה ונמצאת כלה דורון. אבל כהן דהוא עצמו אוכלה מה דורון הביא לכך כולה כליל ולא דמי לחטאת ואשם של כהנים דהתם החלב והאמורים נקטרים והעור לאנשי משמר:

פרק ח

פסוק ז

ואת כל העדה הקהילו אל פתח אהל מועד. אעפ"י שלא הוקם המשכן עד יום שמיני של מלואים שהוא ר"ח ניסן כדכתי' בפרשת ותכל אמרו בתורת כהנים כל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד המשכן שחרית וערבית ומפרקו ובשמיני העמידו ולא פרקו ולכך נאמר הוקם המשכן:

פרק ט

פסוק ז

קרב אל המזבח. יש במדרש שהיתה דמותו של עגל מתראה לפניו והיה אהרן מתייירא וחוזר לאחוריו לכך נאמר אל אהרן קרב אל המזבח בזריזות ולא תירא:

פרק י

פסוק א

ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם. סרס המקרא ודרשהו אשר צוה אותם לא תקריבו ומשמע אשר לא צוה אותם לשון אזהרה וכן נמי וילך ויעבוד אלהים אחרים וכו' אשר לא צויתי אשר צויתי לא תעבדו הכי רוצה לומר והעולם אינם יודעים סירוס המקרא מקשים. והלא כמו כן לא צוה להם שלא להקריב אש זרה וכיון שלא הוזהרו למה נענשו. ולא הבינו המקשים סירוס הפסוק דהכי ר"ל כדפירשנו:

פסוק ב

ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם. וא"ת והא בפרק ד' מיתות קא ממעט מן ותאכל אותם. אותם ולא בגדיהם ולמה לי למעט בגדיהם מדרשא דהך קרא ומדיוקא מן וישאום בכתנותם נפקא. וי"ל דמצי' למימר דקאי אמישאל ואלצפן כלומר מישאל ואלצפן נשאום בכתנותם שלהם ולכך איצטריך דיוקא דותאכל אותם למעט בגדיהם:

פסוק ד

ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן. כתיב בתורת כהנים מכאן אמרו אין הכהנים מטמאין למתים. ותימ' וכי לא שמענו במקום אחר שכהנים מוזהרים על טומאה. ועוד דמסיק התם שאלעזר ואיתמר לא נטמאו להם ולמה והלא כהנים הדיוטים יכולים ליטמא לאחיהם. וי"ל דהכי פי' מכאן אמרו דאין כהנים ביום משיחתם מטמאים לכהנים שאף ההדיוטים ביום משיחתם יש להם דין כהנים גדולים והיינו הא דמסיק התם שהרי כהנים הדיוטים לא נטמאו להם לפי שהיו נמשחים בשמן הקדש כדכתיב ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו כי שמן משחת ה' עליכם הרב"ש. וכן מצינו כדבריו גבי ראשיכם אל תפרעו דאע"פ שלא הוזהרו כהנים הדיוטים על הפריעה והפרימה מיהו ביום משיחתם הרי הם ככהנים גדולים:

הוא אשר דבר ה'. אמר הקב"ה אין איש מאלו שאינם קדושים ואתגדל ואתקדש בעיני העם שישאו ק"ו בעצמם ויראו מפני:

פסוק ה

וישאום בכתנותם. וא"ת היאך נכנסו בהיכל מישאל ואלצפן שהיו זרים. י"ל דפלוגתא היא בתורת כהנים איכא מ"ד שמתו בחוץ מקום שהלויים מותרים ליכנס שנא' ויקרבו וישאום בכתנותם אם כן למה נאמר לפני ה'. י"ל נגפם המלאך והוציאם בחוץ. ר"ע אומ' לא מתו אלא בפנים שנא' וימותו לפני ה'. אם כן למה נאמ' וישאום בכתנותם. מלמד שהטילו חכה של ברזל וגררום והוציאום לחוץ. ולדברי ר"ע קשה דאם כן שמתו בפנים אז נטמא המשכן טומאת מת והיה צריך להטבילו ולהזות עליו הזאת שלישי ושביעי ולא

מצינו שפסקו מעבודתם כלל. ועוד כתי' בהדיא ומפתח אהל מועד לא תצאו דבשלמא לת"ק איכא למימר דלפני ה'. ר"ל שהמלאך דחפן לחוץ שעה אחת קודם יציאת נשמה אלא לר"ע קשיא. וא"ת והא קי"ל דמת שנשרף אינו מטמא. וי"ל דמיירי הכא בשלדו קיימת פי' השדרה וצלעותיה הן שלדו והיינו בכתנותם של מתים. וא"ת כשנפלו נפרצה צורתם ואז לא יטמאו כדין מת שנשרף. י"ל דסמוך למיתתם נפלו בנחת על הארץ ועדיין שלדם קיימת. יש לתמוה על אותם ד' שעירים שהיו באותו יום. כיון דחטאת אינו נאכל אלא לזכרי כהונה והם לא היו כי אם ד' כהנים היאך אכלו ד' שעירים. צ"ע:

פסוק ט

יין ושכר אל תשת. לא כשאר אבלים שנותנים להם יין כדכתי' תנו שכר לאובד ויין למרי נפש אבל הכהנים אסורים ביין בבואם אל אהל מועד:

פסוק טז

והנה שורף. פי' רש"י חטאת נשרפת חוץ מזו ובפרש' בהעלותך גבי ופר שני בן בקר פי' שחטאת זו נשרף כעולה. וי"ל דהכא מיירי בנשרפין חוץ לג' מחנות והתם לא מיירי בנשרפין חוץ לג' מחנות:

פרק יא

פסוק ח

ובנבלתם לא תגעו. עצה טובה קמ"ל כמו שפירשו רבותינו ק"ו ממת. יש להקשות אם הזהיר על הנגיעה למה הוצרך להזהיר על האכילה היאך יאכל אם לא יגע. ועוד כתיב לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה דמשמע מיד ליד:

פסוק כד

ולאלה תטמאו. גם נראה ולאלה מותר ליטמא:

כי קדוש אני. ונאה לקדוש שיהיו משרתיו קדושים:

פסוק מז

ולהבדיל בין הטמא ובין הטהור. מכאן אנחנו למדין איסור דין תורה בס' שהרי הפסוק מתחיל בל' ומסיים בל' ל' מלהבדיל ול' מתאכל הרי ששים:

פרק יב

פסוק ב

אשה כי תזריע וילדה זכר. ר"א בן עזרא מצא בספר תולדות שיש באשה ז' נקבין. ג' מימין וג' משמאל. ואם נכנס הזרע בחדרים של ימין תלד זכר. ואם בשל שמאל תלד נקבה. ואם באמצעי תלד טומטום או אנדרוגינוס כאשר שוכבת על ימין נכנס הזרע בשל ימין ותלד זכר וממהרת הטומאה לצאת. לכן אינה טמאה כ"א ז' וטהורה ל"ג יום. וכששוכבת על

שמאל נכנס הזרע בשל שמאל ותלד נקבה ואין הטומאה ממהרת לצאת ולפי' וטמאה שבועים וזהו שכתי' שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני להוליד זכרים:

פסוק ג

וביום השמיני ימול בשר ערלתו. וא"ת למה צוה המקום מילה לח' ימים. היה לו למולו מיום ראשון כדי שלא ימות ערל. י"ל לפי שאז כולם שמחים בדבר האב והאם יחד דקי"ל האם טמאה ז' ימים לזכר וטובלת בערב. עוד י"ל משל למלך שבא אוהבו לראותו צוה המלך להכין סעודה גדולה לכבוד אוהבו זימן אוהביו לכבדו. כשבא אותו אוהב לאכול א"ל המלך עדיין אני ממתין מטרוניתא אחת שאין כיופיה בכל העולם ורוצה אני שתראוה קודם שתאכלו. כמו כן כשנולד הבן אמר הקב"ה אינני רוצה שימולו אותו עד שיראה שבת והיינו המטרוניתא ובח' ימים יש שבת א' כיוצא בו ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה' אמר הקב"ה לאחר שיראה שבת ירצה לפני:

פסוק ד

בכל קדש לא תגע וכו'. פי' בכל קדש שהוא אסור בקדשים. וקשה דמשמע שאינו אסור אלא עד מלאת הא לאחר מלאת שרי והא ודאי דאסור לאכול קדש עד שיביא כפרתו. וצ"ל דעד מלאת קאי אירישיה דקרא דמרבינן דכל קדש דאסור אף לתרומה ובהא קאמר דאסור עד מלאת. הא מן מלאת ואילך שרי לאכול אע"פ שלא הביא כפרתו:

פסוק ח

אחד לעולה וא' לחטאת. פ"ה למקראה הקדימה הפסוק קודם העולה לשון קריאה כלומר לקרותו וה"ר יחיאל מפרי"ש. פי' לשון מקרה לפי שעשירה מביאה כבש בן שנתו ודלה מקרה היא אם יכולה להביא ב' תורים או שני בני יונה. תימ' למה כתיב ולקחה שתי תורים או שני בני יונה וכתב בעשירה בן יונה או תור לחטאת. הל"ל ולקחה תור לזה ובן יונה או לעולה או לחטאת וי"ל דלכך נקט שתי תורים או שני בני יונה לפי שצריך להביא העולה לחטאת ממין אחת ולא יכול להביאם משני מינים א' לעולה וא' לחטאת:

פרק יג

פסוק ב

שאת או ספחת. נראה לפי הפשט דאבות הם:

פסוק ד

ועמוק אין מראה מן העור. פ"ה לא ידעתי פירושו ונ"ל דאיצטריך דלקמן גבי שחין כתיב והנה מראה שפל מן העור ודריש בתורת כהנים מנין לרבות שוה לגבוה ת"ל ושפלה איננה. ופי' שוה לגבוה שהנגע שוה לשאר הבשר אבל אינו עמוק מהבשר וה"נ איצטריך

ועמוק אין מראה לרבות שוה לגבוה דטמא דאע"פ שאין מראה עמוק שאין בשר בנגע שקועה יותר משאר הבשר כיון דלבנה היא טמא:
והסגיר הכהן את הנגע. שלא יראנו עד ז' ימים ואז יבין הפשיון שהרואה דבר א' תמיד והדבר הולך וגדל מעט מעט אינו מבין כל כך בגדולו וכן עשה נח המתין ז' ימים לשלוח היונה כי בז' ימים היה ניכר חסרון המים ולכך היה מסגיר הנגע ז' ימים. וליכא למימר שיעשה סימן סביב הנגע דשמא בעל הנגע ימחוק הסימן ויעשה המצורע סימן אחר רחוק מן הנגע שלא יחשבו בטמא אבל בנתק לבדו עושה סימן מן השערות שאין לזייף:

פסוק ה
ואם הנגע עמד בעיניו של כהן. שלפי ראות עיני הכהן עמד הנגע לא פשה. אבל לפי רש"י דקאי אנגע הל"ל בעיניו עמד:

פסוק ו
ואם כהה הנגע ולא פשה הנגע וטהרו הכהן. פ"ה הכהה מראהו הא אם עמד במראיתו הראשון או פשה טמא הוא והקשה הש"ר מקוצי דבהדיא אמרי' פ"ק דמגלה גבי מוסגר במסגר שני שאין טהרתו תלויה ברפאות אלא בימים שכשלא נתרפא כלל ביום ט"ו ועמד במראיתו ראשון טהור. והקונ' פי' כאן אם עמד במראהו טמא לכך נראה דלפי' נקט כהה דאע"ג שנשתנה הנגע ממראה ראשון לא מטהרינן ליה אלא א"כ לא פשה כדכתי' והנה לא פשה אבל פשה טמא אע"פ שכהה מראיתו:

פסוק יא
צרעת נושנת. קא דריש בתורת כהנים שאם קדמה המחיא קודם לבהרת יהיה טמא ואע"פ דבשער לבן אם קדם השער לבן ואחר כן באה הבהרת תחלה קודם שער לבן אפ"ה במחיה אם קדם המחיה קודם הבהרת יהיה סימן טומאה. והיינו דכתיב צרעת נושנת והמחיה היינו צרעת. ונושנת המחיה שקדמה הבהרת:

פסוק לד
ואם בעיניו עמד הנתק ולא פשה. הרי זה סימן טהרה. ושער שחור סימן טהרה אחרת ויש בה סימן אחד בלא חבירו מהו. ואומר הרב"ש דטהור אפילו בסימן אחד שהדבר תלוי בפלוגתא דר' יאשיה ור' יונתן. למ"ד שניהם כאחד צריך ב' סימנים. ומאן דאמר כל א' וא' בפני עצמו סגי בסימן אחד:

פסוק מו
בדד ישב. שזה החולי מתפשט על בני אדם הרגילים אצלו ואסור בתשמיש שתשמיש קשה לו:
צרעת ממארת. שנשתלח מארה באותו בגד וסופו שיפשוט בכולו לכך תשרף:

פחתת היא. פוחת והולך ונשחת ולכך תשרף ולא סגי אם יקרע מקום הצרעת שהרי כולו נשחת:

בקרחתו או בגבחתו. בין במקום שיש בו שער בין במקום שאין בו שער:

וכובס שנית וטהר. נראה לה"ר יוסף בכור שור. לפי שאי אפשר למצורע בלא כבוס בגדים עירב טומאת בגדים קודם דין טהרת מצורע שטהרתו יחד:

פרק יד

פסוק ב

והובא אל הכהן. קרי ביה והוא בא. פי' מדלא כתיב והלך מלמד שאם לא יביאנו הכל בדלין ממנו:

פסוק טו

וכפר על המטהר. דכתב גבי נגע. וכן וכפר על הבית וכן וכפר דכתי' גבי יולדת וכן וכפר דכתי' גבי זב כולם לפי הפשט. כמו דכפר ידיה בגלימא דחבריה איטיר"דרא בלעז לשון נקוי. דכפרה ממש לא שייך בהו דאע"ג שהנגעים ע"י חטא באים מ"מ איכפר ליה בנגיעה. ויולדת אפי' למ"ד יולדת חוטאה היא מ"מ אין קרבנה בא על חטא. ואינו לשון נקוי כמו וחטאת על המזבח:

פסוק לד

ונתתי נגע צרעת. פ"ה בשורה טובה היא להם לפי ששם הטמינו האמורים מטמוניותם. תימא תינח מנגעי בתים אלא בנגעי בגדים למה באים. י"ל לפי שלא ידעו אי זה בגדים הם תשמישי ע"ז ובאותם באו נגעים:

פסוק מו

והבא אל הבית כל ימי הסגיר אותו. כלומר ולא יטמא עד הערב וכ"ש בימי חלוטו. כדנפקא לן בימי ולא כל ימי:

פסוק נג

ושלח את הצפור החיה. לכאורה משמע שמותרת שלא אמרה תורה שלח לתקלה. אמנם לפשטיה השיב חכם אחד למין כתיב וטבל אותם ואת הצפור החיה א"כ היתה צבועה אדום והולכת ע"פ השדה באים בני מינה המכירי' אותה ורואים שנשתנית והורגים אותה וראיה לדבר העיט צבוע נחלתי לי והיכא דברה תורה אם לא בזה:

פרק טז

פסוק א

אחרי מות. א"ת מה ראה הכתו' שנתק פ' אחרי מות מן ויהי ביום השמיני ששם מתו בני אהרן. וקבעה אחר פרש' כל הטמאים. י"ל לפי כשנמר פרש' טמאים לא פירש אם

נכנסו למקדש בין שוגגים בין מזידים מה כפרתו ותקנת מקדש. לפי' פרט לך בסמוך וכפר על הקדש:

אחרי מות בני אהרן ויאמר ה'. כבר אמרו משמתו בני אהרן ונקבעה כאן מטע' שפירשתי:

פסוק ג

בזאת יבא אהרן. ואינו רשאי ליכנס תדיר במקדש אם לא יביא קטורת לפי שחייב משום ביאה ריקנית. ולפי' אם חסר בקטור' אחת מכל סמניה חייב מיתה ומשום הכנסה יתירה שאם יחסר אחת מכל הסמנין יחזור ויביאנו ויהיה חייב מיתה:

פסוק ד

כתנת בד. ד' פעמים כתובים בד בפ' זה למעט חשן ואפד ומעיל וציץ בתורת כהנים:

פסוק ח

וגורל אחד לעזאזל. כת' ר"א בן עזרא כשתגיע לשלשים ושלש תדענו. וצריך פי' לפירושו לשלשים ושלש היינו גלעד דכתיב בפרשת ויצא יעקב ואותה תיבה יש בה משמעות ב' תיבות גל עד. שהגל עד בדבר. וג"ל בגימ' שלשים ושלש. והכא נמי לעזאזל יש בו משמעות ב' תיבות. לעז אזל כלו' לשעיר ההולך המדברה ולכך קראוהו שעיר המשתלח. ד"א לעזאזל. לעז וקשה שבהרים שאינו ראוי לזריעה אבל לא בראוי לזריעה כי העונות שהשעיר נושא לשם גורם שלא תזרע ולא תצמיח ועזאזל היא ארץ גזירה:

פרק יח

פסוק ג

כמעשה ארץ מצרים וכו'. משל לבת מלך שהיו לה ב' שכנות א' מכשפה וא' מנאפת אמ' לה המלך לא תעשי בתי לא כמעשה זו ולא כמעשה זו כך אמר הקב"ה:

פסוק יח

ואשה אל אחותה לא תקח לצרור. מכוער הדבר וצרה גדולה לשתי אחיות שאיש א' אוהב זו וזו לכך כתיב לצרור:

עליה בחייה. אבל לאחר מיתה של אחת מהן אין מיחוש בדבר שכל קנאתן ושנאתן בטלה:

פסוק יט

לא תקרב לגלות ערותה. לפי שהוא מצוי אצלה בשעה שאינה נדה שייך לומר לא תקרב כלומר לא תקרב בזאת בעת נדותה אלא המתן עד שתטהר:

פסוק כג

תבל הוא. תבלין יש בעבירה מכוערת זו שאתה מוצא בה טעם וכן זמה זו מה היא שוה לך יותר מן האחרת:

פסוק כח
ולא תקיא אתכם. כלומר אל תהיו סבורים שתקיא אתכם הארץ כאשר קאה את הגוי כי ברעה גדולה תקיא אתכם כמו שפי' כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם:

פסוק כט
תועבה. תועה אתה בה שלא פנית אל מה שכתוב במשלי. שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך:

פרק יט

פסוק ג
איש אמו ואביו תיראו. לפי שהבן ירא מהאב יותר מהאם הקדים הכתוב אמו לאביו:

פסוק ד
אל תפנו אל האלילים. אפי' תאמ' לשם שמים אני מתכוין כדי שיזכור לנו הבורא כמו שהגוים עושים:
ואלהי מסכה לא תעשו לכם. לשון לכם דחוק הוא דמשמע לא תעשו אבל שרי לאחרים. ולא היא דלאחרים נמי מוזהרים כמו כן וכן צ"ל אלהי מסכה לא תעשו לאחרים ולא תקבלו מה שאחרים עושים לכם:

פסוק ט
ולקט קצירך לא תלקט. י' פסוקים מצווים בתורה על הלחם ולכך צריך לברך ברכת המוציא בשתי ידיו ובעשר אצבעותיו. עוד י"ל כנגד י' תיבות שיש בברכת המוציא: (ושמעתי הצעיר הכותב. כנגד י' תיבות שבפסוק זה מצמיח חציר לבהמה וכו'):

פסוק יב
ולא תשבעו בשמי לשקר. כתי' בתורת כהנים אם גנבת סופך לישבע בשקר. פי' דעון שבועת שקר גדול מכולם שגניבה וגזלה איפשי' בחזרה והיינו דאמרו רבותינו שכר עבירה עבירה שעבירה קטנה גוררת עבירה גדולה:

פסוק יג
לא תלין פעולת שכיר אתך. כתיב בתורת כהנים אין לי אלא שכר אדם. שכר כלים שכר בהמה שכר קרקעות מנין. ת"ל פעולת שכיר פעולת כל דבר במשמע. ויש לפסוק מכאן פסק גדול דהשוכר בית מחבירו ומשהה שכרו עובר בבל תלין ותלמוד שלנו אינו מזכיר קרקעות:
לא תגזול. לכך נאמר אני ה' על לא תגזול משל למלך ב"ו שעובר על המכס. אמר לעבדיו שיפרעו למוכס מכסו. א"ל ולמה אדוני והלא כל המכס שלך הוא. א"ל ממני ילמדו עוברי

דרכים ואל יעברו המכס כך אמר הקב"ה שונא אני גזל בעולה אע"פי שכל העולה שלי ממני ילמדו הבריות ויבריחו עצמם מן הגזל. לכך נאמר אני ה' על לא תגזול:

פסוק טז

לא תלך רכיל. תרגומו לא תיכול קורצין וזהו פי' שהיה משפטן לאכול בבית המקבל דיבתו וזהו שעשה הפייט הולכי רכיל שלש מענישים. הרכיל ועל אותו שנעשה עליו הרכילות והמקבל הדבה רכי"ל בגימטריא דילט"ור חסר אחת:

פסוק יז

לא תשנא את אחיך בלבבך וכו'. פי' ה"ר אברהם בן עזרא לא תשנא את אחיך בלבבך שאם שמעת שאומרים עליו שום דופי אל תשנאהו. בלבבך אלא הוכח וכו' כלו' תחקור הדבר ותפשפש אם זה אמת שאומרים עליו. ואם לא תחקור היטב האמת אם תשנאהו תשא עליו חטא:

פסוק יח

לא תקום ולא תטור. שאם שאלת מחברך מגלו או א' מכליו לעשות מלאכתך או צרכיך ולא השאיל לך. ולאחר כן יקרה שיצטרך ושאלך מגלך. לא תקום ולא תטור האיבה בלבך לאמר אנקם ממנו כשם שלא השאיל לי כן לא אשאיל לו. לא תאמר כן ולא תעשה כן. וא"ת למה לא הזהיר הקב"ה בלאו על אותו שלא רצה להשאיל לו על לא דבר ועל זה שיש עליו טענה גדולה מאשר לא רצה חברו תחלה להשאיל לו הזהיר בלאו לא תקום ולא תטור י"ל לפי שהראשון לא הניח להשאיל לחבירו אלא מחמת צרות העין שהיה מגלו חביב עליו ואין הקב"ה מכריח האדם להשאיל דבריו שלא מרצונו אבל זה שהיה משאיל לו לולי השנאה שרוצה להנקם ובתחרות עושה כך אמר הקב"ה תנצח האהבה שיש לך עמי השנאה שיש לך עמו:

ואהבת לרעך כמוך. מאי לרעך ה"לל רעך. י"ל דאם היה כתיב רעך הייתי אומר שצוה הקב"ה לתת לחבירו ממונו וכל אשר לו כמו לעצמו להכי כתי' לרעך. כלו' אהב מה של רעך כלו' שלא תגזול לו ממונו ואם תוכל להציל ממונו הצילהו ושנא מי שרוצ' לגזול לו:

פסוק כ

נחרפת לאיש. כמו חרף נפשו למות מופקרת אנבו"נדוניאה בלעז:

פרק כ

פסוק י

ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו וכו'. צ"ע למה כתב שנית אשר ינאף ליכתוב הכי ואיש אשר ינאף את אשת איש את אשת רעהו. י"ל דרעהו משמע ולא גוי ואי הוה כתב כדקאמרת ולא ככתוב בקרא הוה אמינ' הא דממעיט אשת גוי מאשת

רעהו היינו מחיוב מיתה אבל לא מלאו דכתב בעשרת הדברות. לא תנאף לא ינקה אפי' הבא על אשת גוי. לכך כתב אשר ינאף את אשת רעהו שנית למעוטי אשת גוי ממיתה ואפי' מלאו דלא תנאף. וכי האי גוונא פי' הקונדריס גבי וכי יזיד איש על רעהו:

פסוק יז

חסד היא. לשון חרפה ובכל העריות לא נאמר לשון זה כי אם גבי אחותו. והיינו הא דכתב כי אמרתי עולם חסד יבנה שעשה הקב"ה חסד לקין שנשא אחותו:

פרק כא

פסוק א

אמור. למה נסמכה פ' זו לפ' של מעלה שכתב בה אוב או ידעוני. יש בתנחומא שהקב"ה הראה למשה כל פרנסי ישראל ומלכיהם והראהו שאול נופל בחרב אמר משה לפניו רבש"ע מלך ראשון שהעמדת על בניך ידוקר בחרב מה חטא. א"ל הקב"ה אמור אל הכהנים בני אהרן שיהרג נוב עיר הכהנים ובעונם יענשו וגם בעון שאול ששאל באוב וידעוני:

לנפש לא יטמא בעמיו. לפי הפשט אפי' בעמיו לקרובו וכ"ש לנכריים:

פסוק ב

לאמו ולאביו. מה הם בני קיימא אף בנו ובתו שהם בני קיימא יצאו נפלים שלא יטמאו להם. תימ' למה נקט בכהן הדיוט לאמו קודם לאביו ובכהן גדול איפכא. י"ל דלא מיבעיא קאמ' לא מיבעיא כהן הדיוט באמו דפשי' שהיא אמו שילדתו שיטמא לה. אלא אפי' לאביו שהוא ספק אם הולידו יטמא. וכהן גדול לא מיבעיא שלא יטמא לאביו משום דספק הוא אם הוא אביו אם לאו אלא אפי' אמו דודאי אמו לא יטמא לה:

לאחיו ולאחותו. יכול אפילו מאמו ת"ל ולבנו ולבתו מה בנו ובתו שהוא יורשם. אף אחיו ואחותו שהוא יורשם פרט לאחיו ולאחותו מאמו:

כי אם לשארו הקרוב אליו. אמרו חכמים שארו זו אשתו וכן מוכח בסוף הפרשה שכהן מטמא לאשתו מדכתיב לא יטמא בעל בעמיו להחלו. דייקי' הא שלא לחללו מטמא וכתב נמי ולאחותו הבתולה הקרובה אליו אשר לא היתה לאיש לה יטמא. הא אם היתה לאיש אינו מטמא לה. לפי שבעלה קרוב לה יותר ממנו ומטמא לה ואפי' כהן הוא דכתי' והיו לבשר א' ואין לך קורבה גדולה מזו:

הקרוב אליו. שאינו בא מחמת אחר כגון דודו וכולם חוץ מאלו המנויים:

פסוק ד

לא יטמא בעל בעמיו. מצא הרב"ש מפורש כמו לבעל בעמיו. ואפי' כהן גדול שמת לא יטמא לו. ולמה קורהו בעל מפני קדושתו:

פסוק ט
את אביה היא מחללת באש תשרף. וא"ת למה דינה בשריפה יותר משאר נשים המזנות שהן בחנק י"ל לפי שהיא בת אדם גדול וחשוב דינה להיות נדונת במיתה חמורה טפי מבת ישראל שזינתה. והיינו דקאמ' קרא את אביה היא מחללת. וצ"ל למ"ד שרפה חמורה שהרי ארוסה בת ישראל הוייא בסקילה ובת כהן בשרפה:

פסוק יג
והוא אשה בבתוליה יקח. וה"וא גימ' י"ח ורמז למשז"ל בן י"ח לחופה:

פסוק טו
ולא יחלל. מקשינן למה איצטריך במ' קדושין הנני נותן לו את בריתי שלום. כשהוא שלם ולא כשהוא חסר. תיפוק לי מהאי קרא דכתיב ולא יחלל:

פרק כב

פסוק כז
שור או כשב. למה נעשה שור ראש לכל הקרבנות. משל למטרוניתא שיצא עליה שם רע בדק המלך הדבר ולא מצא בה ערות דבר ולא שום גנאי. מה עשה המלך עשה סעודה גדולה והושיבה לפניו בראש כל הקרואים להודיע לעולם שהכל שקר. כך עשה הקב"ה לפי שאומות העולם מליזים על ישראל ממעשה העגל ובדק הקב"ה שלא עשאוהו כי אם הערב רב כדכתי' כי שחת עמך ולא עמי לפיכך עשה שור ראש לכל הקרבנות:

פרק כג

פסוק יג
ומנחתו שני עשרונים. אמרו רבותינו כבש זה יצא מכלל כבשים. שאין לך כבש בכל התורה כולה שיש במנחתו יותר מעשרון א'. וזה שני עשרונים לפי שהוא חלוק משאר כבשים במנחה ונסך אין בו שום קרבן חלוק מחבירו שבאותו המין. שמעתי כי לפי' אנחנו מזכירים בתפלה חלוק העשרונים לפר לאיל ולכבש ומן הנסך אין אנחנו אומרי' כי אם ויין כנסכו. ועוד שמעתי שיש במדרש דלהכי כתי' ונסכה בה"א שהוא כמו ונסכו. ולשון המסורת קאי אמנחה כלומר כל המנחה של עשרונים לא היה נסכה כי אם רביעית יין ואי ונסכו כתיב הוה אמינא קאי אכל חד וחד משום העשרונים. ולפי הפשט נראה כי אם א' מאלו העשרונים הוא עומר שהוא עשרון והוא בא עם זה הכבש והעשרון השני הוא עשרון הראוי למנחתו תדע שאין כנסכו כי אם רביעית יין כמו בשאר נסכים:

פסוק טז
תספרו חמשים יום. תימ' אם כן אמאי לא ספרינן חמשים יום. י"ל דחמשים לאו דוקא שהרי כתיב ז' שבועות תספור לך והיינו מ"ט יום. והכי נמי מ' יכנו לא יוסיף. ודרשו

חכמים מ' לאו דוקא כי אם ט"ל. וכן מקשי' העולם קיימ' לן כר' יוסי דאמ' בפ' א"ר עקיבא בז' בסיון ניתנה תורה ואנחנו עושין שבועות בו' בסיון. והיאך אנחנו מזכירים ביום א' זמן מתן תורתינו הרי לא ניתנה תורה עד יום ז'. ואו' הר"י דכיון דליכא אלא יום א' עד זמן שניתנה שפיר קאמ' בהזכירו זמן ומה שאנחנו אומרים אחר ספירת העומר. יהי רצון לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו מה שאין כן בשאר התפלות. לפי דבזמן הזה אין אנחנו חייבין לברך מדאוריתא וספירת העומר הוא זכר למקדש. ולכך אנחנו מתפללים שיבנה בית המקדש מפני שאז יהא חובה עלינו לברך ספירת העומר:

פסוק כא

כל מלאכת עבודה לא תעשו. פ"ה דאפי' דבר האבד דשרי בח"ה אסור ביום טוב. וקשה למהרי"ש דהא שבת נמי ליכתוב כן. ונראה דר"ל מלאכה שאינה לאוכל נפש ולהכי ניחא דלא כתי' על שבת שהרי אסור בשבת אפי' מלאכה דאוכל נפש. ידעו דרתיכם חסר וא"ו דמשמע דירתכם ומהכא נפקא תשבו כעין תדורו:

פסוק כז

אך בעשור לחדש. לפי שכל החגים נקראים מקראי קדש לאכול ולשתות ולהתענג כתיב כאן אך בעשור לחדש יהיה מקרא קדש לכבד היום ולהקריב בו קרבנות. אך תענו בחמשה ענויים ביום הכפורים:

פסוק לו

עצרת אני מעצר אתכם. משל למלך שבאו בניו להקביל פניו אמר להם פעם ראשונה מתי תשובו לראות פני אמרו לו עד נ' יום פטרן לשלום פעם שנייה. אמר להם מתי תשובו לראותי. א"ל עד ד' חדשים פטרן פעם שלישית א"ל לא נוכל עד ז' חדשים לשוב. אמר להם אם כן התעכבו עוד עמי יום א' כדי שאשבע עצמי לראותכ' בראייתכ' מאחר שתאחרו כל כך לחזור כן לפי' אין עצרת בפסח לפי שחוזרים בשבועות. ולא עצרת בשבועות לפי שחוזרין בסוכות. אבל בסוכות שאין חוזרין עד פסח מפני הגשם הקב"ה מעצרם יום א': לעי"ל:

עצרת היא. והיכא נקראת שבועות עצרת. י"ל דכתיב בשבועותיכם ומתרגמי' בעצרתיכון. וי"ל לפי שקבלו ישראל את התורה נעצרו ישראל מגשת לנשותיהם לכך נקרא עצרת נ"וטריקון ע"לה צי"ר ר"יש ת"ורא. כמו טורא בטי"ת:

פסוק לט

אך בחמשה עשר יום לחדש. אך למעוטי פסח ועצרת שאין חייבין לעמוד בירושלם כי אם יום א' מפני טירוד לקיטת תבואה אבל בסכות באספכם את תבואת הארץ שכבר

אספתם את כל תבואת הארץ בבית וגם עבר יום הכפורים ונמחלו עונותיכם יש לכם להוסיף שמחה על שמחה ולהתעסק בה:

פסוק מ

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכו'. לטייל בהם ושמחתם ז' ימים. וזהו שאמר הכתו' והיית אך שמח כלומר אין לך להתעסק רק בשמחה שאתה פנוי מכל דבר והכל כנוס תחת ידיך:

ולקחתם לכם ביום הראשון. מפרש בתנחומא מהו ראשון והלא ט"ו הוא אלא ראשון לחשבון עונות שהוא רגל ראשון אחר יום כפור. משל למלך שסרחה עליו מדינה הלך המלך עליהם כששמעו הדבר הלכו גדולים לקראתו אמר להם בעבורכם אמחל שליש הסרחון. כיון שנתקרב לעיר הלכו בינוני העיר לקראתו ונפלו לפניו מחל להם בעבורם עוד שליש האחר כיון שנכנס בעיר יצאו לקראתו אנשים ונשים וטף. אמר להם בשבילכם אני מניח הכל. כך ערב ר"ה גדולי הארץ מתענים. ומוחל להם הקב"ה שליש העונות. ובין ר"ה ליום הכפורים יחידים מתענין ומוחל להם שליש אחר בעבורם. וביום כפור מתענים כולם אנשים ונשים וטף ומוחל להם הכל כדכתיב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. אמרו ישראל לפני הקב"ה הרי נכנסנו בדין ואומות העולם כמו כן מי מודיע שזכינו בדין אמר להם הקב"ה קחו לכם לולב ואתרוג בסוכות ונראה שזכיתם משל לשנים שנכנסו לדין לפני המלך חייב את האחד וזכה האחר אמר הזכאי איך יוודע שזכיתי. אמר המלך טול מקל זה בידך להודיע שזכית בדין. וכמו כן ישראל עושין והיינו הא דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון שהוא ראשון לחשבון עונות. אבל כל מה שעשו למפרע מחול הוא וכן אמר דוד אז ירננו כל עצי יער מלפני ה'. למה כי בא לשפוט את הארץ ביום הכפורים והם יודעים שאנחנו עושים סוכה מיד אחר יום הכפורים להודיע שזכינו בדין:

כפות תמרים. אגדה אמר הקב"ה לישראל קחו לכם לולב ונענעו לפני לפי שבשעה שהוצאתי אתכם מארץ מצרים צויתי אתכם לנענע שנא' ההרים תרקדו כאלים. ועוד ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. א"ר אליעזר לכך אנחנו עושים סוכות אחר יום כפור. לפי שבר"ה הקב"ה יושב ודן כל העולם כולו. וביום כפור חותם גזר דינם ושמא ישראל חייבים גלות. לכך גולים מבתיהם לסוכה. והקב"ה מעלה עליהם כאלו גלו לבבל שנאמר ובאת עד בבל שם (תעלי עד) [תנצלי שם] יגאלך:

פרק כד

פסוק י

ויצא בן אשה ישראלית. מהיכן יצא ר' לוי אומר מעולמו יצא ר' ברכיה אומר מפרשה של מעלה יצא. לגלג ואמר ביום השבת יערכנו. דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום וזה אוכל פת צוננת של ט' ימים. תניא בתורת כהנים מלמד שנתגייר ותקע אהלו במחנה דן. ויש לתמוה אם שייך ביה גירות דהא קי"ל ביבמות גוי ועבד הבא על אשה הולד כשר וכאן כתיב ושם אמו שלומית בת דברי. ופר"ת מלמד שבא לגור אבל אין נכון פירושו. ואומ' הר"י בר"א דנתגייר ממש קאמר שהרי כשהיו במצרים ובא המצרי השוטר עליה עדיין היו כולם בני נח עד מתן תורה. ולבני נח שפיר שייך גירות גביהם. והיינו שנתגייר שלא היה עם ישראל כשקבלו התורה. כי אם לאחר כן בא ונתגייר:

פסוק יב

לפרוש להם על פי ה'. הקשה הקדוש מדרו"אש למה היו מספקים מן קל וחומר דמקלל אביו ואמו. היה להם לדונו. ומה מקלל אביו ואמו בסקילה מברך את השם לא כ"ש וכי תימא דאין עונשין מן הדין א"כ למה צריך קרא בשבילו תיפוק לי מהכא דאין עונשין מן הדין. וי"ל דאין הכי נמי אלא קרא דאין עונשין מן הדין נאמר קודם פרשה זו:

פסוק יד

וסמכו כל השומעים. למה נשתנה מיתה זו להיות בסמיכה יותר מכל שאר חייבי מיתות. י"ל לפי שבשעת גמר דין היו אומרים ב"ד לא' מן העדים אמור בפי' מה ששמעת. וזה היה ברכת השם ולכך סומכים ידיהם על המקלל. לומר עון זה שאנחנו עושים להזכיר את השם יהי על ראשך כי אתה גרמת לנו וכן מפורש בת"כ שסומכין ידיהם עליו ואומרין לו דמך בראשך שאתה גרמת לנו:

פסוק טו

איש איש כי יקלל אלהיו. אפי' הנשיא ונשא עונו כמו שכתוב אלהים לא תקלל אמרי' לקללת נשיא:

ונוקב שם ה' ומקלל שם. כמו מה אקוב. אמת שפשט ידו בעיקר. ובני ישראל עשו קיימו מה שכתוב בפרשה:

פרק כה

פסוק א

בהר סיני. כל הפרשיות של מעלה עד הספר ועד כאן. נאמרו באהל מועד וכולן שייכי באהל מועד הקרבנות הטהורות והטמאות שצריכים ליזהר להכנס במקדש בטומאה ומלאכול קדש בטומאה כגון זבים ובעלי קריים ומצורעים ויולדות ומלואים וכל הענין.

אבל שתי פרשיות אלו בהר סיני ואם בחקותי לא שייכי כל כך באהל מועד ולא לכהנים נאמרו בהר סיני. ומיהו משום דשייכי קצת. דמדברות בשביעית ביובל בערכים דשייכי בכהנים שהכהנים מקדשים השנים. וביובל כתי' והעברת שופר תרועה. וכתי' ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות. וגם מדבר בחרמין ובערכין שהכהנים עושים לפי' נצטרפו כאן בתורת כהנים. ומשום דלא תיסק אדעתין שנאמרו באהל מועד כתיב דבהר סיני נאמרו:

פסוק ח

וספרת לך שבע שבתות שנים. ומן הדין שעל ב"ד למנות שני יובל. ולמימני נמי יומי ושבועי כמו שאנחנו מונין יומי ושבועי. ומשום האי חששה אתא לאשמועי'. ומקשי' גבי זבה דכתי' וספרה לא היה לה לברך כמו בספירת העומר. וי"ל דחיישי' שמא תראה תוך ימי ספירתה ותהי ברכה לבטלה. ומ"מ תמנה בלא ברכה:

פסוק יד

אל תונו אי"ש א"ת אחי"ו וירא"ת. ס"ת שתות מכאן סמכו לאונאת שתות מן התורה:

פסוק כ

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית. פשטיה דקרא הכי הוא. וכי תאמרו בשנה השביעית מה נאכל מכאן ואילך ולא מצי קאי אשנת שביעית שהרי יש להם מה שלקטו בששית:

פסוק ל

אשר אין לו חומה. לו קרי בו"או אע"פ שאין לו עכשיו הואיל והיה לו קודם לכן. ועוד לשון נקבה הוא בכל מקום והיה לו לכתוב לה חומה אלא מתוך שהוצרך לכתוב לא בפנים. ובמסורת לו וזה נופל על זה והו"או עולה ה' וא':

פרק כו

פסוק א

ואבן משכית. יש לפרשו לשון סכייה וראיה אבן שיש בה צורה ובני אדם אליה צופים והמשתחוה לה כאלו משתחוה לצורה:

פסוק ח

ומאה מכם רבבה ירדופו. תימ' והלא אין החשבון מכוון כי אינו עולה כי אם אלפים לפי חשבון ראשון. י"ל דהכי פשטיה דקרא ורדפו מכם חמשה מאה ומאה פעמים חמשה רבבה מכם ירדופו הרי א' רודף כ'. כי גדול זכות המרובים ומקשי' הרי אמרו מדה טובה מרובה ממדת פורענות והכא כתי' מאה לרבבה ואלו במדת פורענות בפ' האזינו כתיב ושנים יניסו רבבה. ואמר ר"ת דהכא רודפים והורגים קאמר כדכתיב ונפלו אויביכם

לפניכם לחרב. ולכך לא ירדוף א' ויהרוג כי אם מאה אבל התם לא כת' הריגה כי אם רדיפה שהיא קלה וניסה שהיא קלה והיא בחנם כדכתי' ונסתם ואין רודף. ולכך כתיב איכה ירדוף א' אלף וגבי ניסה כתיב ושנים יניסו רבבה. עוד י"ל דהא דכתב בפ' האזינו איכה ירדוף א' אלף וכו' קאי לישראל וה"ק איכה היתה זאת דא' מכם רודף אלף ושנים יניסו רבבה. לא מידכם היתה זאת כי אם מיד הקב"ה והיינו הא דאמר אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם ומצינו דא' רודף אלף גבי עדינו העצני שהוא דוד והוא נקרא כן שהיה מעורר חניתו על שלש מאות חלל כדקאמר בקרא. ויש בחלק שהיה מצטער על שני מאות לקיים מה שנא' איכה ירדוף א' אלף השיבה לו בת קול כי אם בדבר אוריה החתי. פי' בעון אוריה החתי:

פסוק כא

קרי. דרשו רבותינו לשון מקרה שאינו אלא לפרקים:

פסוק מב

וזכרתי את בריתי יעקוב. ה' יעקוב מלאים. וח' אליה חסרים וא"ו באחרונה מלמד שנטל יעקב ערבון מן אליהו הנביא שיבא לבשר בניו ונראה לכך יש מאליה ה' חסרים ומיעקב ה' מלאים רמז כי לסוף ה' אלפים יבשר אותם אליהו וכן כתב אשר יקרא אתכם באחרית הימים ה' ימים של הקב"ה שהם ה' אלפים. ואין לתמוה למה מנאם להפך שכן דרך זוכרי זכרונות אומרין זוכר אני את פלוני ואביו וזקנו. ובכולם נאמר אף שבכל המטות יש פסול לבד יעקב שלא נאמר בו אף כי היתה מטתו שלימה:

פרק כז

פסוק ל

מזרע הארץ. לרבות שחלים ושומים וגרגיר ומכאן מתרץ הקדוש מן דרו"אש. מה שמקשינן במה שאנחנו אומרים המפריש חלתו קמח אינה חלה וגזל היא ביד כהן. משום דכתיב עריסותיכם ומקשי' אמאי לא אמרי' כמו כן המפריש מעשרותיו בשבלים אינן מעשר. משום דכתיב דגנך ואינו נקרא דגן עד שיודש בגורן והשתא ניחא מה שפירשנו דגבי מעשר כתיב מזרע הארץ דמרבינן מיניה בתורת כהנים כל הדברים הנאכלים והנזרעים כגון שומים ושחלים וגרגיר. ורבינו שמשון בר' שמשון אומר מדאיצטריך ליה קרא דמעשר מן המעשר למיפטר כשהקדימו בשבולים מתרומה גדולה מכלל דשם מעשר חל שפיר אמנם יש לגמגם להאי דפריך אי הכי הקדימו בכרי נמי ליפטר. יכולין אנחנו לומר דלא איצטריך ליה קרא למעוטי מתרומה גדולה אלא היכא שהקדימו בכרי דאז שם מעשר עליו. אבל היכא שהקדימו בשבולים לא איצטריך קרא דאין שם מעשר עליו כדכתיב דגנך והדרא קושיא לדוכתיה אמאי לא הוי גזל ביד לוי:

פסוק לד
אשר צוה ה' את משה. כדי השליח לשלחן את בני ישראל וכדי השליח למי שנשתלח לו. אל בני ישראל זכות בני ישראל גרמה לו:

במדבר

פרק א

פסוק ב
שאו את ראש. זאת היא פעם ראשונה שנמנו. כי ביציאת מצרים לא נמנו כי אם מה שהוא אומר ששש מאות אלף רגלי ששש מאות ולא שש מאות ולא פרט שום פרט ואם נמנו מי איתרמי שלא היה שם פרט. ומה שהוא אומר באלה פקודי בקע לגלגלת מחצית השקל לשש מאות אלף זהו המנויין שבכאן אלא שאמ' לשם כי מניין הכסף שהוצרך למשכן זהו בקע לגלגלת לפקודים שבכאן ולהראות חבתם של ישראל דאיתרמי הכי. דאין לומ' שנמנו שני פעמים ולא פחתו ולא הותירו אלא כך שהתנדבו כסף למשכן איש בנדבת לבו ונכתב לשם ללמדנו דהכי איתרמי. ובערבות מואב מנה הנולדים מאלה סמוך לכניסתם לארץ כי אלה מתו במדבר כדכתיב ובאלה לא היה איש מפקודי וכו'. ועיקר הפשט נראה להרב"ש כי ע"י בקע לגלגלת שידעו מנין ראשון כללו כל ישראל כדכתי' התם לשש מאות אלף. ועכשיו מנו כל שבט ושבט בפני עצמו ודגל ודגל בפני עצמו כדכתי' למשפחותם לבית אבותם:

פרק ב

פסוק ב
איש על דגלו באותות. לפי הפשט דגל זה אדום וזה ירוק. כל שבט דגלו כגוון אבן הקבועה בשמו בחשן. וציורו בחיה המשולה בו ליהודה אריה ליוסף שור לבנימן זאב לנפתלי אילה וכן כולם:
קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה. לפי שיהודה מלך. וכבוד המשכן כשמלך קדמה לו:

פרק ג

פסוק א
ואלה תולדות אהרן ומשה. כלומר הכהנים הלוים ומונה בני אהרן תולדותם לבדם כדכתיב ויבדל אהרן להקדישו קדש הקדשים ובני משה לא נבדלו מן הלויים ולכך היו תולדותם בכלל הלויים שיצאו מעמרם:
ביום דבר ה' אל משה. היו אלה ארבעתם תולדות אהרן אבל אח"כ מתו נדב ואביהוא כדמפרש:

פסוק ט
מאת בני ישראל. כי בני ישראל היו מספקים להם מזונות מטורח עבודתם שנותנין ללויים המעשר מתוקן ומדוגן כדכתיב ולבני לוי הנה נתתי את מעשר בני ישראל חלף עבודתם. ופשטיה דקרא הכי הוי גוף המעשר במקום נחלתם ומה שחורשים וזורעים נותנים להם חלף עבודתם וזהו מאת בני ישראל שהם שוכרים הלויים לשרת הכהנים:

פסוק מז
ולקחת חמשת חמשת שקלים. וכן לדורות. וא"ת מפני מה אין בני הלויים הנולדים מכאן ולהבא פודים את הבכורות הנולדים לישראל מכאן ולהבא. וי"ל הלויים נולדו מאלו הלויים שפדו כבר הבכורות אבל הבכורו' אינם נולדים מן הבכורות שנפדו אלא מכל ישראל שלא נפדו ואותם הנולדים מן הבכורות אינם ידועים לפי' צוה הקב"ה לפדות כל הבכורות שיוולדו מכאן ולהבא:

פרק ד

פסוק י
ונתנו על המוט. ולא תלויה תחתיו לפי שהמנורה גבוהה י"ח טפחים פן תגרר לארץ:

פסוק יא
ושמו את בדיו. לשון תיקון וגבי ארון דכתיב ושמו מוכיח כן דהא כתיב לא יסורו ממנו:

פסוק כב
נשא את ראש בני גרשון. לפי שהוא גדול מבני לוי דכתיב ובני לוי גרשון וקהת לפי' במנין חדש נמנו בני גרשון ראשונה בזה המנין מבן ל' שנה לפי שעיקר העבודה היתה על בני קהת הארון והמנורה והמזבחות דכתיב כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו לפי' נמנו כאן ראשונה ולכך כתיב נשוא את ראש בני גרשון גם הם. כלו' אע"פ שצויתי למנות בני קהת ראשונה לא להניח בני גרשון שלא ימנו כי גם הם ימנו ולכך כתיב גם הם. בבני קהת ובבני מררי כתיב על פי ה' ביד משה. ובבני גרשון לא כתב כי אם על פי ה' ונראה לפי שבראש פרש' קהת כתב וידבר ה' אל משה ואל אהרן פירש בסופה אשר משה היה העיקר ולכך כתב על פי ה' ביד משה. ובבני מררי כתי' בני מררי למשפחותם ולא כתי' בהו וידבר ה' פי' בסופה על פי ה' לומר שמפי הגבורה נאמר למשה. אבל בבני גרשון כתיב וידבר ה' אל משה ולא נזכר אהרן לכך לא הוצרך לומר ביד משה:

פסוק מז
עבודת עבודה. שחיטה הפשט ונתוח שהם עבודת הכהנים וזה היו עושים הלויים כדכתיב בעזרא וכן בדברי הימים. וגבי פסחו של חזקיהו שהיו לויים מפשיטין. ובערכין

דריש איזהו עבודה שצריכה עבודה עמו הוי אומר זה שיר שאין עושין הלויים שיר אלא בשעת נסכים:

פרק ה

פסוק טו

מזכרת עון. שאר מנחות באות לכפר כגון מנחת חוטא ומנחת נדבה ונותנין בה שמן ולבונה כדי שתעלה לריח ניחוח אבל זו שאינה באה אלא כדי לגלגל לא היה קרבנה מהודר:

פסוק כד

והשקה הכהן את האשה. תימא אמאי קאמר השתא והשקה והלא אין משקין את האשה עד שתוקטר המנחה צ"ע:

המים המאררי"ם. בגימ' ב' פעמים רמ"ח שכשם שהמים בודקין את האשה כך בודקים האיש הבועל אכן קשה לתלמוד שלנו דקאמ' רנ"ב איברים יש באשה:

פרק ו

פסוק יא

מאשר חטא על הנפש. כמו ולא יחטיא:

פסוק כג

כה תברכו. זהו עשה כדאמר כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בעשה:

אמור להם. כדמתרגמינן כד יימרון להון. אינו עובר בעשה עד שיאמרו לו עלה לדוכן ואינו רוצה:

אמר. בלא וא"ו אומר רבינו יהודה בר' יצחק שיש במדרש מכאן שש"צ אומר אמן על כל דבור ודבור. והיה תופש המדרש הזה עיקר שיקרא ש"צ את הכהנים ואין אחר קורא אותם:

יברכך ה' וישמרך. מתנת הקב"ה אינה כמתנת ב"ו אדם נותן לאוהבו כסף וזהב נכנס בספינה בא הרוח וטובעו ומאבד את הכל ואין יכול אוהבו להציל אותו. אבל הקב"ה נותן מתנה ומשמר שנא' יברכך ה' וישמרך כן ברך האבות ושמרם:

פרק ז

פסוק יב

ביום הראשון הקריב. לכך זכה שבט יהודה להקריב תחלה לפי שבא בנימן שם בים באימה עד שבא שבט יהודה וסקלום באבנים שנאמר שם בנימין צעיר רודם שרי יהודה רגמתם. אח"כ באו שבט יהודה ועברו בראשונה כאשר צום משה לכך זכה לגדולה מן היום ההוא והלאה:

וקרבנו. בתנחומא דריש וא"ו יתירה שעתידין לצאת מנחשון ו' צדיקים דוד חנניה מישאל ועזריה ומלך המשיח וכל א' מתברך בששה ברכות:

פסוק יח

הקריב נתנאל בן צוער. האי הקריב דריש בתנחומא אע"ג שלא היה כדאי וגדול להקריב אחר יהודה דחק עצמו למצוה. מקשים העולם למה נקראו נשיא דן אחיעזר בן עמישדי ונשיא נפתלי אחירע בן עינן. ומתרצים לפי ששבטו של דן יש בהם פסלו של מיכה ופלטם הענן ובקש דן לנפתלי אחיו שיבקש עליו רחמים שלא יהיה הענן פולטו ואמר לו שיהיה לו אחיעזר בן עמישדי פי' שיהיה לו אח לעזרה שיהיה בן עם אל שדי. ונפתלי השיבו אחירע בן עינן בתמי' כלו' אחי רע שיש בו ע"ז יהיה בתוך הענן:

פסוק יט

קערת כסף אחת. זו יוכבד שהיתה חביבה לפני המקום שהיתה בת ק"ל בלדתה משה כדאמ' במ' סוטה כסף לשון תאוה כמו נכספה וגם כלתה נפשי. מזרק א' כסף שבעים שקל זה משה ששקול נגד ע' סנהדרין. שניהם מלאים זה משה ואהרן כף אחת עשרה זהב. אלו עשרת הדברות שנתנם הקב"ה למשה מיד ליד. ד"א כף אחת עשרה זהב אחת שב"כף כלומר ברכה אחת מק' ברכות שחייב אדם לברך בכל יום דכ"ף עולה מאה. עשרה זהב כלו' שוה י' זהובים. מלאה קטרת שכשנתנה מלאה נתמלא כל העולם בשמים. פר א' זה אברהם שנא' ואל הבקר רץ אברהם. איל א' זה יצחק דכתיב ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו. כבש זה יעקב דכתיב והכשבים הפריד יעקב שבזכותם נתנה לנו את התורה:

פרק ח

פסוק ח

ופר שני בן בקר תקח לחטאת. בלקיחה נקט תחלה פר העולה כדי לברר הטוב לעולה שהיא כולה כליל כדכתי' ופר שני בן בקר תקח לחטאת ובהקרבה חטאת היתה ראשונה כמו שאז"ל ללמדך שיהיו החטאות קודמות לעולות:

פרק י

פסוק ב

עשה לך שתי חצוצרות כסף. לפי שהיה אחרון על מי שמתאחר על דבר זה היה מעכב עמהן ולכך נקרא מאסף שהיה מאסף כל השבטים ואין אחד מן השבטים מאספו:

פסוק לא

כי על כן ידעת חנותינו. כלומ' על כן אני מחלה את פניך. לפי שידעת חנותינו במדבר הנסים והגבורות שעשה לנו הקב"ה:

והיית לנו לעינים. שיאמרו הרואים אותך עמנו לא לחנם עזב את ארצו וגדולתו. אלא מפני שראה וידע גדולתו של הקב"ה שעשה עם עמו:

פסוק לה
קומה ה' ויפוצו אויביך. אם יתאספו לקראת ישראל יפוצו ולא ימצא בה שנים יחד ואם יבואו ינוסו ולא יהיה להם תקומה וזו היא תפלת הדרך:

פסוק לו
ובנחה יאמר. כשהיה הענן נח ובאו לחנות היה אומ' שובה ה' רבבות אלפי ישראל יהי רצון שישובו כל האלפים והרבבות במקומם במספרם ולא יפקד מהם איש. ושובה כמו השיבה ככתוב ושב ה' אלהיך את שבותך:

פרק יא

פסוק א
כמתאוננים. כמתאבלים על מת וזהו שנאמר וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו:

פסוק ה
נאכל במצרים חנם. לפי שכשנילוס רבה ומתפשט על כל ארץ מצרים כל א' עושה גומות והדגים נשארים בם. וי"מ דגה קרוי"ישאנץ בלע"ז כמו וידגו לרוב ואח"כ מפרש הדגה הקשואים והאבטיחים:
את הקשואים. תימא מה טיבם של אלו המאכלים. י"ל מתוך רב מאכל באים אלו לקנוח סעודה. עוד י"ל שעושים מהם תיקון המאכל וטיבולין כגון אייי"לייש מוטר"דש:

פסוק ח
והיה טעמו וכו'. פליאה גדולה על זה הא דכתב לעיל בלתי אל המן עינינו והלא אין הטעם מעולה מלשד השמן ועוד למה קורהו לחם הקלוקל. וי"ל דע"י הטורח שטורחים בו כדכתיב וטחנו ברחים או דכו במדוכה אז נשתנה ריחו וטעמו לטוב ולשון העברי מוכיח כן דכתיב והיה טעמו אז טעמו משתנה לשד השמן. והא דכתיב כצפיחית בדבש שמא זה היה קודם שנגמר כל תיקון שלו שעדיין היה טעמו תפל מעט:

פסוק יב
כי תאמר אלי שאהו בחיקך. כי לולא אמרת אלי לך נחה את העם הייתי בורח והולך:

פסוק טז
אספה לי ע' איש. תימא ולמה ע' איש. י"ל דלכך צוה הקב"ה למנות ע' כנגד ע' נפש ישראל שירדו למצרים:

פסוק כב
הצאן ובקר ישחט להם. ומי יוכל לעשות זריקה לכל הדמים האלו שלא היה שם כי אם כהן א' לעשות זריקה שהרי אמרת איש אשר ישחט צאן ובקר וכו' ואל פתח אהל מועד

לא הביאו ונכרתה. ומאותם ששוחטים אל פתח אהל מועד היה נוטל הכהן חזה ושוק וא"כ היאך יוכלו העם להספיק מן השאר. והקב"ה אמר למשה היד ה' תקצר וכי סבור אתה שלא אוכל להביא בשר אשר לא ישחט פתח אהל מועד ולא יקח הכהן כלום ויוכלו העם להספיק. הרי שראינו שלא טעון שחיטה אלא אסיפה בעלמ' כדכתי' ויאספו השלו:

פסוק כח

כלאם. כי נביאי שקר הם. שלא נאמר לך שתשרה שכינה כי אם על אותם שנאספים לאהל מועד והם נשארו במחנה. ועוד לא אמר כי אם ע' והם ע"ב ומשה ענהו המקנא אתה לי וכו' הקב"ה אמר ואצלתי מן הרוח אשר עליך ומן רוחי לא יתנבאו כי אם ע'. אבל מן רוחו של הקב"ה מי יתן שיהי כל עם ה' נביאים ואלדד ומידד אינם מתנבאים מן רוחי כי אם מרוחו של מקום. מקשים העולם למה כתב ואצלתי מן הרוח אשר עליך. למה נתן הקב"ה מרוחו של משה יתן להם מרוח שלו. ומתרצינן דהפשט ה"ק כלומר ואצלתי מן הרוח אשר לך ונתתי לך להיות סבלן שיהיו סבלנין כמותך ולעולם ברוח ששם הקב"ה עליהם אינו אלא מרוחו של הקב"ה אלא שהיה רוח מסבלנות בהם כרוחו של משה:

פסוק לג

הבשר עודנו בין שניהם. פשט בעוד שהבשר בין שניהם כלומר אחר שהספיק הבשר לכולם כדי שלא יאמרו לא נגעם אלא לפי שלא היה לו יכולת להספיקם:

פרק יב

פסוק א

ותדבר מרים ואהרן במשה. לפי שנשים דברניות והחזיקה בדבר יותר מאהרן לכך הקדימה לאהרן ולפי' לקתה:

כי אשה כושית לקח. לפי הפשט היו מלעיגים עליו במה שלקח מבנות כושים שהם ערלים כדמוכח בדברי הימים של משה. שמלך על כוש ימים רבים. וי"מ כש"ית בגי"מ' יפת מראה וכן תרגם אונקלוס. ולא נהירא כי כשית חסר וא"ו אם כן אין הגימטרי"א מכוון:

פסוק ב

ויאמרו הרק אך במשה דבר ה'. כלומר וכי בשביל שהקב"ה מדבר עמו מתגאה שלא רצה לקחת ישראלית הלא גם בנו דבר ולא נתגאינו לכך נראה שלא על צפורה אמרו מה שאמרו כי כשלקחה היה אונס לפי שהיה בורח:

פסוק ג
והאיש משה עניו מאד. מגיד לך הכתוב שלא מחמת גאוה לקחה אלא כך היה הסבה ומזל שלקח אשה כושית. ובדברי הימים כתיב כי אותה כושית היתה מלכה לבני כושים ומשה משל על כוש ארבעים שנה ואף בזאת היה משה שותק שלא תבע עלבונו עד שבא הקב"ה ותבעו:

פסוק ד
פתאום. שלא יוכלו לומר משה צעק עלינו לפני הקב"ה:

פסוק ו
אם יהיה נביאכם. תשובה על מה שאמרו הלא גם בנו דבר כלומר אינו דומה דבור שדברתי עמכם ועם שאר הנביאים לדבור שדברתי עם משה שעם שאר הנביאים אדבר בם בחלום כאדם שרואה חלום וצריך לו פתרון:
במראה אליו אתודע. כאדם הרואה במראה מירואיי"ר בלע"ז שאינו רואה שום ממשות בהם כלו' דרך משל אני מדבר בהם כדכתי' ביחזקאל שכב על צדך השמאלית וכן בדניאל כתיב ואני דניאל ראיתי ולא אבין. והרבה אחרים כיוצא בהם:
לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. תרגום ירוש' בכל עמי כלומר כולם מחזיקים אותו לנאמן כי אני מדבר עמו פה אל פה ולא ע"י חידה. ולא דבר מאומה אפילו כבן כרך שראה המלך ספרדי והיינו דכתיב ונאמן רוח מכסה דבר. עוד י"מ בכל ביתי נאמן הוא לפי שנא' ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח ואמר לו שיקח אשה מיוחסת. לפי שבת יתרו היתה מדינית ולא רצה לגרשה כשהיה מלך לפי שלקחתו כשהיה רועה:

פסוק י
ויפן אהרן אל מרים. מכאן שפנה מצרעתו שגם הוא נצטרע ונתרפא:
אל נא תהי כמת. התפלל עליה שאם לא תתרפא יאמרו שאנחנו מתולדת מצורעים. ושהחולי נכנס בה ממעי אמנו ומיד שנכנס החולי דומה שנאכל מקצת הבשר ויש לנו בושת בדבר אבל כשנתפלל עליה ותתרפא ידעו הכל כי מחמת עון נכנס בה הצרעת:

פסוק יב
אל נא תהי כמת. פ"ה וכהן אין בעולם שיוכל לטהרה שהרי אין בעולם כהן זולתי ואני קרוב לה ואין קרוב רואה הנגעים. וקשה אם אין כהן מי מטמאה הא כל זמן שלא ראהו הכהן אין תורת טומאה עליו כדכתיב בטרם יבא הכהן לראות את הבית וכו'. וי"ל שטמאה היתה כבר שהרי הפרישה הקב"ה ממחנה ישראל וצריכה כהן לטהר. וה"ר יוסף בכור שור פי' אל נא תהי כמת כמצורע שנצטרע במעי אמו שאם היתה כן לא תהי

תפלה מועלת דודאי אין לו רפואה. אבל זאת שלא בא לה אלא ע"י חטא התפלל עליה ותפלה ותשובה מועילין לה כמו שמצינו שנתנגע אבימלך על דבר שרה ונתרפא:

פסוק יד

הלא תכלם ז' ימים. פ"ה ק"ו לשכינה י"ד ימים ופר"ת לפי שיש להקב"ה בגוף האדם י' דברים כנגד אביו ואמו. וקשה לרבנן שב"ש דא"כ בכל חומר הלמד מן הקל היה לנו להוסיף על החמור כפי מה שהוא חמור מן הקל. ואומר ה"ר אהרן די"ד יום היינו לעולם דבסוף הסגר שני אם לא נתרפא הוא מוחלט. עוד אומרי' בשם רבינו ברוך בר' יצחק דבשני הסגרות די בי"ג יום והכי אמרי' יותר מי"ג יום אין בהסגרות דיום ז' עולה לכאן ולכאן:

פסוק טו

והעם לא נסע. כי לא נעלה הענן מפני כבודו של משה לפי שהיה ענן בזכותה של מרים:

פרק יג

פסוק ב

שלח לך אנשים. משל למלך שהיה לו כרם ועשה יין טוב אמר לעבדיו הכניסו ייני בביתי כיון שהחמיץ אמר להם הכניסוהו בבתיכם. כך הקב"ה כיון שהיו צדיקים אמר אספה לי שבעים איש וכיון שראה מעשיהם כעורים אמר שלח לך אנשים:

פסוק יא

למטה יוסף למטה מנשה. תימא למה כתב כאן למטה יוסף עם בני מנשה ובכל שאר מקומות כתי' עם בני אפרים. וי"ל לפי שיוסף הוציא דבה על אחיו וכן עשו אלו הוציאו דבת הארץ. וא"ת כיון שידע משה שהמרגלים יוציאו דבה למה שלחם שהרי מצינו שהתפלל על יהושע. וי"ל דמשה לא ידע שיוציאו דבה ומה שהתפלל על יהושע לא התפלל שיושע מעצת מרגלים אלא התפלל על יהושע שלא יעשו לו הרשעים רעה כמו שכתוב לא רגל על לשונו. אמרו פעם אחת נכנסה בתו של ענק בפרדס ואכלה רמון והשליכה קליפתו והיו מרגלים טמונים בקליפה וסבורים המרגלים שהקליפה היתה מערה ונכנסו בתוכה י"ב מרגלים לאחר אותה שעה נזכרה הבת שאכלה רמון והשליכה הקליפה חוץ לפרדס שלא יראה אביה הקליפה ולא הרגישה מן ה"יב מרגלים שהיו בתוכה. אמרו זה לזה ראו כמה גדולה גבורה יש בנשים ק"ו באנשים ולכן הוציאו דבה. וא"ר יוחנן כל אותם מרגלים גובהם ששים אמה:

פסוק טז

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. לפי הפשט לא עתה נקרא אלא מתחלה כשנעשה משרתו מצא חן בעיניו ושנה שמו לטוב כמו שעשה הקב"ה לאברהם ולהבדיל בין קדש

לחול בין טמא לטהור כן עשה פרעה ליוסף ונבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה. לפי שקורא אותו כאן הושע ובכל התורה כולה קורא אותו יהושע אומ' לך ששמו הושע אלא משה שינה שמו ומשבט לוי לא שלח מרגלים לפי שאין להם חלק בארץ ואין עליהם לרגל:

פסוק כב

ויבא עד חברון. מוסב על האורב כי כמה אלפים קורא אותם בלשון יחיד כדכתי' ויקח כשלש' אלפי איש וישם אותם אורב:

ושם אחימן. לפי שעתידין לומר וגם בני ענקים ראינו שם פי' לך הכתוב בהיכן ראו אותם: וחברון שבע שנים נבנתה. ומסתמא כשקדמה ישיבתה לצוען ז' שנים נתרבו דיוריה מדיורי צוען וחברון שבע שנים נבנתה ועדיין לא מתו הענקים שבה שהיו מימים קדמונים ובא הכתוב להכחיש המרגלים שאמרו ארץ אוכלת יושביה היא. כלומ' בני אדם אשר בה מתים בחצי ימיהם:

פסוק כג

וישאוהו במוט בשנים. פי' בשני מוטות כיצד מוטות מפוצלים משני ראשין ושני בני אדם משימים צוארם בפיצול זה מכאן וזה מכאן וכן בפיצול שני. נמצא ארבעה נושאים במוט זה וד' במוט זה והיו שני מוטות קשורות זו לזו כך מפורש בירוש'. והאשכול היה קשור עליהם ותלוי למטה:

פסוק לב

וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות. כלומר מהא דכתב אוכלת יושביה לא מפני חלישותם כי גבורים הם משונים. אלא מפני שאוירה רע וכ"ש לחלשים. עוד י"ל לא מפני רוב אכילה ושתיה שדבר זה מזיק אדם מאד ומקרבו למות בחצי ימיו כי כולם אנשי מדות אוכלים ושותים במדה:

פסוק לג

הנפילים. אנשים מופלאים שכל רואיהם נפלאו מהם. וי"מ שכל רואיהם יראים פן יפלו עליהם מרוב גובהם:

פרק יד

פסוק ד

נתנה ראש. פי' נעבוד ע"ז ומצינו שנקרא ע"ז ראש דכתיב בנבוכדנצר אנת הוא רישא דדהבא פי' ע"ז. וכן כתיב בדוד כשברח מפני אבשלום כתי' ויבא דוד עד הראש אשר ישתחוה שם. ופ"ה מקום היה חוץ לירושלם שמשם רואה בית המקדש:

סר צלם מעליהם. הקב"ה כדכתיב וה' סר מעליך חדל מלעוזרם ולכך לא תיראום:

פסוק יז

יגדל נא כח ה'. שתכבש כעסך כדכתיב טוב ארך אפים מגבור:

כאשר דברת. כשהודעתני מדותיך הזכרתני מדות של רחמים ומהו לאמר היכן אמר לו אלא יש במדרש. פעם אחת עלה משה למרום ומצא להקב"ה עוסק ולא נתן לו שלום א"ל הקב"ה אין שלום בעירך א"ל כלום יש עבד שנותן שלום לרבו א"ל היה לך לומ' תצליח במלאכתך. פעם אחרת עלה אמר יגדל נא כח ה' כאשר דברת אלי והורתני לאמר:

מבלתי יכולת ה'. ולא מחמת שנאה המיתם שהרי מחבבם ביותר. כי אם מבלי יכולת בידו לעשות מה שהבטיחם:

פסוק יח

ה' ארך אפים. כבר פירשתי בפ' תשא שה' מדת הדין ומדת הרחמים ולכך הזכיר שם ה' וכיון דאינו מזכיר כי אם מדת הרחמים אינו מזכיר שם ה' כי אם פעם אחת ואל לא הזכיר כאן לפי שהוא דין כמו ואת אלי הארץ לקח. ולא הזכיר רחום וחנון לפי שלא היה מבקש אלא לסלוח וחנינה שייך במתנה כדכתיב חונן ונותן אבל ארך אפים שייך הכא שמאריך אפו על בריותיו ואינו מכלה אותם מיד. ורב חסד שמרבה חסדו עם בריותיו ואינו משיב להם כגמולם ואמת לא הזכיר לפי שאינו בא עמהן באמיתות הדין ושלא יאמת דברו שאמר אכנו בדבר:

נוצר חסד. שהם לא עשו חסד אלא פשעו:

נושא עון ופשע. אבל חטאה לא הזכיר שאין חטא אלא שוגג כדכתיב וחטאה בשגגה ואלו מזידים היו כדכתיב אך בה' אל תמרודו:

ונקה לא ינקה. שאינו מבער החוטאים מן העולם ומכאן אתה למד דנקה לא ינקה מדת הרחמי' היא מדהזכירו כאן:

פוקד עון אבות. גם זו מדת רחמים שאינו נפרע עד דור רביעי ובפ' תשא שבא למנות עם המדות כתיב על בנים ועל בני בנים אבל כאן לא חש להאריך:

פסוק כ

ויאמר ה' סלחתי כדבריך. מקשים העולם על פ"ה דפי' בפ' וישמע יתרו ויהי ממחרת וישב משה למחרת רדתו מן ההר מחרת יום כפור ובו ביום נאמר לו סלחתי כדבריך וצוהו לעשות המשכן וזה היה בשנה ראשונה וכאן נכתב לאחר שלוח מרגלים בשנה שנייה ועוד קשה וכי זו סליחה שאמר לאחר מכאן ואולם חי אני וכו' אם וכו'. וי"ל לכך אמר משה לפני הקב"ה סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה אשתקד. ויאמר ה' סלחתי. כלומר ואתה אמרת לי סלחתי ביום הכפורים במעשה

העגל א"ל הקב"ה ודאי על אותו מעשה סלחתי להם ואולם על זה חי אני שלא אסלח להם עתה:
סלחתי כדבריך. אאריך להם אפי ואולם לא אמחל הכל:

פסוק כא
חי אני. לשון שבועה ולא פירש מה נשבע אלא אמר וימלא כבוד ה' את כל הארץ. אבל זאת אני נשבע אני אעשה שלא יתחלל שמי ולא יוכלו לומר מבלתי יכולת ה' כי סוף סוף אתן להם את הארץ אבל זאת אני אשבע אם יראו וכו':

פרק טו

פסוק ב
כי תבאו אל ארץ מושבותיכם. למה נסמכה פרשה זו לפרשת מרגלים. לפי שכששמעו ישראל גזירה של הקב"ה אמרו אוי לשונאיהם של ישראל לעולם לא יכנסו לארץ. לסוף מ' שנה יחטאו ויגזור עוד הבורא שלא יכנסו. לכך הבטיחם הקב"ה שלסוף מ' שנה יכנסו:

פסוק ד
והקריב את קרבנו מנחה לה'. תימא מה ראה הכתוב לתלות נסכים בביאת הארץ והלא מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנעו מלהקריב זבחים ועולות ונסכי תמידין ושלמי צבור שבאים חובה ליום שאין קרבן בלא ניסוך. וא"ת לא היה להם יין במדבר הרי שנינו בספרי שתגרי אומות העולם מוכרין להם צדה ויין כי עדיין לא נאסר להם יין עד שגזר פנחס ואפי' תאמ' נהגו בו איסור א"א שלא הוציאו יין לנסכים. מה זה תימא הלא מחלוקת הוא בשחיטת קדשים בין ר"ש ור"ע. מר סבר קרבי נסכים במדבר. ומר סבר לא קרבי. וביחיד קא מיפלגי. אבל קרבנות צבור דברי הכל נסכים כתיב בהו ותלה הכתוב נסכים בביאת הארץ למר לבמה גדולה ולמר לבמה קטנה שלא נהגה במדבר:

פסוק לב
ויהיו בני ישראל. בגנותם של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת אחת ובשנייה בא זה וחללה. מקשינן מנין דבשנייה חללה. ואומ' ה"ר אהרן בשם אביו מדכתיב ויהיו וימצאו משמע תכף להווייתן במדבר וימצאו דמה לן להזכיר שהיו במדבר אם לא בא להשמיענו זה:
כי לא פורש מה יעשה לו. קשה למה לא דנוהו בחנק שהרי כתב מחלליה מות יומת ומיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק י"ל שהיו מספקים אם נלמד חילול חילול מע"ז וידון בסקילה כי אותה ג"ש דחילול חילול שנוייה בסיני כדאיתא בסנהדרין. ועוד מקשים לר' יהודה דאמר דאינו חייב עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג היאך נתחייב

זה מיתה הרי לא היו ישראל יודעים מיתתו כדכתי' כי לא פורש וכו'. וי"ל דהוראת שעה היתה. עוד י"ל דשמא התרו בו מכל הד' מיתות ב"ד:

מקושש עצים. אמרו רבותי' זה צלפחד שים בי"ת בראש עצים ויעלה בגימ' צלפ"חד. ולמה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש. לומר לך כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. והמדרש אומר שכל ההולך ד' אמות בלא ציצית כאלו מקושש בשבת. מין א' שאל אל ה"ר בנימן שוטה מה לכם לעשות קשרים ולתלות ח' חוטין בכנפי כסותכם. השיב לו ראה מה כתיב למעלה בפרש' מקושש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע איך יזכרו ישראל מן השבת ואינו אלא יום א' בשבוע מיד צוה לו הקב"ה פרשת הציצית וכתוב בה למען תזכרו שהוא סימן שאנחנו עבדים להקב"ה כאדם שעושה קשר ברצועתו להיות נזכר בדבר. וכדרך שהאדונים עושים סימן לעבדיהם בטליתם שלא יברחו. ומתוך שאנחנו מביטים בו זוכרים אנחנו מצות הקב"ה:

פסוק מ

למען תזכרו. בירוש' כתו' שצריך להתיז בזי"ין וכן בכי לעולם חסדו בסמ"ך. וטעם דתזכרו כי היכי דלא לשתמע תשכרו. כלומ' ע"מ לקבל פרס שכר. כי זיי"ן מתחלפת בשי"ן. ולהתיז כמו כן בסמ"ך דחסדו כי היכי דלא לישתמע חד דו ומשתמע שנים. ומשתמע שהן שתי רשויות כמו טן דו. והקב"ה אחד ושמו אחד:

פרק טז

פסוק א

ודתן ואבירם ואון. היו ראשים במחלוקת שהיה לוי מערער על הכהונה ובני ראובן על שהיה ראובן בכור אומר יש לנו דין ערעור בכהונה ולקחו האחרים ופתו אותם להיות עמם וקצר הכתוב על סמך פסוק שני דכתי' ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים וכן דרך המקראות בהרבה מקומות. ולפי הפשט נראה אשר און היה מן החמשים ומאתים וכללו בחשבונם ונשרף כמו כל יוצאי ירך יעקב ע' ויעקב בכלל עמהם ולפי' לא הזכיר הכתוב מה נעשה בו. אבל אמרו רבותינו שאשתו הצילתו כדאיתא בחלק דאמרה ליה אי משה נצח תלמידיו ואי קרח נצח תלמידיו. למה נסמכה פ' קרח לפ' ציצית לפי שעשה קרח משתה לכל אוהביו ובא ונתעטף בטלית שכולה חייבת תכלת ושאלם אם הוא פטור אם לא השיב משה חייבת היא בציצית לגלג עליו ואמר בחוט א' תפטר בכולו מתכלת לא כ"ש. וכן שאל לו בית מלאה ספרים מהו שחייבת במזוזה א"ל חייב. א"ל כל התורה רע"ה פרשיות כולם בספרים אינן פוטרות הבית ממזוזה. ואת אמרת ב' פרשיות פוטרות. מחלק"ת בלא וא"ו נוטריקון. מכת. חרון. לקוי. קללה. תכלית. ומחלוקת קרח

במקום אחר כתבתיו. למה היו מעשרות לשבטו של לוי. לפי שהיה לוי עשירי חוץ מן הבכורות וחשוב שמעון לוי ויהודה יששכר זבולון בנימין נפתלי אשר שמעון לוי אלמא הוא עשירי:

פסוק ה

בקר ויודע ה'. מדרש אמר להם משה גבולות חלק הקב"ה בעולמו יכולים אתם להפך בקר לערב כך תוכלו לבטל את זו ויהי ערב ויהי בקר ויבדל כך ויבדל אהרן להקדישו. העולם מקשים מה ראה לומ' רב לכם כי כל העדה כולם קדושים פי' ראויים להיות כהנים ואפילו ישראל שהרי און בן פלת היה מן העדה. ומה ראה לשאול כהונה אף לזרים ועוד מקשים למה אמר משה ואם בריאה יברא ה' פי' שימותו במיתה זו יותר מבמיתה אחרת. ועוד מקשים למה הם אומרים על משה ועל אהרן אתם המיתם את עם ה' מקרח ועדתו והלא הם פשעו בעצמן. ועוד למה צוה ליקח מהם מטות והלא היה ידוע לכל שאין הכהונה היתה ראויה אלא לאהרן הכהן שהרי קרח ועדתו נבלעו ונשרפו בשביל שערערו על הכהונה. ויש לישב הפרשה הכי אמר להם קרח הקב"ה אמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים שכל ישראל ראויים לכהונה ואתה לקחת לעצמך המלכות והכהונה לאחיך אין זה נכון אלא כל העדה כולם קדושים אמר משה לקרוא לדתן ולאבירם לבא לדין לפני הקב"ה ויאמרו לא נעלה פי' למקום ומצינו עלייה גבי בית דין דכתי' וקמת ועלית אל המקום אמר להם משה הקב"ה כפה עליהם ההר כגיגית לבלוע אותם אם ירצו לקבל התורה ועתה מאחר שהם נדחים מן התורה יבא הקב"ה ויברא פה לאדמה לבלוע אותם כמו שעשה יום מתן תורה. ומן הקושיא דאתם המיתם את עם ה' אמרו הקהל לכך מתו קרח ועדתו לפי שלא מסרתם להם מחתות קדושים כמו מחתות שלכם. אמר להם הקב"ה אמור להם שיקחו מטות שאינם קדושים ויראו שמטה אהרן יפרח ושלהם לא יפרח. בשם ש"יר אלי"אש ביגי"ש:

פסוק ו

קחו לכם מחתות. מה ראה לומר להם כך אמר להם בדרכי הגוים יש נימוסים הרבה וכומרים הרבה כולם מתקבצים במקום אחד אבל אנחנו אין לנו אלא ה' אחד תורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד ואתם חמשים ומאתים איש מבקשים כהונה גדולה אף אני רוצה בכך הא לכם תשמיש חביב מכל הקטורת ומכל הקרבנות ונתן להם סם המות בתוכם שבו נשרפו נדב ואביהוא לפי' אמרה תורה והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש רב לכם בני לוי. הוא הקדוש כלומר כבר הוא בקדושתו וכי אין אנחנו יודעים שאותו שיבחר ה' הוא הקדוש אבל אמר להם אומר אני לכם שלא תתחייבו שמי שיבחר מכם יצא חי וכולכם אבודים:

רב לכם. דבר גדול אמרתי לכם לא טפשים היו שכך התרה בהם וקבלו עליהם שלא לקרב ויקרבו הם חטאו על נפשותם שנא' את מחתות החטאים האלה בנפשותם וקרח שהיה פקח מה ראה לשטות זה עינו הטעתו ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו שמואל ששקול כנגד משה והארן אמר בשבילו אני נמלט וכ"ד משמרות עומדות מבני בניו כולן מתנבאות ברוח הקדש שנא' כל אלה בנים להימן בדבר האלהים אמר איפשר כל הגדולה עתיד לצאת ממני ואדום לכך נשתתף לאותה חזקה ששמע מפי משה כולם אבודים וא' ימלט אשר יבחר ה' הוא הקדוש וטעה ותלה בעצמו ולא ראה יפה לבניו שבניו עושים תשובה עומדים מהם ומשה היה רואה:

פסוק יא

לכן אתה וכל עדתך. כל הדברים האלה פייס משה לקרח ואין אתה מוצא שהשיבו דבר כי היה פקח ברשעו אמר יודע אני שהוא חכם גדול אם אשיבנו יפקחני בדברים ובעל כרחי מתרצה לו ראה משה שאין בו תועלת פירש הימנו ושלח לדתן ולאבירם ואף הם עמדו ברשעם ולא באו:

פסוק טו

ויחר למשה מאד. נצטער לאחד משל לאדם אחד שדן חברו ומתוכח עמו אם משיבו יש שם נחת רוח ואם שותק הרי שם צער גדול:

לא חמור אחד מהם נשאתי. פי' כמו חמור לחם אחד כלומר חסר מלה ודומה כאלו כתוב חמור נושא לחם אחד וכמו שכתוב כמו כן לא לקח חמור אחד מהאנשים:

פסוק כה

ויקם משה וילך. תחלה שלח לקרותם ולא רצו ואח"כ הלך הוא עצמו שנא' ויקם משה וילך היה סבור שישאו לו פנים ולא עשו כן:

פסוק ל

ואם בריאה יברא ה' ותפתח האדמה את פיה. ותבלע אותם אז תדעו כי הדין עמי ובשליחותו של מקום עשיתי מה שעשיתי:

פסוק לה

את החמשים ומאתים איש. וכ"ש קרח אלא שלא פרט בשביל אחד והא דכתיב ותבלע אותם ואת קרח מיתה קרויה בליעה כמו אזי חיים בלעונו:

פרק יז

פסוק ה

כאשר דבר ה' ביד משה. לו לאלעזר כן עשה אלעזר ואקרא דלעיל קאי אויקח אלעזר:

פסוק ו
אתם המתם את עם ה'. שאמרתם להביא קטרת לפי שהקטרת סם המות הוא שהרי מתו נדב ואביהוא שהביאו קטרת אשר ראיתם שמתו וא"כ המתם אותם מדעת ועוד אחרי שנדב ואביהוא מתו מהכהונה יש כאן שאינם ראויים לכהונה ואתם הוכחתם שאהרן גדול מהם ואיך הוכחתם שאינם ראויים לכהונה:

פסוק יא
קח את המחתה ושים קטורת. ותהיה הוכחה שהקטרת סם חיים ועוצר המגפה ולא כמו שאמרו שהקטרת סם המות ועל שאמרו שלא נבחנו בטוב שאינם ראויים לכהונה לכך צוה הכתוב לעשות הכהונה במטות וזהו שנא' והשכותי מעלי את תלונות בני ישראל שעדיין היה להם תרעומת לומר אין הכהונה בקטרת כלום:

פסוק כג
ויוצא פרח ויצץ ציץ. קשה דמשמע שהכל היה עכשיו ובמ' אבות קאמר שהוא מן עשרה דברים שנבראו בין השמשות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה:

פרק יט

פסוק יז
מים חיים אל כלי. מים הם תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים וחיים נמי איקרי תורה דכתי' עץ חיים היא למחזיקים בה כלומר ונתן התורה שנקראת מים חיים. אל כלי נוטריקון של כל"י כהנים לויים. ישראלים. תשובה למינים. למה פרה מטמאה כל העוסקים בה לפי שהיתה חוץ למחנה. ואם לא היו טמאים יקחו כולם מעפרה. כי שאר קדשים נעשו בפנים שאין שם רק הכהנים. מין אחד מכונה אויז"ליש אמר לפני ה"ר שמואל הלא עם זה בלא תורה שנתנו להם חקים לא טובים הרי יש להם חוק הפוך מפרה אדומה כי מטמאה טהורים ומטהרת טמאים השיב לו רשע חקה כתי' בה עליה אין להרהר. אכן פן ירום לבך יכלתי להשיבך הטעם היא אדומה לפי שבאה לכפר על מעשה העגל שהוא אדום כזהב ומטמאה טהורים ומטהרת טמאים. כדרך שהזהב אם יש בו סיגים ינקה ע"י האור. ואם הוא נקי יתכסה קצף באור כך היא ע"י האש. א"ל ירבו כמותך בישראל:

פסוק יח
והזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם. ודריש בספרי דוקא נקט אשר היו שם תוך האהל אבל אם היו כלים על האהל לא נטמאו ואמאי הלא האהל הוא מפשתן והוי דבר המקבל טומאה ואינו חוצץ בפני הטומאה. וי"ל דדמי להוא דאמר חבית שעשאו גולל לקבר החבית טמא והמשקין טהורין שכן גזר הכתוב וכמו כן הכא

אע"פ שהאהל טמא הכלים לא נטמאו. הקשה מורנו ה"ר יחיאל מפר"יש היאך היה אהרן לובש הבגדים בהר ההר הא אין יוצאים בהם חוץ לעזרה כלל. וי"א דהא שהם מקדשים מצאת חוץ. היינו דוקא בשעת עבודה אבל שלא בשעת עבודה אין חומרא בבגדים מלהוציאם חוץ. והכי נמי אמר בני אהרן בבגדיהם בגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם וקצת דומה לזה. שאין הבגדים קדושים אלא בשעת עבודה. אי נמי י"ל הוראת שעה היתה:

פרק כ

פסוק א

ותמת שם מרים. ולא היה מים לעדה מכאן סמכו לשפוך המים במות המת. ואינו כי אם לרמוז דמוציא דבה הוא כסיל:

פסוק ח

קח את המטה להכות בסלע. נראה להר"בש שזהו מעשה של ויהי בשלח דכתיב ביה והכית בצור אלא לשם מסדר איככה פרנס ישראל במן ובשליו ובמים ואח"כ כתב כל א' במקומו. תדע דהא כתיב התם ויקרא שם המקום מסה ומריבה ובפ' וזאת הברכה אומר אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה אלמא מעשה אחר הוה ואף בכאן כתי' המה מי מריבה וכו':

ודברתם אל הסלע לעיניהם. אל פני הסלע תדברו לעיני ישראל כדי שיהיה הדבר נגלה ונראה שאני נותן להם מים והם אמרו שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. כלומר למה תריבו עמנו וכי אנחנו יכולים להוציא לכם מים מהסלע הזה אם לא ע"י הקב"ה ודרך תפלה ובקשה היה לכם לבקש ממנו מים ולא דרך מריבה ותלונות ואח"כ הכה פעמים ואמרו בני ישראל בלבם שהרבה סלעים נובעים מים ומקרה הוא ואף משה היה סבור שלא יצאו כמ"ש הוא עצמו המן הסלע הזה ויען שהיה להם לפרש דבריהם יותר הקפיד הקב"ה ואמר יען לא האמנתם בי וכו':

פסוק כט

ויבכו אותו כל בית ישראל. לפי שהיה אהרן רודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו. משל מעשה באדם אחד שכעס על אשתו ושלחה מביתו ונשבע שלא תחזור לביתו עד שתהיה רוקקת בפניו של כהן גדול ונתודע לאהרן הדבר. מה עשה הלך לפני האשה ויאמר לה שיש לו בעינו חולי גדול ולא יוכל להרפא לעולם אם לא תהי רוקקת בו הפציר בה ורקקה בעינו. אח"כ שלחה לבעלה וספרה לו והטיל שלום ביניהם. וכן בין אדם לחבירו היה מטיל שלום ומוציא מלבם כל הקנאה:

פרק כא

פסוק ד

ותקצר נפש העם בדרך. כיון שראו שהיו חוזרים לאחוריהם אל המדבר היה קשה בעיניהם עד המות שהיו סבורים ליכנס מיד לארץ ולאכול מתבואה ועכשיו חוזרים למקומם שאין להם מים ומזון מצוי שם. וא"ת הרי היה לכם מן לכך אמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל:

פסוק ט

והביט אל נחש הנחשת. מפני מה עשה נחש ולא דבר אחר כדי להגדיל הנס שהקב"ה מכה באזמל ומרפא באזמל תרגום חרבות צורים איזמלוון חריפין:

פסוק י

ויחנו באובות. בצלמון ופונון שבין הר ההר ואובות ושם היתה מכת נחשים ומשם באו אחר המכה באובות. ועל שם שנעשו שם אויבים למקום נקרא אובות:

בעיי העברים. שהיו מלאים עברה. משם נסעו מעיי העברים ויחנו בנחל זרד. ובפרש' מסעי אומר שמעיי העברים באו לדיבון גד. ולשם אומר שם המקומות. וכאן אומר שם הנהרות לפי שרוצה לבא אל הבאר. עיי כמו איי. נחל זרד שלא היה אלא מלא זרת ולא יוכלו לעברו אלא לשלשים ושמונה שנה כדכתיב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה. בעבר ארנון. שם נהר. והם חנו מעבר הנהר לצד הארץ. כי היו מקיפים ארץ מואב. לפי שלא נתנם לעבור בעריו כי אם בגבולו כדכתיב וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה. ובאו ממזרח שמש אל ארץ מואב שעברו מזרחה של ארץ מואב והניחו ארץ מואב לצד מערב ועברו בארץ מעבר ארנון לצד ארץ סיחון:

פסוק יג

היוצא מגבול מואב בין מואב ובין האמורי. כלומר שהנהר מפסיק בין שני הגבולין. כי מתחלה היתה הארץ למלך מואב משני צדי הנהר וסיחון לקח כל מה שהיה למואב לצד ארצו ומאותה מלחמה ואילך היה הנהר מפסיק בין ארץ סיחון לארץ מואב. ואותה ארץ שבעבר הנהר שכבש סיחון מיד מואב לקחו ישראל מידו. כמו שאז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון. ואותה נחלה היה שואל מלך עמון מיפתח. וא"ל יפתח לא לקחו ישראל ממואב כלום כי לא עברו בארצו את ארנון:

פסוק יד

על כן. על שנצח סיחון את מואב יאמר בספר מלחמות ה':

ספר. כמו דברי הימים שכותבין בו המלחמות ומי נוצח וכתוב לענין מואב:

את והב בסופה. אתוהב. תיבה אחת כמו אתודע. הכא נמי אתוהב. כלומר מלך ניתן בסופה ובשערה שהרי הוא נצוח:
ואת הנחלים ארנון. עם הנחלים היה נצוח שלוקחה כל ארצו על הנחל:
ואשד. כמו ושפך הנחלים שהיה נוטה לשבת ער והיא מן מואב כדכתי' והמלכים היושבים בער והיו כבר יושבים מכאן ומכאן לנחל ועתה נשען הנחל לגבול מואב שהיה גבולם עובר הנחל:

פסוק טז
ומשם בארה. מאותם נחלים ומן נביעתם היתה הבאר נובעת שיצאה מן הסלע:

פסוק יז
אז ישיר. אז כשניתן להם הבאר ישיר ישראל מתוך שמחה שהיו סוברים למות הם ומקניהם בצמא. אבל משה לא שר כדאיתא בתנחומא. שאין אדם משבח לאיספקלטור שלו פי' שונא שלו. ולמה שם הקב"ה בכל השירות חוץ מזו מפרש נמי בתנחומא. משל לאדם שהזמין המלך לאכול עמו שאל לו המלך פלוני אוהבי כלום ילך לסעודה א"ל לאו אמר המלך אם כן אני לא אלך. כך אמר הקב"ה מאחר שאין שם משה עבדי נזכר בכל השירה. גם שמי לא יזכר בה:
ענו לה. צעקו לה כמו וענו הלויים:
באר חפרוה שרים וכו'. אין באר זה כשאר בארות שחופרים אותם עבדים. כדכתיב ויחפרו שם עבדי יצחק כי באר זה מכובד ומכובדים חפרוהו שרים ונדיבים משה ואהרן וזקני ישראל:
במחוקק. כלומר לא חפרו הבאר כשאר בארות אלא חקקו בסלע במשענת שבידם במטה האלהים. ומזה מוכיח שלא הקפיד הקב"ה על שהכה. דאי הקפיד לא היו משוררים על מה שהקפיד. הבאר היתה תוך המחנה כמו נהר והיו אילנות גדלין ממנו והיתה מריח' ריח טוב וגם התכלת נראה מתוכו והיו המראות יפות מאד. וכל אחד מהשבטים חופר תוך אהלו להכניס המים תוך אהלם. וזהו חפרוה שרים. וי"מ במחוקק על שם משה שנקרא מחוקק. כדכתיב כי שם חלקת מחוקק ספון. ומתרגמינן משה ספרא רבה:
וממדבר מתנה. כלומר חשיבות גדול היתה באותה באר. כי במדבר שהוא מקום צמאון היה להם מוצא מים:
וממתנה נחליאל. לא היתה כשאר בארות שנובעים במקומם אלא משנתנה נתגברה והיתה לנחל גדול וחזק כמו נחל אל ואל לשון חוזק כמו ואת אלי הארץ וכן כתיב ויצאו מים רבים:

ומנחליאל במות. לאחר שנעשה נחל גדול מרוב מים היו המים עולים על הבמות ומבמות היו יורדים מן ההר לעבר הגאי ונמשכין אצל ראש הפסגה הנראית על פני הישימון. המדבר והיא הנאה גדולה ותענוג להולכים בתוכו שהיו רואים מקום להשקות הם ומקניהם ולהתקרר ולהתעדן:

פסוק כב

אעברה בארצך. וא"ת היאך עלה בדעתו של משה לעבור דרך האמורי ולהתפשר עמו הרי הוא מז' עממים שכתוב בהם לא תחיה כל נשמה. וי"ל שהיו שתי ארצות אחד בעבר הירדן ואחד בארץ ישראל וקרא לא מיירי כי אם בא"י:

עד אשר נעבור גבולך. לא שאלו לעבור דרך עליו אלא לסבב גבולו בחוץ כמו שסבבו ארץ אדום וארץ מואב וכן כתיב בספר אלה הדברים. כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער שהניחו לי לסבוב ארצם וגבולם:

פסוק כד

עד יבוק עד בני עמון. יבוק שם הנחל. וכמו שלקח סיחון מלך מואב עד ארנון. כך לקח ארץ בני עמון עד יבוק הנהר שהיה מפסיק בניהם אבל מכאן ואילך לא כבש כי עז וחזק הוא גבול בני עמון מהנהר ואילך לפי שהנהר מפסיק הגבול:

פסוק כו

כי חשבון עיר סיחון. לפי שאמר וישב ישראל בארץ האמורי בחשבון אל תאמר שאני אומר שחשבון מארץ האמורי ושהיא היתה של מואב. כי חשבון עיר סיחון היתה שנלחם במלך מואב הראשון לא עם בלק אלא עם אותו מלך שהיה מולך לפני בלק:

פסוק כז

על כן יאמרו המושלים. בני אדם המושלים משלים ע"י שלקחה סיחון. באו לדור תוך חשבון כי עתה תבנה ותכונן מאחר שהיא של סיחון כי כל זמן שהיתה ביד מלך מואב היו יראים לגור בתוכה מפני תגר סיחון שהיה מלך חזק אבל עתה שכבש אותה אין לירא כלום ולאחר הכיבוש קורא אותה עיר סיחון. ומשכבשה ונלחם בשאר עיירות שהיו עד ארנון וכבשם אמרו אש יצאה מחשבון חיל וגבורה. ולהבה מאותה עיר שנקראת קרית סיחון:

פסוק כח

אכלה ער מואב. כלומר ממקומו יצא אש ושרפם כמו תצא אש ותאכל בעלי שכם ומבעל שכם ותאכל אבימלך מהם ובהם השטן ביניהם ושכינת אל עלינו. זהו שמשלו על גבורות סיחון וגם משלו על מואב ובני עמון שנצחם סיחון ואמרו אוי לך מואב אבדת עם כמוש

עם שעובדים לכמוש דהיינו כמו שאמר יפתח למלך מואב הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך וכו':
נתן בניו פלטים. כלומר הבנים קטנים שפלטו מן החרב והבנות שאין דרכן להלחם נתן בשבי כלומר עזב בשבי שלא היה יכול להצילו מידו:

פסוק ל
ונירם אבד חשבון. ניר שלהם אבד חשבון עד דיבון. וכל הארץ עד דיבון שלא יירשנה עוד ארצו של מואב. ניר לשון יורש כמו שכתב למען היות ניר לדוד עבדי:

פסוק לד
ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו. פ"ה לכך הוצרך לומר אל תירא מה שלא הוצרך לומר גבי סיחון לפי שהיה ירא פן יעמוד לו זכות מה שהגיד לאברהם אבינו שנשבה אחיו. והקשה ה"ר יוסף והלא לא נתכוון כי אם לרעה שיהרג הוא ויקח שרה לאשה. ותירץ כיון שזכות ההצלה בא על ידו היה משה ירא פן תעמוד לו אותו זכות אע"פ שלרעה נתכוון כדאמ' בזכות ב' קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאת ממנו רות אע"פ שנתכוון לרעה לקלל ישראל כיון שהקריב קרבן לכבוד הקב"ה:
לסיחון מלך האמורי. מקשים העולם סיחון היה אח עוג ועוג הוא נפלט מן המבול כדאיתא במדרש והיכי היה סיחון נפלט. וצריך לומר דאם סיחון אשת חם בן נח היתה ונולדה אחר המבול והא דלא חשיב אותם עם בני חם לפי דלא חשיב אלא אותם שהיו ראשי אומות פי' משבעים אומות. וסיחון ועוג היו בנים לאותם שנא' בהם ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה. וסיחון ועוג היו אחים כדאית' בנדה מיכדי סיחון ועוג אחים הוו מאי שנא דמשה היה מתירא מעוג טפי מסיחון. ומשני מתירא שיעמוד לו זכות אותו צדיק אברהם:

פרק כב

פסוק ב
וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי. זהו שעשה לסיחון מלך האמורי נשא קל וחומר בעצמו ומה סיחון שנצחני לא יכול בפניהם אני עא"כו:

פסוק ד
כלחוך השור. מתוך שאין לו שינים למעלה ולא יכול לגזוז העשבים כמו הסוס והחמור וכחו גדול עוקר השרשים. ויש במדרש דלהכי כתיב כלחוך שלא היו יראים כי אם ללחיכה בעלמא שהרי כבר הזהיר המקום אל תצר את מואב:
כי ידעתי את אשר תברך מבורך. לפי שנתנבא על מואב שיפלו ביד סיחון כדכתיב על כן יאמרו המושלים זהו בלעם:

פסוק ז
וקסמים בידם. שכר הקסמים תרגום ירושלמי אגרא דקוסמיהון בידיהון. אי נמי אגרת הקסמים ספרי הקסמים הביאו לו:
ואגרשנו מן הארץ. שלקחוה מידי סיחון שכבש מיד מואב כדאיתא לעיל:

פסוק כ
אם לקרוא לך באו האנשים. ואתה סבור להשתכר בהליכתך:
לך אתם. ואל תאמר שהפסדתיך שכרך אבל הוי יודע כי הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר בעל כרחך:

פסוק כב
ויחר אף ה' כי הולך הוא. אעפ"י שנתן לו רשות מחשבתו הרעה נכרת מתוך מעשיו שאם לא היה דעתו לקללם לא היה הולך וכי לריב ולהתקוטט עם בלק היה צריך וכך היה סברתו. כשם שאמר לי תחלה לא תלך ואחרי כן אמ' לילך אתם כך יחזור בו על שאמר תחלה שלא לקללם ואותו רשע טעה שמתחלה נמי לא א"ל אלא לא תלך בעבור לקללם והוא מתחלה עשה שלא כהוגן שמאחר שא"ל הקב"ה לא תלך עמהם לא היה לו לחזור ולשאל וכשחזר ושאל ידע הקב"ה שהיה מתאוה לשוחד ואמר לו לך אתם ותראה מה תועיל והוא הלך ברוע לבבו ולפי' יצא לקראתו מלאך ה' לשטן לו ולהודיעו שהקב"ה יודע זמן מחשבותיו:
כי ברוך הוא. כדאמרי אינשי לצרעה לא מדבשיך ולא מעוקציך: אשר רכב"ת על"י בגימטריא רבעת"ני:

פסוק כד
במשעול הכרמים. אגדה. א"ל הכרמים נמכרים לשועלים. כרמים כלו' פרנסי הדור כמו ונתתי לה את כרמיה משם. נמכרים ונסגרים ביד שועל זה:
גדר מזה. לוחות בידם כתובים משני עבריהם מזה ומזה ואתה סבור לשלוט בהם:

פסוק כה
ותלחץ אל הקיר. מדרש הוא הגל שעשה בעור אביו ליעקב בשביל הברית כדאמרינן בחלק הוא בעור הוא לבן הארמי הוא כושן רשעתים ועל ידי שעבר על הברית הזיקו. כתיב בתנחומא סימני אבות הראהו. בתחלה עמד כנגדו בשדה שיש דרך לנטות ימין ושמאל רמז שלא ילך לקלל זרעו של אברהם כי יש לו לקלל מימין ומשמאל מבני ישמעאל ומבני קטורה. ואח"כ עמד במשעול הכרמים שאין שם כי אם מהלך שני בני אדם בצמצום רמז שלא יקלל זרעו של יצחק מצד יעקב כי יש לו לנטות לצד עשו. ואחרי כן עמד במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל רמז אם בא לקלל זרע יעקב אין דרך לנטות ימין ושמאל כי כל בניו כשרים:

פסוק לב
ירט הדרך. לשון עקום:
ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה. בעל כרחך ואם תלך על דעת ראשונה תהרג בחרב וכדי ליראו ולהבהילו בא המלאך:

פסוק לג
גם אותכה הרגתי. פ"ה שהוא כמו הרגתי אותך. וצריך פי' לפי' דמה בין לשון זה ללשון זה. לכן י"ל הפי' הכי דאלו הוא כמו שכתוב גם אותכה הרגתי דהוה קאי גם אל אותך הוה משתמע הכי כמו שהרגתי את האתון גם אותך הרגתי וזה אינו דאם כן היאך יכול לומר ואותה החייתי. אבל כשתסרס המקרא לאמר שהוא כאלו כתוב גם הרגתי אותכה השתא לא קאי גם אאותכה כי אם אהרגתי קאי. וה"ק לא היזק העכבה לבד קראתך על ידי כי גם ההריגה שהייתי הורג אותכה ואותה החייתי. ועתה מפני שדברה והוכחתיך ולא עמדת בתוכחתה ולא יכולת כמו שכתו' ויאמר וכו' לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך הרגתיה שלא יאמרו שסלקה בלעם בתוכחתה. שחס המקום על כבוד הבריות פי' נצחה בלעם בתוכחתה ולא היה יכול להשיב לה. ומצינו שחס המקום על כבוד הבריות כדכתיב והרגת את האיש ואת הבהמה תהרוגו. ואם אדם חטא בהמה מה חטאה. אלא בשביל כבוד הבריות שלא יאמרו העולם זו היא הבהמה שעל ידה נהרג פלוני. צוה הקב"ה להרוג את הבהמה:

פסוק מא
וירא משם קצה העם. כל העם מקצה כי ראה כולם עד סוף המחנה. וקשה כיון שאין זעמו של מקום אלא רגע כמימריה. היאך יכול לקללם ברגע. וי"ל שיכול לומר כלם והפך הקב"ה כלם זהו מלך כדכתיב ותרועת מלך בו. מיהו קשה שאין לך קללה שאינה ארוכה יותר מכדי אמירת רגע כמו ההוא מינאה דבעי ר' יהושע למילט יתיה. וי"ל כי אין הקללה כי אם בהתחלתה בשעת הרוגז וראיה מדאמרי' מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו בקש לומר לא יהי להם בתי כנסיות וכל אלו הדברים של קללות לא יכול לומר ברגע קטן:

פרק כג

פסוק י
מי מנה עפר יעקב. אסמכתא מכאן לשום המילה בחול ובעפר. ומה שאנחנו אומרים ברוך הבא לפי שתיבת הב"א עולה שמונה ומברכינן התינוק הנימול לשמונה:

ומספר את רובע ישראל. ומספר רובע מי מנה. וי"ל רובע לשון רביעה כלומר זרע הראוי לצאת מהם. וי"ל רובע לשון רביעית שראה ישראל שוכבים בארבע דגלים אמר אפי' הרביעית אינני יכול לספור:

תמות נפשי מות ישרים. מכאן יש להוכיח מן התורה שישראל יש להם חלק לעולם הבא ובגן עדן שהרי ברוח הקדש היה מדבר ואם אין תועל' למתים מה לי מות ישרים מה לי מות רשעים:

תמות נפשי מות ישרים. ידע בעצמו שהוא נטרד התחיל לבקש על עצמו משל לטבח שבא לשחוט פרתו של מלך והיה המלך צופהו הרגיש הלה והשליך מידו הסכין והיה משפשף בה וממלא האבוס שלפניה אמר תצא נפשי שבאתי לשחטה וזנחתיה כך אמר בלעם תמות נפשי שבאתי לקלל ישראל ואני אברך: בתחלה כתיב וכל שרי מואב אתו. ולבסוף כתי' ושרי מואב. כיון שראו שהיה מברך ישראל הלכו להם מקצתם:

ויבא אלהים אל בלעם. פירשנוהו לעיל בספר ויקרא:

וכה תדבר. אמר לו עליהם אמרתי כה יהיה זרעך ואני אקיים:

ויודע דעת עליון. שיודע לכוין שעה שהקב"ה כועס בה. וכל אותם השנים לא כעס הקב"ה. כדכתיב בהפטרה דבלק. עמי זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור. והפי' הוא שכל אותם השנים לא כעס הקב"ה על ישראל: מחזה שדי יחזה לאביזי"און:

פסוק יט

לא איש ויכזב ובן אדם ויתנחם. קשה והא כתי' בפרשת בראשית כי נחמתי כי עשיתים וכן וינחם ה' כי עשה את האדם וכן וינחם ה' על הרעה. ואומר הרב"ש כי ג' מיני נחמה הם פעמים שאדם עושה טובה או רעה ומתחרט ויש לאל ידו לעשותה זהו כזב שכוזב ופעמים שסובר שיוכל לעשותה ואין לאל ידו ובעל כרחו מתנחם מחמת אונס ועל שתיהם הוא אומר לא איש אל ויכזב אלא מקיים דברו ואף לא בן אדם ויתנחם משום שאין יכולת בידו כי הכל בידו ולא קצרה ידו. ויש נחמה שלישית שאינו בא מחמת העדר כגון אם ידבר הקב"ה על גוי ועל ממלכה להרע כמ"ש על נינוה. ודאי ע"מ כן הוא או' אם יעמדו במרדם ואם יעשו תשובה ישוב מחרון אפו להטיב להם וזהו שאמ' ההוא אמ' ולא יעשה ודבר ולא יקימנה בניחותא וכן להפך ודברו אמת יתברך וישתבח שמו. וכן כתיב רגע אדבר על גוי לנתוש ולנתוץ וכו' ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי עליו ורגע אדבר על גוי לבנות ולנטוע ועשה רעה בעיני ונחמתי על הטובה ונחמה זו אינה תלויה כלל בבורא כי הקב"ה אינו מתנחם כלל שהכל יודעים

דאדעתא דהכי נדר. ונחמתי דכתיב בספר בראשית הכי קאמר אעשה עצמי כאלו נחמתי מעשייתם אמנם אין הבורא מתנחם כי אדעתא דהכי שיחטאו בגופם ובמאודם לא יצרם להעמידם. י"מ ההוא אמר ולא יעשה בתמי' ההוא אמר ולא יעשה הקב"ה שהוא מלך מלכי המלכים הקב"ה אמר ולא יעשה:

פסוק כ

הנה ברך לקחתי. כלומ' קבלתי ברכה מאת הקב"ה עליהם ולא אשיבנה הברכה מהם ובדין הוא שברכם הקב"ה לפי שלא הביט און ביעקב וכו' כלומ' שאין בהם שום דופי לכך כתיב ותרועת מלך בו לשון רעות וחבה בנוהג שבעולם שאין אדם מטפל עם גנב ולסטיס וזהו שאין בו שום דופי עמו ודבר גדול הוא זה שחזק הוא המוציאו ממצרים כי אל לשון חוזק הוא כמו ואת אלי הארץ לקח:

פסוק כב

כתועפות ראם לו. כפלי כפלים כחו כפול משל ראם כמו וכפלת דמתרגמי' ותעיף וכמו תועפות. ואע"ג שראם נחשב כאין נגד הקב"ה צריך לדמות משלו למה שאדם רואה ולשבר האוזן כמו כאריה ישאג:

פסוק כג

כי לא נחש ביעקב. לשון נסיון כמו נחשתי דמתרגמינן נסיתי כלומר אין לנסות אם יקללם כי בודאי לא יקללם. וא"ת אין הקב"ה חפץ לקללם וזה נודע בודאי אבל ע"י כשפים וקסמים יכול אדם להרע להם לכך אמר ולא קסם מועיל בישראל שהקב"ה שומרם:

כעת יאמר ליעקב. כעת הבא כמו כעת חיה יאמר ליעקב. כמו על יעקב כמו אמרי לי אחי הוא:

מה פעל אל. כלומר כך יעשה הקב"ה נסים וגבורות לישראל כדי שיאמרו הכל כמה פעולות פעל הקב"ה עם אלו כמו מה רבו מעשיך ה'. ולכך חציו קמ"ץ וחציו פת"ח שהוא פועל עבר ולא שם דבר:

פסוק כד

הן עם כלביא. לא כמו שדמית להשפילם אלא יתגברו כארי וכלביא:

פרק כד

פסוק א

ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים. כמו שפירשתי לפי שידע שלא יועילו כמ"ש הוא עצמו כי לא נחש ביעקב ונתכוון לברכם ובא הקב"ה והסכים על ידו כדכתיב ותהי עליו רוח אלהים. אי נמי רצה לקללם ושכינה שרתה עליו והכריחו לברכם:

ויודע דעת עליון. שאין דעתו לקלל את ישראל:

וגלוי עינים. כלומר גם בשעה שהוא נופל ושוכב בין ביום בין בלילה הוא גלוי עינים הוא רואה מראות:
כנחלים נטיו. כנחלים שנוטים ומתפשטים לכאן ולכאן כך יתפשטו אהליו שיפרו ברבוי וצריכים לפשט אהליהם להרחיבם כדכתיב הרחיבי מקום אהלך:
כאהלים נטע. שנטע ה' בגן עדן שגדלים ומתברכים:
יזל מים מדליו. פי' יטפו מים ממקום שדולים כלומר ירבה חיל מזרעו כי חיל נמשל למים ונהר כמו המים העצומים והרבים את מלך אשור. כלומר יצא חיל מזרעו ויהיה כמים רבים שיגדל מאד:
וירם מאגג מלכו. ירום מלכו של ישראל יותר מאגג כל מלכי עמלק נקראים אגג כל מלכי מצרים נקראים פרעה כל מלכי פלשתים נקראו אבימלך:
ותנשא מלכותו. של מלך ישראל:
יאכל גוים צריו. כלומר ישראל יכלה אותם הגוים שהם צריו:
ועצמותיהם יגרם. כמו לא גרמו לבקר כאדם שאוכל בשר ואוכל אחרי כן העצמות ואינו משייר כלום:
וחציו ימחץ. כמו ובחציו ימחץ והוא כמו ויבא יעקב שלם כמו לשלם:
לכה איעצך. על אותו דבר שהיה ירא וחרד מפני קהל זה היושב ממולך דע שאם לא תתגרה בם אין לך לירא מפניהם: אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים כמו שפירשנו:

פסוק ג

נאם בלעם בנו בעור. לכך כתיב בנו בעור ולא כתיב בן בעור. לפי שלא היה אביו כבנו בנבואה דבלעם היה נביא ואביו לא היה. וכן כתיב האזינה עדי בנו צפור ולא כתי' בן צפור לפי שלא היה אביו מלך כמוהו:
שתום העין. פ"ה עינו נקורה ויוצאת חוץ. ויש במדרש דלפי' היתה עינו נקורה לפי שהטיח דברים כלפי מעלה דכתיב מי מנה עפר יעקב פי' שהקב"ה מונה רביעיותם של ישראל ואמר מתי יבא טפה של צדיק ואמר אותו רשע הקב"ה שהוא טהור מביט ומציץ בדבר מזוהם ומטונף זה לפי' סמא עינו. ותימא דהא כתיב בסמוך וישא בלעם את עיניו ועוד כתיב וגלוי עינים. ולפי תרגומו ניחא דתרגם ושפיר חזי:

פסוק יז

אראנו ולא עתה. אני רואה הדבר ולא יהיה עתה:
אשורנו ולא קרוב. אני שר ורואה ולא אל קרוב. וכפל מלה היא:

דרך כוכב. נתחזק הכוכב והמזל של יעקב לשון חוזק. כלומר עוד יעמוד מלך חזק על ישראל שימחץ פאתי מואב. השרים שלהם שהם פאות כמו לראש פנה ועל דוד נתנבא שנא' ויך את מואב ומדדם בחבלים:

וקם שבט. לשון מקל ורצועה וממשלה:

וקרקר כל בני שת. תרגם אנקלוס ושיצי כל בני אינשא ופשוטו כתרגומו שהרי משת יצא כל העולם. וקשה דאם כן ישראל בכלל האומות ובתחלה בקרא הוא תולה הממשלה על ישראל ובסוף הפסוק כולל כל האומות שבעולם יחד לפורענות. ונראה לריב"א דשת היינו בני עמון ולפי שהם בני ערוה קראו שת דשת לשון ערוה. כדכתיב וחשופי שת. ופירש"י מגלה ערוה. ולפי שדבר בבני עמון שבאו מבנות לוט שילדו מאביהן מואב ועמון:

פסוק יח

והיה אדום ירשה. שיהיו עבדים לדוד ונושאי מנחה:

והיה ירשה שעיר אויביו. כלומר ירושה תהיה לשעיר אויביו:

פסוק כ

וירא את עמלק וירא את הקני. אלו שני אומות לקח ביחד. שעמלק היה ראשית לאויביו וקני שעש"ח עמהם שעל ידו העמידו שרי אלפים ושרי מאות. ועתה מפרש מה בין הנלחם לעושה חסד. עמלק עדי אובד. וקני איתן מושביך ושים בסלע קנך. שם דבר הוא כלומר שימת מושבך איתן בסלע חזק:

פסוק כב

כי אם יהיה לבער קין. כשיהיה קין לבער שילכו בגלות:

עד מה. כלומר עד מתי יהיה דבר זה לזמן ארוך ולא תהיה כי אם בשביה שאשור תשבך ולא נבער ואבד מן העולם כמו עמלק לפיכך הנשלם עמהם חכם. והמתגרה שוטה:

אוי מי יחיה. כאדם המקונן ואומר מי יוכל לחיות מאותה אומה שישים הקב"ה בעולם ועל מלך משיח נתנבא:

פסוק כד

וצים מיד כתים. צים ספינות גדולות כמו וצי אדיר:

מיד כתים. מיד רומיים ואותם רומיים ענו אשור ואע"פ שאשור יגדל כמ"ש למעלה עד מה אשור תשבך. וענו עבר כל בני עבר הנהר ישראל ובני יפת וגם הוא רומי שיגדל וימשול בכל העולם: עדי אובד. מלך המשיח היה מקונן עליהם ואומר אוי מי יחיה:

פרק כה

פסוק א

ויחל העם. נעשו חולין לזנות בעצתו של בלעם ולפי שהשיאם עצה בהשחתת זרע של זנות. נראה שלכך נדון בשכבת זרע רותחת כדאמרי' פרק הנזקין מדה כנגד מדה:

ויקרב אל אחיו את המדינית. האחרים הנכשלים היו הולכים אל הקבות והוא הביאם תוך המחנה ועשה שם אהלו:

קבה. לשון זנות בפרהסיא. ושם בא פינחס הכהן לקנא לאלהיו. קבה בלשון ער"בי יריעה והוא על דרך חונים באהלים של יריעות:

פסוק יא

השיב את חמתי. אין לישראל לשונאו על כך כי טובה גדולה עשה להם שהשיב את חמתי מעליהם:

ולא כליתי. ואם ישנאוהו אין בכך כלום. ולפי שעשה דבר הגון אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. ואין לו לירא כלום לא מקרובי זמרי שהיה נשיא ולא מכזבי שהיתה בת מלך:

פסוק יג

והיתה לו ולזרעו אחריו. שיהיה משוח מלחמה מכאן ולהבא. וכן היה כי הוא הוליך הצבא על מדין ויכפר על בני ישראל וראוי לעשות כפרות אחרות:

פסוק יד

ושם איש ישראל המוכה. להודיע שגדולים היו ומאד היה צריך להבטחתו של הקב"ה כמו שכתוב אל תירא אברם לאחר שהרג המלכים. וי"מ לפי ששנינו כהן שהרג הנפש לא ישא כפיו שנא' ידיכם דמים מלאו לכך הוצרך להבטחת כהונה. ורז"ל אמרו לא נתכהן פנחס עד שהרג לזמרי שכשנתן הכהונה לאהרן ולבניו ולזרעם שיולידו לאחר שנעשו כהנים נתנה. תדע דבפרשת בגדים כתיב ולבני אהרן תעשה כתנות אבל לבני בניו לא צוה. וקשה לה"ר אהרן דמשמע דמיום ח' למלואים היה פנחס משוח מלחמה ומונה זה השמחה בז' שמחות שראתה אלישבע יתירה על השמחות האחרו' שכן היה כבר משוח מלחמה צ"ע:

פרק כו

פסוק א

ויהי אחרי המגפה. שכלו מתי מדבר וצוה הקב"ה למנות אותם שנשארו שילחמו עם הכנענים. ושני פעמים נמנו ישראל במדבר. כמו שפירשנו בפרשת במדבר סיני. ובזה המנין מונה והזכיר שם המשפחות. אבל במדבר סיני לא הזכיר שם המשפחה. ולפי

הפשט לא כל בני השבטים עלו למשפחה. כי יש מהם שלא בא להם בנים רבים ונקראו על שם אחיהם שהיו משפחה מרובה ונטמעו בהן ולא היה להם שם לעצמם כגון בני שמעון שאינו מונה המשפחה אהד ויכין וצחר. וגם בבני אשר לא מנה משפחת ישוה ונטמעו בבני ישוי. ופעמים שאין המשפחה נקראים אלא על שם בניהם. כגון לזרח משפחת הזרחי. ולא מצינו זרח מבני שמעון אלא מבני בניו היה. והיה גדול ונתלו בו המשפחה. וכן אצבון. ויש אומרים זה אזני. וכן ארד ונעמן שהם מבני בלע. מדקאמר לבלע משפחת הבלעי. מכלל שהיו לבלע בנים אחרי כן ומכיר היו לו בנים אחרי' ונקראו על שמו. כמו שאמ' למכיר משפחת המכירי. וכן עשה גלעד לו משפחה לעצמו. ויש מהם שנשתנו שמותן קצת כגון נמואל ימואל. חושים. שוחם. אחי אחירם. חופים שפופם:

פסוק ב

מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים וכו'. לא הוצרכו כלל לפסוק זה. שהרי בפסוק דלעיל שמענו הציווי שאו את ראש בני ישראל מבן עשרים שנה ומעלה. אלא בא להשמיענו כאשר צוה ה' את משה. במנין ראשון שהיה ע"י מחצית השקל. כך נמנו עתה ע"י מחצי' השקל:

פסוק מו

ושם בת אשר סרח. לפי שנזכרת עם יוצאי מצרים מנאה עמהם. פליאה גדולה מהו ושם היה לו לכתוב ובת אשר. ואף לפי התרגום דתרגם ושום בת איתת אשר משמע שלא היתה בת אשר אלא היתה בת אשתו והוא גידלה לכך נקראת על שמו. וזהו שכתו' ושם בת אשר. שלא היה לו עליה רק השם אבל בתו לה היתה. ופלא גדול מי ילדה. אם אחד מהשבטים לכך לא הזכירו. ואם אחר מעלמא למה נתייחסה על יעקב. ושמא לפי ששמה היה ידוע ביותר בחסידות ובמעשים טובים כתיב עליה ושם. אבל לשון התרגום קשה:

פסוק נט

אשר ילדה אותה ללוי. מקרא זה קצר והוא כמו אשר ילדה אשתו ללוי. ויש במדרש דאותה הוי אשתו של לוי. במנין הזה היו מועטים ששם ג' אלפי' בפרט וכאן אלף. שאם כאן יותר היו אומרים אותם שהיו מועטין לא היו יכולים לכבוש את הארץ. עתה השמיענו הכתוב כי אין מעצור ביד ה' להושיע ברב או במעט כדאשכחן גבי גדעון שלא הלכו עמו רק ג' מאות איש:

פרק כז

פסוק כ

ונתת מהודך עליו. שתכבדהו בפניהם כדי שיכבדוהו. הרי לך שיצא לפניהם כמו ששאלת. וששאלת אשר יוציאם ואשר יביאם. זהו לפני אלעזר יעמוד:

פרק כח

פסוק ט

וביום השבת שני כבשים. שוחר טוב. כל מעשים של שבת כפולים. שירו כפול מזמור שיר ליום השבת. תענוגו כפול וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד. עונשו כפול מחלליה מות יומת. לחמו כפול לחם משנה. קרבנותיו כפולים שני כבשים. וזהו שאנחנו אומרים ותצונו ה' אלהינו להקריב בה קרבן מוסף שבת כראוי לו:

פסוק טו

חטאת לה'. לפי שהוא ראשון כתיב בו לה' שיהיה לשם שמים וכן כולם. ורבותינו אמרו שאמר הקב"ה הביאו עלי כפרה שמעטתי את הירח והכי הפי' משמע הביאו לדורות בשבילי דבר קרבן להיות כפרה ובזה תתנחם הלבנה במה שמעטתיה והכפרה היתה על התינוקות להגן עליהם מאסכרה שהיה ברביעי. לפי שהוא יום חדוש הראשון דברביעי נתלו המאורות והיו מתענים על התינוקות שלא תפול עליהם אסכרה וקרבן זה של ר"ח מכפר עליה. ולשון תפלות מוסף נמי דאמר זמן כפרה לכל תולדותם ולא אמר להם משום דהכפרה בשביל התינוקות:

פסוק יט

תמימים יהיו לכם. לכך הזהיר בשבת ויום טוב יותר מבר"ח וחולו של מועד לפי שחילול היום יש בדבר. גבי יום הבכורים כתי' ושעיר א' ולא כתב חטאת מפני כבוד התורה. הרב"ש. ויש במדרש לפי שאז ישראל עומדים בלי חטא. והכי איתא במדרש משקבלתם עליכם עול תורה ומצות מעלה אני עליכם כאלו לא חטאתם מעולם וזהו שייסד הפייט קבלו מלכותי ולא תאשמו:

פרק כט

פסוק ב

ועשיתם עולה לריח ניחוח. יש במדרש דבכל הקרבנות נאמר והקרבתם וכאן נאמר ועשיתם לומר לך כיון שנכנסו ישראל לדין הרי הם כמו שעשויים מחדש וזהו שייסד הפייט בהתכן. הבוראם בריה חדשה וצריך לאומרו אחר האוחז. ונראה לה"ר אהרן שאין לאומרו כי אם ביום כפור שהוא הלשון ממש שייסד הפייט מצה בשוחר טוב גבי יום הכפורים בהא דכתיב בתהלים ועם נברא יהלל יה מהו עם נברא הכל נבראים ואיתא

התם פלוגתא דרב ור' יוחנן רב אמ' ע"י מרדכי ואסתר ור' יוחנן אמ' על כל דור ודור שמתים במעשיהם הרעים בכל שנה ושנה והקב"ה מחזיר אותם ביום הכפורים שמוחל להם על כל עונותם ובוראם בריה חדשה וזהו עם נברא יהלל יה:

פסוק ו

מלבד עולת החדש. תימא מ"ט לא אמר מלבד שתי הלחם ופר ושני אלים ושני כבשים הבאים כמו שאמ' מלבד חטאת הכפורים מלבד עולת התמיד. ויש במדרש מדכתי' בהקריבכם מנחה חדשה הרי כבר הזכיר דעל המנחה הן באים ותו לא צריך מלבד עולת החדש. תימא לפי הפשט מ"ט לא אמר מלבד חטאת החדש. וי"ל לפי שכל העולות כפרתן שוה על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה הזהירו זו על זו אבל חטאת של ר"ה ושל ר"ח אין כפרתן שוה. של ר"ח מכפר על שאין בה ידיעה לא בתחלה ולא בסוף ושל ר"ה מכפר על שאין בה ידיעה. אבל יש בה ידיעה בסוף. ומ"מ אמת הדבר שיש בר"ה שני שעירי מוספי של ר"ה ושל ר"ח ולפי שלא הזכיר הכתוב של ר"ח בפי' קורא התלמוד ר"ה חג שר"ח מתכסה בו ולפי ששני שעירים קרבים תקן רבינו תם לומר בתפלה ושני שעירים לכפר. וה"ר נתנאל לא היה אומרו בתפלה. מאחר שהכתוב מכסהו אין לנו לפרסמו. ואף בעצרת אומר ה"ר אהרן בשם ה"ר יוסף בר' ברוך שהיו אומרים כמו כן בחג שבועות ושני שעירים. כדכתי' בזבחים שני שעירי עצרת למה הם באים לטומאה שאירעה בין זה לזה וכן מוכח הפסוק דכתיב בפ' אמור ועשיתם שעיר עזים א' לחטאת ופירש"י יכול שעיר האמור בחומש הפקודים הוא שעיר האמור כאן כשאתה מגיע אצל פרים ואלים אינן הן ומאחר שקרבים שעירי עזים וכפרה שוה לכפר על טומאת מקדש וקדשיו כשאר שני שעירי מוספים כדאיתא בזבחים א"כ דין הוא להזכיר שנים בתפלה. ואינו נראה לה"ר אהרן כלל שהרי תפלתינו של מוסף תחת קרבן מוסף כי אמנם בשחר בגלל הלחם היה בא וכן פי' רש"י בפרשת אמור. אמור מעתה אלו לעצמם ואלו לעצמם אלו קרבים בגלל לחם ואלו למוספים:

פסוק יא

מלבד חטאת הכפורים. פר ושעיר של אהרן פר ושעיר של צבור:

פסוק יג

פרים בני בקר י"ג כבשים בני שנה י"ד תמימים. לפי שיש בסוכות י"ד תוספת שמחה יש בו תוספת מוסף וכלים ומתמעטים כדי שיבאו לחשבון ע' אומות. והכבשים נכפל מניינם שבכל המוספין ז' וכאן י"ד שיעלו תשעים ותשעה לבטל תוכחות שבמשנה תורה. ותימא להרב"ש על האלים שעמדו במקומן ביום ראשון של חג כתיב שעיר עזים ובב' ובד' אבל לא בשלישי והסימן אב"ד עזים. במסורת הגדולה לפי שעזים ועזים שוה

והקרבנות באות לזכות ישראל שהם עזים באומות. לפי' כסדר שנולדו האבות כתי' עזים באברהם וביצחק כתי' עזים. בג' שהוא עשו לא כתי' עזים. בד' שהוא יעקב כתי' עזים: פר א' איל א'. גבי שמיני עצרת כתיב. להראות שלא לעצמן עצרו אלא מפני חבתם של ישראל:

פרק ל

פסוק ב

ראשי המטות. שאלו לרשב"ם שלא מצינו פרשה בתורה האמורה לבני ישראל שלא מצינו אמירתה מפי הגבורה למשה תחלה וזאת הפרש' היכן נאמר למשה. והשיב להם דלעיל רמיזא דכתיב אלה תעשו לה' במועדיכם כלומר במועדים הכתובים לבד מנדריכם לבד מסתם נדרים ונדבות שאדם נודר מדעתו דאותם נדרים יש להם דין אחר ומשה פי' להם חילוק הדינים כמו שא"ל הקב"ה:

אל ראשי המטות. פ"ה מה ראה לאומרה כאן לומר לך דהפרת נדרים ביחיד מומחה. וקשה והלא כבר נאמר ראשי המטות דמשמע רבים: וי"ל דהא דאמר אל ראשי המטות שכל נשיא יתיר נדרי שבטו ולעולם יפר יחיד:

זה הדבר. פ"ה משה נתנבא בכה אמר וכל הנביאים בכה אמר משה מוסף עליהם שנתנבא בזה הדבר. וקשה שהרי ישעיה נמי נתנבא בזה הדבר שנא' זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב צ"ע. ולפי' אחר שפירש"י ניחא:

פסוק ג

לא יחל דברו. לא יאחר כמו הוחלתי כי לא ידברו וכן הוא אומר כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו:

פסוק טו

מיום אל יום. פ"ה שלא תאמר מעת לעת. לכך נאמר מיום אל יום ללמדך שאינו מיפר משתחשך. וקשיא דבנדרים פרק נערה המאורסה מוכח דהפרת נדרים בו ביום וביום שומעו דקתני מתני' הפרת נדרים בכל יום וקאמר בגמרא תניא הפרת נדרים כל היום ור' יוסי ור' אלעזר בר"ש אומר מעת לעת מ"ט דקתני ביום שומעו ורבנן מאי טעמייהו מיום אל יום משמע מעת לעת:

פרק לא

פסוק ב

נקום נקמת בני ישראל. למה נסמכה פרשה זו לפרשת נדרים שכיון ששמע משה לא יחל דברו אמ' משה בלבו נשאל הקב"ה על נדרו וחשב בלבו ליכנס לארץ ישראל ומיד

שנכנס לארץ סיחון ועוג שהיא מארץ ישראל ועל זה לא נשבע כי אם לא תעבור את הירדן לכך א"ל נקום נקמת וכו':

אח' תאסף אל עמיך. נקום נקמת אתה בעצמך והוא לא הלך אלא שלח פינחס לפי שגדל במדין חדל כדאמרי' בירא דשתית מיניה מייא לא תשדי ביה קלא:

נקמת ה'. יש במדרש הקב"ה אמר נקמת ישראל ומשה אמר נקמת ה' אמר לפניו ר"ש עולם נקמה שלך היא כי כולם אינם שונאים אותנו אלא בשבילך. הרב"ש:

אותם ואת פינחס. שהיה משוח מלחמה ועוד שהתחיל במצוה והוא יגמור. צרור את המדינים. ולא את המואבים כי הם מדעת עשו שהיו חושבים ישראל ארץ שלהם זהו ארצם ארץ רפאים היא והיו יראים שמא יבוא עליהם ועוד שלקחו ארצם מיד סיחון:

פסוק כג

כל דבר אשר יבא באש. מקשינן למה לא נצטוו על גיעולי גוים במלחמות אחרות כגון מלחמת סיחון ועוג עד שהיו במלחמת מדין. וי"ל דבכיבוש הארץ היו מותרים אפי' קדלי דחזירי. והם כבשו ארץ סיחון ועוג ולא כבשו ארץ מדין כי לא הלכו כי אם להרוג ולשלל שלל. וזה לא נהירא משום דארץ סיחון ועוג לא היתה נחשבת מכבוש הארץ כי גם בכורים לא היו מביאים מהם. לגבי בכורים כתי' מן האדמה אשר נתת לי ולא שנטלנו מעצמינו ואינו קרוי כבוש אלא מה שכבש יהושע וגם הפסוק כתיב ובתים מלאים כל טוב ודרשי' אפי' קדלי דחזירי. לכך צריך לומר ולתת הטעם דלא נאמר גיעולי גוים בסיחון ובעוג לפי שהיתה בחרם. כדאמרי' גבי עכן דמעל בג' חרמים בימי משה וכן כתיב ונחרם כל עיר מתים והיה אסור בהנאה ולא היו יכולים לקנות מן הכלים. ועוד אמר ה"ר אהרן הטעם לפי ששאר מלחמות היו בשדות ולא היו מצויין שם כלי תשמיש אבל כאן שהמלחמה היתה במדין ושללו הבתים הוצרך להזהירם על גיעולי גוים. יש תימה שלא מצינו גמלים נזכרים בשלל ששללו והיו להם רוב גמלים כדאשכחן גבי גדעון ולגמליהם אין מספר:

מי נדה. וכמה הם מ' סאה. ויש אומרים דמפקינן מ' סאה מדכתי' מי השלוח ההולכים לא"ט בגימטריא מ':

כומ"ז. נוטריקון כאן. מקום. זמה. וזהו שאמרו רבותינו שזהו דפוס של בית הרחם:

פסוק נג

בזזו איש לו. ולא חלקו מהם לעדה:

פרק לב

פסוק יב

בלתי כלב בן יפונה. תימ' היאך יכול לומר שיאיר הלך בכבוש הארץ כדכתיב ויאיר הלך וילכוד את קנת וכו' חוות יאיר והלא היה נהרג לפני העי כדכתיב ויכו מהם אנשי העי כשלשי' וששה איש. ואמ' זה יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובם של סנהדרין. ועוד קשה אם יראה איש באנשים האלה העולים ממצרים וכו' במדבר הזה יתמו ושם ימותו. וי"ל דלהא דאמר דלא נגזרה גזירה על פחות מבן עשרים ניחא. דשמא יאיר לא היה בן כ' בשעת גזרה אבל מבני עשרים ומעלה לא נשאר כי אם כלב ויהושע שהם היו גדולים מעשרים שנה:

פסוק לח

מוסבות שם ואת שבמה. שבתחלה נקראו על שם עמון ומואב ולבסוף על שם סיחון ולסוף על שם ישראל:

עטרות ודיבון. תרגם ירוש' שכללתא ומלבשתא ושופן בית נמרי ובית חושבנא לבעלי דבביה וספון בית קבורתא דמשה ובעון:

פרק לג

פסוק ד

ובאלהיהם עשה ה' שפטים. כמו בשופטיהם כי אלהים לשון שופט ולכך לא אמ' הכתו' אלהיהם הכה לפי שלשון שפטים נופל על שופטי':

פרק לד

פסוק ד

מנגב לקדש ברנע. תימא להרב"ש שעתה בא ליתן תחומין לארץ כנען לנחלת ח' המטות וחצי המטה וכשהוא אומר מנגב לקדש ברנע משמע שקדש ברנע בארץ כנען ואיך יכול להיות הלא משה רבינו לא עבר את הירדן ומקדש ברנע שלח מרגלים כמ"ש כלב ליהושע בן מ' שנה אנכי בשלוח אותי משה מקדש ברנע. וגם בהר ההר מת אהרן שלא עבר את הירדן וכאן כתב מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר. וי"ל דתרי קדש הוו שהרי ביהושע מונה קדש ברנע בעיירות של עבר הירדן. ורז"ל אמרו דתרי קדש הוו. ורש"י נמי פי' דתרי הר ההר הוו ואותו של עבר הירדן הוא טורי אמנון המפורש בגיטין: מאי שנא דביהודה ובנימין ושמעון לא כתיב נשיא. י"ל הטעם לפי שכלב בן יפונה היה אדם חשוב וגדול ולא עבר נשיאותו לשלוח המרגלים לפיכך אין צריך לכתוב עליו נשיא. ובנימין לכך אין כתיב עליו נשיא לפי שאלידד בן כסלון היה נביא שזהו אלדד שהיה מתנבא. ובשמעון לא כתיב נשיא לפי שלא חלק בארץ כי אם בתוך שבט יהודה כדכתיב ויאמר יהודה

לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי. קמואל זו מידד. אלידד זה אלדד לפי שלא רצו להתגדל בע' זקנים זכו להיות נשיאים בישראל:

פרק לה

פסוק ו

וזה דבר הרוצח. ירוש' רוצח שגלה לערי מקלט ורצו בני העיר לכבדו צריך שיאמר רוצח אני ואם אמרו לו אע"פ כן יקבל מהם שנאמר וזה דבר הרוצח אין לו אלא דבור ראשון. וכן גבי שמטה אם הגיע זמן שנת השמטה ובא הלה ופרעו צריך שיאמר משמט אני ואם אמר לו אעפ"כ יקבל הימנו שנא' וזה דבר השמטה אין לו אלא דבור ראשון והכי נמי גבי רוצח. וקאמר בירוש' ש"מ האי צורבא מרבנן דחכים בחד מיכלא ומוקרין ליה בגין תרתין איבעי ליה למימ' בחד מיכלא אנא חכים בתרי לית אנא חכים מיכלא לשון מסכתא. ובהא ניחא הא דאמר בפרקי אבות אל תחמוד כבוד יותר מלימודך עשה ואל תאוה וכו'. ומקשי' דמשמע הא שוה ללמודך תחמוד כבוד וליתא דהא אמר ודישתמש בתגא חלף. ועוד מהו עשה היכא קאי ולמה דאמרינן בירוש' ניחא שיכול לסבול שיעשו לו כבוד כמו שלמד. וי"מ הכי אל תחמוד כבוד אך יותר מלימודך עשה:

פסוק יד

את שלש הערים תתנו בעבר הירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען. במכות פריך בארץ כנען תלת ובעבר הירדן תלת. ומשני אין בגלעד נפישי רוצחים. ואע"ג דלא מהני ערי מקלט אלא לשוגגים מתוך שהקב"ה מביא שוגגים ומזידים יחד לפונדק א' ואותו שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על שהרג מזיד והיו חייבים גלות וממקומו' אחרי' באים לשם הוצרך בגלעד רוב ערי מקלט:

פסוק כה

עד מות הכהן הגדול. משום הכי נקט עד מות הכהן שלא יהיו העולם מרננים כשיראו הרוצח יוצא חוץ לעיר מקלטו ראיתם זה הרוצח שהרג את הנפש ואין הכהן עושה בו נקמה ועליו מוטל הדבר לעשות כדכתיב ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם אבל הכהן הקם אחריו אין לדונו עליו ממה שלא נעשה בימיו: איש בנחלתו ידבקו. וכן יהיה לחיים ולשלום שיבנה בית המקדש במהרה בימינו:

דברים

פרק א

פסוק א

אלה הדברים. מדרש אתמול אמרת לנו לא איש דברים אנכי ועתה אמרת אלה הדברים. משל לסוחר מוכר ארגמן קרא לו המלך א"ל יש לך ארגמן א"ל לא. אמ' לו והלא שמעתי שאתה מוכר ארגמן א"ל המוכר לגבי דידך אין סחורתי חשובה לכך אמרתי לך אין לי ארגמן. כך אמר משה להקב"ה לא איש דברים אנכי אכן הוא בעל דברים כשמדבר לישראל לכך אמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל. אלה הדברים מה כתיב למעלה אלה המצות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה א"ר אלעזר מי מעמיד מצות של מעלה התוכחות של משה ועליך נאמר מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון. מוכיח אדם זה משה שהוכיח ישראל אחרי הקב"ה שישראל נקראו צאן אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם. חן ימצא שנא' כי מצאת חן בעיני ואומר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב עליו לא נאמר אלא עליהם כלומר על המוכיח ועל המתוכח משה הוכיח וישראל קבלו התוכחה זכו כולם לברכה וזאת הברכה ומברכך ברוך:

אלה הדברים. לפי שהם דברי תוכחות כולם. ודי זהב. הוכיחם על מעשה העגל שעשו מרוב זהב שהיה להם א"ר אבא מהו ודי זהב א"ל הקב"ה משה דייך שאתה מוכיח אל תוכיח יותר בני:

פסוק ב

אחד עשר יום מחורב. כלומר אין מחורב עד קדש ברנע כי אם דרך י"א יום ואם היינו הולכים דרך הר שעיר הוא דרך ישר אבל אחרנו וסבבנו אותו כדכתי' ונסב את הר שעיר ימים רבים:

בעשתי עשר חדש בא' לחדש. כדאמרי' חדש שבט ל"ז יום קודם מיתתו שהרי בז' באדר מת משה רבינו:

פסוק יא

יוסף ה' עליכם. משל למלך שהלך למדינת הים וצוה לאחד מסריסיו לשים עיניו על בנו ומסר לו יציאותיו. בא בנו לסריס שמינה עליו וא"ל תן לי יציאה נתן לו משלו לאחר שכלו המעות שאלו פעם שניה יציאה א"ל הסריס הזהר שלא תבזבז עוד כמו שבזבזת א"ל הנער והלא משל אבי המלך הן ומה לך לצמצם א"ל בני מה שנתתי לך משלי הוא ואינני חושש אם בזבזת כי מתנה נתתיו לך אבל מכאן ואילך אל תבזבז יותר כי משל

אביך הוא. כך אמר משה יוסף ה' עליכם אמרו לו ישראל כבר ברכנו הקב"ה אין אנחנו צריכים עוד לברכתך אמ' להם משה אני מוסיף לכם משלי זאת הברכה:

פסוק כא
ראה נתן ה'. שנתן לכם במה שהביאכם במקום נחש שרף ועקרב יכלת לראות שרוצה ליתן לכם את הארץ:

פסוק לז
בגללכם. לפי שאתם מקטני אמנה כשאמרתי המן הסלע הזה נוציא לכם מים דמיתם שלא הייתי סבור שיצאו מים ומקרה היה והיה לי לפרש כי במצות הקב"ה יוציא לכם מים מהסלע ולפיכך כעס עלי הקב"ה וזהו בגללכם:

פסוק מד
כאשר תעשינה הדבורים. כשאחת יוצאה אחרים כולם יוצאים כך יצא עמלק וכנען עמו כענין שנאמר וירד העמלקי והכנעני. ד"א כאשר תעשינה הדבורים. שעוקצין את האדם מכאן ומכאן ואין ממיתים אותו כך ויכום ויכתום הכה ופצוע אבל לא הרגום כדי שלא יגדילו פיהם עליהם ויתחלל שם שמים. תדע שהרי לא מנה הנופלים במלחמה כמו שעשה בשאר המלחמות. ולהרב"ש נראה שזהו וישמע הכנעני וכתיב וישב ממנו שבי אבל לא הרגו מהם ואח"ך נקמם הקב"ה כדכתיב וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני: ויקרא שם המקום חרמה. בחרמה היו ב' מלחמות:

פרק ב

פסוק ז
לא חסרת. לצרכיך מאכל ולבגדים ויש לאל ידך לקנות אם תרצה:

פסוק ט
אל תצר את מואב. על שלש אומות הוצרך הקב"ה להזהיר ישראל שהיו סבורים לכובשן בדין. ארץ שעיר ועמון ומואב. שעיר שקורין חוי במקומות הרבה שנתן להם הקב"ה ליירש ולכך כתיב בשעיר ישבו החורים לפנים. אין עיקר שמה חוי ואינה מן שבעה עממים. והא דקרי לה חוי לפי שמריחין את הארץ כחוייא ולקמן מפרש היכן החוי שנתן הקב"ה לישראל. ועמון ומואב היו סבורים שהם ארץ רפאים שנתן לאברהם אבינו כדכתיב את הקני ואת הקניזי ואת הקדמוני ואת הרפאים. וכן כתיב במואב רפאים יחשבו אף הם. סבורים וחושבים בני אדם שהם רפאים ואינם כי המואבים יקראו להם אימים על שם שהם גדולים ואימתם מוטלת על הבריות ואין להם דין בארצם. ובעמון כתיב ארץ רפאים תחשב אף היא ובני אדם סבורים שהיא ארץ רפאים ואינה כי העמונים יקראו להם זמזומים על שם שהם בעלי מחשבות ותחבולות וכל אלו עם גדול ורם כענקים

ולפי שבטחו בגבורתם ובחכמתם היו מורדים בבורא והוא השמידם ומסרם ביד חלשים מהם אבל שאר אומות שלא היה שום טענה לישראל עליהם לא הוצרכו ישראל להזהר.

פסוק כ

זמזומים. חכמים ובעלי מזימות למלחמה והבראשית רבא מפרש זמזומים מגושטני מלחמה וברומי קורין לאיש ערום מגוש"ט:

פסוק כג

והעוים היושבים בחצרים עד עזה. עתה מפרש היכן החוי. העוים כמו חוים עי"ן וחי"ת מתחלפין וה"ק קרא החוים אם תרצו לידע היכן הם בחצרים היו יושבים ולא היו חוששים מערי חומות מתוך שהיו כל כך גבורים. וארץ רפאים היא ממלכת עוג כדכתיב ההוא יקרא ארץ רפאים דכתיב ביה נשאר מיתר הרפאים:

פסוק כו

ממדבר קדמות. ממקום שהיה מדבר קודם שהוציא הקב"ה מים מן הסלע. ולכך קורהו מדבר קדמות על שם שמקדם היה מדבר. ועתה היה למוצאי מים ולפי שרוב של ארץ סיחון היתה משל בני עמון ומואב לכך קרא לו לשלום. אבל לעוג שהיה מחזיקו לארץ רפאים שהיא מארץ ישראל לא קרא אליה לשלום שאין קוראין לשלום על ארץ שבעה אומות:

פרק ג

פסוק יא

ערשו ערש ברזל. חזק המבצר כברזל:

תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה. של חומה ערש לשון מבצר כדכתיב ובדמשק ערש:

פסוק יג

חבל ארגוב. חלק ארגוב לשון פלך ומחוז כתרגומו:

עשתרות קרנים. מקום מרעה היה קורא כן. עשתרות כמו עשתרות צאנך. קרנים שהיה בין שני הרים גדולים מקום שאין חמה זורחת ובקיץ מכניסים שם המקנה לצל מפני החמה ועל שם גבהות ההרים קראם קרנים:

פסוק כד

אשר מי אל בשמים. אין בשמים אל זולת הקב"ה לבדו ואל הכתוב כאן לשון חוזק הוא. א"נ לשון אלהות הוא:

פסוק כה

אעברה נא ואראה את הארץ הטובה. א"ל הקב"ה למשה כבר עשיתי לך דבר גדול שמחלתי לישראל עון העגל כי עלה במחשבתי להשמידם לולי מה שאמרת ואם אין

מחני נא ועתה אם אתה רוצה שאשמידם אעלה אותך אל הארץ הטובה. השיב לו משה א"כ ימותו כמה משה כמוני ואל תשמיד אותם:

פסוק כו
רב לך. ואי אתה רשאי להתיר הנדר לעבור בארץ:

פרק ד

פסוק ב
לא תוסיפו על הדבר וכו' ולא תגרעו ממנו. שאם תוסיפו תגרעו דכל המוסיף גורע שאם תעשה חמשה גדילים הוספת אחד וגרעת ארבע שאינם כלום מאחר שלא עשית המצוה כמצותה. וכן ד' פרשיות שבתפילין וד' מינין שבלולב אבל אם ישבת בסוכה ח' ימים לא גרעת שהרי לא בא הח' עם הז' ומה שעשה עשוי:
ואתם הדבקים בה'. ובמצותיו אתם חיים: כי מי גוי גדול. אם שמרתם ועשיתם:

פסוק כה
כי תוליד בנים. כי נתיאשו לומר כבר נתיישבנו בארץ ולא נפסידה עוד:
והשחתם. הנני מעמיד עליכם עדים שהם קיימים לעולם והם שמים וארץ:

פסוק כו
כי אבד תאבדון. ולא יועיל לכם מה שהחזקתם בה:

פסוק ל
בצר לך ומצאוך. וא"ת מפני מה הקפיד הקב"ה עלינו יותר משאר אומות. לפי שעשה לך מה שלא עשה לשאר אומות. כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך. כלומר שאל לדורות ראשונים אם נעשה כך לשום אומה שבעולם:

פסוק לד
או הנסה אלהים. כל דבר זה תשאל:
ובמלחמה. מלחמת קריעת ים סוף קורא מלחמה דכתיב בה ה' ילחם לכם. ומצינו עשר מכות נרמזו כאן באותות מיעוט אותות הם שתים. ובמופתים שתים. ובמלחמה א'. במסות שתים. ביד חזקה הרי ח'. ובזרוע נטויה הרי ט'. ובמורא גדול הרי עשרה. ואפקיה האי קרא הכי בלשון רבים לכלול עמהם קריע' ים סוף. ולכך אני אומר לך וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים ואין להנצל מידו דבידו להמית ולהחיות ולכך ושמרת את חוקיו ואת משפטיו שהרי בידו להטיב לך ולבניך ולזרעך אחריך ולהאריך ימיך. ד"א או הנסה אלהים וכו' עד לעיניך היה לו לומר לעיניכם כי הפסוק מדבר בלשון רבים. אלא לפיכך מסיים בכ"ף לפי שהתחיל באל"ף וזהו א"ך אחד משמותיו של הקב"ה

לומר שבו לקו המצרים. ובו בשם עתידין האומות ללקות. ואף דוד קבעו שם וקבע י"א פסוקים בתהלים שמתחילין באך:
שמור את יום השבת. פי' בדברות ראשונות:

פרק ה

פסוק א

שמע ישראל. מדרש אל תהי קריאת שמע קלה בעיניך לפי שיש בה רמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איברים שבאדם ודרשינן שמור מצותי וחיה אמ' הקב"ה אם תשמור רמ"ח תיבות שבק"ש אני אשמור רמ"ח איברים אשר בך. משל לאדם שיש לו כרם בעיר חבירו ולזה כרם בעירו של חבירו כל א' אומר לחבירו שמור כרמי ואשמור כרמך. כך אמ' הקב"ה ליש' כדפי' ולכך אנחנו חייבים לקרות ק"ש בכוונה כתיקונה וליתן ריוח בין הדבקים:
ה' אלהינו ה' אחד. אי אפשר בלא שלש אזכרות שאם היה אומר שמע ישראל ה' אחד. ולא אמר אלהינו היו אומרים כל אומה ואומה שעל תרפות שלהם הוא נאמר שהוא אחד וכשאמר אלהינו נודע וניכר בטוב שעל אלהי ישראל אמר שהרי עמהם היה מדבר. ואם היה אומר ה' אלהינו אחד היו אומרים ומפרשים אלהינו הוא אחד מן האלוהות וכ"ש אם אמ' אלהינו אחד. אבל משכפל האדנות ודאי הקב"ה האדון שלנו אחד באדנות ואין בלתי ואהבת את ה' אלהיך. כמו האבות. אברהם דכתיב ביה ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכמו יצחק שמסר עצמו לקרבן וכמו יעקב שאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך:

פרק ו

פסוק כ

כי ישאלך בנך מחר. בבן חכם הכתוב מדבר שמדקדק בטעם המצות ומה שאמר אתכם אינו מוצא עצמו מן הכלל. שכבר אמר ה' אלהינו אבל לא היה נולד בשעת הצוואה אבל אותו שאומ' מה העבודה הזאת לכם ולא הזכיר שם שמים על עצמו ודאי הוציא עצמו מן הכלל:

פרק ז

פסוק ז

לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם. הרב"ש היה מחבר פרשה זו לפסוק ראשון מפ' עקב כמין חומר וה"ק לא מרובכם וכו' כי מאהבת ה' וכו' וא"ת בלבבך כיון שלא מרובנו חשק בנו כי אם בכח השבועה נעשה כל אוות נפשנו ולמה נעמול לקיים מצותיו לעולם יקיים שבועת האבות. ת"ל וידעת היום כי ה' הוא האלהים האל הנאמן שומר הברית

והחסד. שומר כמו ואביו שמר את הדבר כלומר ממתין לשלם מה שנשבע לאבות. לאוהביו לאותם שעושים רצונו לאלף דור כלומר קודם ימתין אלף דורות עד אשר ימצא כשר לקבל זכות הברית והחסד:

פסוק י

ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. המפרש שמשלם לו שכר המצות בעוה"ז כדי להאבידו לעוה"ב. נמצא מחזיק ידי רעים שיאמרו רק שלום יהיה בימינו ומה לנו במה שיהיה אחרינו. אלא הכי פירושה ולאותם ששונאים הקב"ה. אל פניו כלומר לאלתר הוא משלם להן בחייו כמעשה ידיהם ומאבדם מיד מן העוה"ז. ולא יאחר לשונאו כפל מלה הוא אבל לשומרי בריתו שומר הברית והחסד. וכן אמר יחזקאל שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו וכו' וכן אמר ישעיה שמעו ותחי נפשכם ותתענג בדשן נפשכם. וא"ת מאחר שהוא ממתין משבועתו לא אשמע למצותיו דשמא ימתין לשלם שכר לאדם אחר. ת"ל ושמרת את החוקים ואת המשפטים ואח"ך והיה עקב תשמעון אז ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד כלומר הקב"ה ישלם לך כמעשיך הטובים ולא ימתין ולא יאחר מלשלם הגמול כי הראשון לשמוע יהיה זריז ונשכר וזהו לך:

פרק ח

פסוק ב

וזכרת את כל הדרך. כלומר אם יאמר לך לחמוד הכסף והזהב בטח ביוצרך וזכור את כל הדרך אשר הוליכך ולא נצטרכת לכסף וזהב:

פסוק ג

ויענך. כדכתיב ענה בדרך כחי:

וירעיבך. כיון שאינו נותן לך אלא דבר יום ביומו זהו רעב כי אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו:

למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו. ולא תשים בטחונך על הלחם והמזונות. כי על כל מוצא פי ה' מצותיו וחוקותיו שיצאו מפיו יחיה האדם הם יתנו לך חיים בעוה"ז ובעוה"ב:

פסוק ח

ארץ חטה וכו'. ז' פעמים כתיב ארץ בפרשה כנגד ז' ארצות של ז' עממים כנעני חתי אמורי פרזי חוי יבוסי גרגשי. ומקשים היאך מברכין על היין קודם הלחם והאמרינן כל הקודם בפסוק קודם לברכה ולחם קדים כדכתיב ארץ חטה ושעורה וגפן וכו' וצ"ע (הג"ה. וי"ל דאיתא בירושלמי דמשו"ה צריך לפרוס מפה על הלחם כדי שלא יראה הפת בושתו וכן עמא דבר):

פרק ט

פסוק א
שמע ישראל אתה עובר היום. מה שכתו' בלשון שמע. משל למלך שנתן לאשתו ב' מרגליות ואבדה ממנה האחת אמר לה תשמרי היטב השנית. כך ישראל אמרו נעשה ונשמע וכשעשו העגל נעשה כמו שאבדו נעשה שהרי עברו על מה שאמר הקב"ה לא תעשה לך פסל ולפיכך מזכירם שמע שישמרו נשמע ולפי' נקט לשון שמע וכן שמע ישראל ה' אלהינו וכו':

פסוק יח
ואתנפל לפני ה' כראשונה. כמו שעשיתי בימים ראשונים שהתנפלתי על שאמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם עד שהודה לי שלא ישמיד כדכתי' וינחם ה' אבל לא מחל העון. ועתה התנפלתי על מחילת העון:

פסוק יט
כי יגורתי מפני האף וישמע אלי גם בפעם ההיא. למחול העון כמו ששמע אלי שלא ישמיד כראשונה:

פסוק כא
ואכות אותו טחון. שלא ילקט אדם ממנו:

פסוק כב
ובתבערה היו מתאוננים ותבער בם אש ה'. ובמסה. כדכתיב ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה על נסותם את ה'. ובקברות התאוה על השליו:

פסוק כד
מיום דעתי אתכם. בתחלה כשאמרתי לרשע למה תכה רעך עמד והלשין עלי. ומשנאתו אותם. כמו או משנאתו כלומר או שמא לא היה בדעתו ליתן להם את הארץ אלא פיתה אותם בדברים להוציאם ממצרים והרגם כי היה שונא אותם וכמו הנני מפתיה והולכתיה המדבר והמיתיה בצמא. ובלשון תלמוד יש ווי"ן הרבה שהם במקום או. כמו חלץ ועשה מאמר:
והם עמך ונחלתך. לפי שהוציאם הקב"ה מכללם לומר כי שחת עמך הוצרך לומר והם עמך:

פרק י

פסוק א
בעת ההיא. מחל להם הקב"ה ואמר לתת להם לוחות במקום הלוחות ששברתי שלא יתרעמו ישראל עלי לומר הפסדתים דבר חמור ולכך כתיב פסול לך אתה צריך לפסול שלא יתרעמו עליך ובאותו הארון היו מונחים תמיד וגם שברי הלוחות ואותם היו

מוליכים במלחמה כדתניא בספרי וארון ברית ה' נוסע לפניהם זה שמוציאים עמהם במלחמה והוא היה ארון עץ זה שעשה משה בעלותו לסיני. ותחלה היה נותן בו גם הלוחות אחרונות כדכתיב ואשים בארון את הלוחות אשר עשיתי עד שנעשה ארון של זהב שעשה בצלאל ונתנו בו לוחות אחרונות כדכתיב ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך. וכן עשה כדכתי' בפ' ויקהל. ואותו לא היו רגילים להוליך עמהם במלחמה כדכתיב בשילה מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה כי לא היתה כזאת לנו מתמול שלשום שלא היו רגילים להוליכם. וכשהוליכוהו לקו עליו ועל אותו ארון אמר כל זמן שארון ושכינה שלא במקומם ישראל אסורים בתשמיש המטה. ומה שהיה עמהם בימי יהושע ע"פ הדיבור היה. והא דכתיב גבי אוריה החתי הארון וכל ישראל חוני' בסוכות ואני אלך לשכב עם אשתי. דמשמע שהיה מחמיר על עצמו אבל אחרים היו מותרים היינו בארון של עץ שעשה משה שהיו מוליכים במלחמה. והא דאמרי' בפ"ק דבבא בתרא מלמד שהלוחות ושברי לוחות מונחים בארון. היינו בארון שעשה בצלאל כדמשמע התם זה שהיה בבית עולמים דבשלמה כתיב האי קרא. ואפי' למ"ד ודריש מאשר שברת ושמתם בארון היינו בבנין הבית שהיתה מנוחה עדי עד. ובירושלמי איכא פלוגתא יש אומרים אחד היה וי"א ב' היו:

פסוק ו

ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה. משמע שמבני יעקן באו מוסרה ושם מת אהרן. ובפ' מסעי כתי' ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן. ואמרי' כי בהר ההר מת אהרן ח' מסעות אחר בני יעקן ואמרו רבותינו שחזרו לאחוריהם ח' מסעות ובמוסרות נתאבלו על אהרן כאלו מת שם. ולפי הפשט י"ל מוסרה ומוסרות שתים הוו. וכן בארות בני יעקן ובני יעקן אינו דבר אחד. והר ההר היה בין בארות ומוסרה ושם מת אהרן ולכך הוא אומר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן ללכת למוסרה ופגעו בהר ההר ושם מת אהרן:

פסוק ח

בעת ההיא. כשנעשה זה העגל אשר דיברנו למעלה. הבדיל ה' את שבט הלוי לשמשו לפי שלא טעו בעגל וכן הוא אומר והכהנים הלוים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי המה יקרבו אלי לשרתני. על כן שבחרם ה' לשמשו לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו שלא יתעסקו אלא בשימושו. וא"ת במה יתפרנסו. ה' הוא נחלתו ה' שצוה את ישראל לחרוש ולקצור בשבילם ולתת להם מעשר דגן תירוש ויצהר ועירים לשבת:

פסוק י

ואנכי עמדתי בהר. לקבל הלוחות האחרונות ולהרבות תחנתי לפני הקב"ה שימחול העון לגמרי:

וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא. וימחול לי לגמרי. ובשורת המחילה ביוה"ך ולכך הוקבע להיות יום מחילה וסליחה כי ק"ך ימים ממתן תורה עד יוה"כ כי בששה בסיון נתנה התורה והתחילו במ' יום שעמד לקבל הלוחות הראשונות בז' בו כדאמרי' בז' עלה הרי כ"ד מסיון וי"ז מתמוז הרי מ' וירד בי"ז בתמוז ונשתברו הלוחות מפני העגל ועלה בי"ח להתפלל על העון ועמד מ' אחרים י"ב בתמוז וכ"ח באב הרי מ' ובו ביום א"ל הקב"ה פסול לך וביום כ"ט עלה לקבל לוחות האחרונות ועמד מ'. ב' מאב וכ"ט מאלול וט' מתשרי הרי מ' שלישיים וירד בי' בתשרי ובפסח מצרים היה בה' בשבת שהרי בעשור לחדש שלקח איש שה לעיניהם של מצרים לשוחטו ולא אמרו דבר. אירע בשבת ולכך נקרא שבת הגדול מפני אותו הנס. וי"ד היה בד' בשבת ופסח בה' וי"ז בתמוז כמו כן בה' כי לעולם פסח וי"ז בתמוז ביום אחד. נמצאו לוחות הראשונות באו בה' בשבת ור"ה ביום השבת ויום כפור ביום שני ולפי שהלוחות באו ביום ה' וביום שני הוקבעו לקרות בהם בתורה שלא יהיו ג' ימים בלא תורה. ורבא אמר דרשו ה' בהמצאו כלומר ב"ה מצאו שנמצא להם התורה ביום ב' וביום ה' ואז ב"ד יושבין שמתוך שבאין לשמוע קריאת התורה באין לדין. והרב"ש נתן סימן בצדק תשפוט כי מזל צדק ביום ה' בתחלת יום ה' בשעה ראשונה ובליל שני בשעה ראשונה כדאמרי' בשבת חל"מ כשנ"צ בימים. כשנ"צ חל"מ בלילות. ואחר סליחה אמר לך נחה את העם ולא קצה בך נפשו. ג"ן:

פסוק יב

מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. דבר זה תימא אין לך עול גדול ביראת שמים. ושמעתי שתחלת הפסוק קאי לסוף פסוק שני דקאמר אשר אנכי מצוך היום לטוב לך ואינו עושה כי אם להנאתך שתקבל שכר טוב. ומזה הפסוק רמזו חכמים לומר מאה ברכות בכל יום מדכתיב מה אל תקרי מה אלא מאה וכשתוסיף א' תקרא מאה. ותמצא מאה אותיות בפסוק והשתא איכא תרתי טעמים שאתה קורא מאה. ולפיכך אנחנו כורעים במודים לפי שמודי"ם בגימ' ק' כנגד מאה ברכות שאדם חייב לומר בכל יום:

פסוק כ

ובו תדבק. והטעם כי לעיל מיניה כתיב ואהבתם את הגר ואוהב גר. ואף אתה הדבק בו ועשה כמוהו אבל בפרשת ואתחנן לא איירי במעשה של הקב"ה:

פרק יא

פסוק ב

כי לא את בניכם. כלומר אינם ראויים ליענש על המצות ככם שהרי אתם ראיתם את מוסרו ואת גודלו ולא לפטור הבנים בא:

פסוק ח

למען תחזקו. איניני אומר עשו המצות למען תחזקו שאין משמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא עשו המצוה מאהבה כי למען הדבר הזה תחזקו. ואין למען מוסב על תיבות שלאחריו וכן למען תאריכון ימים:

פסוק י

לא כארץ מצרים היא. שהיא ארץ מישור שאדם יכול להשקותה ולמשוך מים מנהרות על פני כל השדות כגון שעושים בגן הירק הזורעים על שפת הנהר. כי היא הרים ובקעות ואין אדם יכול להשקותה מהנהרות ולפי שאתם צריכים לי תמיד לגשמים הזהרו במצותי כדי שאתן לכם גשמים בעתם:

ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. לפקוד יושביה ולדקדק במעשיהם תמיד שאינם נידונים אלא על פי מעשיהם והקב"ה כשהוא פוקד אותם אומר אם שמוע תשמעו למצותי אתן גשמיכם בעתם:

פסוק יד

יורה. זהו מרחשון וזהו תחלת גשמים ומורה הבריות להטיח גגותם ולפיכך קורהו יורה לשון הוראה והוא נאה להצמיח את הזרעים. מלקוש זהו ניסן ויורד על המלילות ועל הקשין לגמור את התבואה ועל שנאה למלאת את הקש בגרגיר התבואה קורהו מלקוש כמו שתי תיבות מל קוש:

ואספת דגנך. כלומר אחר כך לא ירדו גשמים עליו באספך דגנך כל זמן שאתה בשדה כי סימן קללה הם דכתיב הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר ודעו וראו כי רעתכם רבה. ובברכות פריך כתיב ואספת כלומר אתה בעצמך וכתיב ואספתי דגני. ומשני כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום. וקשה לן כל הפרשה קאי אהא דכתיב בתחלתה והיה אם שמוע תשמעו:

פסוק כו

ראה אנכי נותן לפניכם היום וכו'. נראים הדברים דמאי דכתיב והסירותי לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר וכתיב כי מלאה הארץ דעה את ה' דמשמע כולם ידעו את ה' מגדולים ועד קטנים דהאי קרא אימות המשיח קאי דכי היכי דנכיס רחמנא ליצר הרע דע"ז. הכי נמי לימות המשיח יעביר כל יצה"ר שבעולם ולכך הגלות ארוך כל כך

שיתכפרו בו כל עונותינו בצרות רבות אשר סבלנו ולא שכחנו שם ה' אלהינו להעביר יצה"ר ממנו ולכך כתיב ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה כלומר בעולם הזה אבל לימות המשיח כולו ברכה. מין א' שאל את ר' נתן בר' משולם למה מאריך גלות זה בעונכם יותר משל בבל שגלו בעון ע"ז ואין לך חמור מע"ז. והשיב לו בבית ראשון עשו צלמים ואשרות והבלים שאינן בני קיימא ונפרע הקב"ה מהם בע' שנה של גלות. אבל בבית שני שעשו ישראל ע"ז מעצמם שכולם מישראל היו והפכו נבואת הנביאים על עבודה זרה קיימת ומקובלת לעובדיה. לפיכך כמו כן שוהים בגלות ארוך וקבוע:

פרק יב

פסוק ט

אל המנוחה. כשיניח הקב"ה לכם. ואל הנחלה. כשתעברו את הירדן לרשת את הארץ:

פסוק טז

רק את דמו לא תאכלו. כלומר אעפ"י שאני מתיר לך את הבשר שהיתה אסורה מתחלה ע"י פדיון אינימי מתיר הדם והוא הדין לחלב שאינו מותר אלא נקט דם משום דאית ביה מילי אחרינימ:

כל ימיך על אדמתך. נראה הפשט שבארץ ישראל יש לישראל נחלה וללוי אין צריך נחלה כי יתנו עיניהם עליהם:

פסוק כא

וזבחת כאשר צויתיך. אמר ה"ר יעקב מקורבייל כי כאש"ר צויתי"ך עולה בגימ' ר"ב אח"ד בעו"פ ור"ב שני"ם בבהמ"ה וחי"ה (הג"ה. יראה לי אברהם ממון דאין החשבון כתקנו רק שיהיה צויתך חסר ורוב מלא והנה כאש"ר צוית"ך בגימ' רו"ב אח"ד בעו"פ ורו"ב שני"ם בבהמ"ה ובהכי ניחא דכן כתיב בתורה צויתך חסר):

פרק יג

פסוק ג

ובא האות והמופת. תניא א"ר עקיבא ח"ו שאין הקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו אלא כגון חנניה בן עזור שבתחלתו היה נביא ולסוף נביא שקר. וה"ק קרא כי יקום בקרבך נביא אמת ונתן אליך אות או מופת בעודו נביא אמת על הדברים שאמר הקב"ה. ובא האות והמופת שאמר ועכשיו נעשה נביא שקר ואמר לך עבוד ע"ז ואמר לסמוך עליו שהרי כמה אותות עשה.

פסוק ז

כי יסיתך אחיך בן אמך. שהוא חביב לך ששניכם הייתם בבטן אחד אבל אחים מבני האב אינם אוהבים זה את זה כל כך ועוד שעויינים זה את זה על הנחלה:

בסתר לאמר. דבר הכתוב בהווה כי אין דרך לדבר דבר זה כי אם בסתר. ונראה להרב"ש שאפילו אם אמר לך דבר סתר אל תאמר אותו שגילה לי סודו ובוטח בי היאך אגלנו לכך כתיב לא תחמול ולא תכסה עליו כי אין לך לאהוב אדם ולהבטיחו נגד בוראנו:

כליל לה' אלהיך. כדי שיודע שלשם הקב"ה עשו מה שעשו:

ונתן לך רחמים. כיון שלא רחמת על מכעיסיו הוא ירחם עליך:

פסוק ט

לא תאבה לו ולא תשמע אליו. וא"ת מאחר שסופו לקלקל למה עשהו הקב"ה נביא אמת להטעות בניו על ידו ולכך הוא אומר כי מנסה ה' אלהיכם אתכם וכ"ש שאין לשמוע לאותו העושה על ידי מכשפות. כי דבר סרה על ה' אלהיך כדי להסיר אתכם מאחריו:

פרק יד

פסוק א

בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו. מה ענין זה לזה אלא הכי פירושו אם מת אביכם שהוליד אתכם אין לכם להתגודד עליו כי עדיין אביכם שבשמים ישתבח שמו לעד חי וקיים. אבל הגוים כשמת אביהם יש להם להתגודד כי אין להם עוד אב כי אם עץ ואבן שלא יועילו כדכתיב הוי אומרים לעץ הקיצה וכתיב אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו:

פסוק ח

ובנבלתם לא תגעו. אם מתו מיתת עצמן לא תגעו בהם כדי לאכלם כמו שכתוב בכל קדש לא תגע ואל המקדש לא תבא דאמרי' במכות שהוא אזהרה לאוכל ואפקיה לאכילה בלשון נגיעה וכפל מלה הוא ודרך הפסוק לשנות לשונו כשכופל דבריו. וכן תאכלו ותגעו לשון אחד הוא. ומפני הכפל שינה. ותדע דכן הוא שלא תמצא לא תגעו עד לאחר לא תאכלו אלמא כפל מלה הוא ללא תאכלו. ועוד אמרינן פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא גברא רבה אנא ונוגע בה כמפשיטה אלמא ובנבלתם לא תגעו אינו ר"ל נגיעה ממש. ועוד דאם לוקה על הנגיעה על האכילה לכ"ש:

פסוק יג

ואת הראה. תימא מאי שנא דבספר ויקרא בפ' שמיני כתיב דאה בדלי"ת ובמ"ת כתיב בפ' ראה ראה בריש"ש ולא כתב תרוויהו כחד דוכתא ובס' ויקרא כתיב איה ובמ"ת כתיב איה ודיה. וי"ל דהיינו טעמא דבשלמא ראה ודאה לא רצה לכתוב את שניהם במ"ת דאתא לאוסופי לפרושי משום דא"כ הו"א דדאה וראה תרתי נינהו לאוסופי אתי אבל בדאה ואיה אין לטעות אע"פי שכתובים שניהם בחד דוכתא דבס' ויקרא כתיב למינהו לגבי איה ובמ"ת נמי כתביה האיה ש"מ אחת הן:

פסוק יד

כל עורב למינו. אותו שאנו קורין קרביי"ל אין זו דקרא שהרי רבינו יצחק בר' מאיר בדק באותו קרביי"ל ומצא בו סימני טהרה אצבע יתירה וזפק וע"כ הוא מכ"א עופות טמאים שיש בהם ג' סימני טהרה והיה בו עוד סימן שלישי דלא מצית למימר שלא היה בו סימן כי אם אותן שני סימני טהרה והוא עורב דקרא כדאמרי' התם תרי מינייהו בעורב א"ך צריך לומר שהוא דורס. והיאך אנחנו יכולין לומר עוף הבא בשני סימני טהרה טהור ובלבד שיכיר עורב והלא כל עוף הדורס טמא ואין סי' להכירו כ"א ע"י רקיקה כדאמרי' עורב רק. ואותן שקורין לנץ אשפרבי"ר טועים הם שהרי הוא מכ"א עופות טמאים וסי' חדש שאינו רק בפרס או בעזניה זהו קורקבן נקלף כדפי' רבינו חיים וכן מוכיח הר"י מן ההיא דאמרי' שמונה ספקות הן ואמרי' מאי ספיקיהו עופות טהורין קרקבנן נקלף עופות טמאים אין קרקבנן נקלף והני קרקבנן נקלף בסכינא. ואם הקרקבן נקלף הוא סימן החדש. איכא למימר דבאותן העופות היו בהן נקלף בסכין אם יחשב סימן טהרה אם לא. כיון שאינו נקלף ממילא אבל אם קילוף הקרקבן אינו סי' חדש ע"כ אפי' אין הקרקבן נקלף טהורין הם דכיון שיש בהן ג' סימני טהרה ע"כ סי' חדש אחד מהן ואין לו עוד שיש בו סימן החדש שאינו טהור כ"א פרס ועזניה ולהנהו לא חיישי' דהא לא שכיחי בישוב. ואם תפרש שלא יש בהם כ"א שני סימני טהרה ואם יחשב קילוף קרקבן סי' טהרה יש לספקם בכ"א עופות טמאים דהדרי בכולהו ואם אינו נחשב סי' טהרה לפי שאינו נקלף ממילא. א"ך אין לתלותו בכ"א עופות טמאים דבהנהו איכא תלתא ובהני ליכא כ"א שנים ויש לטהרה בספק והא ליתא דלשון הש"ס משמע דקרקבנן נקלף מביא טהרה וקאמר מאי ספקייהו עופות טהורים קרקבנן נקלף ועופות טמאים אינו נקלף ואפי' היינו מפ' דקילוף קרקבן מביא טומאה על הספקות דאז יש לספקו בעורב כדאמרי' תרי מינייהו בעורב ואין לו' דבמכירים עורב מיירי חדא דסתם סוגייא לא משמע הכי. ועוד דאפי' אי חשיב זה קרקבן נקלף נוכל לטהרם בענין זה כשמכירים י"ט עופות אבל אם קרקבן נקלף סי' החדש הוא אין לבדוק כ"א עליו כדפי' דלא משכח לה אלא בפרס ועזניה וסוגייא דשמעתין כמשמעה ופשוטה ומתוך כך פסק רבינו חיים דעוף הבא לפנינו קרקבן נקלף אין לספקו בטמא כלל ואחרי שהוכחנו דקרקבן נקלף הוא סי' החדש א"כ נץ שהוא מאותן דהדרי בהן ג' סימני טהרה דע"כ אינו דורס ואנחנו רואין שאותו שאנחנו קורין אישפריוו"יר שדורס בין לפירש"י שפי' שאוחז המאכל ברגליו בין לפירוש הר"י שפי' שאוכל העוף מחיים ולכך ע"כ נץ אינו אישפרוויי"ר ומה שאנו קורין

לנשר איגל"א אינו שהרי בנשר אמרי' שאין בו סימני טהרה ואילו באיגל"א אנחנו רואין שיש בו אצבע יתירה:

פסוק טו

ואת בת היענה. לכך אומר בת לפי שאינה ראויה ליאכל כ"א כשהיא קטנה:

עטלף. הלועזו טאלפ"א אינו אלא טועה כי הטאלפ"א הוא שרץ וכאן מיירי בעופות לכן יש ללועזו קאוושור"י:

פסוק כב

עשר תעשר את כל תבואת וכו'. בתנחומא קאמר כל לרבות סחורה:

היוצא השדה שנה שנה. כלו' אם עשר תתעשר ואם לא תעשר אותו היוצא השדה זהו עשו דכתיב ביה איש שדה יקח כל אשר לך מידי שנה בשנה:

למען תלמד ליראה. גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד כיצד ישראל באים לרגל בחג המצות אינם עומדים שם אלא יום א' מפני שטרודים בקציר שעורים וכן בעצרת מפני קציר חטים וכל ישראל אין להם אלא מקדש א' ואל אחד ושבט א' שנבחר לכהונה ובעבור שילמדו ליראה את ה' אלהינו נצטוו לאכול מעשר שני בירושלים כדי שיתעכבו שם ויהיו הכהנים עובדים את עבודת ה' בקרבנות וקטרת ולוים משוררים וסנהדרי גדולה חותכת דיני ישראל אחת בירושלים וא' בהר הבית ושלישית בהר הגזית ובעלות ישראל אז יבינו יראת ה' כי יתעכבו שם עד שאוכלים מעשר שני שלהם כך שנינו בספרי:

פסוק כג

ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך וכו'. מקשים והלא אין בכור נאכל אלא לכהנים. וי"ל שאז היו מפרישין שני בכורות האחד ראשון לפטר רחם והוא אסור לזרים והשני ראשון לנולדי' מן העדר והוא מותר לזרים והוא שיסד הפייט באמת יהגה חכי פטר שור וחמור בכורי רפתיך:

פרק טו

פסוק ב

וזה דבר השמטה. פי' לעיל בפ' מסעי גבי וזה דבר הרוצח:

פסוק ט

וקרא עליך אל ה'. יכול מצוה ת"ל ולא יקרא והיה בך חטא וה"פי יכול דמצוה לעני לקרוא עליו אם לא יתן לו צדקה אבל אם לא קרא עליך לא יהיה בך חטא ת"ל ולא יקרא ואפ"ה והיה בך חטא:

פסוק יג
לא תשלחנו ריקם. שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר ואין לו כלום לכך צריך הענקה מג' מינים אלו צאן גורן ויקב:

פסוק יח
כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים. ומאין ידעת ששכר שכיר הם שלש שנים דכתיב שלש שנים כימי שכיר וזה עבד שש שנים והוא משנה שכר שכיר ונראה שלכך הרגילו לשכור לשלש שנים שאם ישכירהו לשנה א' פעמים תתעבר השנה ופעמים לא תתעבר אבל ברוב השנים עבור א' יש בשלש שנים ואין מפסידין לא זה ולא זה:

פסוק יט
הזכר תקדיש. נהג בו מנהג קדש הזהר שלא תעבוד בו שאינו שלך לעשות בו מלאכתך ולא ליקח גיזה שלו אלא לאכול לפני הקב"ה לאחר זריקת דמו והקטר אמוריו:

פרק טז

פסוק ט
מהחל חרמש בקמה. אל תיקרי בקמה אלא בקומה שכל מעשה העומר בעמידה ולפיכך אנחנו מברכין על ספירת העומר בעמידה:

פסוק יא
ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וכו'. כלל את העניים עם הבעלי בתים לשמוח בחג הסוכות ובחג השבועות מה שלא כלל בחג המצות לפי שבחג המצות אם חלקת לעניים בקצירת שעורים עדיין לא חלקת מקציר חטים ואם חלקת בשבועות מקציר חטים עדיין לא חלקת לו מאסיפת דגן אבל בחג הסוכות שחלקת לו מן הכל אז יהיה שמח ולפי שבחג הסוכות הוא פנוי מלקצור פירות ולאספם הבית הזכיר כאן שמחה:

פסוק טו
שבעת ימים תחוג. לפי שהכל בפנים: אנכי מצוך שבעת ימים. כדפי' לעיל בפ' אמור: כי יברכך ה' אלהיך. בכל תבואתך כלו' יקדים ברכתו בקיץ במעשה ידך כדי שתשמח בחג הסוכות:
והיית אך שמח. שלא יגיס לבו לפנות לבטלה. כדאמרי' סקבא דשתא ריגלא. פי' גרוע שבכל השנה זו הרגל. לפי שלבו של אדם גס בו וקל להרהר ולכך נהגו העולם להתענות אחר הרגלים שני וחמישי ושני:
והיית אך שמח. פ"ה לפי תלמודו למדו לרבות לילי יו"ט אחרון לשמחה וקשה דאך משמע מיעוט ונ"ל דהיית משמע מיעוט ואך מיעוט כמו כן ואין מיעוט אחר מיעוט

אלא לרבות וכן מפרש ואך דהכא משמע ריבוי וה"ק והיית אך שמח שאספת הכל בבית ואינך צריך רק לשמחה כי אתה פנוי מכל וביתך מלאה כל טוב:

פסוק כא

לא תטע לך אשרה כל עץ. פשטיה דקרא שדרכן היה לעשות כן למזבח הבעל כדאיתא גבי גדעון שנתץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כרת וטעמיה דהכא שלא יהיה נראה כשיקריבו על המזבח דעל שם האשרה הם מקריבים:

אשר שנא ה' אלהיך. אע"פ שהי"ל לעשותם שלא לשם ע"ז שנא אותם ודוגמא כזה אמרי' בפ"ק דע"ז מכלל דרבנן סברי שרפה חקה היא והא דתניא שורפים על המלכים ואינן מדרכי האמורי ואנן היכי שרפינן והכתי' ובחוקותיהם לא תלכו אע"ג דאמרי' פרק ד' מיתות דמיירי הכתוב באורייתא כגון שרפה דכתיב ובמשרפות אבותך כן ישרפו לך מ"מ לאו מינייהו גמרי' ולא עבדינן משום ובחוקותיהם לא תלכון ה"נ בדבר שאינו חק לע"ז ופי' דשרפה חקה היא הוי חק לשם ע"ז ובדבר שהוא חק לע"ז אע"פ שהוא כתוב בתורה קא עבר משום ובחוקותיהם לא תלכו:

פרק יז

פסוק ו

או שלשה עדים. לפי שכתוב גבי ב"ד אחרי רבים להטות פי' לך גבי עדים דאין להם ללכת אחר הרוב דאם באו ג' להעיד וא' מהם מוכחש אין הולכין אחר הרוב אלא עדותם בטלה. וכמו שאמרו חכמים כשם שאם נמצא בשנים אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה כך משלשה:

פסוק כ

לבלתי רום לבבו. טעם אהא שהזכיר וכסף וזהב לא ירבה לו. ולבלתי סור מן המצוה זה טעם לס"ת שיוצא ונכנס עמו:

פרק יח

פסוק א

לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל. כלו' שלא יטול נחלה לבדו כשאר שבטים וא"ת יצטרף עם אחר ליטול חלק כשמעון אשר עם יהודה דכתיב ויעל חלק בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה. לכך נאמר עוד ונחלה לא יהיה לו בקרב פי' בתוך. ובספרי דורשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר. בקרב אחיו זו נחלת חמשה. פי' הרב"ש זו נחלת שאר. זו בני רחל וזלפה ובלהה שהם ששה וקוראם שאר על שאינם אחין כי אם מאב ונחלת ה' הם בני לאה שאע"פ שאחיו של לוי מאביו ומאמו אפ"ה לא יקח נחלה עמהם וקשה שכבר הוציאו מקרא ראשון ועוד בכל מקום שאר דבר אחד הוא

ונ"ל נחלת שאר זו נחלת אשתו כדאמרי' שארו זו אשתו נחלת חמשה הם חמשה מתים שהכהן מטמא בהם:

פסוק ד

ראשית דגנך. אין לו שיעור אלא שיהיו שירים ניכרים שלא יעשה אדם כל גורנו תרומה ולכך נתנו רבותינו שיעורין שלשה ואסמכינהו אקרא. עין רעה אחד ששים דכתיב ששית האיפה מחומר חטים וששית האיפה היינו חצי סאה דהאיפה הוא ג' סאין והחומר הוא כור שהוא שלשים סאין וחצי סאה משלשים זהו אחד ששים. עין יפה א' ממ' דכתיב וששיתם את האפה מחומר החטים ומחומר השעורים וששיתם משמע תרי ששיות שהן סאה תן ששית על ששיתם הרי סאה וחצי וכתיב מחומר החטים ומחומר השעורים הרי סאה וחצי מחומר. מב' חומרים שהם ס' סאין הרי זה אחד מארבעים עין בינונית זו א' מחמשי' דכתיב תרומה תרי ממאה עי"ל מדכתיב וממחצית בני ישראל תקח א' אחוז מן החמשים וקרי לה תרומה:

פסוק י

קוסם קסמים. פ"ה איזהו קוסם קסמים האוחז מקלו והכי ר"ל איזה קוסם אלו בני אדם האוחזים מקל או רצועה או שאר דבר ומודדין בהם ורואים אם ילכו או לא ילכו אם יצליחו או לא יצליחו. ד"א יש בני אדם כשיוצאים לדרך לוקחין קסמין מעץ ומקלפין אותן מצד אחד ומצד אחר מניחין את הקליפה ולוקח הקיסם וזורקו לארץ אם הקליפה למעלה זהו איש ואח"ך זורק קיסם אחרת אם מחשוף הלבן למעלה אומר זהו אשה ואומר הרי תחילה איש ואח"ך אשה זהו סימן טוב והולך לדרכו ואם תחלה נמצא מחשוף הלבן לעיל ואח"ך הקליפה למעלה אומ' אשה ואח"ך איש אין זו סימן טוב וחוזר בו ואם נמצא משניהם הקליפה למעלה או משניהם מחשוף הלבן למעלה הרי איש אחר איש או אשה אחר אשה ודרכו בינונית ועדיין עושין כן בארץ אישקלאוו"ינאה ועל שם הקסמין נקרא קוסם קסמים:

מעונן. איכא למימר אוחז העיניי' ומעונן לשון עין וי"א מעונן בודק בשעות ואומר שעה זו יפה לצאת לדרכים זוהי לשון עונה ואיכא מאן דאמ' זה המעביר שבעת מיני זכור על גב העין:

ומנחש. שעושה מעשה כישוף מהבלי העולם כההיא איתתא דמהדרא למישקל עפרא מתותי כרעיה דרבי חנינא:

ומכשף. האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו וכן המנחש בחולדה ועופות:

וחובר חבר. אחד חבר גדול ואחד חבר קטן חבר גדול שמחבר דובים נמרים אריות ובריות גדולות. חבר קטן זהו זיבורתא ועקרבתא:

פרק יט

פסוק ג
ושלשת את גבול ארצך. פי' ארץ ישראל ד' מאות פרסה ומצפון לערי מקלט ק' פרסה דמראשונה לשנייה ק' פרסה ומשנייה לשלישית ק' פרסה ומשלישית לדרום ק' פרסה נמצא אותם שבשני ראשים צפון ודרום רחוקים מערי מקלט ק' פרסה והאמצעים קרובים הרבה יותר ולכך פריך תלמודא במכות מאי שנא מהאי גיסא ומהאי גיסא דמרחקי ובמצעי דמקרבי. ומשני דבשכם שהיא אמצעית שכיחי רוצחים שנאמר דרך ירצחו שכמה. ותימא א"כ הדרא קושיא לדוכתיה כיון דבא"י נמי שכיחי מאי שנא דבא"י תלת ובעבר הירדן תלת וי"ל דבגלעד שכיחי דקרי ליה עקובה מדם:

פסוק טו
לא יקום עד אחד באיש. ואמרינן לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם הא לשבועה הוא קם. ומנ"ל דקם לשבועה וי"ל בכל חטא אשר יחטא עולה בגימ' אב"ל ק"ם הו"א לשבו"עה ובלבד שיהיה חטא בלא אל"ף:

פסוק כא
עין בעין שן בשן. פירש רש"י כי תצא למלחמה סמך הכתו' וכו' ויש לגמגם היכי מוכח מכאן דאין מחוסר אבר יוצא למלחמה וי"ל הכי לפי שאמר הכתוב עין בעין ור"ל ממון כדפרש"י א"כ אינו מחוסר אבר לכך סמך הכתו' יציאת מלחמה לכאן לומר וכו':

פרק כ

פסוק י
להלחם עליה לתופשה. מפני מרד ולא מפני שהיא נחלתך ולכך יכלת לקרא אליה לשלום אבל מערי הגוים האלה המחזיקים בנחלתך לא תקרא להם לשלום ולא תחיה כל נשמה:

פסוק יט
לא תשחית את עצה כי האדם עץ השדה. כי לשון אלא וה"פ לא תשחית אלא אותו שמזיקך כלו' שאדם יכול לבא מפניך במצור כגון אם יש יער לפני העיר ואפי' נושא פרי אעפ"י שהוא עץ מאכל כיון שאדם יכול להזיקך לארוב אותך לבא מפניך במצור שאתה יושב יכולת להשחיתו הרב"ש. עוד י"מ כי האדם עץ השדה חיות האדם בעץ השדה לאכול ממנו והמקרא קצר כדכתי' בס' שמואל חמור לחם אחד. ולבא מפניך במצור כמו מלבא כלו' לא יצאו נגדך להלחם במצור שלא יהיה לך צורך ליסוג אחור שיהיו מזונותיך אצלך ואע"פי שהמצור תוך לעיר קורא אותו מצור כמ"ש בירמיה ותבא העיר במצור:

פרק כא

פסוק ד

נחל איתן. פי' ה"ר אכשילרד שהיה דינו קשה שמשם היו יוצאים תולעים ואוכלים הרוצח בכל מקום שהוא וכן משמעות איתן חזק וקשה:

פסוק ח

כפר לעמך יש'. מדרש לעמך יש' אלו החיים אשר פדית אלו המתים שנפדים מממון החיים ומכאן סמך למזכירי נשמות ביו"הך ופוסקין עליהם צדקה:

ונכפר להם הדם. או' הרב"ש דכל זה צוה הקב"ה לעשות כדי שיהא מכיר לנרצח שמתוך כך שמא יבואו מכירים ויעידו ולא תהיה אשתו עגונה. ונר' להרב"ש דאעפ"י שארז"ל אין מעידין אלא א"כ ראו פרצוף פנים עם החוטם הוא עדות שאמ' מעידני על חוטמו ופרצוף פניו שהוא כך וכך והדיינים מבינים מתוך דברי העדים ומדמיונן שהוא זה אבל אם אמר מכיר אני ודאי שהוא זה ובטביעות עין גמור כאילו ראיתיו חי ודאי דאשתו לא תנשא אפי' לאחר כמה שבועות לפי' אם הוא מוחזק יכולין לבא להתבונן בו וההוא דטבע בדגלת ואסקוה אגישרא דשבוסתנא ואנסבה רבא לדביתהו בתר ה' יומי עדות הוא ודמיון דלא אמר מוחזקני בו אל נכון:

פסוק ט

ואתה תבער הדם הנקי וכו' כי תעשה הישר. כלו' אם תעשה המצוה כהלכתה תבער הדם שתעביר הרוצח מתוך כל העיירות שבאות למוד ופרש"י דאתא לו' אם הרוצח נמצא אחר עריפת העגלה אין פוטרין אותו. וק' דהא איצטריך לן האי קרא פ' אלו נערות ופ' ד' מיתות לו' דהוקשו ש"ד לעגלה ערופה ותי' הר"ם מברונא דסוגיא דכתובות אתיא כמ"ד חנק חמור ולכך איצטריך האי קרא להקיש ש"ד לעגלה ערופה ולו' דאפי' קטל בן חורין הוא בסייף והאי תנא דהכא סבר כמ"ד חנק קל וא"כ ידעי' סייף בבן חורין מק"ו דעבד הקל ולא איצטריך להיקש. וא"ת ולמ"ד חנק חמור ואיצטריך האי קרא לעגלה ערופה להקיש ש"ד לעגלה ערופה מנ"ל שאם נמצא ההורג אחר העריפה מנין שאין פוטרין אותו וי"ל דנפקא ליה מדכתיב ולארץ לא יכופר לדם וכו' ולמאן דנפקא ליה מן ואתה תבער איצטריך ליה האי קרא לו' שאם נמצא הרוצח אחר יוה"ך שממיתין אותו דס"ד דליכפר יוה"ך על רציח' ספקא זו ואידך דמוקי ולארץ לא יכופר דהיכא דנמצא ההורג אחר העריפה מנ"ל היכא דעבר עליו יוה"ך. י"ל דנפקא מדכתי' כפר לעמך יש' אשר פדית ה' דהויא כפרה זו אפי' לאותם שיצאו ממצרים שעברו עליהם כמה יוה"ך הרבה דיוה"ך אינו מכפר על זה אם לא בהבאת העגלה ואידך לית ליה לדר"ש וכן פי' בפ' אלו נערות:

פסוק יב
והבאתה אל תוך ביתך. שלא ילחצנה במלחמה לבא עליה כיון שהתירה לו בביתו. פלוגתא איכא בירושלמי איכא מ"ד שיכול לבעול בעילה ראשונה ולא אסרה תורה אלא ביאה ב' ואיכא מ"ד לא ביאה א' ולא ביאה ב' והכי איתא התם תרתי מילין אמריתו לנו משמיה דרב וליתהו כן. אתון אמרין לא אסרה תורה אלא ביאה שנייה ואנן אמרי אפי' ביאה ראשונה אלא לאחר כל המעשים. וי"מ לא ילחצנה במלחמה שלא יטול חליצתה ובגדים שעליה במלחמה וה"ק קרא והבאתה אל תוך ביתך ואח"ך והסירה את שמלת שביה מעליה:
ועשתה. לשון גידול כתרגומו ועשה קציר:

פסוק טז
לא יוכל לבכר. וא"ת בשני בנים פשוטים נמי אינו יכול ליתן ירושת זו לזו וי"ל לפי דכתיב כי הוא ראשית אונו מי שלבו דוה עליו יצא בן השנואה שאין לבו דוה עליו וסד"א שלא יטול פי שנים לכך נאמר בכור דאפילו בן השנואה שאין לבו דוה עליו יטול פי שנים ולכך בכור נוטל פי שנים לפי שכל אותיות בכור כפולות ועולות פי שנים וא"ת והרי יעקב העביר נחלה מראובן שהיה בן לאה השנואה ונתנה ליוסף בן האהובה. וי"ל בפשיעתו של ראובן היה שהרי בא על פלגש אביו ויעקב נתן ליוסף שפרנסו הבכורה:

פסוק יח
כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. ארז"ל על סופו נהרג שמבקש מזונותיו ואינו מוצא וסופו ללסטס הבריות וקשה דאפי' יהיה מלסטס לא יהיה חייב אלא מיתת סייף והוא נידון בסקילה וצ"ע:

פסוק כג
כי קללת אלהים תלוי. שע"י שקלל נסקל ונתלה ואין זה כבוד מעלה שיאמרו הרואים זה היה מגדף והרים יד במלך. ד"א כתרגומו אם היקל במצות הבורא כבר נטל את שלו ודי לו בכך. וי"מ דיינים כמו אלהים לא תקלל כלומר אם תלין נבלתו על העץ אתה מכשיל בני אדם שרואים אותו ומקללים הדיינים שלא דקדקו בדינו להפכו לזכות כדאמר ב"ד ההורגים אחת לע' שנה נקראת קטלנית:

פרק כב

פסוק ה
לא יהיה כלי גבר על אשה. כתרגומו לא יהי תיקון זין גבר על איתתא ולכך הרגה יעל את סיסרא ביתד ובמקבת ולא בחרב ובחנית שנאמר ידה ליתד תשלחנה:

פסוק ז
והארכת ימים. הפשט למען ייטב לך אם תשלח את האם כי תוליד בריכות אחרות ותמצאם והארכת ימים לאם:

פסוק י
לא תחרוש בשור ובחמור. לפי שהשור מעלה גרה והחמור אינו מעלה גרה וסבור החמור שהשור אוכל תמיד כשהוא חורש עמו ויש צער בעלי חיים ולכך אסרה תורה לדבקם יחד ועל זה מתפאר איוב אם עלי אדמתי תזעק וכו' כי מעולם לא חרשתי בשור וחמור:

פסוק יא
לא תלבש שעטנז. דוקא מהני תרי מיני משום דעל ידם הרג קין את הבל אחיו משום דויפן ה' אל הבל ואל קין ואל מנחתו לא שעה:

פסוק יב
גדילים תעשה לך. וסמיך ליה כי יקח איש אשה לכך נהגו העולם לפרוש הטלית על החתן והכלה בעת נישואין. וי"מ כדי לחנכן במצות:

פסוק כב
ומתו גם שניהם. פ"ה להוציא מעשה חידודים כגון דרך האיברים שאין האשה נהנית מהם גם לרבות הבאים אחריהם כך פ"ה וצריך פי' לפירושו ונר' לפרש הכי הבא על זאת שנגמרה דינה ליהרג גם הוא יהא נהרג דכתיב ומתו גם שניהם. וזאת בת קטלא היא כבר אפ"ה מרבינן מן גם הכי:

פרק כג

פסוק ח
לא תתעב אדומי. אע"פ שהי"ל לקדם אפ"ה מזרעו של אברהם הוא ואחיך הוא:
לא תתעב מצרי. אעפ"י שנשתעבדו בכם והי"ל לקדם גרים הייתם בארצם ומתחילה הטיבו לכם וע"ז אז"ל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית שאין דרך נשים לקדם. ואו' ה"ר נתן בר יוסף שהמואבים קדמום כדכתיב כאשר עשו לי בני עשו וכו' והמואבים היושבים בער. והא דקא' הכא על דבר אשר לא קדמו אתכם קאי אעמון ואשר שכר עליך קאי אמואב:
וכתב לה ספר כריתות. לה לשמה ומ"מ י"ל ספר עולה בגימטריא לשמה:

פרק כד

פסוק ח
השמר בנגע הצרעת. לפי שבושתו של מצורע מרובה מכל בושות שבעולם ומכה זו משתלחת בכל אדם במלכים ובהדיוטות הוצרך להזהיר ולשנות שאפי' יהיה המלך

מצורע כעוזיהו מלך יהודה צריך להרחיקו ולעשות בו ככל אשר יורו אתכם הכהנים ולכך סמך לאזהרה זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים שהיתה אחות מלך ואחות כהן גדול והרחיקוה ועשו לה כדין שאר מצורעים:

פרק כה

פסוק ד

לא תחסום שור בדישו. דבר הכתוב בהווה וה"ה לכל בהמה וחיה ועוף וא"כ למה נאמר שור להוציא אדם שאינו בכלל לא תחסום. בדישו לומר לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגידולו מן הארץ אף כל וכו' יצא הלש והמקטף שנגמרה מלאכתו לחלה וה"פ נהי דממעט אדם מן חסימה מ"מ דינו כשור לאכול בדבר מאכל כשהוא עושה בדבר מאכל דהכי אמרי' במציעא מקיש חוסם לנחסם בדבר אכילה ולפיכך קאמר דאדם המותר לאכול כשור אינו מותר אם הוא מגבן וחולב דאין זה דומה לדיש דגידולו מן הארץ וכן יצאו הלש והמקטף דאינו דומה לדיש דדיש לא נגמרה מלאכתו וזה נגמרה מלאכתו לחלה וכן הבודל התמרים והגרוגרות נגמרה מלאכתן למעשר:

פסוק יח

אשר קרך. תנחומ' אשר הקרך כלומ' היקר חמימותו והיקל באימתו אר"ח למה"ד לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה בא איש בליעל קפץ בתוכה אע"פ שנכווה הקרה בפני אחרים אף כשיצאו ישראל ממצרים ונקרע להם הים ונשתקעו בו מצרים נפל פחדם של ישראל על כל האומות שנא' אז נבהלו כי כשבא עמלק ונזדווג להם אע"פ שקבל גמולו מידם הקרה בפני האומות. ובפסיקתא בלשון אחר משל לאמבטי רותחת שהכל בורחין ממנה בא אחד וקפץ להפשירה מיד באו כולם ורחצו בה כך ישראל יצאו ממצרים היו הכל בורחים שנא' שמעו עמים ירגזון בא עמלק והפשירם. ויזנב בך מכת זנב תנחומא שהיו חותכין מילותיהם של ישראל וזרקם למעלה לא היו ישראל יודעים מה טיבה של אותה זמורה שכתב בקרא והנם שולחין הזמורה אל אפם עד שבא עמלק ולמדה להם וממי למדה מעשו שנא' הכי קרא שמו יעקב עשה חיך חיך בגרונו והוציא את הזמורה כלו' כך דרכו של תינוק לעשות כל היום חיך חיך כשהוא מזכיר אות חי"ת ואות ך' ובפסיקתא א"ר חנינא מהו שכתב שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך ה' וכו' כשהיו מחתכין את המילה שהיא ניתנה בחיק וזורקין אותה למרום ומחרפים ומגדפים כלפי מעלה ואומ' טול מה שבחרת והרי אתה למד ממה שכתוב למעלה ושלחה ידה והחזיקה במבושיו מה כתיב אחריו זכור את אשר עשה לך עמלק:

כל הנחשלים אחריך. מלמד שלא היה הורג אלא בני אדם שנמנעו מדרכי המקום ונחלשו מתוך כנפי הענן וזהו שבטו של דן. תנחומא למה עמלק דומה לזבוב שהוא להוט אחר המכה כך היה עמלק להוט אחר ישראל ככלב על הנבילה שנתגרה בהם שלש פעמים אחת במצרים כדתניא במכילתין ויוגד למלך מצרים עמלק הגיד אמר פרעה מקדם ואני מאחור אין מנוס בעלייתן מן הים והזכיר עליו מרע"ה שם המפורש ונבהל מיד. ואחת ברפידים דכתיב ויחלש יהושע הרי שלש פעמים שנתגרה בהם וזהו שיסד הפייט נדד ויעף שלש פעמים:

כל הנחשלים. אותן שלא יכול להשיג את המחנה היה הורגם לכך כתיב זכור שתכתוב בספר מה שעשה לך כדכתי' כתוב זאת זכרון בספר וכתיב התם כי מחה אמחה ולכך אני רוצה שיכתב סרחונו כדי שלא יתמהו על מה ועל מה מחיתי אותו ולמה זנב בך לפי שאתה עיף ויגע משעבוד מצרים ומטורח הדרך:

ולא ירא אלהים. מעשות עון גדול כזה עון משקולות הסמוכים במקרא שלמעלה והיינו דאמרו רבותינו נאמר מורא במשקולות דמהכא ילפינן מדסמכן ובספר משלי נמי נרמז האי סמיכה דכתיב אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם וכתוב בתריה בא זדון ויבא קלון כנגד ביאת עמלק נאמר ולפיכך בהניח ה' אלהיך לך לא תשכח:

פרק כו

פסוק ג

אשר נשבעת לאבותינו. מכאן אמרו גר מביא ואינו קורא דאינו יכול לומר לאבותינו אבל בתפלה סמכו רבותינו על תלמוד ירושלמי שגרים אומרים בתפלה אלהינו ואלהי אבותינו שכל הגרים נקראים ע"ש אברהם אבינו ולכך נקרא אב המון גוים:

פסוק יא

אתה והלוי והגר אשר בקרבך. תימה מה טיבן של לוי וגר אצל בכורים לשמוח בהם והלא נתונים הם לכהנים. ואמרו מי שלא ראה שמחת בכורים לא ראה שמחה מימיו שהרי משנכנסים בשערי ירושלים היו מביאי' הבכורים בקלתות מוזהבות ותולים אותם בקרני השוורים ומשוררים ארוממך ה' כי דליתני כך עושים העשירים כפי יכולתם והעניים מביאין אותם בסלים של נסרים והן לכהן והיינו דאמרי אינשי בתר עני עניותא אזלא ואומרים אנשי מקום פ' בואכם לשלום:

פסוק יז

את ה' האמרת היום. לשון תמורה כלומר החלפת כל האלהות שבעולם בעבורו וה' האמירך שהחליף כל האומות לבחור בך לתתך עליון וי"מ לשון אמיר ועניף שהוא לשון גבהות כלו' שאתה נותן גבהות וגדולה להקב"ה על כל אלהים והוא כמו כן נותן לך

גבהות על כל עם. וכן יש לפרש יתאמרו כל פועלי און שמגביהין עצמם דאית בהו רמות רוחא יותר מדאי ולפי' קמא י"ל שמחליפין דבריהם ואינם עומדין בדיבורם:

פרק כז

פסוק ד

והיה בעברכם את הירדן תקימו. והא דאמרי' פרק נגמר הדין א"ל הקב"ה שלך קשה משלהם אני אמרתי בעוברכם את הירדן ואתם רחקתם ששים מלים ובפ' אלו נאמרין אמרי' שבאותו יום שעברו הירדן באו להר גריזים ולהר עיבל יותר מס' מילין ואח"ך הביאו האבנים ובנו מזבח וכתבו כל התורה כולה בשבעים לשון שנא' באר הטב ויש לתמוה והלא בדין עשה כדכתיב בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה בהר עיבל ונראה דרב הונא ורב שילא סברי כר' אליעזר דשבות דפליגי בפ' ואלו נאמרין דתניא הלא המה בעבר הירדן. מעבר הירדן ואילך פי' כרחוק מן הירדן אחרי דרך מבוא השמש מקום ביאת השמש שהשמש זורח שם שהוא במזרח בארץ הכנעני היושב בערבה אלו הר גריזים והר עיבל שיושבים בהם כותיים מול הגלגל אצל אלוני מורה זה שכם ר' אליעזר או' הלא המה בעבר הירדן סמוך לירדן דאי מעבר לירדן. ואילך הא כתיב בעברכם את הירדן תקימו אחרי דרך מבא השמש מקום שקיעת החמה והיינו במערב בארץ הכנעני והלא בארץ החוי הוא יושב. בערבה והלא בין הרים וגבעות הם יושבין. מול הגלגל והלא לא ראו את הגלגל ואלו הקושיות כך היה מדקדקן ר' אליעזר לומר דע"כ לאו בהר גריזים שבו כותיים דבר הכתו' דהנהו בארץ החוי כדכתיב שכם בן חמור החוי ובין הרים וגבעות הן יושבים אלא הר גריזים סמוך לירדן דבר הכתוב ושנים היו. ובירושלמי דסוטה מפרש דשתי גבשושיות עשו סמוך לירדן ולאחד קראו הר גריזים ולאחד קראו הר עיבל דבתר פלוגתא דר' יהודה ור' אליעזר קאמר התם במה מקיים ר' אליעזר הר גריזים והר עיבל שתי גבשושיות היו וקראו אחד הר גריזים ואחד הר עיבל. על דעתיה דר' יהודה הלכו ק"ך מילין באותו יום. על דעתו דר' אליעזר לא זזו ממקומן:

פסוק כד

מכה רעהו בסת"ר. גימטריא רכי"לות. י"א ארור נאמרו בפרשה כנגד אחד עשר שבטים אבל לא כנגד שמעון לפי שלא ברכו יעקב וגם הוא לא ברכו עם אחיו ואע"פ שגם לוי לא נתברך מפי יעקב בפירוש כתב בזה ארור כנגדו וברכו לפי שעשה תשובה במעשה העגל והטעם אפרש לקמן בס"ד בעזרת הבורא למה לא נתברך שמעון עם אחיו בוזאת הברכה. וצ"ח תוכחות אמורים בפ' תבא וכנגדן היו מקריבין צ"ח כבשים בחג הסוכות לכפר על צ"ח תוכחות וזהו שיסד הפייטן שלמו אלה ומאלה וכאלה:

פרק כח

פסוק כו

ולבהמת הארץ ואין מחריד. אפי' הקרובים אינם חוששין לקברן:

באוניות. ושובים גם הטף והנשים שאם היו מוליכין אותן ברגל לא היו שובים רק האנשים שיכולים ללכת ברגלם לכך הוליכם באוניות:

פסוק מב

יירש הצלצל. כתרגומו האויב יעלה עליו ויצלצל ארצו וכן הוי ארץ צלצל כנפים. ואין לפרש ארבה כי כבר הפסיק ענין ארבה לדבר בביאת האויב:

פסוק סג

והיה כאשר שש ה' עליכם כן ישיש. ישוש לא נאמ' אלא ישיש כלומר הוא אינו שש אבל אחרים משיש וזהו רמז לקץ גלותינו כמו שכתוב בדניאל ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ משומם ימים אלף ומאתים ותשעים והכא כתיב כאשר שש ה' עליכם כן ישיש ה' להטיב אתכם במדבר ובא"י שהיתה שכינה עמהם ולהרבות אתכם בארץ מצרים דכתי' ובני ישראל פרו וישרצו והיינו אלף ור"ץ ד' מאות שהיו במצרים ומן יציאת מצרים עד שנה שנבנה הבית ד' מאות ושמונים שנה שנאמ' ויהי בשמונים וארבע מאות שנה ויבן הבית הרי ח' מאות ופ' שנה ת"י שנה עמד הבית דכתיב בזא"ת יבוא אהרן אל הקדש גימ' ת"י הרי אלף ור"ץ ואומר כן ישיש להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל פני האדמה. כלומר כזמן ההוא שהרבה אתכם כן תהיו בגלות וזהו מועד מועדים וחצי מועד. מועד הראשון זמן כמו למועד הזה. מועדים משמע תרי מועדים כמו מועד צאתך ממצרים וחצי מועד פי' חצי של שני המועדים והוא מועד שלישי כלומר בשני מועדים של מצרים וחצי אותן מועדים של מצרים הרי שלש מועדים במועד שעמדו במצרים וזהו לשון הכתוב דכתב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה ג"פ ארבע מאות זהו אלף ומאתים וג"פ שלשים הרי תשעים א"כ זהו אלף ומאתים ותשעים שנה והוא נמי כמו כן עידן ועידנין ופלג עידן וכאן רמזו משה רבינו בתורה. ואיבעי ליה לומר ג' מועדים בפירוש אלא שרצה לסתום הקץ וכן אמר הושע בפ' וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים וענתה לשון מעון. כימי נעוריה כימי גלות נעוריה היינו גלות מצרים וכיום עלותה מארץ מצרים זהו מיציאת מצרים עד שחרב הבית והיינו אלף ור"ץ כדפי' לעיל וקץ זה כתוב בתורה שנוי בנביאים בהושע ומשולש בכתובים בדניאל וקץ האחר הכתוב בדניאל באותו פסוק עצמו אשרי המחכה ויגיע לקץ הימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמש הרי נרמז באתם נצבים וכשנגיע לשם בעזרת שדי אפרש ובין זה לזה ארבעים וחמש שנה כי לקץ אלף ור"ץ יבא משיח

כדפי' ולאחר ארבעים וחמש שנה לביאתו תשקוט הארץ ותכבש כל העולם כולו תחת יד ישראל ולפיכך כתיב לשם אשרי המחכה לכך אבל אין אנו יודעין מהיכן מתחיל מנין זה שנוכל לידע מתי יסיים כמו אותם של מצרים שאמר הקב"ה בברית בין הבתרים ד' מאות ול' שנה קודם שנולד יצחק כי אז היה אברהם בן ע' שנה וכשנולד היה בן מאה שנה. ובני אפרים טעו ויצאו ממצרים קודם הקץ ל' שנה ונהרגו כדכתב בד"ה. ויש שמונין מתחלת השעבוד. והאמת למנות משנולד יצחק ועדיין לא נודע אל נכון עד שיצאו. וכן על גלות בבל אמר ירמיה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד וכו' וחשב בלשאצר וטעה וחשב אחשורוש וטעה ואף דניאל חשב וטעה כדאמרינן במס' מגילה וגם קץ שלנו שמא משנתבטל התמיד בימי הורקנוס ואריסטובלוס שהעלו להם חזיר ולא היה להם להעלות התמיד כדמפ' בסוטה והיינו מעת הוסר התמיד ושמא משנמלך הורודוס שלא היה ראוי למלוך על ישראל ולכל המאוחר משעת הגלות ולעת קץ כשיבא משיח במהרה בימינו יתבררו ויתלבנו הדברים כמו שכתוב בדניאל כשנראה היכן יסיים אז נדע למפרע היכן התחיל המנין ולפי מנין הגלות יבא משיח בשנת חמשת אלפים וקס"ג ושבת העולם יכנס בין שני קצים הללו לפי דברי הראב"ע ז"ל שפי' כי מה שאמרו רבותינו שית אלפי שנין הוי עלמא קץ ז' ימים דיומו של הקב"ה הוא אלף שנה כדכתיב. כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור ואשמורה בלילה הרי יומו של הקב"ה אלף ואשמורה הרי שית אלפין הן ששה ימים וששה אשמורות ועדיין יש אשמורה א' לבריאת עולם נמצא לסוף חמשת אלפים לב"ע וחמשה אשמורות ועדיין יש ז' אשמורות עד השבת שהוא יום ז' והוא קמ"ג שנים מעט פחות כמו אשמורת האלף שנה שהוא יום ואשמורה ח' פעמים קמ"ג הם אלף ושנה א' נמצא ה' אלפים וקמ"ג יכנס השבת לאחר אלף ור"ץ וכ' שנים הם חמשת אלפים קס"ג כי מבעוד יום יבוא המשיח קודם שיכנס השבת ב' שנים ואחר כניסת השבת שני שנים תשקוט הארץ וכל העולם:

פסוק סח

ואין קונה. פי' ה"ר יוסף קרא יאמרו להם מצרים אם תתנום לנו בחנם לא נקח אותם לעבדים כי אבותינו נשתעבדו בהם ולקו בכל מיני מכה שבעולם וכשיראו השבאים שאינם שוין כלום יהיו חובטים אותם במקל ומרעיבים ומענים אותם לכן טוב לעבוד הבורא ית' בכל לב ובכל נפש:

פרק כט

פסוק ט

חיים כולכם היום. היום כולכם במעמד אחד:

ראשיכם שבטיכם. ראשים והשבטים עצמם והזקנים והשוטרים וכל ישראל והנשים והטף והגרים שבאו לגור אצלך:
מחוטב עציך. אלו העבדים ועד שואב מימיך אלו השפחות ועתה אם אתם כלכם עליכם לעבור בברית שהרי אתם כולכם עומדים יחד. ולא יוכל איש לפקפק ולומר לא הייתי לשם ולא קבלתי עלי את הברית:

פסוק טו
כי אתם ידעתם את אשר ישבנו במצרים. שלא נגזרה גזרה על פחות מעשרים:

פסוק טז
ותראו את שקוציהם ואת גילוליהם. שהם עצמם משוקצים וחושבים אותם כגללים. כי לאחר ב' שנים או ג' שנים אחר עשייתו שנתיישן והוא מטושטש זורקו בגלל טיט חוצות וכשאין עושה לו מה ששואל מעמו מקללו ומגדפו שנא' והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו שעשה. וגם כשרוצה לקלל אחרים או' להם תהיו כאלהיו שלא יכול לעזור לו. ופי' שראיתם אותם הגלולים שלפעמים זורקין אותם ולפעמים עובדים אותן ואין עליהם שום מרות. כי כל העובדים אותן דבקים בגזל ועריות וזמה והולכין בשרירות לבם לכך צריך שתקבלו קללות והשבועות שתעמדו במסורת הברית:

פסוק יז
פן יש בכם. זה נתינת טעם אחר קבלת הברית:
אשר לבבו פונה היום. ותהיה מחשבתו לרעה לעזוב את השם. ועוד יש לחוש פן יש בכם שורש פורה רוש ותפרה ותרבה מחשבתו הרעה עד שירצה למעשה כדכתיב והיה כשומעו את דברי האלה כלומר לאחר שקבלו ישראל האלה. והתברך בלבבו כלומר והוא יחשוב שלום יהיה לי מה לי בצער הזה הלא לא קבלתי את האלה וא"כ אלך בשרירות לבי. למען ספות הרוה. כלומר שיספה הרוה חטאים שהוא רוה ושבע מהם דברים שאין בהם יצר הרע כמו לבישת כלאים. עם הצמאה עם חטאים שהוא תאב וצמא בהם כגון גזל ועריות. אבל כשתבואו כולכם בברית. ותקבלו עליכם האלות והשבועות תדעו כי כל עובר הברית לא יאבה ה' סלוח לו:

פסוק יט
כי אז יעשן. אם לא תעמדו בברית כי התניתם לעבוד אותו ולעמוד בברית ומתוך כך לא תבואו לידי מחשבות הללו ותעמדו בברית שאם לא תעמדו ירביץ בכם כל הקללות שקבלתם. הכתובה בספר הזה:
ומחה ה' את שמו. שם העובד:
מתחת השמים. שלא יהיה נין ונכד ושריד במגוריו:

פסוק כ

והבדילו ה' לרעה. הוא חשב להבדל מישראל לעשות שרירות לבו. והוא יבדל לרעה לו. על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת אם בעון רציחה וניאוף הרי יש בשאר האומות נואפים ואין ארצם שממה כזאת:

פסוק כד

ואמרו על אשר וכו'. כלו' ישיבו בדין עשה להם כך. כי הם באו בברית ברצונם ואח"ך עזבוהו. אבל או"ה לא באו עמו בברית ואין הקב"ה חושש להם ומתוך כך יצטדק דינו של הקב"ה כי יתודו פשעם ויאמרו חטאתם שנתשם ה' מעל אדמתם לפי שעברו על הברית שקבלו מה שלא עשו שאר אומות. וכן פי' יחזקאל העולה על רוחכם היה לא תהיה. שאתם אומרים היה נהיה כגוים וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן. חי אני אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם ואביא אתכם במסורת הברית. כלומר כי אתם עמו בבריתו לא הם. ורבותינו אמרו כל כי האי ריתחא לירתח רחמנא עלן ולפרוקינן:

פסוק כה

ולא חלק להם לעובדם. אלא לעבוד כל העמים לעבוד להם להאיר להם אי נמי י"ל אין זה חלק שלהם כי אני חלקם. כדכתיב ה' מנת חלקי וכוסי ואומר חלקי ה' אמרה נפשי והם עזבו אותי:

פסוק כח

הנסתרות לה' אלהינו. לפי שכתוב והבדילו ה' לרעה ואח"ך ואמר הדור האחרון דמשמע דכל הארץ לוקה ע"י איש אחד או משפחה אחת לכך אמר הכתוב הנסתרות לה' אלהינו כלומר אם הם נסתרות מה שעשו אותו האיש או האשה. לה' אלהינו הוא יפרע מן העושה הרעה כרעתו ולא ילקו ישראל עליו:

והנגלות לנו ולבנינו עד עולם. שאם יעשו העבירה בגלוי אז העונש עלינו ועל בנינו אם לא נבער הרעה מקרבנו: והמדרש לפי' רש"י קרוב לפשטיה. דתניא על מה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן שבע"ד מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן ופי' דקרא הכי הוי הנסתרות לה' אלהינו ליפרע מן העוברים. ועון הנגלות תלוי בנו ובבנינו. ולפי שלא תאמר שתהא מדה זאת נוהגת לעולם שכשעברו ישראל את הירדן וקבלו התורה בארור ונעשו ערבים זה בזה אף הנסתרות לנו ולבנינו. וא"ת כיון דמעטינן נסתרות מלה' אלהינו הי"ל לנקד על ה' אלהינו. אלא משום דאין כבוד כלפי מעלה לנקד את השם דנר' כמוחקו. ויען כי הנקודה של לנו ולבנינו לא בא במקומו כי דינו על השם לולי כבודו נקודה העי"ן שבעד להשלים י"א אותיות כנגד י"א אותיות שכתו' בלה' אלהינו. ויש במסורת הגדולה כשמונה והולך כל הנקודות שעל זאת נקודה. שואל אלא

לנו ולבנינו למה נקוד. כך אמר עזרא אם יבוא משה רבינו ע"ה ויאמר למה כתבת אותם. אומר לו לכך נקדתי עליהם. ואם יאמר יפה כתבת אעביר הנקודה מעליהם. משמע שמתוך כך שהיה מסופק בנגלות אם הם לנו ולבנינו קודם שעברו ישראל את הירדן אם לאו לפיכך נקד עליהם. ומכאן אנחנו מביאים ראיה לכותבים בלא שרטוט. ונוקדין שתי תיבות קודם שיכתבו השלישית. ואינם יודעים למה. ומכאן יש ללמוד שהנקודה כמחק. מדקאמר עזרא לכך נקדתי אותן והרי הם כאלו לא נכתבו:

פרק לא

פסוק א

וילך משה וידבר. מכאן שאין שלטון ביום המות. שהלך בעצמו ולא קראם בחצוצרות מלמד שנגנזו בחייו. לפי שאין שלטון ליום המות. בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. לא אוכל עוד לצאת ולבוא. זהו פשוטו כי זקנתי ואף הקב"ה אמר אלי אתה לא תעבור ואתם אינכם מפסידים בזה כלום. כי ה' אלהיך הוא ההולך לפניך ואין דבר ומנהיג כמוהו. ועוד יש מפרשים לא אוכל עוד לצאת ולבא לפי שהקב"ה אמר אלי אבל לא משום חלשות. יש במדרש כשאמר הקב"ה למשה לא תעבור את הירדן הזה א"ל משה בחסדך העבירני את הירדן הזה א"ל הקב"ה הגיע זמן יהושע להיות מלך והמלכות אינה נוגעת בחברתה אפי' כמלא נימא. אמר משה אהיה תלמיד ויהושע יהיה רב. א"ל הקב"ה יפה אמרת מיד הלך משה השכים לפתח יהושע. וא"ל יהושע הגיע העת שאני משרתך מפי הגבורה הלך לשרתו עד שהלכו משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד וירא ה' באהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד ענן על פתח האהל אמר משה ליהושע מה דבר ה'. א"ל יהושע והלא לא שאלתיך כשהייתי משרתך מה דבר ה' נתקנא משה ואמר טוב לי שאמות ואל יכנס בי קנאה מיד ויכתוב משה את דברי השירה הזאת וכו':

פסוק ז

כי אתה תבא את העם הזה. זקנים שבדור על פיהם תעשה מה שתעשה. אבל הקב"ה אמר לקמן כי אתה תביא. ונר' דקאי ויצו יהושע לויאמר דבפרשה אחרת דאי לא תימא הכי. לא מצינו שאמר הקב"ה למשה קרא ליהושע ואצונו וזו היא הצואה כי אתה תביא בשם הג"ר מתתי"ה מבריא"ה. וה"ר יעקב מעיר אויילי"נש פי' שקרא משה אל יהושע לעיני כל ישראל וכל ישראל היו במעמד לפיכך חלק לו כבוד ואמר כי אתה תבא את העם הזה. מצינו בפ' ואתחנן שנצטוה משה לצוות את יהושע. והקב"ה אמר בעצמו ואצונו. הא דכתיב כי אתה תבא היינו ציווי של משה והא שהקב"ה צוהו שנא' ואצונו היינו דכתיב כי אתה תבא ונר' דתביא ותבא הכל אחד אלא מה שלא פי' באומרו כי אתה

תבא פי' לאחריו דכתיב ואתה תנחילנה אותם אלא ואנכי אהיה עמך והני דקרא לפי דמשה שלא נתן לו הכח היה ראוי לומר ואתה תבוא עמהם ואח"ך להבטיחו שינחילנה אותם ולתלות הדבר במקום כענין שנאמר כאשר דבר ה'. אבל הקב"ה שממנו בא הכח אמר כי אתה תביא ואנכי אהיה עמך ועתה ניחא שפיר כפלות הפרשה ושינוי הלשון דתבא ותביא:

פסוק י

מקץ שבע שנים תקרא את התורה. אתה צריך שישמעו אפי' הטף לפי שהם פנויים מכל עבודת האדמה כל ימות השבת מה שאין כן בשאר השנים:

פסוק יד

הן קרבו ימיך למות. יש במדרש אמר משה להקב"ה הלא קלסתיך ושבחתיך בהן שנא' הן לה' אלהיך השמים וכו' ואתה מקניטני בהן קרבו ימיך. א"ל הקב"ה שכן רע רואה הנכנסים ואינו רואה היוצאים. כך עשית שלא דברת כהוגן על ישראל בלשון הן ולמדת קטיגוריא עליהם דכתיב הן בני ישראל לא שמעו אלי וכתיב והן לא יאמינו לי:

והסתרתי פני מהם. זו דרך חבה כאדם שחטא לו בנו. ואמר לרבו להלקותו והוא אינו יכול לראות מכת בנו מסתיר פניו מפני שרחמיו עליו:

ומצאוהו רעות. שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבתא שמים צוננין יפין למי שנשכו זיבורא. וחמין לעקרבתא וחילופו סכנה. ואם עקצוהו זיבורא ועקרבתא יחד ירא ליכנס לא בחמין ולא בצונן לפי שמה שטוב לזה קשה לזה כמו כן הצרות של ישראל. כגון כשהגוי מיצר לו ירא לקבול לפניו פן ישנאהו ואם לא יקבול עליו ירגיל לעשות כך:

פסוק יח

ואנכי הסתר אסתיר פני. שלא אשמע תפלתו. על כל הרעה אשר עשה. פ"ה בדניאל אשרי המחכה ויגיע לקץ אלף ושלש מאות ושלשים וחמש. וגימ' דהסתר אסתיר שהוא תחלת אלף ושלש מאות ול"ו. אי נמי אלף של אסתר אינו מן המנין והוו אלף ושלש מאות ול"ה הרי שנרמז קץ משיח בפ' תבא כדפי'. וכאן רמז הזמן האחד שיהיו כל ישראל כובשין העולם בו ולכך כתיב אשרי המחכה. וה"ר עובדיה פי' מועד מועדים וחצי מועד לאותו זמן האחרון. ופי' מועד ראשון זמן כדפי' בפ' כי תבא ומועדים האחרים משיצאו ממצרים עד שנבנה הבית והם ת"ף והב' כמו שעמד הבית והם ת"י. ואין שני המועדים שוים. ושניהם עולים למנין ח' מאות וצ'. וחצי מועד. חצי שני מועדים הללו דהיינו תמ"ה צרף אותם תת"ץ. הרי אלף ושלש מאות ול"ה ונר' להרב בכור שור שקץ זה נרמז באלפא ביתא של תשר"ק. תשר"ק הם אלף. צפע"ס הם שלש מאות והוא עשרה שנים אחר ביאת משיח שיבוא לאלף ור"ץ ואז יהיה נמל"ך יחשב למלך. יטח"ז הם ל"ד.

הרי אלף ושלש מאות ול"ד והיינו דכתיב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות ושלשים וארבע. כלומר לתחלת שנת חמשת דהיינו לאלף ושלש מאות ול"ד. ואז והד"ג ב"א. כלומר התענוג בא כמו באדג וכמו הליוסט"ן ובאדג כווריי א"נ והדג בא זה הלויתן לעשות סעודה לצדיקים:

פסוק ל

את דברי השירה. כמו האזינו כי שם כתב שהספיק להם צרכיהם במדבר ובא"י. ואיך חטאו וגלו ואיך עתידים ליגאל לימות המשיח. שמע שאמ' משה ליהושוע בשעת פטירתו כלום יש לך ספקות הלכות ואודיעם לך א"ל והלא כתבת ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש וכו' שהייתי תמיד אצלך. מיד וימת משה ואז נתעלמו מן יהושע שלש מאות הלכות ובקש הקב"ה להחזירם על ידו. אמר הקב"ה משה עבדי מת לא אגלה לך שום דבר מצוה עד שבא עתניאל בן קנז והחזירם לו ואני אומר מכאן שכל מי שממית עצמו על דברי תורה הקב"ה מחזיק לו כאלו שומע מסיני שהרי עתניאל בן קנז החזירם יען שהמית עצמו על דברי תורה כדמפרש התם שהיו בני דורו עוסקים בתורה ושוכבים ששה וששה בטלית אחד מתוך עוני:

פרק לב

פסוק א

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ. א"ר הונא פמלייא של מעלה. מרובה משל מטה לכך אמר משה לשמים לשון רבים ולארץ אמר לשון יחיד ותשמע. ד"א דרך ארץ הוא לאותו שהוא רחוק לומר לשון האזנה שיטה אוזנו לשמוע. ולכך הפך ישעיה הלשון שאמ' שמעו שמים והאזיני ארץ כי הקרוב אין צריך שיאמר האזנה אלא שישמע. והקב"ה לפי שהוא מדבר וכבודו בשמים והם קרובים אליו לכך אמר לשון שמיעה לשמים. ולארץ שהיא רחוקה אמר לשון האזנה. ולפי הפשט שמיעה והאזנה אחת הן. ולא שינה אלא לצחצח הלשון. ולפיכך. אמר ישעיה להפך שמיעה והאזנה אצל השמים ואצל הארץ. והכא לכך דבר אל השמים תחלה ואל הארץ לפי שהם עדים. וכאן אמר לעדים שישמעו הדברים כדכתיב העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ. והקשה רבינו ברוך בר' יצחק מה נשתנית שירה זו מכל שירות שבתורה שאין לך שירה שבתורה שאין שם האומרה נזכר בה כמו אז ישיר משה. ותשר דבורה אז ישיר ישראל ואמר כי גם בזאת נרמז משה בר"ת שבראשי הפסוקים הראשונים ה' דהאזינו י' דיערוף כ' דכי שם ה' אקרא. ה' דהצור תמים. אלו הד' אותיות עולות מ' וזוהי מ' של משה שי"ן דשח"ת. ה' דהלה'. הרי משה ולפי שיש בשירה תוכחות קשות לא נזכר שמו בפי':

פסוק ב
יערוף כמטר לקחי. יטיף והזכיר כאן ד' רוחות שבעולם. יערף כמטר זו רוח מערבי שבאה מעורפו של עולם ודרכה להביא מטר. תזל כטל זהו רוח צפוני שנוחה כטל. כשעירים זו רוח דרומי שמשתערת כשעורים. ויורדת טיפות גדולות כשעירים שנא' ושעירים ירקדו שם. כרביבים זו רוח מזרחי שיורד טיפות דקות. ומרבה זרעים ומגדלת צמחים. שנא' רבבה כצמח השדה נתתיך:

פסוק ג
כי שם ה' אקרא. ואספר שבחו אתם ד' רוחות העולם ושמים וארץ הבו גודל לאלהינו. וצריכים אתם ליתן לו גדולה ושבח על קריאת התורה שבה אתם מתקיימים שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. וכשם שאתם מועילים לעולם כך לקחי ואמרתי נותנת חיים ומרפא לעולם. הצור תמים פעולו. דין הוא שתתנו לו גודל כי הוא צור ותקיף. ועושה פעולתו בתמימות. ולא מראה כוחו למרגיזיו:
וישר. הוא לעושי רצונו שאינו מקפח שכרם ולפי שרצה לספר איך עשה נקמה מישראל ואח"ך מן האומות ששעבדו בהם תחילה. הצדיק תחילה את הדין שהכל במשפט ובצדק:

פסוק ה
שחת לו לא בניו מומם. אם שחת אין ההשחתה שלו כי אינו מפסיד בכך מאומה אלא לבניו המום כדכתיב לא אותי הכעיסו כי אם אותם למען בושת פניהם:

פסוק ז
זכור ימות עולם. עתה מזכיר והולך החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל. בינו שנות דור ודור. כי קודם שהיו ישראל תקן להם מקום:

פסוק ח
בהנחל עליון גוים. שהנחיל לכל אומה ואומה נחלתם. בהפרידו בני אדם בדור הפלגה שהפרידם והלכו איש למקומו כדכתיב ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ. יצב גבולות עמים למספר בני ישראל. ברר נחלה לי"ב שבטים שעדיין לא נולדו. והציב גבולות עמים. ארץ ישראל שמסר לשבעה בני כנען שהם עבדי בני שם כדכתיב ויהי כנען עבד למו. לפי שלא יוכל לערער עליה כי מה שקנה עבד קנה רבו אבל שאר אומות היו יכולין לערער. ובני כנען י"ב היו כדכתיב וכנען ילד את צידון בכורו ואת החתי ואת היבוסי ואת האמורי ואת הגרגשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי הרי י"א ואחר נפוצו משפחות הכנעני שאחת מן המשפחות נחלקה לשתים והוציא מכאן הפריזי שלא מנוי כאן הרי י"ב וכן מספר בני ישראל ולכך התקין להם נחלתם:

פסוק ט
כי חלק ה' עמו. מכל האומות לקחם לחלקו יעקב חבל נחלתו. חבל לשון חלק. וכפל מלה הוא. ימצאהו בארץ מדבר כמו ימציאהו. שהמציא להם כל צרכיהם מן שליו ובאר ושמלותם לא בלו ורגליהם לא בצקו באותו מדבר שהוא תוהו. יליל לשון יללה שאין שם רק תנינים ובנות יענה שמספידים תמיד מן יללה וכן תרגום אונקלוס:

פסוק י
יסובבנהו. בסיכוך עננים יבוננהו לשון בנין ותבונה שנתן להם התור' ובנה משכנו בתוכם:
כאישון עינו. כמו שהאישון שומר עינו דאישון הוא עור שע"ג העין והוא שומר העין וגם כשישן אותו עור נופל על העין ושומרו. וע"ש השינה נק' אישון מפני שמחשיך העין כשהוא נופל עליו. כמו באישון לילה. וכמו שהאישון שוקד על העין לשומרו. כך שומר ישראל:

פסוק יא
על גוזליו ירחף. מחופף אצלם והם מחופפים אצלו. ואין להם לירא מלמעלה שאין עוף מעופף למעלה הימנו אבל לשאר עופות אין די בריחוף אצל גוזליהם אלא לוקחים אותם בין רגליהם לפי שיראים מן הפורחים למעלה מהם שאין יכולים ללקטם אלא אחד אחד. לכך הוא אומר כנשר יעיר קנו. שאין יראים מכל צד:

פסוק יב
ה' בדד ינחנו. ינחנו לשון מנוחה. ואין עמו אל נכר לסייעו. אף כי אותו סיוע אין בו ממשות:

פסוק יג
ירכיבהו על במותי ארץ. כדכתיב על במותימו תדרוך. ויאכל תנובות שדי. מאחר שבאו לארץ אכלו תנובות השדה ופסק המן. דכתיב וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ כדי שיתחזקו לכבוש הארץ. וינקהו דבש מסלע שהיו הדבורים עושים בנקיקי הסלעים. ואף התמרים העושים הדבש גדלים בסלעים. ושמן מחלמיש צור שהזיתים כמו כן גדלים בסלעים וטובים מאותם שבבקעה לפי שהחמה זורחת עליהם וממתקן כדכתי' וממגד תבואות שמש. חמאת בקר וחלב צאן וכו' כלו' שלא היו רוצים לאכול כ"א חמאה של בקר ושל חלב צאן שהוא שמנוניתו של חלב ונר' דאין צריך להוציא קרא ממשמעו. חמאה של בקר עיקר וחלב של צאן עיקר. עם חלב כרים מובחר כמו ואכלו את חלב הארץ. עם חלב כליות חטה. לפי שהכליות יש להם חריץ כמו חטה מדמה אותם לחטים. ודם ענב תשתה חמר שיהיה היין אדום כדם וחשיבות הוא כמו אל תרא יין כי יתאדם.

תשתה חמר עתה מדבר כאלו מדבר עם ישראל כמו ימצאהו בארץ מדבר לאחרים עליו. ואח"ך הוא עשך ויכוננך כמדבר אליו פה אל פה. חמר כלו' חמרא:

פסוק יז

יזבחו לשדים. לדבר שדוד ונמאס:

לא אלוה. שאין בהם כח ולא אלהות אלוה לשון חוזק. חדשים מקרוב באו. מעולם לא נקראו אלוה עד עתה. אלהים לא ידעום. לא הכירו בהם שום תועלת. וה"ר יוסף קרא פי' גבי הקב"ה נאמר וידע אלהים כי ידעתי את מכאוביו אבל הם לא ידעו בצרותם ולא עזרו להם:

לא שערום אבותיכם לא פקדום ולא חששו בהם כמו פוקד עון אבות דמתרגמי' מסער:

פסוק יח

צור ילדך תשי. ובראך ממעי אמך אותו תשי. תשכח בשביל שאתם שוים כלום. ותשכח אל מחוללך כפל מלה:

פסוק כא

ואני אקניאם בלא עם. מדה כנגד מדה. ונר' להרב"ש שעל ידי מגדים הוא אומר שהם מצירים לישראל בכל מקום. ובכל טכסיסיהם בזויים הם מכל אומה:

פסוק כג

אספה עלימו רעות. כלו' כל רעות שבעולם שאמצא עד שיספו. לא אשאיר שום רעה שלא אביא עליהם. חצי אכלה בם כפל מלה. שלא אניח חץ שלא אכלה בהם. מזי רעב שרופי רעב כמו למיזי לאתונא שיהיה נוחר ונקמט מפני זלעפות רעב:

פסוק כד

ולחומי רשף. שילחמו בם גחלים ושרפה. כמו רשפיה רשפי אש. קטב לשון כריתות כמו אהי קטבך שאול. מרירי לשון מרירות כמו מרורת פתנים. מחוץ תשכל חרב היוצא לחוץ יפול בחרב. ומחדרים אימה והנשאר מן החרב עליו אימות מות ודבר. גם בחור גם בתולה היושבים בחדר לא ימלטו. אמרתי אפאיהם שלא אניח מהם פאה. אלא אשביתה מאנוש זכרם:

פסוק כז

לולי כעס אויב אגור. שיעשה לי האויב. אגור ירא כמו לא תגורו. פן ינכרו צרימו ויתלו ההצלחה בעצמם. כי גוי אובד עצות המה אותן אויבים שמסרתים בידם אבדה עצתם. ואין בהם תבונה שאלו חכמו היה להם לדעת זאת מה יהיה באחריתם ולהכין לב איך אירע דבר זה דעם זה שהיו גדולים כבר על כל אומה ועכשיו אחד ממנו ירדוף אלף. אם לא כי צורם מכרם. כמו ביד אשה ימכור זה אברהם שמכרם כשהראה הקב"ה לאברהם בין הבתרים תנור עשן ולפיד אש. רמז לו שעתידים בניו לשעבוד מלכיות או לגיהנם

אמר לו הקב"ה בחר להם איזה שתרצה בחר לו אברהם שעבוד מלכיות והיינו דכתי' אם לא כי צורם מכרם זה אברהם שנקרא צור שנא' הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם. ועל אשר דבקו במעשינו הרעים הוסגרו בידינו. ועוד שידעו ויראו כי לא כצורינו צורם שכל זמן שעבדו ישראל את אלהיהם צורינו לא יכלו צורם של אומות ואלהיהם להם שהקב"ה עשה שפטים בהם ובאלהיהם. וגם בדגון כדכתיב כי כבדה ידו עלינו ועל דגון אלהינו ועכשיו אויבינו פלילים ושופטים אותנו כרצונם. ומאחר שאין יודעים לתת לב לכל זה אגור אירא פן יכעיסוני כדי שיתלו כל השררה בעצמם שאינם יודעים ומבינים לאחריתם כלל. ועתה מפרש מה כי לא היו יכולים להבין מאחר שלקו ישראל שהם בניו של הקב"ה על רוע מעלליהם יש להם לישא ק"ו בעצמם:

פסוק לב

כי מגפן סדום גפנם. ויצץ ציץ פורענות. חמת תנינים יינם שישתו. וראש פתנים אכזר. כמו כן יינם. ראש פיי"ל. הלא הוא כמוס עמדי. כלומר הלא הוא הפורענות הראוי להם כמוס עמדי שאני הכנתי להם פורענות וכלי מות:

פסוק לה

לי נקם ושלם. עלי לעשות נקמה מהם ועלי לשלם תשלומי רע. ושלם הוא שם דבר: לעת תמוט רגלם. כשיגיע העת לשלם הפורענות. כי קרוב יום אידם ומזומן בידי להביאו. וחש עתידות למו. פורעניות העתידות לבוא עליהם בעתם אחיש אותם ומתי יהיה זה כשידין הקב"ה את עמו ויקח נקמתו מהם. ויתנחם בנקמתו של עבדיו במה שהרגיזו לפניו. ואפס עצור ועזוב. עצור כמו לא עצרו כח. ועזוב שאין לו מי יסייעהו. ואמר האויב אי אלהימו שהיו עובדים בזמן שבהמ"ק. יקומו ויעזרוכם נגד כל אלהות שלכם שעבדתם ואני או' אתם אומרים אי אלהימו ראו עתה כי אני אני הוא אלהימו וארא להם גבורתי. ומה שאתם משתפים אותי לשאר אלהות שעבדו אין אלהים עמדי אלא אני. אני אמית ואחיה. אם המיתים אחיים. ואם מחצתים ארפאם כנגד שאמרתי יקומו ויעזרוכם. כלו' אין יכול לעזור אני אעזרם אבל אתם אין מידי מציל:

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי. אשבע לעשות נקמה בכם כי אתם סבורים שאינני יכול לעוזרכם. אבל אני חי לעולם ובידי לנקום נקמתם בעו"הז ובעו"הב:

פסוק מא

ותאחז במשפט ידי. לאחר שעשיתי משפטי ודיני אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. מה שנשתעבדו בהם בלי לחמלם:

וחרבי תאכל בשר. תכלה בשר ידיהם מדם חלל ושביה של אויבים. אשכיר חצי מדם וכו' מראש פרעות אויב. שאפרע מראש מן האויב. הרנינו גוים עמו אז ישבחו הגוים אומו של הקב"ה ויאמרו הכי אשרי העם שככה לו שהקב"ה נפרע מצריהם:

פסוק מג

כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו. של הקב"ה שהם צרי עמו. וכאשר ישפך דם מאותם ששפכו דם עבדיו אז וכפר אדמתו עמו כלומר וכפר אדמתו מעון עמו ומעון דם עבדיו אשר שופך כי בענין אחר אין כפרה לארץ. כדכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו:

פסוק מד

הוא והושע בן נון. לשניהם צוה המקום לכותבה כדכתיב כתבו לכם את השירה הזאת. לעיל כתיב קרא את יהושע וכאן כתוב הושע. י"ל לפי שכשהיה רבו קיים. היה נכון לקרותו בשם שקראו רבו. ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע. ומכל מקום מקרא בכל מקום קורהו יהושע לפי שהורגל בכך:

פסוק נב

כי מנגד תראה את הארץ. ב' דברים שאלת אעברה נא וארא אעברה לא ינתן לך אראה ינתן לך. ולא אשיב ריקם פניך מן הכל:

פרק לג

פסוק א

וזאת הברכה. פי' לעיל בפ' ויחי:

איש האלהים. פי' ה"ר יוסף קרא שלפיכך כתב איש האלהים לומר שע"פ הקב"ה ברכם:

פסוק ב

ה' מסיני בא. ממקום שכינתו וכן יברכך ה' מציון:

אשדת למו אותיות של תלמו"ד. כלומר תורה תלמוד:

פסוק ג

אף חובב עמים. נר' להרב"ש לפי הפשט אף בשעה שהקב"ה מחבב עמים. ומוסר אותם בידם הם ישראל. תוכו מכתתים. לרגליך בשבילך. בעבור שאינם רוצים לעשות כתועבות הגוים ולהניח יראתך:

כל קדושיו. מוסרים אותם בידך. וסובלים היסורים בשבילך:

פסוק ה

ויהי בישורון מלך בהתאסף. כשנתאספו יחד וקבלו חוקיו אז ייחד תחלה מלכותו עליהם. יעקב נקרא ישורון. כי מיעקב עד שמלך דוד יש ישור"ן שנה וזהו בישורון מלך:

פסוק ו
יחי ראובן. כשיעבור לפני אחיו את הירדן למלחמה. ואל ימות אחד מהם במלחמה:
ויהי מתיו מספר. אנשיו שיעברו עמו מספר שכמו אותן שיעברו ישובו ולא יהיה נפקד ממנו איש.

פסוק ז
וזאת ליהודה. זה הברכה שעשה לראובן עשה ליהודה. שהתפלל עליו. במלחמה ולפי שיהודה עולה תחלה במלחמה הוצרך להתפלל עליו במלחמה. ולראובן לפי שהיה עובר בראשון כדכתיב והחלוץ עובר לפניהם ואע"פ שיעקב לא ברך לוי משה ברכו כדפי' בפ' תשא:

פסוק ח
תומיך ואוריך. דברים שכל ישראל צריכים להם מסורים לאיש חסידיך שהיו כלם חסידים ולא נכשלו בעגל. אשר נסיתו שלא פירשו דברים בפ' חקת:

פסוק ט
האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו. במעשה העגל כי כולם שמרו אמרתך. כדכתיב ויאספו אליו כל בני לוי:

פסוק יב
ולבנימין. לפי שהיו בני בנימין שומרים במקדש שהיה בחלקו של בנימין סמך ברכתו של בנימין לברכתו של לוי:
ידיד ה' ישכון לבטח עליו. מה טעם שכינה בחלק בנימין לפי שהוא לבדו נולד בארץ ישראל. ויש מפרשים שעדיין לא נולד כשהשתחוו השבטים לעשו. וההי"ד ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה שבטו אין משתחוים לשום בריה. כי נולד מבנימין שלא השתחוה לעשו. ד"א משל למלך שהיה לו יום נועד עם בניו לברכם ולנטות אהלו אצלם. באו כולם פנו כל אחד ביתו וצייר וכייר ישב הקטן נזוף כי אמר איככה יעזוב אבי את אחי הגדולים ויבוא אצלי שמע המלך ואמר חייך בני אצלך אשכון נצח כך הקב"ה. עוד י"מ לכך נעשה הקב"ה אושפיזכניה מפני הגביע שנמצא באמתחתו. והכוהו אחיו בין כתפיו. לכך זכה לבין כתפיו שכן כדפי' בפ' מקץ:

פסוק יג
וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו. תוציא פירות ביותר כזה להספיקם כי עם רב הוא. כדכתיב מדוע נתת לי גורל אחד ואני עם רב. וא"ת למה בירך ארץ יוסף מכל השבטים י"ל כנגד מה שקלל הקב"ה את הארץ בעבור האדם שלא כבש יצרו ויאכל מעץ הדעת. לכך ברך הקב"ה ארצו של יוסף שכבש יצרו:

פסוק יד
ממגד גרש ירחים. נר' להרב בכור שור שהיא תיבה הפוכה. וגרש גבי פירות. כמו שגר גבי בהמה שתשלח ארצו פירות בכל ירח פירות הראויות לו. ומראש הררי קדם. הריו יהיו ראשים להרים המקדימים לבשל פירות כי ארץ אפרים היתה הרים כדכתי' צופים מהר אפרים:

פסוק יז
בכור שורו. המלך הראשון שבחר לו הקב"ה מזרעו של יוסף המלך דומה לשור. שהוא מלך בבהמות וקורהו בכור לפי שהמלך הראשון מזרעו. וזהו יהושע שנבחר ראשון למלך:
וקרני ראם. חזקים והם אפרי' קרובים של יהושע הם רבבות אפרי' שהיו קרובים. ואנשי מלחמתו. ונתן לאפרים הרבבות. לפי שנתן לו יעקב הגדולה:

פסוק יח
ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך. שהוא היה שוכן בחוף ימים והיה יוצא בסחורה לצור ולצידון ולארץ מרחק ועליו התפלל משה שיצליח בסחורתו. זבול"ון בגי' חלז"ון. וישששכר באהלך ארץ ישששכר היא טובה לזריעה והיה יושב באהלים לשמור שדותיו. ואו' לו שיצליח וישמח בשדותיו. וכן א"ל יעקב רובץ בין המשפתים שהיה רובץ בין הגבולים לשמור שדותיו.

פסוק יט
עמים הר יקראו. כשהיו העמים באים בים. וארץ זבולון היו מזמנים עצמם להר ציון לזבוח שם זבחי צדק אם ינצלו מן הים כי הגוים נודרים נדרים ונדבות כמו ישראל. כי שפע ימים יינקו כי בשפע תבא להם הסחורה דרך הים וירויחו. ושפוני טמוני חול. גם מן הספינות הנשברות בנמל ויהיו טמונים בחול. שדרך הים להשליכו חוץ והמוצאו סופן הממון בחול. ומזה קאמר שגם ממון הספינות וגם ממון הספון הכל יקחו לעצמם. תימ' לפי הפשט למה הקדים זבולון לישששכר. ולפי המדרש שעשו שותפות שזבולון יעסוק בפרקמטייא וישששכר בתורה ניחא:

פסוק כ
ולגד אמר ברוך מרחיב. גד שהוא מקום מרעה. שייך לשון הרחבה כמו כר נרחב. וטרף זרוע אף קדקד יהיו מכים בצואר ומעמיקים המכה. דרך החזה עד סוף הכתף. ולשון העברי מזכיר הזרוע תחלה. עוד י"ל שכשהיה גד מכה ושכנגדו מרים ידו נגד המכה היה חותך הזרוע שלפני הראש והראש בבת אחת:

פסוק כא
וירא ראשית לו. ראה גד ובחר בעצמו ראשיתה של ארץ ישראל. אותה שנכבשה תחלה ארץ סיחון ועוג:
כי שם חלקת מחוקק ספון. כתרגומו ספרא רבא. לכך ראה גד ליטול את הירדן אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה לפי שידע שעתיד משה ליקבר שם. ואלו היתה עתידה הארץ לחזור לעמון ומואב לא היה הקב"ה קובר אותו בחוצה לארץ:

פסוק כג
מלא ברכת ה'. כל הבא בארץ נפתלי ורואה אותם פירות מבכרות ואילנות מבכרים יברך השם על החדוש וכן אמר יעקב הנותן אמרי שפר כתרגומו:

פסוק כד
ולאשר אמר ברוך מבנים אשר. שכל הבנים יברכוהו שהוא רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו. וממה וטובל בשמן רגלו שתהא ארצו משפעת שמן לכל אחיו לסוך ולהתעדן. ויש מפרשים מבנים משאר השבטים. שאחיו לא נתברכו בברכה שנתברך בה. רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו:
מנעליך. מנעלי הגוף שהם הגידים והעצמות שהם לגוף כמנעול לדלת. שמתוך שפע שמן שלו יהיו נמשחים תדיר ויהיו חזקים כאלו הם של נחשת וברזל. ולכן יהיו כימיך דובאך. כימי נערותיך יהיו זקנותיך. ימיך בכח ובגבורה. כדא"ר חנינא שמן שסכתני אמי בילדותי עמדה לי וכו': ג"ן: ויש במדרש למה ברכו משה בלשון זה יותר מכל השבטים. וי"ל לפי שהיה בנידוי על שגילתה סרח בתו של יעקב ליעקב שיוסף חי. כי כשנמכר יוסף השביעו השבטים זה את זה שלא לגלות הדבר וסרח שמעה והגידה ליעקב עוד יוסף חי שמעה מאביה כדאמרי' קל שותא דינוקא דאבא או דאימא שמע. וא"ך שמעה הדבר מאביה ועל שגילתה היה בנידוי. אי נמי על מה שגילה מעשה ראובן ונידוהו ובא משה והתיר לו ואמר ברוך מבנים אשר לפי שמנודה קרוי ארור. אמר יהי רצוי אחיו מנודה אסור ברחיצה ובסיכה לכך אמר וטובל בשמן רגלו. מנודה אסור בנעילת הסנדל. אמר ברזל ונחשת מנעליך. מנודה אינו מאריך ימים. לכך אמר וכימיך דובאך ולפי' ברכו משה בכל אלו: תימא למה לא נתברך שמעון כשאר כל השבטים. משל למלך שהיו לו שני עשירים גדולים במלכותו. באו יחד לוו ממנו מעות הרבה. לימים בא האחד פרע. לימים בא השני לא די שלא פרע אלא שלוה עוד מעות ממנו. לימים אמר המלך לגמול חסד לבני ממשלתו. ואמר אל תעשו טובה מאתי לאחד מן העשירים. כי כבר עשיתי לו הרבה טובות. כך שמעון ולוי נתחייבו דכתיב כלי חמס מכרותיהם לוי פרע דכתיב מי

לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. שמעון חזר ולוה דכתיב על מעשה זמרי נשיא בית אב לשמעוני. ולכך לא נתברך:
זרועות עולם. חסר וא"ו לפי שסובל כל העולם בזרוע אחת. וזרועות שכתוב על הרשעים מלא וא"ו. לפי שמשבר את זרועותיהם:
עין יעקב. כל אותן שהם מעין יעקב ישכון בטח בדד שלא תתערב שאר אומה בשמחתם. ובגוים לא יתחשב ולא יהיה עמהם אלא אותם שהם מעין יעקב כגון גירי צדק. אבל מינים ומלשינים. ומסורות ופורשים מדרכי צבור לא ישכנו עמהם דזרע יעקב לא נאמר ולא בית יעקב. אלא עין יעקב:
עד דן. שהוא גבול ארץ ישראל דכתיב מדן ועד באר שבע:

פרק לד

פסוק ה

וימת שם משה עבד ה'. אלו י"א פסוקים. אחד קורא אותן ואין מפסיקין בהם לקרות שנים רק יחיד קורא אותן שאין שנים יכולין לקרותן יחד כדאמרינן במגילה בתורה אחד קורא ולא שנים. ועתה נחנו נוהגים לקרות שנים כי אנחנו סומכים על מה דאמרי' במס' בכורים בראשונה מי שהיה יודע לקרות קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין לו והיו מתביישין עמי הארץ התקינו שיהיו מקרין לכל והכא נמי כדי שלא יתביישו שלוחי צבור מקרין הכל. בני ישראל כל בני ישראל לא נאמר כמו שכתוב גבי אהרן לפי שאהרן היה אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו כדפי' בפ' חקת:

פסוק יב

לעיני כל ישראל. שאר הנביאים היו מתנבאים ליחידים. אליהו אמר לאשה השמן והקמח לא יחסר ולא תכלה. וכן אלישע אמר שאלי כלים. אבל כל מעשיו של משה לצורך כל ישראל היו ולצורך דורות הבאים. ובמעמד כל ישראל ולעיניהם: